Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DANSKE SLOTTE OG HERREGÅRDE

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Assens
MARIAGER
HOBRO
OMMERSYSSEL
Holbækgaard
Estrup
Stenalt
Ørsted
VIBORG
Tussingø
RANDERS
Allingåbro
Gammel Estrup
Auning
Frisenvold
Langå
Christianslund
Tustrup
Løjstrup
Clausholm
Bjerringbro
Skaføgaard
Favrskov
Bidstrup
Hadsten
Rosenholm
Kollerup
Hornslet
Kjellerup
Vosnæsgaard
Skaarupgaard
Hammel
Ristrup
Kjærbygaard
Vejlby
SILKEBORG
Brabrand
ÅRHUS
Ry
SKANDERBORG
Brædstrup
Odder

ANHOLT
Meilgaard
Sostrup
Skærvad
GRENÅ
DJURSLAND
Fævejle
Hessel
Ryomgaard
Katholm
KATTEGAT
Bjørnholm
Høgholm
Rugaard
Skærsø
EBELTOFT
SJÆLLAND
KORTET ER REDIGERET OG TEGNET AF
HEINRICH MORGENSTJERNE

Danske Slotte og Herregårde

ANDEN UDGAVE

Under redaktion af AAGE ROUSSELL

14

DJURSLAND

HASSINGS FORLAG
København 1967

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sætning og trykning er foretaget af P. J. Schmidts Bogtrykkeri A/S, Vojens. Farvebillederne er trykt i offset af Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder. Illu-Grafia har forestået klichéarbejdet og Petersen & Petersens Bogbinderi indbindingen. Den grafiske tilrettelægning er varetaget af Viggo Naae.

1. - 3. oplag

Redaktionen har revideret følgende forfatteres artikler:
Otto Andrup (†), Louis Bobé (†), Sv. Aa. Brask (†),
Ejler Haugsted (†), Sigurd Jensen, S. Nygård(†) og Gunnar Olsen (†)
De øvrige forfattere har selv revideret deres artikler.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

INDHOLD

BIDSTRUP 49
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

BJØRNHOLM 257
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

CHRISTIANSLUND 33
af godsejer, cand. jur. *Svend Aage Brask*

CLAUSHOLM 77
af kammerherre, hofjægermester, lensbaron
H. Berner Schilden Holsten

ESTRUPLUND 169
af cand. mag. *Gunnar Olsen*

FAVRSKOV 61
af rigsbibliotekar, cand. jur. *Palle Birkelund*

FRISENVOLD 25
af forfatteren *Mogens Lebech*

FUSSINGØ 7
af cand. mag. *Jens Sølvsten*

FÆVEJLE 221
af dr. phil. *Louis Bobé*

GAMMEL ESTRUP 107
af biliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted* og
museumsdirektør, mag. art. *Otto Andrup*

GAMMEL RYOMGAARD 345
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

HESSEL 225
af lektor, cand. mag. fru *Elin Bach*

HEVRINGHOLM 177
af forfatteren *Mogens Lebech*

HOLBÆKGAARD 155
af arkivar, cand. mag. *S. Nygård*

HØGHOLM 251
af lektor, cand. mag. fru *Elin Bach*

IISGAARD 291
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

KALØ 319
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

KATHOLM 231
af arkivar, cand. mag. *S. Nygård*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

KJÆRBYGAARD 407
af rigsbibliotekar, cand. jur. *Palle Birkelund*

KOLLERUP 69
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

LYNGSBÆKGAARD 285
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

LØJSTRUP 41
af forfatteren *Mogens Lebech*

LØVENHOLM 133
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

MEILGAARD 187
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

MØLLERUP 309
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

QUELSTRUP 297
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

RISTRUP 397
af rigsbibliotekar, cand. jur. *Palle Birkelund*

ROLSØGAARD 303
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

ROSENHOLM 367
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

RUGAARD 261
af arkivar, cand. mag. *S. Nygård*

SKAFØGAARD 355
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

SKÆRSØ 277
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

SKÆRVAD 215
af overarkivar, cand. mag. *C. Rise Hansen*

SKAARUPGAARD 389
af lektor, cand. mag. fru *Elin Bach*

SOSTRUP 201
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

STENALT 147
af museumsinspektør, dr. phil. *Otto Norn*

TUSTRUP 99
af stadsarkivar, cand. mag. *Sigurd Jensen*

VOSNÆSGAARD 335
af bibliotekar, cand. mag. *Ejler Haugsted*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Fussingø

Ålum sogn, Sønderlyng herred, Viborg amt

Herregården Fussingøs nuværende hovedbygning er af forholdsvis ny dato, idet den stammer fra slutningen af 18. århundrede, da gården blev flyttet fra den lille halvø ved Fussing Søs vestlige bred, hvor den havde ligget i næsten halvtrediehundrede år. Oprindelsen til Fussingø finder vi imidlertid ikke her, men i den lille herregård, der i 15. århundredes første halvdel vides at have ligget ved landsbyen Gjandrup eller Gjendrup i Ålum sogns sydøstlige del. I gårdens historie optræder således tre forskellige byggesteder.

Herregården *Gjendrup* ejedes i begyndelsen af 15. århundrede af mænd af den jyske adelsslægt Sommer. I gamle slægtebøger nævnes således fra denne tid *Christen Sommer* som ejer af gården. I 1438 og 1455 skrev dennes slægtning Jens Andersen Kanne, der også kaldte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

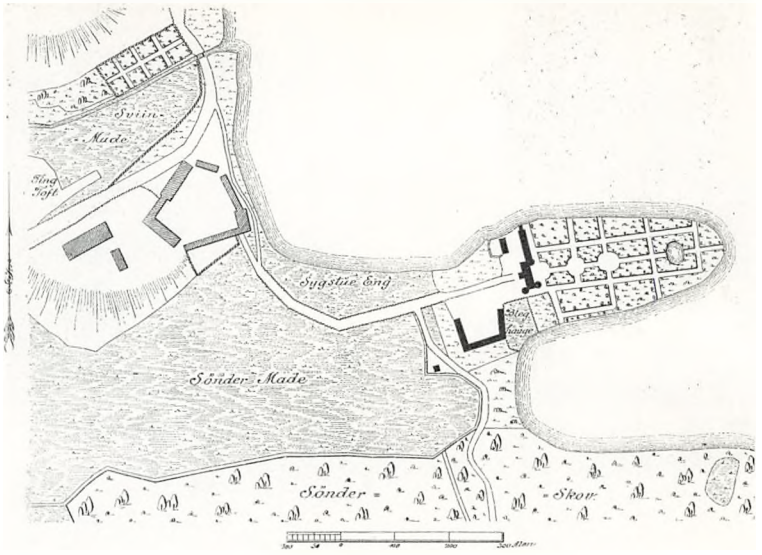

Beliggenhedsplan 1787, revideret 1810. Til højre det gamle Fussingø med Gammelhaven yderst på næsset, til venstre det ca. 1790 opførte Fussingø.

sig Jens Sommer, sig til Gjendrup. Han synes at være død før 1460, og fra omkring dette år besad hans svigersøn Oluf Sommer gården. Han nævnes 1460 og 1473, sidst 1489 og efterfulgtes af sine to sønner, Erik og Christen, af hvilke den sidstnævnte, der var landsdommer i Nørrejylland, døde som slægtens sidste mandlige ætling omkring 1540. I hans ejertid blev Gjendrup afbrændt af skipper Clements tilhængere. Muligvis arvede hans halvsøster Anne Olufsdatter Sommer gården efter ham og bragte den til sin mand *Christiern Andersen Sandberg* til Quelstrup på Mols. Deres datter Kirsten Sandberg blev 1540 gift med *Albret Skeel* til Hegnet og Hammelmose og bragte ham en part i Gjendrup; få år efter blev han eneejer, idet han ved skifte med Niels Juel til Astrup fik »Giendrup herregård og by for et frit enemærke«. Hermed var en betydelig adelsæt knyttet til gården og en ny periode indledet i dennes historie. Den blev af Skeelerne hævet op af ubemærketheden; af Gjendrup, der i virkeligheden kun havde været en stor bondegård, udviklede sig det anselige herresæde Fussingø. Landsdommer Christen Sommer havde som beskikket tilsynsførende ved

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fordelingen af Randers helligåndskloster ejendomme ikke overset muligheden for at skaffe sig erstatning for sin afbrændte gård på samme egn. Fra klosterets prior overtog han et stenhus ved bredden af Fussing Sø. Dette hus blev først nedrevet i 1867 og kendes fra en omtrent samtidig beskrivelse som en ca. 16 m lang og ca. 6 m bred munkestensbygning, der var 2,5 m høj under stråtaget. På godsets matrikelkort fra 1787 betegnes engen ved søens vestende som Syg Stue Eng, men overleveringen har næppe ret i at betragte huset som et hospital.

Albret Skeel, der nævnes i recessen af 1536, havde som fædrene arv fået gården Raastrup i Thy og Hegnet i Salling og erhvervede som nævnt ved giftermål Gjendrup. Hammelmose i Vendsyssel fik han ved mageskifte med kronen. Han udviste stor ihærdighed under bestræbelser for at udvide sine godsbesiddelser samtidig med, at han ved mageskifter søgte at samle og afrunde de spredte tilliggender. Fra 1537 indehavde han desuden en række len, således Irup, Børglum Kloster, Manneby og Bøvling (Rysensten). I årene 1545 - 47 gjorde han som lensmand tjeneste på flåden. Ved kroningen i 1559 gjorde han sig bemærket ved sammen med ti andre adelsmænd at afslå ridderværdigheden. Afslaget har vel været begrundet i disse selvbevidste adelsherrers uafhængighedsfølelse, der ikke tillod dem at modtage ridderslaget som en nådesbevisning fra hoffet. Da Syvårskrigen udbrød, overtog Skeel en kommandopost på flåden under Peder Skram. Han synes dog ikke at have indlagt sig større fortjeneste, ja, blev endog på herredagen 1564 anklaget af kongen for at have udvist for ringe angrebslyst som skibschef. Der synes dog ikke at være falden nogen afgørelse i sagen, og Albret Skeel kunne roligt fortsætte indretningen af den nye hovedbygning indtil han døde fire år senere.

Gjendrup blev aldrig genopført efter branden 1534, og Albret Skeel, der samlede sig jordegods omkring vesterenden af Fussing Sø, var interesseret i at opføre en rigtig herreborg på et sikkert sted. Han valgte en lille holm i den vestlige side af søen. Ved opfyldning blev øen gjort landfast, men adskilt fra land ved voldgrave. Øjensynlig er dette sket mellem 1554 og 1557, idet han førstnævnte år skrev sig til Gjendrup og det sidste til Fussingholm, hvilket navn angiver den nye beliggenhed. Gårdens fremtidige navn blev dog *Fussingø*. Omkring 1555 må

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

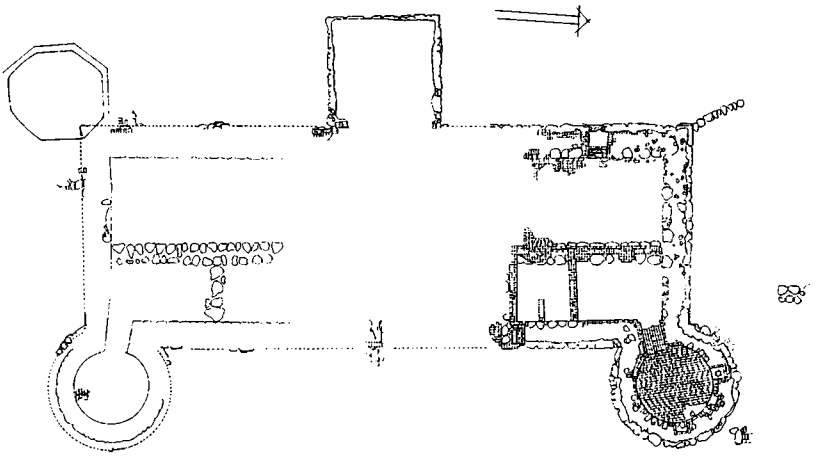

Udgravningsplan af Albret Skeels Fussingø ca. 1 : 450 (Historisk Aarbog fra Randers Amt 1956).

Albret Skeel have påbegyndt opførelsen af sin nye borg på holmen i søen. Da denne bygning ikke eksisterer mere, idet den som nævnt blev nedrevet i slutningen af 18. århundrede, og da der ikke kendes nogen pålidelig samtidig afbildning af den, er vor viden om den ikke fuldstændig, men det kan dog fastslås, at borgen falder ind under den type af herregårdsbygninger man senere har kaldt herreborge, og blandt hvilke Hesselagergaard står Fussingø nær i planens form, omend Fussingø er betydelig større, idet den måler ca. 35 × 12 m. For et par menneskealdre siden lod grevinde Emma Scheel-Plessen en del af tomten udgrave og markere i terrænet, og i 1951 har Nationalmuseet og Randers historiske Museum under dr. Otto Norns ledelse foretaget en mere omfattende undersøgelse.

Den sumpede byggegrund har krævet en omhyggelig fundering, der på Fussingø ikke, som så mange andre steder, er udført ved nedramning af pæle, men som en kolossal hob af kampesten. Albret Skeel har benyttet lejligheden til at få sine marker renset. På stenhobens plane overflade er husets sokkel lagt af granitkvadre, der sikkert stammede fra en nedlagt romansk kirke. Munkestensmurværket var overalt så godt som helt fjernet for at blive genanvendt i den nye hovedbygning, men mørtelspor angav de varierende mur-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tykkelser, der var størst på vestre langside, som har været mest udsat under et eventuelt angreb, og her målte 180 - 190 cm, mens østsidens runde hjørnetårn kun har haft 120 cm tykke mure. Midt for vestsiden stod et kvadratisk tårn og på det sydvestre hjørne var et ottekantet tårn med ret tynde mure, som har været en senere tilbygning til Albret Skeels hus. I begge langmure har der været kanaler for hemmeligheder. Det nordre hjørnetårn har stået i forbindelse med borgens køkken, thi her lå der på munkestensgulvet en mængde østersskaller og kødben, og i en af de fire eller fem vinduesnicher lå en kampesten med et rundt hul, der har været dækket af en jernrist og således har tjent som udslagsvask. Ned gennem husets midte, men forskudt lidt mod øst af hensyn til skorstenene i gavlene, ligger et fundament, som øjensynligt har båret hvælvingspiller.

Af hensyn til den fugtige grund ligger kældergulvet næsten i jordhøjde. Derover har huset haft to stokværk og et skytteloft. I en synsforretning fra 1749 omtales stueetagens gyldenlæders tapeter og næste etages riddersal og bibliotek. På det tidspunkt var skytteloftet indrettet til folkeholdet og de unge junkeres skolestue.

Udgravningen viser den fuldt udviklede herreborg, som hidtil ikke var kendt i Jylland, men hvorledes Fussingø i øvrigt har set ud, ved vi ikke. En vildmand hugget i sandsten, som nu er i Viborg Stiftsmuseum, må stamme fra en kamin fra slutningen af 1500-årene, men bygningsskulpturer fra husets opførelsestid er ikke fundet. Derimod viser formsten af tegl udsmykningens art, og især en tovstav, hvis lige i det sydlige Jylland og særlig i Lyneborg snor sig om talrige portaler, antyder, hvorfra Fussingøs bygmester har hentet sine hjælpemidler. Ligesom ved så mange andre, gamle danske bygninger er også på Fussingø fundet en tagsten stemplet i Skt. Peders teglværk i Lybæk.

I 1829 måtte Molbech beklage, »at et saa romantisk Sted, som det gamle Fusinge er blevet berøvet det Monument over den fordum mægtige danske Herreslægt, som her havde sit stamsæde«, og Blicher savner »den gamle ærværdige Ridderborg med sine tvende spidse Gavle eller Taarne«.

Det mindre hus, som lå i forlængelse af det store mod nordøst, har åbenbart været køkken- og økonomifløj og var opført senere end

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Charlotte Amalie Skeel († 1729). Maleri på Saltø.

hovedhuset. Ladegården lå på det faste land på den anden side graven. Albret Skeel havde i 1547 af kongen fået overdraget Fussing birk og 1559 fik han ved åbent brev tilladelse til at lægge bl. a. sit gods i Gjendrup og Volstrup til ovennævnte birk. I brevet omtales det, at Albret Skeel havde måttet flytte sin herregård ind i Fussing birk på grund af den skade af forskellig art, som den nyanlagte mølle i Dronningborg forårsagede på hans gods, og året før havde skønsmænd fastslået, at Skeel havde mistet 570 læs hø som følge af de oversvømmelser af engarealer, der var indtruffet efter opstemningen af vandet ved møllen i Dronningborg. Som erstatning fik han udlagt bøndergods andetsteds.

Efter Albret Skeels død 1568 arvede sønnen *Christen Skeel* Fussingø, Hegnet og Hammelmose. Af gods, som han havde erhvervet ved mageskifte med kronen, oprettede han en god mils vej syd for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fussingø hovedgården Ulstrup. Efter sin skolegang i Aalborg opholdt han sig nogen tid i huset hos dr. Niels Hemmingsen i København og sendtes herfra til en skole i Hamborg. Han deltog i Den nordiske Syvårskrig og blev såret i slaget ved Svartå. Ligesom faderen havde han forskellige forleninger, således Smerup og i en årrække Aakær. Fra 1581 var han medlem af rigsrådet. Han og hustruen Margrethe Brahe opholdt sig vistnok mest på Fussingø, men i sine senere år opholdt Christen Skeel sig ofte på Aakær og her døde han i 1595. Om hans interesse for Fussingø vidner den reparation, som han underkastede hovedbygningen i 1583. I den anledning lod han slægtens våben og årstallet for reparationen opsætte over hovedindgangen.

Margrethe Brahe overlevede Christen Skeel i en del år og synes at være blevet boende på Fussingø. Ved skiftet efter hende 1617 overgik gården til sønnen Albret Skeel. Han var født her 1572, gik i skole i Viborg og blev efter en udenlandsrejse hofjunker i 1595. I 1601 ægtede han Birthe Friis, datter af Niels Friis til Ørbæklunde og Hesselager, derefter udtrådte han af hoftjenesten og fik Riberhus i forlening. Albret Skeels diplomatiske evner blev udnyttet ved forskellige politiske missioner. Også som kriger udmærkede han sig, idet han deltog i Kalmarkrigen som ritmester for Riberfanen af jyske rostjeneste. 1616 blev han udnævnt til rigråd, rigsadmiral og ridder af den væbnede arm. Som rigsadmiral fik han sin afsked 1623 efter et sammenstød med kongen, hvorom sagnet vil vide, at Skeel i sin hidsighed skal have trukket blankt mod majestæten. Som rigsråd havde Albret Skeel dog stadig stor indflydelse. Han døde som lensmand på Riberhus 1639. Trods sin offentlige virksomhed fik han dog også tid til at interessere sig for sine godsbesiddelser. Siden 1617 var Fussingø i hans eje, desuden arvede han Hegnet og vistnok Lergrav; ved køb erhvervede han Holbækgaard, Katholm og Hessel. I 1625 takseredes hans godser til 2.744 tdr. htk. og 1638 til 2.076 tdr. htk. Et talende vidnesbyrd om hans store rigdom er det, at han 1625 kunne indskyde 20.000 rdl. i Det ostindiske Kompagni. Fussingøs tilliggende øgede han ved godserhvervelse i Ålum og Bjerregrav sogne.

I 1630 skiftede Albret Skeel med sine arvinger og den ældste søn, Christen Skeel, fik Fussingø og Holbækgaard. Ligesom faderen var han en stor godssamler og erhvervede efterhånden ved køb og gifter-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Mogens Scheel v. Plessen († 1749). Maleri af C. G. Pilo i privateje.

mål Bodum Bisgaard, Gammel Køgegaard, Gelskov, Gunderup, Odden, Rudholt, Stensbæk og Vallø samt en andel i Birkelse. Han var født 1603 på Riberhus, men opholdt sig som dreng nogle år på Fussingø hos farmoderen Margrethe Brahe. Efter sine skoleår i Ribe studerede han i udlandet, hvorfra han vendte hjem 1627 og straks fik tildelt diplomatiske opgaver. I 1638 var han landkommissær på Sjælland og takseredes dette år til 1.453 tdr. htk. 1649 blev han medlem af rigsrådet og året efter fik han Tryggevælde len. Christen Skeel blev efter sin optagelse i rigsrådet en af de ledende mænd under adelsvældens sidste år. Under Torstenssonfejden var hans jyske godser blevet besat af fjenden og under den næste svensker-invasion lod Corfitz Ulfeldt Fussingø beslaglægge til sit underhold. Ved fredsslutningen i Roskilde 1658 var Skeel en af de danske forhandlere. Kort efter

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

trak han sig imidlertid ud af det politiske liv, og hans død 1659 forskånede ham for at opleve den sørgelige afslutning på den krigspolitik, han af bedste evne havde bekæmpet. Christen Skeel, der i det politiske liv var en udpræget repræsentant for den gamle adels konservatisme, besad som godsbestyrer dygtighed og indsigt og skal over for sine undergivne have været en human herre. Han fortsatte faderens bestræbelser for at forøge Fussingøs godstilliggende og erhvervede ved mageskifter med kronen i årene 1642 - 56 gods i Ålum, Bjerregrav og Læsten sogne. I 1650 fik han for penge, han havde til gode hos kongen, ret til at inddrage de præstegårde, der lå i Fussing birk uden at høre til det, under birket. Christen Skeel synes mest at have haft sin bolig på Holbækgaard. På Fussingø boede hans moder som enke til sin død, der indtraf 1652. Under krigen måtte Skeel som mange andre af sin stand forstrække staten med penge og ved sin død havde han over 14.000 rdl. til gode hos kronen. Han var gift to gange, først med Birgitte Rud og senere med Margrethe Lunge.

Ved det skifte, der holdtes efter Christen Skeel 1660, fik den yngste søn, den niårige Mogens Skeel, Fussingø, Odden, Stensbæk og Bodum Bisgaard. Efter at have været i huset hos professor Rasmus Vinding blev han 1668 hofjunker og var derefter på udenlandsrejser til 1671. Tre år efter trådte han i Vilhelm af Oraniens tjeneste og var senere dansk gesandt i Brandenborg og Sverige. Efter denne omskiftelige tilværelse slog han sig 1684 til ro som stiftsbefalingsmand over Århus stift og amtmand over Havreballegaard og Stjernholms amter, fire år senere overtog han dog i stedet Viborg stift og Hald amt. I 1691 blev han udsendt som ekstraordinær gesandt til England og døde på hjemrejsen herfra 1694. Han var en dannet og kundskabsrig mand, der også beskæftigede sig med litterære sysler. Således skrev Skeel nogle mindre betydelige danske og latinske digte, oversatte Martin Opitz' »Judith« og er sandsynligvis forfatter til »Grevens og Friherrens Komedie«. Denne dramatiske satire, der er skrevet senest 1675, udtrykker den gamle adels foragt for den nye titeladel, greverne og friherrerne. Skriftet, der udkom anonymt, har kulturhistorisk interesse. Mogens Skeels litterære indstilling viste sig også i det udmærkede bibliotek, han samlede sig, og hvori der blandt andet var 98 håndskrifter, mest vedrørende Danmarks historie.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gammel bindingsværksfløj (fot. Niels Elswing).

Da Mogens Skeel i 1660 blev ejer af Fussingø, var det samlede hartkorn 667 tdr., deraf selve gården ca. 60 tdr.; bygningerne var vurderet til 1.500 rdl. Til sammenligning kan nævnes, at bygningerne på Holbækgaard ved samme lejlighed vurderedes til 1.000 rdl. og Gammel Køgegaard til 200 rdl. Skovene på Fussingø var ansat til 300 svins olden. Det opgives, at 66 tdr. htk. af bøndergodset lå øde. Ved hoveriet mønstredes 19 plove. Bøndernes landgilde bestod foruden penge af 167 tdr. rug, 188 tdr. byg, 257 tdr. havre, 6 staldøksne, 3 fodernød, 61 svin, 13 lam, 7 gæs og 32 høns. I 1682 udgjorde hovedgårdsmarkens dyrkede areal 266 tdr. ld. Den birkeret, der var tilstået Skeel'erne på Fussingø, blev udvidet i 1684, idet Mogens Skeel i dette år fik bevilling til at lægge »en by kaldet Læsten, samt ti hele gårde og nogle huse derudi samt to enestegårde ved navn Lundegaard og Hedegaard« ind under Fussingø birk, så at dette herefter omfattede Ålum, Bjerregrav og Læsten sogne. Tre år senere fik Mogens Skeel og broderen Otte tilskødet 13 jus patronatus, kirketiender og landgilder i Jylland som afregning for kronens gæld til deres afdøde fader. Det drejede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sig her blandt andet om 8 kirker i Fussingøs nærhed: Ålum, Bjerregrav, Hammershøj, Kovsted, Kvorning, Råsted og Vorning, en ikke ubetydelig tilvækst til gårdens rettigheder. Det følgende år, 1688, blev en milepæl i Fussingøs historie, idet Mogens Skeel da lod det oprette til et stamhus. I erektionsbrevet siger han: »... at eftersom jeg min hovedgård Fussing af mine forældre haver arvet, og den i langsommelig tid ved de Skeelers familie haver været, jeg også haver besluttet den, såvidt mig muligt er, hos mine efterkommere af samme navn og stamme at conservere, til hvilken ende jeg den til et stamhuus for de Skeeler, som nu er eller herefter kommer, med efterskrevne vilkår opretter«. Umiddelbart efter udstedelsen fik brevet kgl. konfirmation. Mogens Skeel opholdt sig ikke meget på Fussingø, men synes at have interesseret sig for bygningernes vedligeholdelse. I en kontrakt fra 1690 med en murermester i Mariager findes oplysninger om reparationer på hovedbygningen, således blev det store hus kalket og gavlene

Lindeallé i Gammelhaven (fot. Nationalmuseet).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

repareret. I kontrakten nævnes »det gamle brøggerhus med kjøkkenet« og »det lidet hus udi kjøkkengården«.

Mogens Skeel døde i 1694 og hans hustru Helle Rosenkrantz fire år senere. Af ægteparrets mange børn overlevede kun en datter, Charlotte Amalie Skeel, forældrene. Hende tilfaldt stamhuset Fussingø foruden Odden og Stensbæk. Ved sit giftermål i 1702 bragte hun disse gårde til sin mand, *Christian Ludvig von Plessen,* der senere blev en af landets største godsejere. Pudsigt nok tilhørte han netop den enevoldsadel af fremmed oprindelse, som faderen havde angrebet i sin komedie, idet hans fader, gehejmeråd Christian Siegfrid von Plessen var en indvandret meklenborgsk adelsmand og fyrstetjener. Samme år som Christian Ludvig v. Plessen giftede sig, tiltrådte han stillingen som stiftamtmand i Århus og besad derefter denne i en længere årrække. 1725 indtrådte han i statsrådet og blev fem år senere udnævnt til generaldirektør for finanserne, en stilling hans fader i sin tid havde haft. Han gjorde sig bemærket ved at være modstander af den da meget populære toldbeskyttelse. Allerede efter fire års ledelse af finanserne trak han sig tilbage fra det politiske liv og helligede sig helt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forvaltningen af sine godser, der lå spredt over hele landet. Foruden de tre gårde, han tilgiftede sig, ejede han Selsø, Lindholm, Glorup, Eskildsø, Torp Ladegaard og Salzau i Holsten. Desuden havde han gennem sin hustru erhvervet stamhuset Holbækgaard. I 1727 fik han imidlertid kgl. tilladelse til at afhænde denne gård og senere blev i stedet Selsø oprettet til stamhus for familien Scheel-Plessen og som sådant knyttet sammen med Fussingø. Christian Ludvig v. Plessen udvidede den sidste gårds tilliggende ved i 1710 med kgl. bevilling at flytte lidt over 15 tdr. htk. hovedgårdstakst fra Skeen mølle til møllen ved Fussingø. Endvidere erhvervede v. Plessen i 1720 til Fussingø patronatsretten til Sønderbæk kirke. Det var således en ikke ubetydelig udvidelse, han bragte denne hovedgård i gods og rettigheder. Gården

Hovedbygningens sydportal med Christian Ludvig Scheel v. Plessens og Agathe Johanne v. Qualens våbener (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var da også i årene 1707 - 24 hans egentlige hjem og her fødtes 13 af hans 17 børn. Den store interesse, han nærede for Fussingø, kom til syne i det meget smukke og stolte haveanlæg, som han omkring 1705 anlagde på næsset i søen. De lindetræer, der senere rejste sig til pompøse alleer, stammer fra denne tid og hele anlægget med broderiparterrer, rotunder, spejldam o. s. v. var af meget betydelige dimensioner og er endnu i hovedtræk bevaret. I sine senere år koncentrerede Christian Ludvig v. Plessen sig om sine sjællandske gårde.

Efter Charlotte Amalie Skeels død i 1729 blev der truffet bestemmelse om, at Fussingø skulle tilfalde sønnen, *Mogens Scheel von Plessen,* der var født på gården 1713 og gift med Elisabeth von Thienen. Det hed om ham, at »smukke kvinder og jagt var hans passioner« og han karakteriseredes som »mod næsten velvillig«. Han blev overceremonimester, men døde i en ung alder 1749. Fussingø overgik derefter til sønnen, *Christian Ludvig Scheel von Plessen,* der også arvede Selsø, Lindholm, Saltø og Harrested. Han blev efter studier i udlandet 1765 auskultant i rentekammeret. Han var senere medlem af generallandvæsenskollegiet, og da han gjorde sig bekendt som en af de ivrigste reformvenner blandt datidens godsejere, var det naturligt, at han i 1770 blev optaget i den af Struensee nedsatte landbokommission. I sine senere år var han en lang årrække amtmand i Københavns amt og var som følge heraf mest knyttet til sine sjællandske gårde. Men også på Fussingø mærkedes hans fremstkridtsvenlige indstilling på landbovæsenets område. Således oplyser en indberetning til rentekammeret fra denne gård i 1785, at så godt som hele hovedgårdsmarken da dreves uden hoveri, idet størstedelen af godsets bønder havde fået arvefæste og skødebreve på deres gårde. Hovedgårdens takst var da 70 tdr. htk. foruden 2 tdr. htk. skovskyld og 8 tdr. htk. mølleskyld. Bøndergodset udgjorde 711 tdr. htk. Ifølge Danske Atlas udgjorde tienderne under Fussingø 1768 268 tdr. htk. Hovedgårdens jorder var 1785 alle adskilte fra tilgrænsende bønderjorder og inddelt i 7 marker eller kobler. Hovedgårdsjorden var indhegnet med dobbelte grøfter alle beplantede med levende gærde af hassel og tjørn. Gårdens anselige skove bestod for størstedelen af unge bøge og egetræer. Af det tilliggende bøndergods var gårdene i Kovsted udskiftet af fællesskabet 1781, i Bjerregrav 1784 og i Svinding 1780. I Over-Fussing og Over-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hammershøj skulle udskiftningen foregå det påfølgende forår. Om bøndergodset i Tånum, Gjandrup, Venning, Ålum, Læsten, Årup, Nørbæk, Reistrup og Sønderbæk oplyses blot, at fællesskabet endnu ikke er ophævet. I 1793 indberettes imidlertid, at Fussingøs hele gods på dette tidspunkt forlængst var udskiftet af fællsskabet. Til erindring om Christian Ludvig Scheel v. Plessens virke på Fussingø blev der trekvart århundrede senere, i 1875, af bønder under gården rejst en mindestøtte for ham.

Danske Atlas havde i 1768 omtalt Fussingø som en stor og important herregård og betegnet borggården som anselig. Om bygningernes tilstand i 18. århundrede ved vi ikke meget, dog giver en registreringsforretning i anledning af ejerskiftet 1749 visse oplysninger om hovedbygningens indre. Der anføres her: i kælderen, vinkælderen og den gamle kælder, i første stokværk 7 større og mindre værelser foruden rummene i de tre hjørnetårne, runddelene. Værelserne i denne etage synes væsentligst at have udgjort herskabets opholdsrum. I andet stokværk opregnes 6 rum, bl. a. riddersal og bibliotek, og 3 runddele. Tredie stokværk var mest optaget af værelser for tjenerskabet. Værelsernes vægbeklædning bestod bl. a. af malet tapet, malet voksdug, guldlæderstapet og uldensyet tapet. Foruden det store hovedhus nævnes køkken og bryggerhuset, mejerihuset og et gammelt hus, der lå i haven. Albret Skeels gamle borg blev af en eller anden ukendt årsag nedrevet af Christian Ludvig Scheel v. Plessen, der opførte en ny tidssvarende beboelse ca. en halv kilometer længere mod nordvest. Denne bygning er et ret stort énetages hus med høj kælder. Den pudsede og hvidkalkede facade er meget enkel, nyklassisk, i sin udformning med en midtfronton på sydsiden, hvori der over indgangsdøren er anbragt familierne Plessens og Qualens våbener, repræsenterende bygherren og hans frue Agathe Johanne von Qualen. Chr. L. v. Plessens nye hovedbygning er opført ca. 1790. Bygningen var kun indrettet til ophold af kortere varighed. Samtidig flyttedes også ladegården, der lagdes ud mod søen umiddelbart øst for hovedbygningen. Det nye Fussingø blev langtfra bedømt gunstigt af samtid og eftertid. I sin novelle »Eneboeren paa Bolbjerg« skildrer Blicher, hvorledes den rejsende, der kom fra Viborg, netop i egnen ved Fussingø så lyngheden vige for det østjyske landskabs idylliske frodighed. Om gården skriver

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

han: »Fyrretyve Aar tilbage stod her, i Stedet for det nuværende nymodens Slot, end dybere i Dalen, den gamle ærværdige Ridderborg med sine trende spidse Gavle eller Taarne, og hvo der har seet denne, ønsker vist, at den stod der endnu og ikke var bleven ombyttet med en Bygning, som ukjendte Rejsende snarest vilde antage for en pæn Kro«. Blicher tilføjer, at hans smag i bygningskunsten var »fuldt saa gothisk som græsk«. Christian Molbech, der i 1829 på en rejse i Jylland besøgte Fussingø, fandt hovedbygningens placering meget uheldig, da man fra den slet ikke havde nogen udsigt til søen. Han betegnede arkitekturen som »slet og ubetydende«.

I 1801 døde Christian Ludvig Scheel v. Plessen, i hvis ejertid der var sket så store ændringer på Fussingø. Hans besiddelser tilfaldt sønnen, kammerjunker, major Mogens Scheel v. Plessen, der ligesom de følgende ejere gennem 19. århundrede havde meget ringe tilknytning til det fjerntliggende Fussingø. Han opholdt sig mest på de sjællandske gårde. For Fussingøs vedkommende var v. Plessens ejertilknytning vistnok af formel art, idet hans moder i sin enkestand synes at have disponeret over gården. I hvert fald solgte hun i 1812 (med kgl. bevilling af 1805) Fussingø med 81 tdr. htk. hovedgårdstakst og 563 tdr. htk. bøndergods foruden tiender for 600.000 rdl. til baron Christian Frederik Wedel Jarlsberg, men 1817 ophævedes købekontrakten. Efter at Mogens Scheel v. Plessen i 1819 var død uden at efterlade børn, overtoges Fussingø muligvis en tid af moderen, men ejedes i hvert fald fra 1828 af Mogens Scheel v. Plessens fætter Mogens Joachim Scheel-Plessen. Han blev i 1830 ophøjet i grevestanden og fik ved patent af 1832 af Fussingø med 81, 237 og 553 tdr. htk., det holstenske gods Wahlstorff, samt en kapital på ca. 1.250.000 rbdl., der var hypoticeret i en række holstenske godser, oprettet et greveligt forlods. Han efterfulgtes som ejer i 1853 af sin ældste søn, Wulff Heinrich Bernhard Scheel-Plessen, der i en længere årrække stod i det danske diplomatis tjeneste, hvor han fra 1849 til 1872 var gesandt i Stockholm. Efter hans død i 1876 havde to af hans sønner og en datter efter hinanden gården i deres besiddelse. Først overtoges den af den ældste søn, Magnus Wilhelm Carl Hugo Scheel-Plessen, der døde allerede i overtagelsesåret, derefter af den yngre søn, Otto Wulff Heinrich Bernhard Scheel-Plessen, og efter hans død 1888 af datteren,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

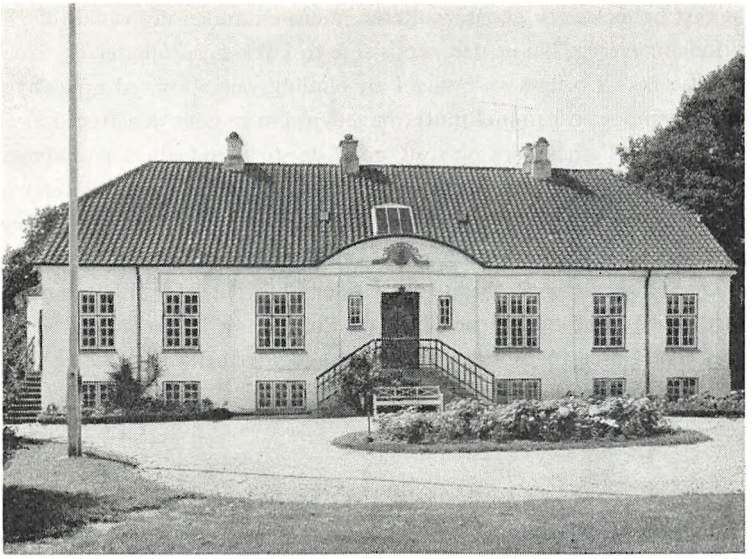

Skovriderbolig (fot. Niels Elswing).

grevinde Louise Emma Augusta Birgitte Scheel-Plessen, fra 1895 gift med sin fætter greve Carl Gabriel Joachim Wilhelm Scheel-Plessen til Selsø og Lindholm. I hendes ejertid overgik stamhuset efter lenslovens bestemmelser i 1921 til fri ejendom. Arealet var da ca. 1.970 tdr. ld., hvoraf ca. 550 tdr. ld. ager, 240 tdr. ld. eng, 1.140 tdr. ld. skov og 90 tdr. ld. uopdyrkede arealer. Til gården lå da kirkerne i Ålum, Kovsted, Råsted og Tånum. Ved ophævelsen af stamhuset betaltes i afgift til staten ca. 282.000 kr., samtidig med at der til successionen hensattes knapt 441.000 kr. Til udstykning afgaves ca. 200 tdr. ld. Efter grevindens død i 1939 overtoges ejendommen af sønnen, preussisk ritmester, lensgreve Carl Ludwig August Hugo Gabriel Scheel-Plessen til Sierhagen og Hasselburg. Som tysk ejendom blev godset 1946 konfiskeret af *staten,* der udstykkede noget jord og overdrog hovedparcellen med 388 tdr. ld. samt ca. 1.750 tdr. ld. skov, sø og eng til Direktoratet for Statsskovbruget. I hovedbygningen er nu civilforsvarets materiel oplagret.

I sidste halvdel af forrige århundrede var en del af den indrettet

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

til fast beboelse for godsforvalteren, mens en anden del var til disposition for ejeren. Nu er den, trods sine to køkkener, toiletter og badeværelse ikke i brug som bolig. I en bindingsværksfløj ved hovedbygningen findes en gammel muret bageovn. Nu minder den fremdragne ruin af Skeel'ernes borg og resterne af de store lindealleer på halvøen i søen om de henfarne slægters virke. I den østligste tværallé er i et af træerne skåret PEÑA ANNO 1808. Det er en af Napoleonkrigens spanioler, der har sat sit mærke. I Fussingøs sognekirke, Ålum, er mange af de personer bisat, der i tidens løb har haft tilknytning til gården, både af familierne Skeel og Plessen, og kirkens epitafier og gravstene hører for nutiden til de mest håndgribelige minder om det gamle Fussingø.

JENS SØLVSTEN

EJERE

ca. 1425 Christen Sommer

ca. 1540 Christiern Sandberg
ca. 1545 Albret Skeel

1568 Christen Skeel
1702 Chr. L. v. Plessen
1729 M. Scheel v. Plessen
1749 Chr. L. Scheel v. Plessen

1946 Staten (Direktoratet for Statsskovbruget)

BYGNINGER

Kaldt Gjendrup
1534 Gården afbrændt

ca. 1555 Herreborg opført i tre stokværk med hjørne- og trappetårne samt økonomifløj. Nu kaldt Fussingø (Fussingholm)
1583 Bygningerne istandsat

ca. 1790 Hovedbygningen ved A. Kruuse og ladegården opført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

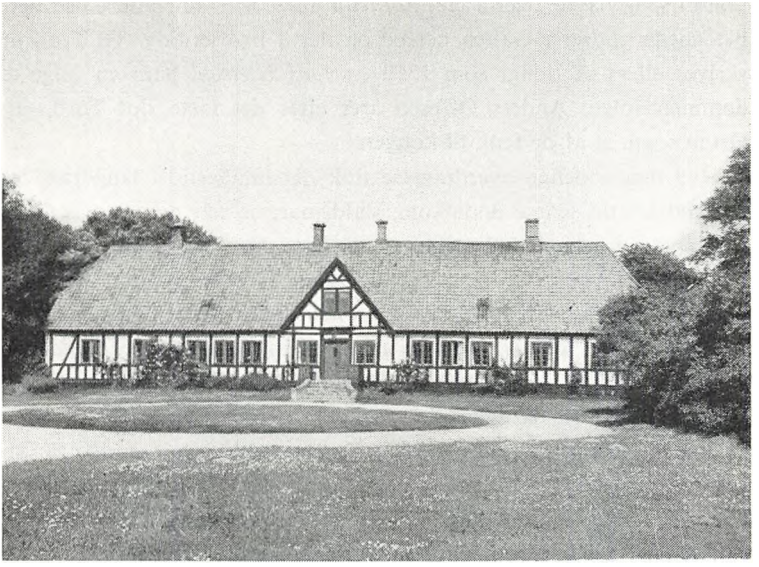

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Frisenvold

Ørum sogn, Galten herred, Randers amt

Efter at Valdemar Atterdag havde samlet riget, søgte han fortsat til sin død at styrke kongemagten ved at øge kronens jordegods. Det hed sig nok, at han købte godserne, og de blev også betalt; man har blot en fornemmelse af, at det ofte, ligesom i Sverige, drejede sig om tilbagehævdelse af tidligere krongods. Det var givet nok tilfældet, da Brofjerding i Galten herred — nævnt i Valdemars jordebog 1231 under kongens patrimonium — blev generhvervet for kronen. For de pågældende fem sogne blev i året 1374 fradømt Anders Offesen af *Hvide*-slægten, som »mindre retfærdigt« havde besiddet dem. Han havde imidlertid arvet sine rettigheder efter sin fader Offe (Uffe) Andersen, hvem hans mere kendte broder *Stig Andersen* til Bjørn-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

holm i 1342 havde overdraget *Tordrup* tillige med sine andre nærmere betegnede godser i Galten herred og dertil Brofjerding. Til Tordrup skrives ellers så tidligt som 1310 en *Jens Nielsen*. Som en følge af dommen solgte Anders Offesen året efter det faste slot Tordrup i Ørum sogn, et af de fem, til kongen.

Med den endelige overdragelse trak det imidlertid i langdrag, for et halvt års tid senere døde kong Valdemar, og selv om Anders Offesen havde modtaget købesummen, så brød man sig nu fejl om kontrakten, idet hans svigersøn Svend Udsen 1404 prøvede at sælge sin hustrus part. Det varede 30 år før *kronen* kunne overtage sin ejendom.

Efter den tid forblev Tordrup uantastet i kronens værge, et lensslot, om hvis skæbne i middelalderen man dog ved yderst lidt, ja kun kender navnet på en enkelt lensmand hr. Peder Lykke, før »kongen af Nørrejylland«, Mogens Gjøe i den første halvdel af det 16. århundrede besad Tordrup som pant, og dertil både Galten og Houlbjerg herreder. Heller ikke om den periode vides stort, udover at slotsfogden på Tordrup var en velbetroet mand, der færdedes meget rundt i Jylland for at varetage sin herres interesser. Nogle få år efter Mogens Gjøes død 1540 havde sønnen Albrekt Gjøe slot og len, indtil det 1548 blev indløst. Der forestod nemlig store forandringer på denne kant af landet. Gråbrødrekloster i Randers blev ombygget til et kongeligt slot, Dronningborg, hvorunder de herreder, der før havde hørt under Tordrup, blev lagt. Og til opførelsen af det nye slot benyttedes bygningsmaterialer fra det gamle Tordrup, der samtidig blev nedbrudt.

Siden lå *Torup Ladegaard*, som navnet nu blev, en tid lang under Dronningborg Slot. Oprindelig forbeholdt kongen sig begge slottets ladegårde, da han selv »ville holde hoflejr« på Dronningborg, men fra 1573 blev det reglen, at avl og affødning af Torup Ladegaard blev overladt de skiftende lensmænd, således Jørgen Skram 1573 - 1585, Niels Skram til Urup 1585 - 96, og Eske Brock til Estrup fra 1596 til 1624, da der skete en ny omvæltning i gårdens historie. Der blev foretaget diverse omlægninger af lenenes drift, og det blev befalet, at Torup Ladegaard enten skulle bortforpagtes eller besættes med bønder. Det sidste blev tilfældet.

Efter svenskekrigene blev Torup Ladegaard som så meget andet krongods afhændet fra kronen. Det blev overdraget til *Mogens Friis*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

som vederlag for hans andel i det bornholmske ækvivalent, adelige godser i Skåne, som skulle overgives den svenske krone til gengæld for klippeøen, hvis tapre indbyggere selv havde afkastet det fremmede åg.

Mogens Friis, der havde udbedt sig Torup med mere gods i Galten herred til erstatning, var selv rentemester og udtalte sin frygt for, at man skulle beskylde ham for at have ledt det bedste gods i lenet ud, og hævdede, at han nok så gerne så sig betalt med rede penge, et forslag, han roligt kunne fremkomme med på det tidspunkt, da statskassen var alt andet end velforsynet. Amtmanden på Dronningborg, som blev anmodet om en udtalelse, var afgjort mod salget. Det var et »meget fornemme gods, og ikke uden stor møje haver været samlet og lagt under lenet, og er sådant gods Hans kgl. Majestæt aldrig vil få igen. Og en del deraf måtte for den herlighed, det følger, ikke for nogen pris mistes«. Med det tillagte gods kunne Torup blive en god herregård, mindst 100 rdl. værd pr. td. htk. Navnlig var det forkert at afhænde laksefiskeriet, »den fornemste lakse-fiskegård, Hans Majestæt har i Danmark, og den første, der står ganske over Guden«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

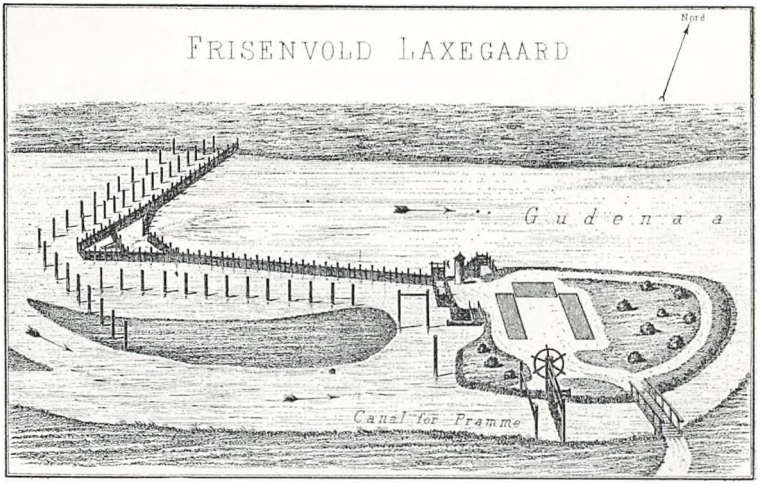

Laksegården. Tegning i Nationalmuseet.

Alle indvendinger var imidlertid omsonst, og Mogens Friis fik 25. september 1661 skøde på de tre gårde Torup Ladegaard med 69 tdr. htk. og 858 tdr. bøndergods, hvoraf en stor del i Galten herred samt i Velling og Skjern birker. Også fiskegården fulgte med i købet uden overhovedet at sættes til nogen værdi! Man havde lagt tre års regnskaber til grund for vurderingen, og i den periode havde fiskeriet givet et underskud på 20 rdl., var altså intet værd! Man tænker sit, navnlig når man hører om godsets senere skæbne.

Mogens Friis blev en stor mand i sin tid, en meget velhavende mand, der endte som gehejmeråd og stiftamtmand over Århus stift. 1671 var han blevet ophøjet i grevestanden, og det følgende år oprettede han på en og samme dag, den 6. april, grevskabet Frijsenborg og baroniet *Frisenvold,* det sidstnævnte af Torup Ladegaard samt Løjstrup, begge med tilliggende gods. Men — efter at hans finanstransaktioner med kronen nogle år efter hans død var undersøgt af den nedsatte revisionskommission, var der bogstavelig ikke levnet ham ære for to skilling. Han havde i allerhøjeste grad benyttet sig af sine embeder og officielle hverv til at bedrage staten! Og undersøgelsen kunne endda ikke føres til bunds på grund af manglende regnskaber.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det fremkomne var også mere end tilstrækkeligt. Mogens Friis havde ladet kronen betale flere gange for dens egne varer og desuden i stor udstrækning bedraget den ved udlægget af jordegods. Hans betroede tjenere havde rettet og raderet i jordebøger og matrikler, forfalskninger af reneste vand. Man anslog hans besvigelser, blot for Frijsenborgs og Frisenvolds vedkommende, til at løbe op til godt 64.000 rdl.! Men i virkeligheden måtte man regne med mindst det dobbelte beløb.

Enkelensgrevinden Anna Maria v. Offenberg måtte være glad til, at hun slap med at udrede dette for datiden meget anselige beløb i erstatning og så slap for videre tiltale. Men for de 50.000 rdl. udlagde hun på sin søn, Niels Friis' vegne i 1683 Frisenvold til *kronen*.

Allerede året efter blev Frisenvold og Løjstrup med ialt ca. 1.060 tdr. htk. bortmageskiftet til grev *Conrad Reventlow*, der havde gjort sig fortjent som officer under Den skånske Krig og siden fik stor politisk indflydelse, indtil han efter Christian V's død blev udnævnt til storkansler. Han var en af datidens største danske jorddrotter, oprettede 1681 grevskabet Reventlow i Sønderjylland og købte 1686 Clausholm, hvorfra Frederik IV nogle år efter hans død bortførte datteren Anna Sophie. 1703 havde han tilskødet sin svigerdatter Benedicte Margrethe Brockdorff både Frisenvold, Løjstrup og Kalø og med sin ægtefælle grev Christian Ditlev Reventlow stiftede hun i 1731 af disse godsers ialt 2.049 tdr. htk. stamhuset Frisenvold. Grevinden »begavet med overlegen kløgt, energi og viljestyrke«, men også med »påståelighed, havesyge og en ond tunge« var den, der i virkeligheden bestyrede godserne. Greven, sin tids største danske godsejer, besidder af grevskabet Christianssæde, baroniet Brahetrolleborg o. s. v., havde i sin ungdom udmærket sig som officer under den berømte prins Eugen. Han døde i 1738. Sønnen grev Conrad Ditlev Reventlow, der bl. a. arvede Frisenvold, var bosat i København, præsident i højesteret og stiftamtmand på Sjælland. Han øgede stamhusets tilliggende med Brusgaard. Hans søn igen Christian Ditlev Reventlow døde efter et udsvævende ungdomsliv få år efter faderen 1759 i en alder af kun 24 år og efterlod stamhusene Frisenvold og Krenkerup til sin eneste arving og datter Juliane Frederikke Christiane Reventlow. Denne smukke og velbegavede dame ægtede den hannoveranske adelsmand Carl August von Hardenberg, af samme stamme som den uddøde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

danske slægt af dette navn, kendt fra den tyske frihedskrig og død som fyrste og prøjsisk statskansler. Ægteskabet kom ikke i lave uden modstand både fra statens og slægtens side. Man ønskede ikke den rige arving gift med en udlænding, og den yngre Reventlowske linje søgte forgæves ad rettens vej at tilvende sig godserne. Hardenberg-Reventlow, som han efter giftermålet kaldte sig, interesserede sig dog ivrigt for sin hustrus godser, forsåvidt som hans embedsvirksomhed, først i hannoveransk, siden i brunsvigsk tjeneste tillod ham det, men 1781 ansøgte han om bevilling til at lade stamhuset Frisenvold overgå til sin fri ejendom mod til gengæld at båndlægge sine holstenske godser, en bevilling som han imidlertid ikke fik, tiltrods for at han hævdede, det var ham meget vanskeligt at overkomme administrationen af de fjerne jyske godser. Men 1788 blev ægteskabet opløst, og sønnen *Christian Heinrich August Hardenberg-Reventlow,* den senere greve, som efter moderens død 1793 overtog godserne, fik 1798 kgl. tilladelse til at sælge stamhuset. Frisenvold købte forpagteren *Andreas Strøver,* som straks udstykkede hovedgården og 1809 solgte hovedparcellen med 25 tdr. htk. for 41.000 rdl. til kaptajn *D. G. Kelp.* Efter hans død 1836 lod enken gården gå på auktion, og H. Chr. Øckenholt blev ejer. Siden tilhørte den krigsassessor Adolf Hein og H. R. Lundbye. Af den sidste købte S. F. J. Preetzmann Frisenvold i 1853 og hans enke solgte den 1887 for 110.000 kr. til hofjægermester *T. F. A. Honnens de Lichtenberg,* hvis svigersøn, landbrugskandidat og jægermester *Sophus F. J. Preetzmann* overtog den i 1888 og endelig 1924 afhændede til et konsortium, idet han selv beholdt hovedbygningen med ialt ca. 20 tdr. ld., deraf halvdelen skov. De resterende godt 220 tdr. ld. blev udstykket til 19 husmandsbrug. Hovedparcellen med de 20 tdr. ld. ejes siden 1940 af civilingeniør *Ove Aagaard.*

Med Torup Ladegaard var Mogens Friis blevet ejer af et meget omfattende jordegods, således alene i Ørum og Værum sogne 428 tdr. htk. bøndergods, foruden hovedgårdens 69, d. v. s. alt hartkorn i de to sogne på nær en halv snes tønder i hvert. Men hertil kom talrige andre ejendomme, deriblandt hele byer, i Kristrup sogn, i Skjern og Velling birker og i Houlbjerg herred. Med godset fulgte birkeret til Torup samt retten til at oprette så mange herre-, sæde- og avlsgårde, som han lystede. Sidste tilladelse gjaldt navnlig Torup og gården

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

Ormstrup, som han gjorde til sædegård under navnet Frisholt og siden overdrog sin datter, således at den ikke kom under friherreskabet. Ved matrikuleringen 1664 var Mogens Friis tillige besidder af så godt som det hele Vissing sogn og de to tredieparter af Laurbjerg, som lå under Løjstrup. Også denne hovedgård med dens gods var inkorporeret i baroniet.

I 1780'erne, da Hardenberg-Reventlow søgte om tilladelse til at hæve båndlæggelsen, opgives Frisenvold gods til henholdsvis 80 tdr. fri hovedgårdstakst, 648 tdr. htk. bøndergods i Dronningborg, Hald og Kalø amter, og 142 tdr. htk. tiender, hvortil kom laksefiskeriet, der var sat til 5 tdr. htk. På godset boede der 84 bønder og 28 husmænd, og halvdelen af gårdene lå i Værum, Væth og Jebjerg byer, resten meget spredt fra Hadsund til Gullev og Egå. Bøndergodset i Vissing sogn lå nu under Løjstrup. På Frisenvold hovedgårdsjorder opstod efter udstykningen flere gårde, deriblandt Christianslund på 20 tdr. htk., Ørumgaard med 13 tdr. htk. og Lundbjerg. Den berømte laksegård blev solgt for sig og handledes senere til gode priser, blev

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

således 1879 solgt for 112.000 kr. og 1898 købt af staten for 153.978 kr., hvorefter den en overgang var forsøgsstation.

Mellem laksegården og Frisenvold ses endnu voldstedet af det gamle Tordrup Slot. Om bygningerne på det har man de ret ufyldestgørende oplysninger i Svend Udsens skøde af 1404, der melder om »halv adelhuset, item halve delen i alle forborgene med huse og med værn«, en beskrivelse, som antyder et omfattende og befæstet anlæg. Der nævnes tillige abildgård og humlekær. Om bygningerne på Torup Ladegaard vides intet udover, at der i 1581 blev givet ordre til at genopføre »det nedblæste 8 bindingers hus på Torup Ladegaard, hvor kongens foler stod«. Der var nemlig dengang et kongeligt stod på gården. Mogens Friis skal 1664 have opført en ny, efter Danske Atlas »ikkun mådelig« bygning. Dog nævnes der tidligere et tårn på gården. Men det fattedes rigtignok »en solskive for hovfolkenes skyld, når de komme til hove og gå igen«.

Den hovedbygning, der nu står på Frisenvold, er vistnok opført i begyndelsen af det 19. århundrede og restaureret 1888. Den er i et stokværk af bindingsværk med trekantet frontispice over indgangsdøren.

MOGENS LEBECH

EJERE	BYGNINGER
ca. 1310 Jens Nielsen	Tordrup Slot
ca. 1330 Stig Andersen (Hvide)	
1374 Kronen	
	ca. 1548 Slottet nedrevet, nu kaldt Torup Ladegaard
1661 Mogens Friis	
	1672 Nu kaldt Frisenvold
1683 Kronen	
1684 Conrad Reventlow	
1793 Chr. H. A. Hardenberg-Reventlow	
1798 A. Strøver	
1809 D. G. Kelp	Hovedbygningen opført(?)
1836 - 87 Forskellige ejere	
1887 T. F. A. Honnens de Lichtenberg	
1888 S. F. J. Prcetzmann	1888 Hovedbygningen restaureret
1940 O. Aagaard	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

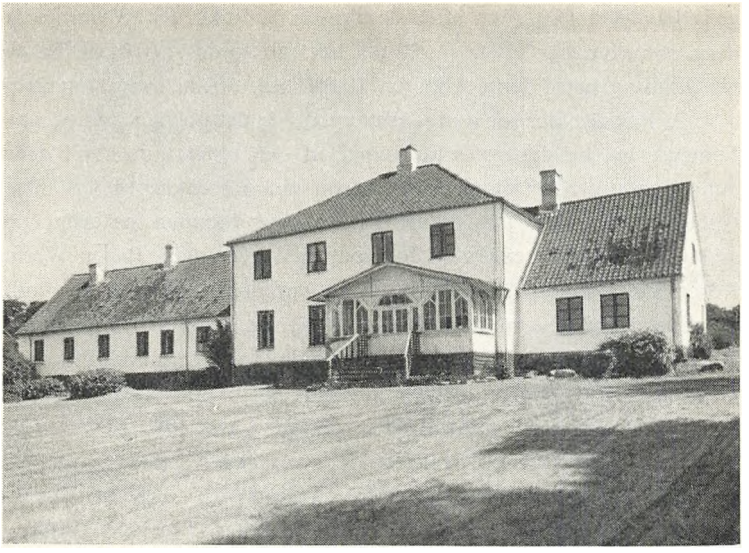

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Christianslund

Ørum sogn, Galten herred, Randers amt

Christianslund kan ikke rose sig af sin ælde, og dens navn bringer ikke gamle historiske minder frem. Det er tværtimod dens ungdom, der kendetegner den i sammenligning med andre herregårde. Den er blandt Jyllands yngste herregårde og skylder søndringen af et gammelt majorat, stamhuset Frisenvold, sin tilblivelse. Den tyske greve Christian August Hardenberg-Reventlow, der også sad inde med stamhuset Krenkerup på Lolland, fik i 1798 tilladelse til at afhænde stamhuset Frisenvolds ejendomme og solgte da hovedgården Frisenvold til forpagter Andreas Strøver, der samme år lod forskellige parceller af de tilliggende jorder udbyde på auktion. Ritmester, baron *Werner Theodor Rosenkrantz* i Randers erhvervede to af parcellerne; på den ene var der uden tvivl nogle år i forvejen i et skovareal, Lammeskoven, oprettet en skovridergård, kaldet Christianslund, der anta-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gelig havde fået sit navn efter stamhusets besidder. Købesummen for disse parceller, der havde ca. 20 tdr. htk., udgjorde 11.010 rdl. Til delvis dækning heraf lånte køberen 10.000 rdl. af sin svoger rigsgreve J. J. A. Fædder, der for øvrigt erhvervede sig det ubehagelige øgenavn Fedtegreven, og det synes at fremgå af den obligation, der i denne anledning udstedtes af »Werner baron von Rosenkrantz, kgl. Maj.s ritmester, herre til Christianslund«, at ejendommen naturligt nok endnu ikke var tilstrækkeligt forsynet med bygninger. Baron Werner Rosenkrantz var en ung mand, 28 år gammel, hans liv havde indtil da været i høj grad militært præget, ja så stærkt, at han allerede i en alder af henholdsvis 7 og 12 år blev udnævnt til sekondløjtnant og premierløjtnant, dog naturligvis kun à la suite. Som ganske ung var han indblandet i en pikant affære. Han var i året 1792 på besøg hos kammerherre Schinkel til Hald, og det synes at have været i hvert fald sidstnævntes ønske, at besøget skulle have en forbindelse mellem Rosenkrantz og kammerherre Schinkels eneste datter til resultat. Datteren, der imidlertid selv havde udvalgt sig en ung marineofficer Braëm, satte sig stærkt imod faderens intriger, og det lykkedes hende at opnå kongens bistand, således at hun kunne blive forenet med den, hun elskede.

Nogle år senere fandt Rosenkrantz trøst et andet sted. I 1796 blev han gift med den 19-årige rigsgrevinde Anna Dorothea Fædder fra Constantinsborg, og samme år udnævntes han til eskadronchef ved det i Randers garnisonerede lette jyske dragonregiment. Det må for dem begge, som tilhørende slægter, der ejede meget jordegods, have været et naturligt ønske selv at få en landejendom. Og de skabte sig nu af Christianslund en smuk besiddelse med et smukt hjem, det siges, at hustruen havde indrettet sin bolig der som et »yndigt dukkeskab«. Det gik livligt til på gården i deres tid. Ejeren, den raske rytterofficer, kunne godt finde på, når han ville hjem fra Randers, at undlade at benytte broen over Gudenåen og lade hesten svømme sig over, hvorefter han red tværs over marker og veje til Christianslund, og på at overraske hustruen ved at tage hele sin afdeling med sig og at ville have alle beværtede på gården. For at undgå sådanne overraskelser skal hustruen have ladet lave en stige op i et højt bøgetræ ved gården, hvorfra hun så holdt udkig, og hun kunne nu overraske de kommende

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

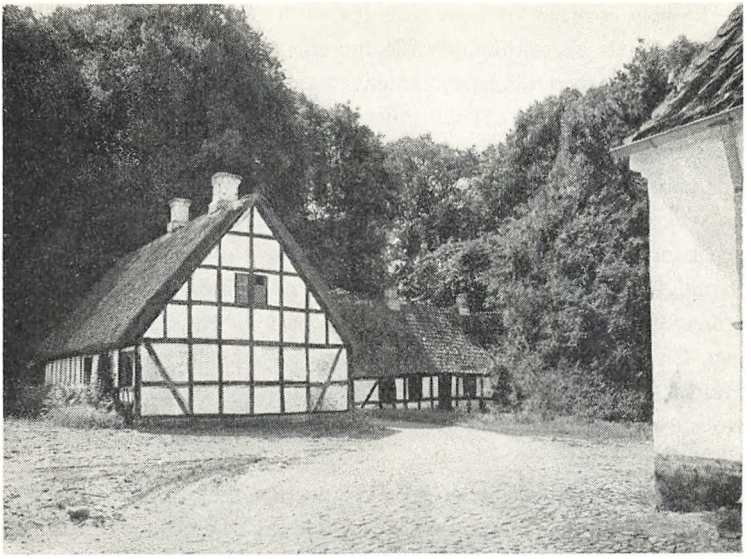

Gamle bindingsværkslænger nord for hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

ved at have alt rede til modtagelsen. Werner Rosenkrantz havde imidlertid en uheldig egenskab, der skulle blive ham til stor skade; han forfaldt efterhånden til drik, så at han til sidst skal være blevet ganske sløv. I 1810 lå han en tid i kvarter på Langeland med sin eskadron, og fra denne tid har vi utvetydige tegn på, hvorledes det stod til med ham. En birkedommer dér beskyldte ham for bestandig at være »beruset af brændevin og ondskab«, hvorfor der blev givet Rosenkrantz, som nu var blevet oberstløjtnant, fri proces, for at han kunne fralægge sig de nærgående sigtelser. Samtidig med, at hans chef general greve Ahlefeldt-Laurvig i denne sag ønskede sin oberstløjtnant renset for beskyldningerne, måtte han i en anden sag ifølge en ældre kongelig befaling afgive indberetning angående Rosenkrantz' forhold til spiritus'en. Det oplyses heri, at selv om han ikke ganske havde aflagt den forhen herskende svaghed, »så er det dog ikke sket i tjenesten og i meget ringere grad end før«, men »den ulykkelige vane har angreben hans heele nerve-system, således at denne fejl kuns gradatim kan ophøre, da han ved en aldeles tilbageholdenhed af spiritueuse ting sik-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kerlig blev et offer for hans gode forsæt, hvilket for nogle uger siden næsten havde været tilfældet«. Endnu en tid synes man at have været overbærende med oberstløjtnantens svaghed, men i længden kunne det ikke gå, og i juli 1811 må generalen udtale, at såvel kongens tjeneste som Rosenkrantz selv vil vinde ved hans afgang, da flere årsager gør ham uskikket til tjeneste, hvorfor han »fordrister sig at anbefale en svag men ellers ej ond mand i Deres Majestæts nåde«. Afskedigelsen kom omgående, og nåden gav sig udslag i en pension på 600 rdl. I omtåget tilstand kunne Werner Rosenkrantz finde på allehånde gale streger, hvori han hyppigt sekunderedes bravt af en yngre broder, Jørgen. En dag kom disse brødre til Tustrup og ville prygle broderen Holger, og ved den ældste broder Christians begravelse sloges de med stolene i spisestuen, så at svogeren, Fedtegreven, forskrækket skjulte sig under bordet.

Selvfølgelig gik det heller ikke Werner Rosenkrantz godt i økonomisk henseende, skønt han på flere måder var begunstiget af skæbnen, dels fik han 15.000 rdl., da faderens baroni Willestrup blev solgt, dels blev han besidder af det for baroniet Rosenlund substituerede fideikommis, og endelig arvede han stamhuset Rosenholm ved den ældste broder Christians død i 1817. Også efter at han havde fået Rosenholm, opholdt Werner Rosenkrantz sig en del på Christianslund, men den ægteskabelige lykke var imidlertid gået fløjten, og ægtefællerne ordnede sig nu således, at de skiftevis hver for sig havde bopæl på de to gårde. I 1823 døde Werner Rosenkrantz på Christianslund og efterlod Anna Dorothea Fædder i en vanskelig situation. Rosenholm overtoges af Werners broder Holger, og Christianslund måtte stilles til auktion tilligemed det værdifulde indbo der. På auktionen blev der afgivet flere bud på gården, bl. a. af prokurator Ostenfeld på Stenalt, men Holger Rosenkrantz, der havde et stort tilgodehavende hos Werner, blev højestbydende med ca. 22.100 rdl.

Holger Rosenkrantz angives at have været af en ganske anden stabil støbning end brødrene Werner og Jørgen. Han var først page ved Christian VII's hof, blev senere uddannet som jurist, var en tid kaptajn i hæren, men tog sig derefter stærkt af landbruget. Han styrede en del år Clausholm for sin hustrus adoptivfader gehejmeråd Schilden-Huitfeldt og erhvervede i 1809 den tæt derved beliggende herregård

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

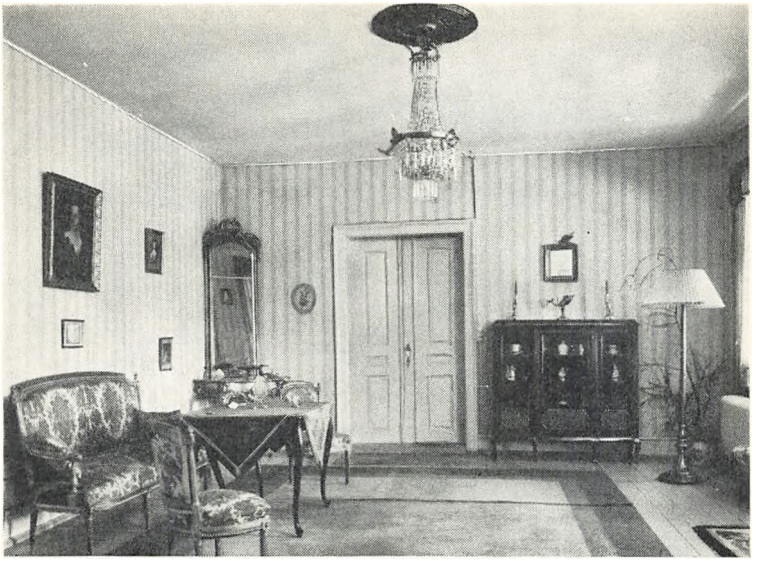

Havestue (fot. Niels Elswing).

Tustrup. Han tog ikke ophold på Christianslund. I 1826 bortforpagtede han gården til den tidligere nævnte prokurator Ostenfeld, som i 1829 blev ejer af den for en købesum af 10.000 rbdl. sølv og 5.000 rbdl. sedler.

Lauritz Ostenfeld tilhørte en dygtig slægt, der havde nogen forbindelse med Rosenkrantz'erne på Rosenholm, idet hans fader havde været ridefoged på denne gård og senere fæstede den under stamhuset hørende Skjørring mølle. Forinden erhvervelsen af Christianslund havde Lauritz Ostenfeld, der selv var en dygtig mand og ved sit giftermål med Dorthe Kirstine Dinesen fra Rørbæk Hovgaard fik en god økonomisk støtte, ejet flere mindre landejendomme og bestyret nogle større. I nogle år var han stænderdeputeret. I hans tid må der være foretaget en ombygning eller større reparation af den oprindelig i bindingsværk opførte hovedbygning, der bærer årstallet 1835 på den søndre gavl og ægteparrets forbogstaver L. O. — D. K. D. på den nordre gavl. Livet levedes nu meget mere stille på gården end i Werner Rosenkrantz' ejertid. Dorthe Dinesen var svagelig og næsten altid

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

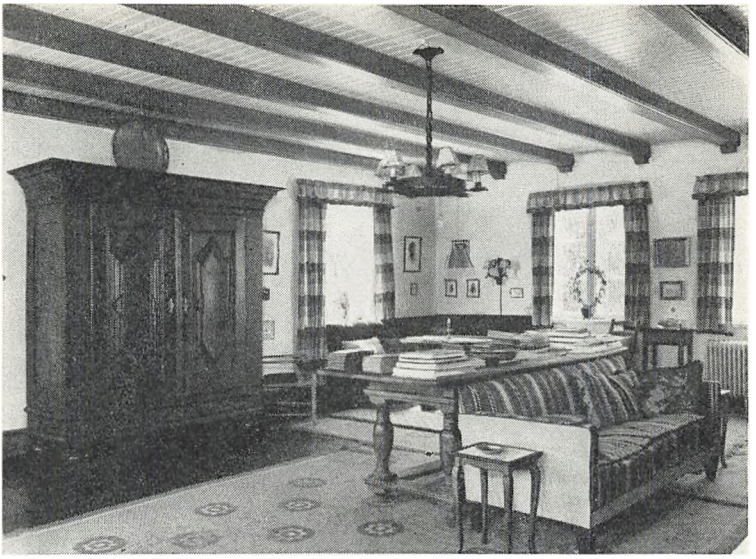

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

sengeliggende; hun overlevede dog manden, der døde i 1856, og efter hendes død 1858 blev gården igen stillet til auktion, hvor det højeste bud blev på 58.600 rbdl. Hartkornet var nu efter den nye matrikulering blevet ca. 22 tdr. ager og eng samt ½ td. skovskyld.

Den nye ejer *Carl Wilhelm August Christensen* var født på Boller ved Horsens. Han havde tidligere ejet Aunsbjerg, som han havde overtaget efter sin fader, samt Rydhave. Christensen sad inde med gården til 1876, da han benyttede prisstigningen for landejendomme til at afhænde gården for 240.000 kr. til grev *Christian Benedictus Johan Ludvig Conrad Ferdinand Reventlow*. Denne var en fjern slægtning af de Reventlow'er, der tidligere havde besiddet Frisenvold, og pengene til købet fik han til dels ved et lån på 100.000 kr. af den daværende besidder af grevskabet Hardenberg-Reventlow. For grev Reventlow, der umiddelbart efter købet ægtede Sofie Pauline Schjær, blev »det yndige dukkeskab« snart noget for trangt, og i 1881 forøgede han husrummet ved at ombygge hovedbygningens midterparti, således at det nu blev på to etager med fuldt afvalmet tag. Midter-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

partiet opbyggedes i grundmur, kun i sidepartierne ud til haven er der nu rester af det oprindelige bindingsværk.

På Christianslund levede grev og grevinde Reventlow et lykkeligt familieliv i de smukke omgivelser, han til dels beskæftiget med litterært arbejde. Her fødtes ægteparrets børn, deriblandt de to sønner, senere lensgreve Rudolph Reventlow og Danmarks ambassadør i London, lensgreve Eduard Reventlow. Imidlertid arvede grev Reventlow nogle godser i Hannover, hvorfor han følte sig nødsaget til at flytte fra Christianslund, som solgtes i 1896, og tage ophold på en af sine nye ejendomme, Etelsen ved Bremen.

Christianslund blev nu igen bolig for et nygift par. Kort før den norskfødte hofjægermester *Adam Løvenskiold* fra Fossum ægtede Alvilda Mourier-Petersen fra Rugaard, købte han gården af grev Reventlow for 175.000 kr. Senere erhvervede han også nabogården Ørumgaard, ligeledes en parcel af det gamle Frisenvold. I 1910 solgte han dog de to gårde hver for sig, Christianslund blev erhvervet af godsejer *Rudolf Heilmann,* tidligere ejer af Kalbygaard og Tousgaard, for 175.000 kr., det samme som Løvenskiold havde givet for den. Heilmann døde imidlertid allerede året efter uden at have fået skøde på gården, der derefter i 1912 afhændedes for 195.000 kr. til hestehandler *Søren Bach.* I hans tid brændte størstedelen af udbygningerne som følge af lynnedslag, og han sørgede derefter for deres genopbygning i 1914 på særdeles solid og praktisk måde. Da krigskonjunkturerne havde bragt ejendomspriserne op i et hidtil ukendt niveau, solgte Bach i 1920 Christianslund til forpagter *C. L. G. Stapel* fra Bødstrup på Sjælland for 550.000 kr. uden besætning — bortset fra tre grise. For Stapel, der i øvrigt tidligere havde været forpagter på ejendommen hos grev Reventlow, skal gården have stået i ca. 750.000 kr., efter at han i 1924 havde tilkøbt et ca. 20 tdr. ld. stort areal fra Ørumgaard for 1.750 kr. pr. td. ld. I hans ejertid begyndte imidlertid de meget dårlige konjunkturer for landbruget, og det endte med, at Jydsk Landhypotekforening i 1933 måtte overtage ejendommen, som den samme år afhændede til R. A. Jørgensen, der allerede året efter solgte den til ekspeditionssekretær, cand. jur. *Aage Brask,* der et par år havde ejet herregården Walhall i Skåne. Han solgte i 1962, kort før sin død, Christianslund til sin nevø *Svend Aage Stenild Brask.*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Christianslund indtager en særstilling blandt herregårdene, ikke alene ved sin sildige opståen, men også derved, at den hidtil har undgået at blive formindsket i areal, den er tværtimod som ovenfor anført senere blevet udvidet. Men arealet er heller ikke af stort omfang, ialt ca. 280 tdr., hvoraf ca. 220 ager og eng og ca. 60 tdr. ld. skov. Til gengæld er jorden af en i hvert fald efter jyske forhold særdeles fin beskaffenhed, af de nuværende 25½ tdr. htk. falder over 25 tdr. på ca. 210 tdr. ager og eng.

Med sine fortrinlige bygninger og frodige jorder samt den meget smukke beliggenhed repræsenterer Christianslund det frugtbare Østjylland på en meget tiltalende og med de nuværende tider og forhold udmærket stemmende måde.

AAGE BRASK

EJERE

1798 W. Th. Rosenkrantz
1829 L. Ostenfeld
1858 C. W. A. Christensen
1876 Chr. B. J. L. C. F. Reventlow

1896 A. Løvenskiold
1910 R. Heilmann
1912 S. Bach

1920 C. L. G. Stapel
1933 - 34 Forskellige ejere
1934 Aa. Brask
1962 Sv. Aa. Stenild Brask

BYGNINGER

1835 Hovedbygningen ombygget

1881 Hovedbygningen forhøjet med ét stokværk og midtpartiet omsat i grundmur

1914 Avlsgården genopført efter brand

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Løjstrup

Laurbjerg sogn, Galten herred, Randers amt

Bygningerne på Løjstrup er stadig de samme som i 1867, med tårne og takkede gavle, som det sig hør og bør på en rigtig gammel herregård. Kun har de mellemliggende årtier forsynet dem med — patina! I 1860'erne stod de nemlig som nyopførte! Før den tid var Løjstrup et af de traditionelle trefløjede bindingsværksanlæg.

Den har i ældre tid ikke haft særlig kendte ejere. De to, som kendes fra det 14. århundredes sidste halvdel, ved man ikke andet om end deres navne, ikke engang deres våben og slægt. Det var slet og ret *Niels Jensen* og Jens Nielsen, far og søn, der efter hinanden skrev sig til Løthensthorp. Sådan bogstaverede man dengang gårdens navn. Jens Nielsen havde den endnu i året 1399. 1408 var ejeren imidlertid en mand af slægten Sommer, hvis fornavn ikke nævnes i det pågældende dokument, men det må være *Christen Sommer* til Gjendrup,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

det nuværende Fussingø, for hans søn Oluf Sommer havde senere begge gårde. Hans enke Anne Timmesdatter, der ellers var af den mere fremtrædende slægt Rosenkrantz fra det gamle stamsæde Hevringholm, sad ikke alt for godt i det, hvis man kan tro udtrykkene i et dokument fra 1512, da hun for »sin store trangs skyld« afhændede to gårde i Vrads herred til fætteren Erik Stygge på Matrup. Det er fortalt, at fru Anne var gift en gang før og i dette ægteskab havde en søn, som imidlertid druknede på en sørejse, mens moderen skyllede i land på et vragstykke, men denne dramatiske historie har ikke kunnet bekræftes. Sikkert er det, at hun og Oluf Sommer havde sønnen Christen, som fik Gjendrup, og datteren Anne Sommer, som arvede Løjstrup og bragte gården til sin mand, den jyske landsdommer *Christiern Andersen* til Quelstrup og Iisgaard på Mols. Han hørte til de såkaldte nye *Sandberg*'er, med samme våben som slægten Skeel, det tredelte skjold, og vistnok som denne oprindelig hjemmehørende i det sydlige Jylland. Det fremgår også af skiftet efter ham i 1546. Hans ejendomme lå nemlig for en stor del i Elbo og Holmans herreder, og dette gods faldt i arv til to døtre, mens sønnen Anders Christiernsen fra Quelstrup og siden også arvede Løjstrup. Han var fornemt gift, med en datter af Tyge Krabbe, men det lykkedes aldrig Sandberg'erne at nå frem i adelens første række. Anders Christiernsens søn Mads Sandberg er egentlig mest bekendt på grund af det pragtfulde, våbensmykkede epitafium, han rejste over sig selv i Laurbjerg kirke. Stolestaderne i kirken bar hans søster Margrete Sandbergs våben og årstallet 1566, og hendes mand Niels Juel til Astrup døde på Løjstrup i 1573, Mads Sandberg derimod i 1597 fjernt fra sin sædegård som lensmand i Romsdalen i Norge, men han blev stedt til hvile i den hjemlige sognekirke. Hans ægteskab med Sophie Rostrup var barnløst, og hun ægtede efter hans død den kendte Sten Brahe til Knudstrup, og hans datter Birgitte Brahe fik siden Løjstrup, idet manden *Frederik Reedtz* til Tygestrup, den fremtrædende sjællandske adelsmand, dog måtte udkøbe Mads Sandbergs broder hr. Ulrik Sandberg og Mourids Stygge, som åbenbart havde arvet en andel i gården med sin hustru. Det skete henholdsvis 1631 og 1633. Allerede 1636 solgte Frederik Reedtz imidlertid gården til *Jakob Grubbe,* som det følgende år afhændede til *Oluf Parsberg* til Jernit, det nuværende Frijsenborg. Han er den første

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

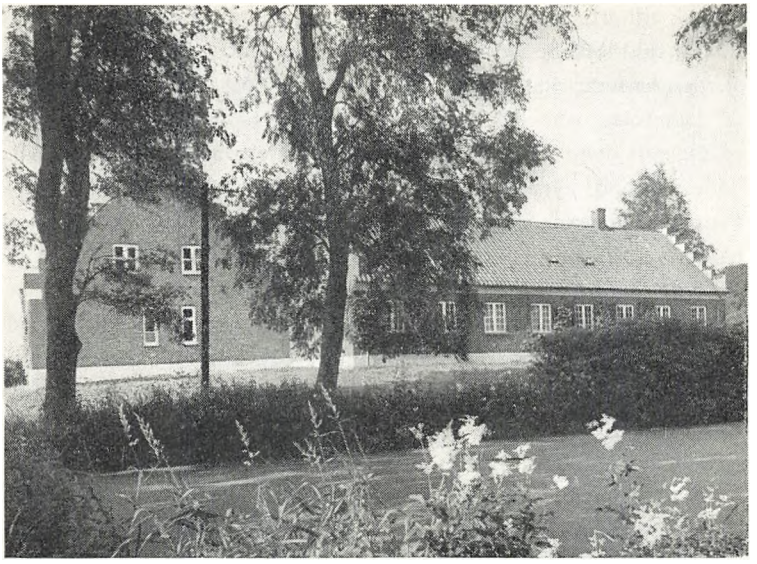

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

af Løjstrups ejere, som man ved noget mere indgående om, for han var en kendt mand i sin tid, efter sin hoftjeneste lensmand både i Danmark og Norge og med på Valdemar Christians berygtede russiske rejse. Han hørte til oppositionen i rigsrådet og var nøje knyttet til Corfitz Ulfeldt, ligesom hans hustru fortsat stod i brevveksling med Leonora Christina. Mens han privat ikke var bange for at bruge hårde ord om det hjemlige regimente, så havde hans hoftjeneste åbenbart lært ham at bære kappen på begge skuldre. Efter de leveregler, han gav sine sønner, skulle disse på enhver måde smigre og krybe for de store. Han selv affandt sig da også med statsomvæltningen 1660, som det synes trøstet ved, at de samme sønner blev udnævnt til hofembedsmænd. Det neddæmpede hans knurren over de ny skattelove, som gjorde, at der ikke mere var forskel på adel og bonde. Men på det tidspunkt havde Løjstrup længe tilhørt hans svigersøn *Otto Pogwisch*, gift med datteren Anna Cathrine, loyalt opkaldt efter Christian IV's dronning. Otto Pogwisch var mellem de skikkelser, der skulle sætte præg på det ny regimes første åringer. Sammen med feltherren

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Schack tilhørte han den militære fløj inden for regeringen og kan i hvert fald ikke beskyldes for at have gået sine civile kollegers, godsejernes, ærinde, idet skatteopkrævningsmetoder, som han indførte, af dem følte som en ulidelig byrde. Men hans storhedsperiode og påfølgende dybe fald, han, der havde været ejer af mange herregårde, døde i armod, ligger, efter at han i 1662 solgte Løjstrup til *Mogens Friis,* som dengang endnu skrev sig til Favrskov. Dermed kom gården på sin vis tilbage til familien, idet den ny ejers moder var en datter af Ulrik Sandberg, Mads Sandbergs broder.

Mogens Friis købte få år efter også Jernit, som han i 1672 gjorde til hovedsædet i grevskabet Frijsenborg, og samtidig, ja, på en og samme dag, oprettede han også baroniet Frisenvold, og herunder blev Løjstrup lagt.

Der blev imidlertid ikke beskåret dette baroni nogen lang levealder. Er det sandsynligt, at Otto Pogwisch ved sine mange godshandeler benyttede sig af de fordele, hans embede indrømmede ham, så gjaldt dette i hvert fald med sikkerhed hans efterfølger på godserne. Mens Mogens Friis, ætlingen af en af landets ældste adelsslægter og prydet med den ny tids fornemste titler, gehejmeråd og greve, levede, skete der ikke noget, men nogle år efter hans død afslørede den store revisionskommission, nedsat for at undersøge hans og andres forhold overfor staten, at den høje herre i udstrakt grad havde gjort sig uberettiget fordel af sin stilling som øverste rentemester, landets finansminister, ja ikke var veget tilbage fra, såvel ved sine tjenere som egenhændigt, at forfalske matrikler og jordebøger, så han havde bedraget kronen for efter datidens forhold meget betydelige beløb.

Og enden blev, at enkelensgrevinden på sin søn Niels Friis' vegne måtte overdrage baroniet Frisenvold til *kronen,* så denne dog i nogen grad blev fyldestgjort for de stedfundne besvigelser, således som fortalt under Frisenvold. Løjstrup fik fremdeles ejere fælles med denne gård, idet kongen allerede det følgende år, 1684, mageskiftede det samlede gods til en anden greve, *Conrad Reventlow,* den senere storkansler, en af sin tids største godsejere og efter sin død Frederik IV's svigerfader ved datteren Anna Sophie. 1703 overdrog han sin svigerdatter Benedicte Margrethe Brockdorff Frisenvold med Løjstrup og Kalø, og af dette gods, ialt 2.049 tdr. htk., oprettede hun med sin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ægtefælle general, greve Christian Ditlev Reventlow, i året 1731 stamhuset Frisenvold. Dettes besiddere var fra 1738 deres søn Conrad Ditlev Reventlow, hans søn igen Christian Ditlev Reventlow og dennes datter Juliane Frederikke Christiane Reventlow, der 1788 blev skilt fra hannoveraneren, den tyske fyrste og statsmand Carl August von Hardenberg. Allerede 1781 havde han søgt kgl. bevilling til at overtage stamhuset Frisenvold som fri ejendom, idet han samtidig tilbød at båndlægge sine holstenske godser. Men først sønnen *Christian Heinrich August Hardenberg-Reventlow,* den senere greve, som 1793 overtog stamhuset efter moderens død, fik tilladelse til salget. Han motiverede i øvrigt sin ansøgning nogenlunde som faderen, at han ikke var i stand til at overse »disse fra hans andre godser langt fraliggende ejendomme«. Hans søster havde som nærmeste arving med tilslutning af sin ægtefælle rigsmarskal grev v. Pappenheim givet sit samtykke, og i øvrigt sang ansøgeren den ny tids toner. Han agtede at udstykke hovedgårdstaksterne i mindre dele og tilbød at overdrage bønderne deres gårde til selveje, idet han allerede havde akkorderet med adskillige på forventet efterbevilling. Det var således hans øjemed, samtidig med, at han forøgede stamhusets indtægter, »tillige at gavne almuen med at befri dem for hoveriet og tilbringe dem ejendomsret«. Han fik bevillingen, og der blev tilføjet en bestemmelse om, at de forskellige tilliggende jus patronatus ved første vakance skulle overgå til staten, ligesom birkeretten skulle nedlægges ved birkedommerens død.

Så ophørte Løjstrup gods at eksistere. Bøndergodset blev selvejendom, mens gården blev udstykket, idet ejendommen Over Løjstrup fraskiltes. Hovedparcellen, de 15 tdr. htk. af hovedgårdstakstens 56, blev 1799 solgt til landinspektør *Johan Frederik Wesenberg,* men overgik senest 1801 til kaptajn *Geert de Lichtenberg* til stamhuset Bidstrup, efter hvis død 1842 den yngre søn, cand. jur., jægermester *Frederik de Lichtenberg* blev ejer. Han deltog som officer i Treårskrigen og byggede 1843 den nuværende hovedbygning på Løjstrup. Da han var død 1886, solgte arvingerne 1889 gården til *C. Thorup,* og nu blev den gamle herregård reduceret til et forholdsvis ubetydeligt landbrug, idet den ny ejer yderligere udstykkede den og oprettede afbyggergården Store Løjstrup, der svarede bogstaveligt til sit navn, idet den fik

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

35 tdr. htk., mens det gamle Løjstrup kun beholdt ca. 8. Thorup beholdt selv Store Løjstrup, nu Gerhardslyst, og det egentlige Løjstrup blev i 1899 for 75.000 kr. solgt til E. Müller. De senere ejere har været A. A. Branth fra 1905, S. Jessen til Bønstrupgaard fra 1911 og overskovfoged Petersen fra 1916. Samme år solgte denne til direktør Christian Rømer, der i 1918 erhvervede Over Løjstrup. Efter direktør Rømers død i 1932 og enkens året efter overgik den 680 tdr. ld. store ejendom til hendes nevø, grosserer *H. C. Broge,* der døde i 1959, og siden 1961 er sønnen cand. jur. *Jørgen Broge* ejer. I 1948 blev Over Løjstrup med 248 tdr. ld. frasolgt, men til gengæld gården Skovfryd med 16 tdr. ld. tilkøbt 1962. Det nuværende areal er 435 tdr. ld., heraf 250 skov og 31 frugtplantage.

Løjstrup lå oprindelig i en landsby, Over Løjstrup, der måske først har hørt helt under hovedgården. Men ved arvedelinger kom nogle af byens gårde på andre hænder, ja tilhørte en overgang kronen, og der blev handlet frem og tilbage med dem. I 1683 hed det imidlertid, at de fire gårde i Løjstrup var lagt øde tør mands minde, mens Mogens Friis havde nedlagt de resterende fire i 1662. I matriklen er der også kun på det tidspunkt tale om Løjstrup huse. Og 1692 ansøgte grev Reventlow om at måtte flytte disse huse, »som vare bygte udi gårdens mark(!), kaldet Løjstrup huse, som ligger digt for porten, hvilket var ham ikkun til daglig fortræd og skade«. Hans ønske blev opfyldt, og Løjstrup by havde ophørt at eksistere.

Da Otto Pogwisch i 1662 solgte til Mogens Friis, var de fire gårde sat til 54 tdr. htk., hovedgården selv til 24, og der fulgte desuden henved 25 gårde og huse med i købet. Mogens Friis øgede gårdens tilliggende ved køb og mageskifter og ejede 1664 hele Laurbjerg by på én gård nær, 9 tidligere selvejergårde i Vissing sogn og by samt en del gårde af samme slags i Galten sogn og by. Men 1683 var alle 19 gårde i Vissing by kommet i hans besiddelse. Endnu 100 år senere havde godset så nogenlunde samme konsistens, idet dog nu samtlige gårde i de tre byer Vissing, Galten og Laurbjerg lå under herregården med omtrent 270 tdr. htk. Kun i Laurbjerg hørte nogle huse fremdeles til Bidstrup, og det var i 1785 omsider efter 13 års »dispute« lykkedes at få ophævet fællesskabet i denne by. Også Galten by var udskiftet, og i Vissing havde bønderne »rebet deres mark imellem dem selv«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

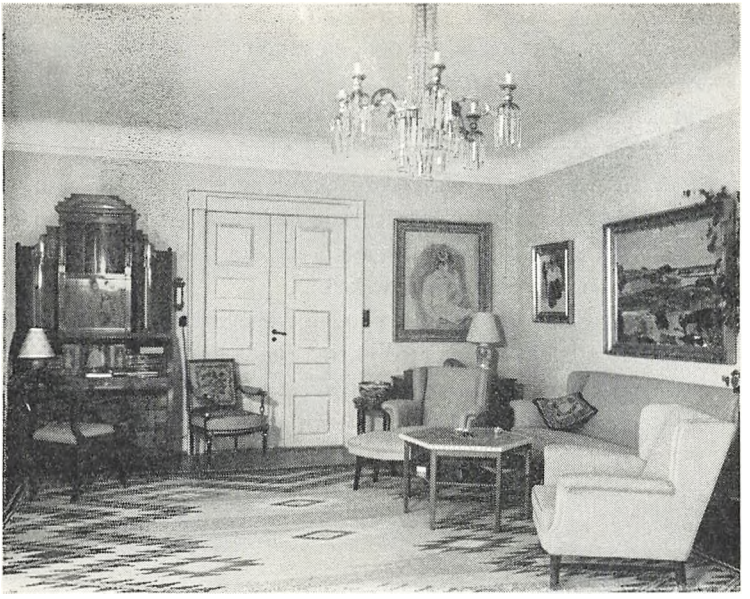

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

Der var da på godset 52 bønder og 18 husmænd, hvoraf de 49 gjorde hoveri. Når de tidlig morgen eller sildig aften gik til hove, kunne de høre ulvene tude. De holdt til i skovtykningerne ved Høgebjerg, egnens højeste punkt i Lerbjerg sogn.

I 1860'erne lå der 400 tdr. ld. ager og eng, foruden over 120 tdr. ld. skov og plantage, ialt 33 tdr. htk., under Løjstrup, mens der i 1801 kun havde været 22 tdr. htk. 1771 opgives sædelandet til 320 tdr. rugsæd, og der kunne avles 320 læs hø. Gårdens htk. var da 56½ tdr., af hvilke næsten de 7 havde hørt under Løjstrup huse. Men af landmålingsmatriklen 1683, i hvilken det samme areal var takseret til en udsæd på 336 tdr., fremgår det, at Løjstrup oprindelig kun havde haft ca. 100 tdr. sædeland, idet det udtrykkelig siges, at der havde hørt 96 under de i 1662 nedlagte gårde i Over Løjstrup og formodentlig havde ligget lige så meget til de længst forsvundne fire, mens de dengang stadig bestående Løjstrup huse havde 39 tdr. sædejord. Høbjergningen var på det tidspunkt ansat til 420 læs, hvoraf halvdelen godt, halv-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

delen kærhø og i skovene var der olden til 320 svin samt græsning til 120 stk. kvæg. Dengang lå der også en vandmølle med to underfaldskværne under gårdens takst.

Om selve hovedgården hed det, at den »fandtes temmelig bebygget«, hvilket næppe kunne siges at være tilfældet en halv snes år senere, da flere bygninger var ret forfaldne, og bl. a. »broen, som var mellem ladegården og borggården var nedfalden på den ene side«. Om anlægget i den følgende tid, indtil det blev afløst af det ny Løjstrup, vides der ingen nærmere besked.

Lichtenbergs hovedbygning, der stadig er omgivet af de gamle grave, er trefløjet i ét stokværk og med to små runde tårne, der danner forbindelse mellem midterfløj og sidelænger, et ganske net anlæg, så jævnt, at det ved første øjekast kan virke som en ægte gammel herregård.

MOGENS LEBECH

EJERE

1344 Niels Jensen
1408 Christen Sommer
ca. 1500 Christiern Sandberg
ca. 1630 Frederik Reedtz
1636 Jakob Grubbe
1637 Oluf Parsberg
ca. 1660 Otto Pogwisch
1662 Mogens Friis
1683 Kronen
1684 Conrad Reventlow
1793 Chr. H. A. Hardenberg-Reventlow
1799 J. Fr. Wesenberg
ca. 1801 G. de Lichtenberg
1842 Fr. de Lichtenberg
1889 C. Thorup
1899 - 1933 Forskellige ejere
1933 H. C. Broge
1961 J. Broge

BYGNINGER

1843 - 45 Hovedbygningen opført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bidstrup, borggårdens nordøstre hjørne (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

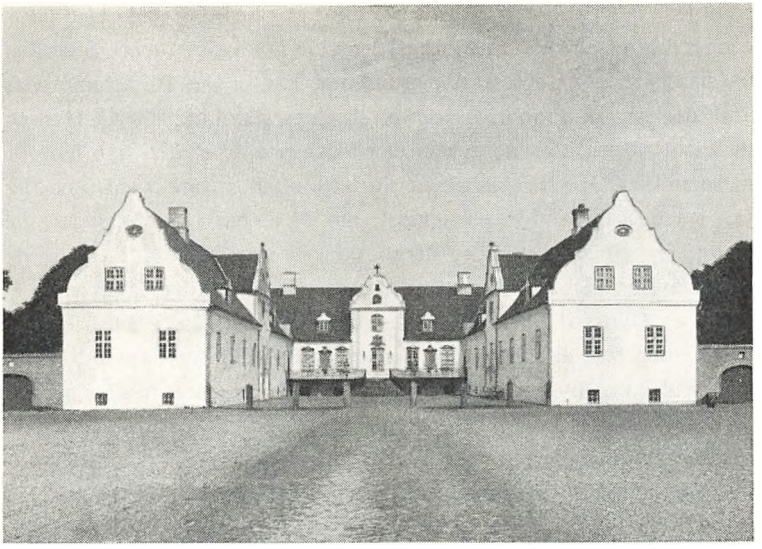

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Bidstrup

Granslev sogn, Houlbjerg herred, Viborg amt

I Lilleådalen, omtrent otte km fra åens udløb i Gudenåen ved Langå, ligger den gamle herregård Bidstrup. Det første indtryk, man modtager, er dette: hvor er den helstøbt, og hvor er den velbevaret. Borggård, staldgård og ladegård er om en fælles akse komponeret sammen til en enhed, hvor dog hvert af de tre led har sit særpræg. Den trefløjede, enetages borggård er et miniatureslot fra baroktiden, hvis midtfløj har en diskret rokokoudsmykning, og hvis kviste og gavle virker livfuldt og malerisk med deres svajede konturlinjer, den lidt trange cour d'honneur åbner sig mod den bredere staldgård, men grænsen markeres af en række høje borner, forbundne med kæder. Staldgården består af to lave parallelle bygninger, der ved to mure sættes i forbindelse med borggårdens sidefløje, og de to lidet akcentuerede mellembygninger danner overgangen til den endnu bredere

49 SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

trefløjede ladegård, der lukkes af den mægtig høje kørelade med portgennemkørsel på midten. Borggården står hvidkalket, mens ladegård og staldgård viser deres røde grundmur. Det er det 18. århundredes ånd, der slår en i møde, og det er slægtens stamfader Gerdt Hansen de Lichtenberg, der endnu den dag i dag præger stedet; han har for mere end 200 år siden sat alt på sin rette plads, hvor det siden er bleven stående trods tidernes ugunst, der bl. a. har overflødiggjort de mange bygninger, hvor før domestikker i stort tal holdt til, og de gamle avlslænger, som kun dårligt egner sig til nutidigt landbrug.

Vel er Gerhard Lichtenberg den centrale skikkelse i Bidstrups historie, men han er ingenlunde dens grundlægger; før hans tid havde mange slægtled bygget og boet på stedet. I dokumenter træffes gården første gang 1345, da der optræder en *Petrus Jensen (Galskyt)* de Bistorp. På dronning Margrethes tid tilhørte Bidstrup hr. *Jens Eskildsen Falk* til Vallø og Skjern (Middelsom herred), hvis datter Kirsten bragte den til hr. *Henning Podebusk,* der ejede den 1419 og 1421. Med deres datter Marine kom den til *Hans Eriksen,* der skrives hertil i tiden 1461 - 68. Henimod slutningen af det 15. århundrede er Bidstrup med gods i nærheden vistnok kommet i rigshofmesteren *Erik Ottesen (Rosenkrantz's)* eje.

Men først 1498 får vi fast bund under fødderne; da nævnes Henrik Eriksen, en af rigshofmesterens mange sønner, til Bidstrup. Da han var faldet på Ditmarskertoget (1500) eller efter Erik Ottesens død (1503), tilfaldt den hans søster Vibeke og hendes mand, hr. *Predbjørn Podebusk* (ca. 1460 - 1541), der 1503 nævnes til Bidstrup. Han samlede omtrent lige så meget gods som landets rigeste herremand, hr. Mogens Gjøe, og spillede en betydelig rolle i det politiske liv som medlem af rigsrådet fra 1502. Han var modstander af Christiern II's politik og var en af lederne af den jyske adels oprør 1522 - 23. Efter Frederik I's død stod han på bispernes side, og det var kun den hårde nød, der tvang ham til at slutte sig til hertug Christians sag på møderne i Rye i sommeren 1534. Efter 1536 trådte han i baggrunden, om han end blev siddende i rigsrådet. Sine sidste dage tilbragte han hos sin datter Jytte på Gammel Estrup. Gennem en mængde bevarede dokumenter træder hr. Predbjørns profil nogenlunde tydeligt frem, han var handlekraftig, men brutal overfor sine undergivne og stridbar overfor sine

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

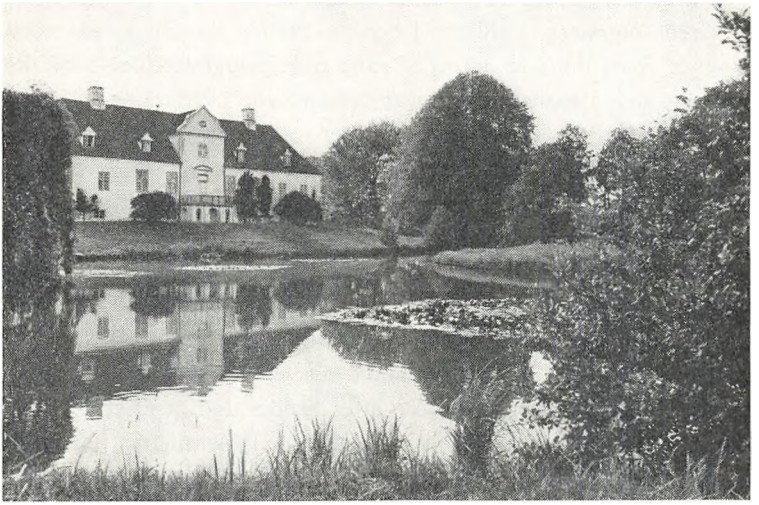

Hovedbygningen set fra parken (fot. Niels Elswing).

slægtninge og standsfæller, hans griskhed på gods gik over alle rimelige grænser, og dog var han rundhåndet med gaver til kirker og klostre.

Skiftet i det store bo blev først afsluttet i 1548. Bidstrup blev delt i flere parter. Hovedlodden tilfaldt den ældste søn Jørgens enke fru Ermegaard Bille, efter hvis død (1564) hendes søn *Erik Jørgensen Podebusk* rykkede ind. Erik Podebusk (1533 - 73) deltog som ritmester i Syvårskrigen, og samme år som kong Frederik II havde fejret hans bryllup med Sidsel Oxe, Peder Oxes søster, fik han det store Aalborghus len (1567), senere blev han medlem af rigsrådet og fik flere småforleninger. Hans virksomhed er navnlig knyttet til Vendsyssel, men han forsømte ikke Bidstrup; ved mageskifter og køb forøgede han godset. Efter hans død sad hans barnløse enke fru *Sidsel Oxe* endnu tyve år på Bidstrup (død 1593). Til minde om sin afdøde mand og sig selv »lod hun bekoste og gjøre et sepultur i Århus domkirke (1576)«, det er det smukke gravmæle, der er anbragt i korets sydside tæt ved alteret; man ser på en baggrund af sort marmor to legemsstore statuer

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

af gulligt belgisk marmor med forgyldning: Erik Podebusk i pragtrustning og fru Sidsel i enkedragt.

Fra dette ægtepars tid stammer sikkert det ældste af gårdens endnu bevarede murværk: kældrene i den nuværende hovedbygnings nordfløj; de svære mure er opført af store røde munkesten, dels i middelalderlig, dels i moderne skiftegang. Rummene overdækkes af samtidige tøndehvælv, og i nordmuren er der rester af to vindeltrapper, der har dannet forbindelse mellem kælderrummene og den øvre etage. Adskilligt tyder på, at også østfløjen hviler på ældre kældermure, og at gården allerede i renæssancetiden har haft flere længer ordnede om en firkantet gårdsplads. I den store lade er der blevet bevaret en dørløsholt med fru Sidsels navn og årstallet 1590; den er sikkert det sidste minde om den ladegård, hun må have bygget.

Erik Podebusk havde ikke været eneejer af Bidstrup. Hr. Predbjørns datter Jytte Podebusk og efter hendes død hendes børn med Knud Gyldenstierne, Predbjørn og Karen Gyldenstierne, havde lod og del i den. Da Axel Gyldenstierne til Irup giftede sig med Karen, kunne han kalde sig til Bidstrup. Efter fru Sidsels død tilfaldt Erik Podebusks part hans moster jomfru Ingeborg Bille til Jomfruens Egede. Ved hendes død (1608) har hr. *Knud Gyldenstierne* til Tim og Lyngbygaard (Trolle-Ljungby i Skåne) rimeligvis købt hendes part og derved samlet gården. Da hans søn Axel døde året efter faderen (1637), tilfaldt gården hans enke, Christence Lindenov til Ørslev Kloster, hun beholdt den til kort efter 1662, da hun flyttede til Ørslev Kloster og overlod den til sin datter fru Øllegaard Gyldenstierne (død 1697), der først havde været gift med generaltøjmester Christian Friis (død 1657), og 1660 ægtede landets rigeste adelsmand, Kaj Lykke, der bl. a. ejede Gisselfeld, Rantzausholm (Brahetrolleborg), Harritslevgaard og Hevringholm. Men lykken blev kortvarig, thi den 2. september 1661 blev Kaj Lykke af højesteret dømt fra ære, liv og gods, fordi han i et brev til en elskerinde havde gentaget ondsindet sladder om dronningen. Han reddede livet ved flugt, men dommen blev eksekveret in effigie, og alle hans ejendomme blev konfiskerede. Mange år efter, sandsynligvis efter dronning Sophie Amalies død (1685), fik Kaj Lykke tilladelse til at vende hjem; han boede da hos sin hustru på Bidstrup, som hun 1686 afstod til sin svigersøn, men beboede til sin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

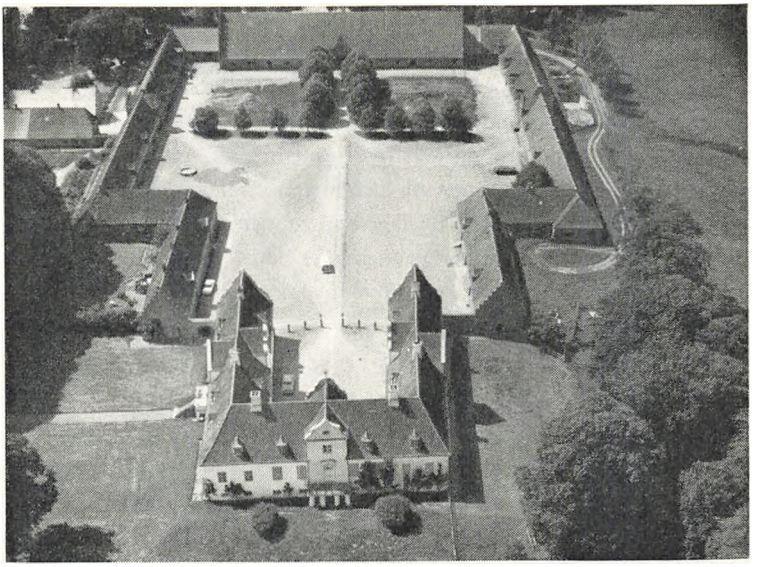

Hovedbygningen og avlsgården set fra øst (fot. Hans Stiesdal).

død, hvorefter Kaj Lykke flyttede til Bramminge, hvor han døde 1699. Om Bidstrups udstrækning oplyser matriklen af 1688, at hovedgården er skyldsat for 39½ tdr. htk. ager og eng og 3½ tdr. af skoven. Godset bestod af 23 af Granslevs 27 gårde og 13 gårde og 1 hus i Skjød sogn, samt strøgods.

Hendes eneste datter Sophie Amalie Friis (1650 - 96) var 1680 blevet gift med *Johan Rantzau* (1650 - 1708), en søn af Frantz Rantzau til Estvadgaard. Han var en rask rytterofficer, der tjente sine sporer i Den skånske Krig og senere vandt berømmelse som general ved det danske auxiliairkorps i Den spanske Arvefølgekrig. Han var ikke blot en fremragende militær, men var også en mand med videnskabelig dannelse og litterære interesser, og han viste sig at være en dygtig og virksom godsejer; han var dansk i sind og skind; han hørte jo til Breide Rantzaus efterkommere, der bosatte sig i kongeriget og giftede sig med danske adelsdamer. Han må være begyndt at bygge meget snart efter, at han 1686 havde overtaget Bidstrup. Om hans byggevirksomhed minder en smuk og anselig indskriftssten, der nu sidder i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sydfløjen ud mod haven. En ordrig latinsk indskrift, indfattet af en barokkartouche med hans og hans hustrus våbener beretter bl. a., at han, der efter hans salig hustrus død var godsets retmæssige arving, byggede, udvidede og udsmykkede det Bidstrup, som du nu ser, efter at have fjernet ruinerne og lagt nye fundamenter, 1698. Udtrykkene er vel stærke. Som de nysnævnte kælderrum viser, er det ikke overalt, at han har fjernet ruinerne og lagt nye fundamenter; men skønt det Bidstrup, som vi nu ser, har gennemgået betydelige forandringer, er der dog grund til at antage, at hovedbygningen på hans tid har fået sin nuværende plan, og at murene for største delen skyldes ham.

General Rantzaus datter Christiane Barbara, der var gift med Verner Parsberg til Eskjær, solgte efter mandens død 1719 gård og gods (55, 18 og 353 tdr. htk.) til *Mathias de Poulson* (1671 - 1729) til Søbygaard (Gjern herred), landsdommer i Nørrejylland. Han var en virksom mand, der forøgede godset ved at købe flere gårde samt Granslev kirke. Da greven på Frijsenborg havde begået forskellige overgreb, tilegnet sig skovpartier, der tilhørte Bidstrup, jaget på Bidstrups grund o. lign., anlagde han sag mod den store nabo og fik medhold i nogle af sine klager. Et minde om ham er to små firkantede sten, der sidder i de mure, der forbinder borggården med staldgården. De bærer hans navn og våben og årstallet 1729. De er senere benyttede af Lichtenberg, der har ladet dem vende og sit våben udhugge på den anden side.

Hans datter Anna Marie de Poulson, der arvede gården efter ham, blev gift med oberst *Andreas Vinding,* der i 1732 udkøbte medarvingerne, men 1749 solgte Bidstrup til etatsråd *Gerdt Hansen de Lichtenberg* (1697 - 1764). Denne fremragende mand hørte hjemme i Horsens, hvor hans fader, Hans Christensen, drev en indbringende købmandshandel sammen med to fra Flensborg tilflyttede brødre, Heinrich og Broder Lichtenberg, med hvis søster Gedske han blev gift 1696; sønnens fødsel kostede moderen livet. Den lille Gerdt blev opdraget af morbroderen Heinrich og antog hans familienavn. 14 år gammel blev han sendt til Flensborg for at lære tysk og uddanne sig i handelen; da han var kommen hjem, blev han optaget i forretningen, 1728 blev han gift med Bodil Hofgaard, en datter af den rige købmand og tidligere borgmester Steffen Hofgaard, og 1729 synes faderen og onklerne at have trukket sig tilbage fra forretningen, hvis ene-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gerdt Hansen de Lichtenberg († 1764) og Bodil de Lichtenberg, født Hofgaard († 1795). Malerier fra 1760 på Bidstrup.

indehaver han blev. Han må allerede dengang have været en rig mand og have set, at det var en god pengeanbringelse for ham at købe jordegods, så kunne han selv levere korn til sin eksportforretning og afsætte en del af de varer, han importerede, til sine egne gårde. 1731 erhvervede han sin første herregård, Engelsholm, derefter fulgte købene slag i slag, og 1749 sluttede han med Bidstrup. På gravmælet i Horsens klosterkirke — et pragtstykke af dekorativ skulptur, udført af Didrik Gercken — kaldes han herre til Bidstrup, Engelsholm, Kjeldkær, Haraldskær, Lindbjerg, Merringgaard, Ussinggaard og Serridslevgaard. Ialt ejede han ca. 2.800 tdr. htk. og 11 kirker. Han var meget foretagsom og skildres som et mønster på en kyndig, driftig og human godsejer. Udmærkelser blev ham til del i rigeligt mål, her skal kun nævnes, at han den 15. juli 1739 blev adlet under navnet de Lichtenberg, og at kong Frederik V, der under sit besøg i Horsens 1749 boede hos ham i hans nye pragtfulde gård, det nuværende Jørgensens Hotel, personlig udnævnte ham til etatsråd. Han kom til Bidstrup som en ældre mand og blev sikkert støttet af dygtige medarbej-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dere. I den tanke at oprette et stamhus forøgede han godset ved omfattende køb af bøndergårde og tiender, således købte han 1751 128 tdr. htk. bøndergods i Helstrup og Grensten tillige med kongerugtienden af begge disse sogne samt af Langå. Den 9. april 1763 fandt erektionen sted. Hovedgårdstaksten var på 43½ tdr. htk. ager og eng, 3½ tdr. af skoven, 7½ tdr. mølleskyld, bøndergodset var 491 tdr. htk. ager og eng, 13 tdr. skovskyld, 33 tdr. mølleskyld og gæsteri, tienderne 70 tdr. Som ovenfor nævnt har Lichtenberg sat sit præg på det nuværende Bidstrup, men det er ikke let at afgrænse hans og general Rantzaus part i borggården. I den ene af de to indskrifter, som han lod Hans de Hofman forfatte, hedder det, at da bygningen var brøstfældig og forfalden, lod han i 1760 denne »borgegård ej allene reparere, men endog den såkaldte Stygge Hvides Sal afdele og med de øvrige logementer efter nuværende brug forandre, denne opgang med mere forfærdige og ladegården flytte, hvor den nu står og af brandtmur ny opbygt«. Det stemmer godt med indskriftens ord »denne opgang med mere forfærdige«, at østfløjens gårdside er rigt udformet med rokokoenkeltheder, der ikke kan være ældre end fra Lichtenbergs tid: vinduerne er omgivet af træchambranler med udskårne muslingeskaller i frontonerne — der findes også omkring vinduerne i sidefløjenes gårdside spor af chambranler — over midtvinduet sidder en stor rokokokartouche med det Lichtenbergske våben; de ovenfor omtalte indskrifter læses på to symmetrisk anbragte rigt indrammede skifertavler. Efter den egentlige indskrifttekst følger — på den søndre tavle — dette ved familiefester ofte citerede vers:

Saa lenge Bien Saft af Blomsterne vil sue,
Saa lenge Solen er paa Firmamentets Bue,
Saa lenge lad o Gud i fuld Lyksalighed
De Lichtenbergers Slægt og Afkom blive ved.
Ønskes af Hans de Hofman.

Foran denne facade strækker der sig i hele dens udstrækning en rummelig altan med smukke smedejernsrækværker — fra 1758 — der løber ned hver på sin side af den herskabelige trappe; der er ingen indgangsdør lige for trappen, men to døre fører ind til gangen i hver

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

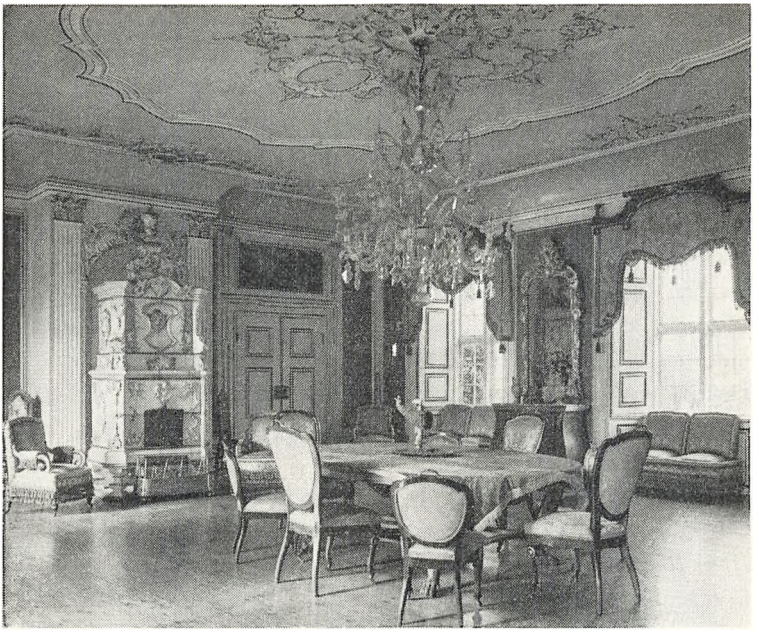

Sal med fajanceovn (fot. Niels Elswing).

af de to sidefløje. Altanen bliver derved på én gang en passage mellem de to fløje udenom bygningens fornemste rum og en udsigtsplads til virksomheden i staldgård og ladegård. De tre kvistgavle krones af forgyldte metalstjerner, som man finder mage til på Jørgensens Hotel i Horsens. Den velhavende og solide rokokostemning, der hviler over borggårdens ydre, slår en endnu stærkere i det indre, navnlig i de herskabelige sale inden for altanen, hvor der er rige stuklofter, sjældne og pragtfulde fajanceovne med bygherrens navnetræk, og ypperlige møbler. Blandt de talrige malerier fra det 18. århundrede findes Lichtenbergs og Bodil Hofgaards portrætter i sølvdrevne rokokorammer. Endvidere er der portrætter af Griffenfeld, Kaj Lykke og af brødrene Lima på Hald. I herskabsstalden er den smukke gamle udstyrelse udmærket bevaret, mindre hyggeligt virker det mørke, klamme gårdfængsel. Den nordre fjerdedel af den store lade har været indrettet til ridehus.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Først i nyeste tid er det lykkedes at påvise den bygmester, som den virksomme Lichtenberg anvendte ved en række af sine mange byggearbejder, såvel på palæet i Horsens, som på de talrige kirker og herregårde, han besad. Det er den tyskfødte bygmester Nicolaus Hinrich Rieman, et helt ukendt navn, indtil N. J. Israelsen opstillede hans œuvre, der viser en storstilet virksomhed på kirker og herregårde overalt i Jylland. På Bidstrup døde denne virksomme og kyndige mand i efteråret 1759, efter at have »ordineret bygningen på Bidstrup«, hvorfor han fik 100 rdl., tydeligvis arkitekthonorar for det store anlæg. Byggeriet går i alt fald tilbage til 1754 og afsluttedes først 1760. Som murermester virkede her Christian Mørup, hvem man hidtil har villet tilskrive en væsentlig del af det kunstneriske ansvar for det storstilede anlæg, der dog sikkert — ligesom palæet i Horsens — først og fremmest er Riemans værk.

Døden indhentede Gerdt de Lichtenberg, før arbejderne i ladegården var afsluttede. Hans eneste søn, etatsråd og højesteretsassessor *Hans Henrik de Lichtenberg* (1737 - 77) — der var opkaldt efter Hans Christensen og Heinrich Lichtenberg — byggede gården færdig, haveanlægget med lindealleer og høje, røde havemure skyldes vistnok også ham; han restaurerede Granslev kirke og byggede tårn og våbenhus til den. Under hans søn kaptajn Gert de Lichtenberg (1774 - 1842) fandt udskiftningen af bøndergodset sted, men hoveriet blev ikke afløst, og i de trange tider efter de store krige skete der ingen forandringer eller forbedringer. Men da kammerherre Hans Henrik de Lichtenberg (1803 - 67) overtog stamhuset ved faderens død, kom der en reformperiode.

Stamhuset omfattede dengang foruden hovedgården 3 vandmøller, 85 gårde, 52 huse, hvoraf 50 gårde forrettede fuldt hoveri. Først enedes han med fæsterne i Granslev og Skød om en ny udskiftning forbunden med udflytning, derved opnåede fæsterne at få deres jord samlet på et sted, og der blev fra bøndergodset indtaget ca. 270 tdr. ld. som fredskov under hovedgården. Derpå oprettede han en forening med de hoveripligtige fæstere om hoveriets ophævelse fra 1. maj 1846 mod et meget billigt vederlag, 42 rdl. af en helgård. Han nøjedes ikke med at modernisere landbrug og skovbrug på hovedgården, men han søgte på mange måder at få godsets bønder til at følge med tiden:

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

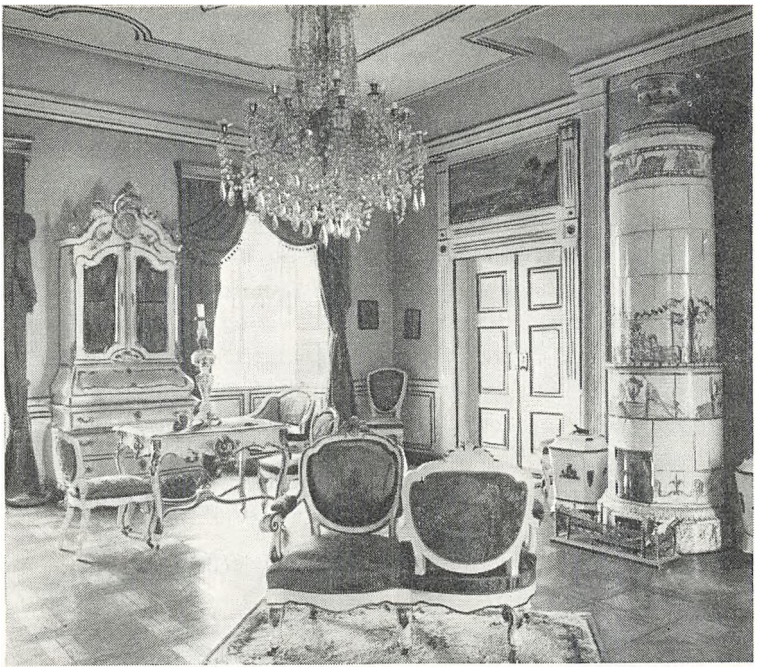

Musikværelse (fot. Niels Elswing).

han fik dem til at mergle, uddelte skovplanter fra sine planteskoler til udflytterne, han indmeldte stamhuset i den landøkonomiske forening for grevskabet Frijsenborg og oprettede en læseforening for alle godsets bønder. 1852 begyndte salget af fæstegodset. Da landgilden kun beløb sig til ca. 1.400 rbdl. af ca. 500 tdr. htk., blev fæsternes overgang til selvejere til fordel for begge parter, og en mængde gårde blev solgt i løbet af halvtredserne.

Da kammerherre Lichtenberg ingen sønner efterlod sig, gik stamhuset ved hans død over til hans ældste datter, Marie Sophie de Lichtenberg (1833 - 92), som 1855 var blevet gift med løjtnant, senere major Tycho Honnens (død 1907), der ifølge en bestemmelse i erektionsbrevet antog navnet Honnens de Lichtenberg. Så længe besidderinden levede, styrede han stamhuset med omsigt og dygtighed, alt hvad der hed bygninger blev vedligeholdt på det omhyggeligste. 1892 veg han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

pladsen for sønnen, hofjægermester *Hans Henrik Honnens de Lichtenberg* (1857 - 1915), der ofrede meget på anskaffelse af inventar i hovedbygningen. I hans søn premierløjtnant, hofjægermester Gerhard Frederik Honnens de Lichtenbergs (1890 - 1940) tid blev stamhuset afløst (1930). Det bestod af 104 tdr. htk. af alle slags og en fideikommiskapital på 932.000 kr. Der blev betalt 290.000 kr. i afgift til staten og oprettet en successorfond på ca. 450.000 kr. Der blev ikke afgivet jord fra Bidstrup, men et indkøbt areal på 215 tdr. ld. af gårdene Thomasminde og Pedersminde i Trige sogn. Bidstrups samlede areal er nu 2.002 tdr. ld., deraf 1.100 skov. I 1940 overtog hofjægermesterinde Asta Honnens de Lichtenberg ejendommen efter sin mands død og overdrog den 1944 til sin søn, Hans Henrik Honnens de Lichtenberg, der i 1959 overdrog den til sin hustru fru *Margrethe Honnens de Lichtenberg.*

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1345 Petrus Jønsson (Galskyt)	
ca. 1390 Jens Eskildsen Falk	
1419 Henning Podebusk	
1461 Hans Eriksen	
ca. 1490 Erik Ottesen (Rosenkrantz)	
ca. 1503 Predbjørn Podebusk	
1564 Erik Podebusk (parthaver)	Nordfløjen opført
1573 Sidsel Oxe (Podebusk)	
	1590 Ladegård opført
1608 Knud Gyldenstierne (eneejer)	
1686 Johan Rantzau	
	1698 Trefløjet borggård opført
1720 M. de Poulson	
1732 A. Vinding	
1749 G. Hansen de Lichtenberg	
	1754 - 60 Borggården ombygget ved N. H. Rieman
	Ladegården opført
1764 H. H. de Lichtenberg	
1892 H. H. Honnens de Lichtenberg	
1959 Marg. Honnens de Lichtenberg	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Favrskov

Lyngå sogn, Sabro herred, Århus amt

Første gang man i de historiske kilder støder på en omtale af Favrskov, er i et dokument fra et så tidligt tidspunkt som 1277; det er optaget i den bekendte »Århusbog«, *Århus domkapitels* kopibog og jordebog, og beretter, at en tredjedel af den kapitlet tilkommende tiende af »curiis nostris Farscogh et Sueghestorp in Liunghoghmark« bliver tillagt et nyoprettet præbende ved domkirken. Favrskov har sikkert været bortfæstet eller bortforlenet og er forblevet i kirkens eje lige til reformationen, da den så sammen med andet kirkegods er blevet inddraget under *kronen*. 1547 indgår gården vistnok i et mageskifte med *Knud Gyldenstierne* til Gammel Estrup for i 1579 af *Corfitz Viffert* til Næs at blive mageskiftet tilbage til *kronen*. Denne overdrager den dog allerede i 1585 til *Jørgen Friis* til Vadskærgaard,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og Favrskov har sikkert da bestået af to halvgårde. Det viser sig imidlertid, at den ene i virkeligheden tilhører Aksel Gyldenstierne til Lyngbygaard, og kronen må for at opfylde sine forpligtelser til Jørgen Friis mageskifte med Gyldenstierne, som bl. a. får en gård i Thy samt Sunds mølle ved Vilsund. Jørgen Friis kom imidlertid ud for flere juridiske problemer, inden hans ejendomsret til Favrskov var helt afklaret, og han måtte bl. a. have fat på to pergamentbreve fra arkivet på Aarhusgaard, hvoraf det ene indeholdt en lovhævdsdom på Favrskov. Det er Jørgen Friis, der oprettede hovedgården; i 1587 skrives han »til Favrskov« og han ejede gården til sin død i 1632.

Hans yngste søn Niels Friis arvede Favrskov, der 1638 var på 35 tdr. htk., og med denne kom slægten Friis fra Vadskærgaard (med et på blå bjælke siddende rødt egern i våbenet), der hidtil havde hørt til landets lavere adel, frem i forreste række. Niels Friis var født på Vadskærgaard i 1584, men blev opdraget på Favrskov; 12 år gammel kom han til akademiet i Sorø, og efter nogle års ophold her sendtes han til udlandet. I Frankrig tilbragte han seks år med humanistiske og militære studier »oc besøgte moxen alle Provintzerne der udi Riget«, ligesom han besøgte Spanien, Nederlandene, England m. m. Vel hjemkommet meldte han sig under fanerne i anledning af den tilstundende krig med Sverige i 1611 og tjente under den gule fane, som førtes af Albret Skeel til Fussingø. Men hans hu stod ikke til krigen. Studeringer og fredelige sysler havde hans store interesse, så da krigen i 1613 var forbi, drog han hjem til Favrskov, hvor han »haffver Dag oc Nat laboreret udi Studeringer« og været »forskaanet fra ald Verdslig uroe oc omhyggelighed«. I 1622 giftede Niels Friis sig med den rige Dorte Gyldenstierne til Restrup, et giftermål, der i forbindelse med hans egen velstand satte ham i stand til at erhverve betydelige godsmængder. Fra 1625 skrives han til Skumstrup (det nuværende Vilhelmsborg), og i 1624 nævnes det, at han er fændrik i den »anden Aarhus fane«, men han levede ellers et stille liv på Favrskov, hvor han var afholdt af alle for sit milde sind og store gudfrygtighed. Med hjemlige gejstlige og lærde plejede han gerne omgang, »men end ocsaa med de Høylærdeste, som udenlands excellerede, haffver hand paa adskillige fremmede Sprog vexelet mange skriffvelser, effter som hand, i sønderlighed i det Grædske oc Latinske Sprog, haffver hafft den erfarenhed,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

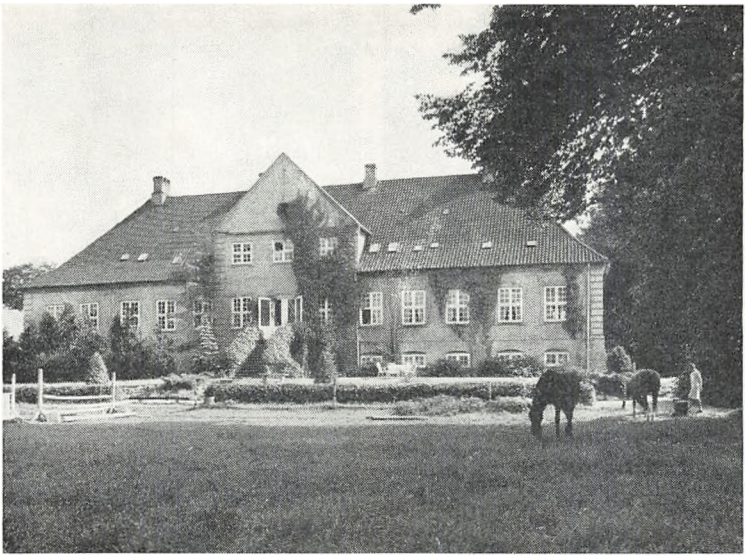

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

at end oc de fornemmeste oc Høylærdiste udi samme Sprog, udi deris Missiver bekiende, de icke haffde troet slige ingenia i disse Nordiske Lande at findis, eftersom møget aff hannem er actet, oc seerdeelis in Lingva Greca bleffuet observeret, som faae eller ingen før hannem haffde betenckt«. Niels Friis' store bibliotek gik i arv til den nedennævnte søn, der forøgede det meget væsentligt. Mogens Friis' bibliotek, eller i hvert fald hovedparten af det, erhvervedes af Frederik III og danner sammen med andre adelsbiblioteker grundstammen i Det kongelige Bibliotek. Niels Friis døde i 1651 og blev efter en sørgehøjtidelighed i Århus domkirke begravet i en hvælving i Lyngå kirkes kor, hvor også hans to hustruer er bisat.

Niels Friis' bestræbelser for at forbedre sine godser videreførtes i forstærket takt af sønnen af første ægteskab, Mogens Friis, et af de store navne i dansk adels historie, sin tids største godsejer og skaberen af grevskabet Frijsenborg. Som arv efter sin moder og ved sit giftermål fik han betydelige godsmængder i Skåne, men da de blev inddraget i det mageskifte, som fandt sted mellem Danmark og Sverige i anled-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Amtmand, etatsråd Jens Rosenkrantz († 1695) og Dorthe Friis († 1681), Jens Rosenkrantz' hustru. Malerier på Rosenholm (Frederiksborg).

ning af Bornholms overgang til Danmark, skulle Mogens Friis have erstatning i dansk krongods, og mens han hidtil havde lagt mest vægt på at samle gods i Ning herred omkring Skumstrup og andre gårde dér, fandt han det nu mest hensigtsmæssigt at koncentrere sig om egnen omkring fædrenegården Favrskov. Hans godssamlingsbestræbelser førte i 1672, året efter at han var blevet ophøjet i den grevelige stand, til erektionen af grevskabet Frijsenborg og baroniet Frisenvold. Favrskovs stilling forblev dog uberørt heraf, idet gården ikke blev lagt under grevskabet eller baroniet, men samme år, med tiender og bøndergods ialt 600 tdr. htk., som arv udlagt til datteren Dorthe Friis, der var gift med amtmand, senere etatsråd og deputeret i rentekammeret *Jens Rosenkrantz* til Qvitzowsholm (nu Hofmansgave) på Fyn, og han overtog Favrskov efter hustruens tidlige død i 1681.

Det af gårdens areal, der da faktisk var under dyrkning, androg ca. 227 tdr. ld., og det var delt i to marker, rugvangen, også kaldet Volstrupmark, samt bygvangen, også benævnt Lettesmark, mens fælleden lå imellem disse to vange. Jordens kvalitet var gennemgående dårlig og karakteriseres som skarp rugjord; flere agre måtte efter få års brug

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hvile i omtrent en halv snes år. Markerne var fyldt med mindre vandhuller og uryddede knolde; omkring gården lå enge, der kunne give 20 læs godt hø og 100 læs mosehø om året.

Gårdens skov bestod af bøgetræer med underskov af hassel; den blev ved takseringen ansat til 24 svins olden.

Jens Rosenkrantz, en sønnesøn af »den lærde Holger«, er bl. a. kendt som en af tidens mest fremragende bog- og håndskriftsamlere. Hans store bogsamling, der blev flittigt benyttet, også af andre lærde, bortsolgtes efter hans død i 1695 ved to auktioner i København, de indtil da største bogauktioner i Danmark. Dele af, eller måske hele håndskriftsamlingen erhvervedes af Arne Magnusson og nogle af de vigtigste oldnorske og oldislandske pergamenthåndskrifter i Den Arnamagnæanske Samling i København stammer fra Jens Rosenkrantz' bibliotek. Favrskov gik i arv til sønnen, kammerjunker, senere amtmand og gehejmeråd Christian Rosenkrantz, som dog efter et par års forløb solgte til sin morbroder, greve *Niels Friis* på Frijsenborg, således at gården og grevskabet igen kom på samme ejers hånd. Han døde imidlertid i 1699, kun 34 år gammel, og hans eneste søn, den kun 8-årige *Christian Friis*, arvede alle faderens godser.

I 1713 døde Favrskovs forpagter Niels Nielsen Hiersing, som havde siddet på gården i 40 år og vundet sig en god formue. I Lyngå kirke findes et epitafium over ham og hans hustru, og det er dem, der har skænket kirken den nuværende malmlysekrone samt den smukke egetræskiste i våbenhuset.

I det 17. århundrede oprettedes det private Favrskov birk, der 1721 forenedes med Frijsenborg birk. Det forenede birk fortsatte efter enevældens fald som sædvanlig retskreds.

I 1736 inddroges Favrskov med sine 317 tdr. htk. i grevskabet Frijsenborg, og i årene deromkring blev vist hele gården omtrent nybygget. En døroverligger i den nu nedrevne lade bar indskriften »Ch. — Anno 1736 — Frijs«, og hovedbygningen er blevet fuldført omkring midten af århundredet, således som årstallet (1750) på det kronede monogram over døren viser. Den er bygget på tomten af et antageligt fra Jørgen Friis' tid stammende stenhus, om hvilket de endnu eksisterende kældermure på 2½ alens tykkelse og kælderhvælvingerne bærer vidnesbyrd. Selve bygningen er opført af gule Flensborgsten, som

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

efter sagnet skal være hentet fra det på den tid stærkt forfaldne Silkeborg Slot.

Favrskovs hovedbygning er et karakteristisk eksempel på en mindre herregård i det 18. århundredes barokstil, stærkt påvirket af hovedstadens og købstædernes palæer og andre repræsentative bygninger dér. De kvaderfugede hjørner og pilastre og de brudte vinduesindfatninger liver op på den symmetriske facade, hvis trefags midterfronton med indgangsdør og dobbeltløbet trappe (hvorunder nedgangen til kælderen findes) krones af en stor, gennemgående, trekantet gavlkvist, som bryder de store tagfladers ensformighed. Som mulige bygmestre for den kraftfulde hovedbygning har man nævnt landsbygmester Claus Stallknecht, Viborg, eller den virksomme N. H. Rieman. Omkring borggården anlagdes en stor have og park med de endnu bevarede, store monumentale lindealleer. I 1770 opgives hovedgården til 32 tdr. htk., mens tiender og bøndergodset var på 146 og 303 tdr. htk.

Christian Friis døde i 1763 som slægtens sidste mand, idet han i sit ægteskab med Øllegaard Gersdorff havde fem døtre, men ingen sønner. I sit testamente fra 1760 bestemte han, at Favrskov forlods skulle tilfalde hans næstældste datter Elisabeth Sophie, der i 1751 var blevet gift med gehejmekonferensråd Jean Henri Desmercières. Hun kom imidlertid til i 1787 i sit 73. år, efter at hendes ældre søster og dennes mand var død uden at efterlade sig arvinger, at overtage hele grevskabet, som hun besad til sin død i 1799. Hun efterlod sig heller ingen arvinger, og Frijsenborg m. v. arvedes af hendes søsterdatter, Sophie Magdalene v. Gram, som i sit ægteskab med baron Jens Krag-Juel-Vind til Juellinge og Stensballegaard blev stammoder til greverne Krag-Juel-Vind-Frijs.

Indtil lensafløsningen i 1920 falder Favrskovs ejerhistorie ganske sammen med det øvrige grevskabs. Gårdens landbrug blev i disse år drevet af en række forpagtere eller forvaltere, i årene efter 1819 således af Chr. Hollesen, der med sin fremragende dygtighed i løbet af nogle år fik gennemført gennemgribende forbedringer, og det til trods for, at det var år, hvor landbrugskrisen hærgede. Antallet af kreaturer forøgedes i tiden 1819 - 1833 fra 34 til 200, og hesteholdet blev bragt op til 10, men i øvrigt anvendtes stude til trækbrug. Fåreholdet var betydeligt, og Hollesen indforskrev fra Wilstermarsch dyr af en ny

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

race. På en parcelgård Henriettelund opførtes i Hollesens tid bygninger til 1.000 rdl. og anlagdes en have med 138 frugttræer, og på marken rejstes 140 favne stendige. Ialt ofredes på Favrskov i tidsrummet 1819 - 33 over 14.000 rbdl. til landbrugets forbedring.

Grev *Jens Christian Krag-Juel-Vind-Frijs,* der overtog grevskabet i 1815, lod hovedbygningen grundigt istandsætte; alle vinduer og døre fornyedes, hele den østre ende og 10 alen af den nordre side blev nyopbygget, ligesom alle værelser blev reparerede. Ladegården blev istandsat, og der byggedes en ny smedje til 100 rbdl. Omkring 1860 blev hovedbygningen restaureret af arkitekt F. Meldahl. Ved midten af århundredet blev hoveriet afløst, og fæstegodset overgik til selveje. Ved lensafløsningen overgik det vældige grevskab til fri eje, idet det undergik en væsentlig reduktion. Hele Favrskov blev afstået med ca. 525 tdr. ld., der vurderedes til 208.000 kr. og blev udstykket i ca. 30 husmandsbrug, mens Volstrupgaard på 110 tdr. ld., der var blevet drevet under Favrskov, udstykkedes i 10 parceller. Favrskovs gamle og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kønne udbygninger blev revet ned, og den resterende hovedparcel på ca. 30 tdr. ld., hvoraf 10 er skov, blev sammen med hovedbygningen, efter en overgang at have været i hænderne på et lokalt konsortium, i 1924 for 45.000 kr. solgt til købmand, direktør *Anton Troelstrup* i Århus, som lod gården anvende som handelsmagasin.

I 1941 blev Favrskov købt af forstander *N. Chr. Bjerg,* der omdannede den gamle herregård til optagelseshjem for drenge. Der blev i den anledning foretaget en ombygning og modernisering af husets indre, svarende til de krav den nye institution stillede. En beboelsesbygning øst for hovedfløjen blev omdannet til avlsbygning, men i øvrigt skete der ingen ændringer i hovedbygningens ydre, ligesom den gamle have er bevaret med uvæsentlige ændringer. Favrskov ejes og beboes nu af direktør *K. Johannessen.*

PALLE BIRKELUND

EJERE	BYGNINGER
1277 Århus domkapitel	
1536 Kronen	
1547 Knud Gyldenstierne	
Corfitz Viffert	
1579 Kronen	
1585 Jørgen Friis	Hovedgården oprettet og stenhus opført
1681 Jens Rosenkrantz	
1697 Niels Friis	
1699 Christian Friis	
	ca. 1736 - 50 Hovedbygningen opført ved Cl. Stallknecht eller N. H. Rieman
1815 J. C. Krag-Juel-Vind-Frijs	Hovedbygningen og ladegården istandsat
1849 Chr. E. Krag-Juel-Vind-Frijs	ca. 1860 Hovedbygningen restaureret ved F. Meldahl
1924 A. Troelstrup	
1941 N. Chr. Bjerg	Hovedbygningen indrettet til skolehjem
K. Johannessen	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

Kollerup

Hadbjerg sogn, Galten herred, Randers amt

Kollerup, der 1313 blev kaldt Koltorp, er bygget på en kol, der som et forbjerg skyder sig ud i Lilleå dalen. Men langt tidligere, længe før Koltorp blev bygget på kollens torp og skærmet af grave, har mennesker søgt ly i sidedalen nordøst for kollen; thi tæt ved Kollerup mølles dam ligger et smukt ovalt voldsted, der nu kaldes *Elverhøj*. Den nuværende historisk interesserede besidder lod i midten af 1930'erne foretage udgravninger på stedet. Der blev fundet stolpehuller efter to større og ti mindre huse, men ingen genstande, der kunne tjene til at datere anlægget. Banken måler ca. 35 × 25 m og er ca. 5 m høj. Den ligger på en ca. 1 td. ld. stor ø, og vest for den ligger en ganske lille holm.

Den første kendte ejer, der nævnes 1313, hed *Anders Pedersen*. Efter ham omtales 1378 *Jens Lagesen Udsen* gift med Anne Rani til Rygaard og 1424 hans barnløse søn Lage Jensen, hvis søster

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Karen bragte den til sin mand, *Mads Jensen* til Visborg, af slægten *Munk* med en vinranke i våbenet (nævnt 1442); hans ansete søn, hr. Jens Madsen (død 1501) flyttede på sine gamle dage til Mariager, hvor han havde stiftet et kapel i klosterkirken og valgt sit lejersted. Længe før sin død synes han at have overdraget Kollerup til en datter Jøllin (Julien), hvis mand *Lars Lunov* 1485 nævnes som ejer. Senere omtales som ejer en anden datter Benedictes mand, *Niels Christiernsen* af slægten *Tornekrans* fra Kyø ved Nibe (død 1510), broder til den bekendte Henrik Tornekrans, Sorø Klosters sidste abbed. Hr. *Erik Nielsen Tornekrans* (død 1561) har vistnok efter Clementfejdens ødelæggelser bygget den trefløjede borggård, der beskrives 1692, og til minde om ham og hans to hustruer, Ingeborg Juel (død 1536) og Ellen Kaas (død 1559), er der i Galten kirke, der var Kollerups sognekirke, bevaret en meget smuk sort ligsten med relieffigurer. Da datteren Maren og hendes mand *Hartvig Juel* til Palsgaard var død omtrent samtidig 1572, efterfulgtes de af datteren Ingeborg, der 1574 ægtede *Manderup Parsberg* (1546 - 1625) til Hagsholm. Som ung student i Rostock huggede han i en duel næsetippen af Tyge Brahe. 1593 blev han medlem af regeringsrådet, havde store len, fra 1597 Aalborghus, og samlede meget gods; men børn havde han ikke. En fætter til Ingeborg Juel, *Thomas Juel* (død 1647) besad Kollerup til sin død og har i Galten kirke anbragt et ejendommeligt epitafium rundt om korbuen over sig selv og sin hustru Maren Bølle. Efter ham fulgte et tredje barnløst ægtepar, Thomas Juels søsterdatter Dorthe Abildgaard og *Wenzel Rothkirck* (død 1655), der som ganske ung var kommet fra Schlesien til Danmark, hvor han fik ansættelse som kongens staldmester. Den 17. august 1626 ledsagede han Christian IV på flugten fra nederlaget ved Lutter am Barenberg; da kongens hest styrtede, hjalp han ham op på sin egen og reddede ham derved fra fangenskab; selv undslap han til fods og blev belønnet med stillingen som hofmarskal.

Efter at Kollerup i over 300 år var gået i arv, mest på spindesiden, kom den nu i handelen og blev 1655 købt af rentemesteren *Mogens Friis* til Favrskov (1623 - 74), den store godssamler, der i en urolig og vanskelig tid var i stand til at oprette grevskabet Frijsenborg på 3.000 tdr. htk. og baroniet Frisenvold på 1.000 tdr. htk. Den 4. april

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

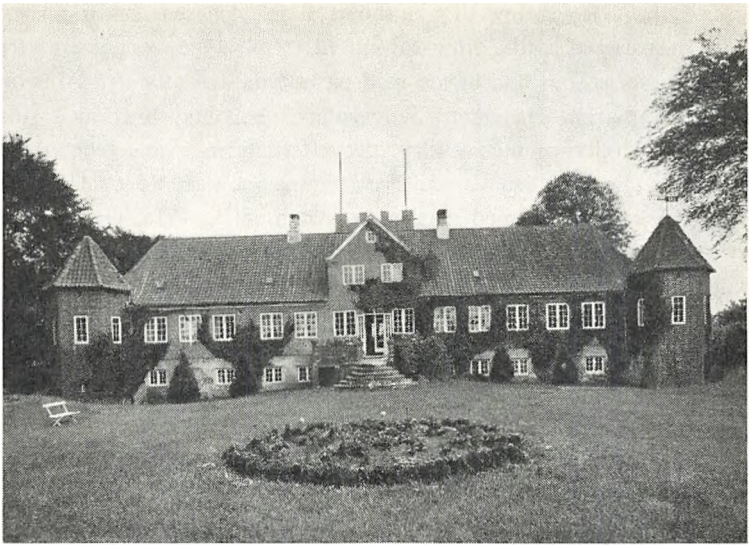

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

1662 tilskøder han dog *kronen* Kollerup hovedgård og mølle (38 tdr. htk.) samt 387½ tdr. htk. gods. Den 6. april overdrager kronen gård og gods til rigsadmiralen Ove Gjeddes arvinger som en del af det vederlag, de skal have for deres fædrene gård Tommerup (nu Tomarp) i Skåne, som kronen sammen med andet skånsk adelsgods måtte afstå til den svenske konge til gengæld for Bornholm (»Bornholms løsning«). Men allerede næste år afstod Ove Gjeddes arvinger ved mageskifte Kollerup til Mogens Friis, der netop i disse år foretog det ene køb efter det andet og derfor måtte stifte lån. En kreditor, Jørgen Seefeld til Visborggaard, gjorde da indførsel i Kollerup og var, mens han havde den, kaldsmand til Hadbjerg kirke; men rentemesteren slap ud af denne knibe ved at sælge den til landsret-notarius Marcus Kohlblatt i Hamborg, der 1666 overdrog den til borgmester i Mariager Hans Nielsen Drostrup, der stammede fra Drostrup i Hadbjerg sogn. Sønnen, kancellisekretær Niels Drostrup overtog hurtigt Kollerup, men døde allerede i 1675. Hans datter Karen Drostrup og hendes mand magister Ejler Jacobsen Ejlertz solgte den 1692 til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

grev Conrad Reventlow til Clausholm m. m., den senere storkansler, som overdrog den til *Ditlev Revenfeld* (1684 - 1746), det ene af tre udenomsbørn, som han havde med en borgmesterdatter fra Åbenrå, Anine Catharina Haagesen. Sandsynligvis har hun boet med sine børn på Kollerup; men Ditlev, der efterhånden avancerede til de højeste stillinger i den danske hær, har næppe haft tid og lejlighed til at beskæftige sig med gården, som han solgte 1715. Gennem en synsforretning, der ved ejerskiftet 1692 blev foretaget på gård og gods, får vi for første gang noget at vide om bygningerne på Kollerup: hovedbygningen bestod af tre toetages fløje, hvoraf den vestre, der var bygget op i bindingsværk, var 15 fag lang. Underneden den store fruerstue 7 fag, vinterstuen 3 fag, stegerset og mælkestuen 5 fag; udenfor denne længe var en liden dejlig lysthave; det nordre hus var 15 fag; underneden den gamle fruerstue 7 fag, et sengekammer 5 fag, et fadeburskammer 3 fag; ovenpå salen og sengekamre. Det søndre hus var 19 fag med to bryggerser, bageovn og kølle samt loftsstige og røghus, borgestue og fogedkammer. Under vestre og nordre hus kælder under 18 fag og i borgegården for det nordre hus et lidet tårn tækket med spån. Udenfor borgegården stod et lidet hønsehus på tre fag. I ladegården var der tre huse: ladehuset på 22 fag, fæhuset med vognskjul og port 40 fag samt et hus på 31 fag, hvori stald, fåresti og hølade; navnlig det sidste hus var stærkt forfaldent; det fattedes tag og lægter på 18 fag på den søndre side og på hele den nordre side. Udenfor fæhuset var en frugthave med nogle gamle æble- og pæretræer, og ved gården lå en køkkenhave og to fiskeparker. Ditlev Revenfeld skal endvidere have bygget Kollerup vandmølle, der nu er indrettet til gæstgiveri.

Af gårdene på godset var nogle brøstfældige, andre vel ved magt; ved siden af de lerklinede bindingsværks fæhuse var der nogle, som var opsat i murhøjde af græstørv; de var solidere og lunere for kvæget end de lerklinede vægge. Udbyttet af gårdene var meget ringe.

Den nye ejer, *Erik Baggesen Giørup* (død 1746), testamenterede gård og gods til sin myndling, den 14-årige *Erica Cathrine Sommer,* der må have haft et usædvanligt herretække, men havde den skæbne, at den ene mand døde fra hende efter den anden. Da hun knap 40 år gammel havde mistet sin tredje mand, skal der have meldt sig 15

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kapel i nordfløjen (fot. Niels Elswing).

friere, og før sørgeårets udgang var hun gift for fjerde gang. Efter sin første mand, rektor i Nykøbing på Falster Jacob Tryde ægtede hun 1752 Christian True til Baggesvogn i Hjørring amt. Allerede 1754 solgte han sin kones gård (25 og 76 tdr. htk.) til greven på Frijsenborg og tog hende med til sin egen. Grev *Christian Friis* (1691 - 1763), den sidste mand af slægten, blev nu ejer af en gård, der havde tilhørt begge hans bedstefædre Mogens Friis og Conrad Reventlow; han gav sig straks til at komplettere godset, der i 1768 udgjorde 201½ tdr. htk., og bestemte i sit testamente, at det stedse skulle følge Frijsenborg. Grev Christians ældste datter *Christiane Sophie* (1713 - 87), der var gift med den dygtige grev Erhard Wedel-Friis, lod det øverste stokværk tage af den gamle, sikkert meget forfaldne bindingsværks borggård, hvis hovedfløj nu blev ombygget i grundmur, mens sidefløjenes underste stokværk blev stående. Munkestenene fra nedbrydningen blev anvendt til opførelsen af en ny ladegård øst for den tørre grav. Da Christian Friis' anden datter Elisabeth Sophie, enke efter gehejmeråd Desmercières, var død 1799, gik grevskabet og de andre gårde over

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

til hendes søsterdatter Sophie Magdalene v. Gram, som var enke efter baron Jens Carl Krag-Juel-Vind til Stensballegaard og stammoder til greverne Krag-Juel-Vind-Frijs. Da godserne var meget forgældede, og en sanering var nødvendig, lod det nye herskab Kollerup sælge på auktion i 1802. Købmand i Randers *Hans Christian Hansen* måtte betale 66.850 rdl. for gård og gods (25 og 226 tdr. htk.) og solgte straks over halvdelen af godset. Gårdens mangeårige forpagter *Anders Sjelle* købte hvad der var tilbage, og fik tilladelse til at udparcellere selve hovedgården. I den følgende krisetid skiftede ejendommen hyppigt ejer, og næsten alt godset forsvandt. Ejerne var generalkrigskommissær Johannes Dahl fra 1812; dernæst forvalter på Clausholm, birkedommer Anders Bay fra 1819, men hans bo måtte 1825 stille gården til auktion, hvor prioritetshaveren, forligskommissær Bagge Lihme, der var svigersøn af Anders Sjelle, købte Kollerup for 5.300 rbdl. Da det gik fremad for landbruget i trediverne, kunne exam. jur. Hans Tørsleff (1799 - 1876), søn af forpagter Anders Tørsleff på Favrskov, efter at have været forpagter på Rosenholm en halv snes år, købe Kollerup (1836), men få måneder efter solgte han den med en avance på 3.000 rbdl. til forpagter på Favrskov *Christian Hollesen;* han rev resterne af de gamle sidefløje ned og erstattede dem med nye grundmurede bygninger på henholdsvis 4 og 6 fag, desuden moderniserede han gårdsiden af hovedfløjen fra 1786, hvis smukke haveside med den brede kvist heldigvis ikke blev rørt. Tørsleff, der i ni år havde ejet Østergaard i Nordsalling og havde tjent mange penge på studehandel, solgte i 1845 denne gård, og købte for anden gang Kollerup for 53.000 rbdl., omtrent det tredobbelte af, hvad han havde solgt den for i 1836; disse tal vidner om landbrugets opsving; han var en dygtig og anset landmand, der i en årrække var landvæsenskommissær og 1853 blev kammerråd. Politisk var han meget konservativ og da han blev valgt til stænderdeputeret, nægtede han at modtage valget, fordi han mente, at stænderforsamlingerne var overflødige. Hans søn Andreas Christian Tørsleff (1827 - 1912), der ligesom faderen var dansk jurist og som ung var fuldmægtig på Frijsenborg, blev 1868 forpagter hos faderen og efter dennes død ejer. Han pudsede og hvidtede hovedbygningen, hvis gårdfacade blev ombygget, men måtte i de vanskelige tider 1889 sælge gården for 160.000 kr.; dog beholdt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

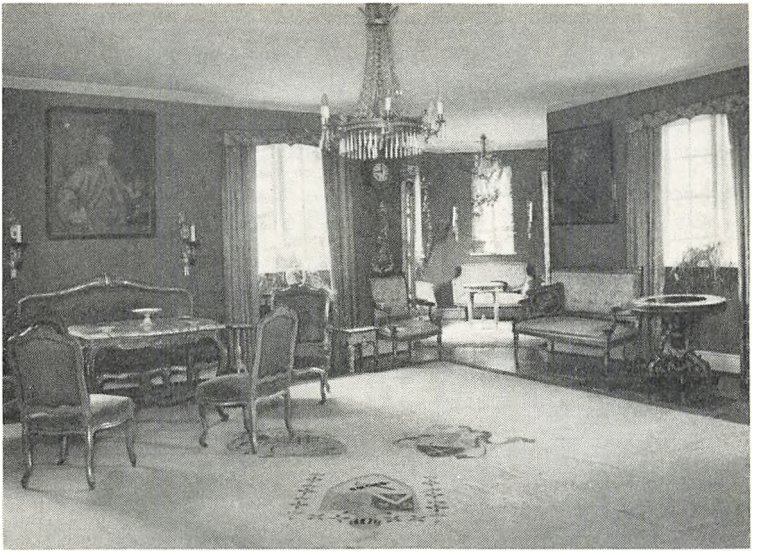

Salon (fot. Niels Elswing).

han det gods, der var tilbage, og afhændede det efterhånden. I amtsskriver *Mathias Juel Hviids* ejertid (1889 - 1923) brændte ladegården ved lynnedslag i 1899 og blev genopført i grundmur efter tegning af arkitekt Eggert Achen. Hans adoptivsøn Peter Andreas Fabricius Hviid måtte 1931 lade gården gå til tvangsauktion, og den overtoges af løjtnant *Harald Mark* fra Svallinggaard; hermed rykkede en ætling af den gamle Udsen-slægt igen ind på Kollerup. Harald Mark er gift med Gerda Riis Selchau, og i 1953 fik deres søn kaptajn N. A. Selchau-Mark skøde på godset imod, at faderen besidder dette på livstid.

I familien Marks ejertid er tilbagekøbt 20 tdr. htk. af det gamle fæstegods, og det samlede areal er nu 652 tdr. ld., hvoraf 391 tdr. ld. under Kollerup avlsgård og 55 tdr. ld. skov og have. Tre gårde er lagt under hovedgården imod, at der er afgivet jord til husmandsbrug og Hadsten by. Efter et stort fund af plastisk ler blev der i 1948 oprettet et aktieselskab, som byggede en fabrik for »Dansk Bentonite«. 1955 byggedes en betonvarefabrik og 1958 omdannedes gårdens gamle vandmølle til gæstgiveri.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

I 1942 påbegyndtes en omfattende istandsættelse af hovedbygningen. På havesiden blev der opført hjørnetårne og på midterfløjens gårdside rejstes senere et trappetårn. Hele borggården blev skalmuret med munkesten. I nordfløjen blev kapellet i kælderen genåbnet og benyttes nu til gudstjeneste otte gange årligt. I 1940 er i vestre borgbanke opført et familiemausoleum.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1313 Anders Pedersen	Voldsted
ca. 1375 Jens Lagesen (Udsen)	
1442 Mads Jensen Munk	
1485 Lars Lunov	
ca. 1500 Niels Tornekrans	
1536 Erik Tornekrans	Trefløjet borggård opført
1561 Hartvig Juel	
1574 Manderup Parsberg	
1625 Thomas Juel	
1647 Wenzel Rothkirck	
1655 Mogens Friis	
1662 Kronen	
1663 - 92 Forskellige ejere	
1692 Ditlev Revenfeld	
1715 Erik Giørup	
1746 Erica Cathrine Sommer	
1754 Chr. Friis	
1763 Christiane Sophie Friis	
	1786 Hovedfløjen ombygget og ny ladegård opført
1802 H. Chr. Hansen	
1803 A. Sjelle	
1812 - 36 Forskellige ejere	
1836 Chr. Hollesen	Sidefløjene og hovedfløjens gårdfacade omsat
ca. 1848 H. Tørsleff	
1889 M. Juul Hviid	
	1899 Ladegården genopført ved E. Achen efter brand
1931 Familien Mark	
	1942 - 62 Borggården restaureret, hjørnetårne og trappetårn opført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

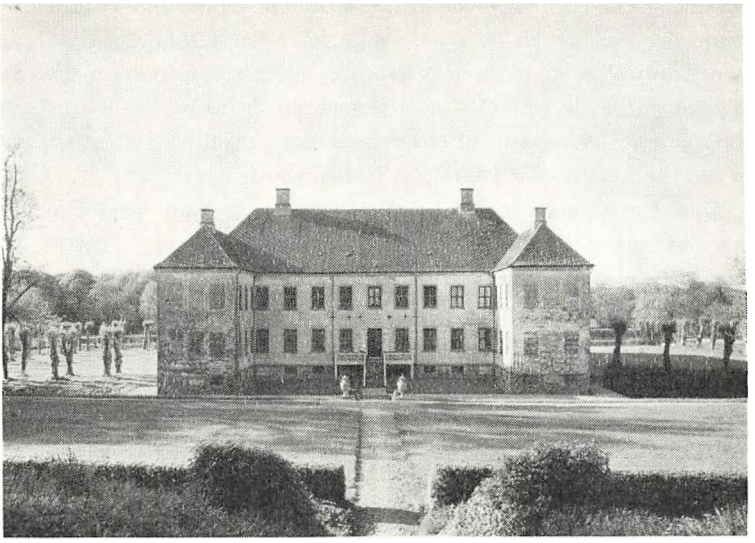

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Clausholm

Voldum sogn, Galten herred, Randers amt

Omtrent midtvejs mellem Århus og Randers, i en egn, der er særlig rig på gamle og historisk berømte gårde, ligger en af Danmarks største og anseligste bygninger fra baroktiden. Tung og alvorlig i det ydre synes Clausholm bag de brede grave og omgivet af gamle linde at ruge over en hemmelighed eller at gemme på dyrebare minder fra en fjern fortid. Og færdes man i slottet, mødes man stundom af den samme storladne ro og ensomhed, som præger såvel det ydre som slottets nærmeste omgivelser og den ærværdige gamle park, og man føler sig hensat til den tid for over 200 år siden, da dronning Anna Sophie her tilbragte sine sidste leveår i forvisning. Få steder bærer som Clausholm præget af samhørighed med en enkelt personlighed, men bygningen er også mærkelig uforandret siden hine tider. Alt, både ude og inde, genkalder den periode i erindringen, og de færreste

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

vil undgå at føle sig betagne af den ejendommelige højtidsfulde stemning, der hersker på det gamle slot, hvor hvert rum og hver krog synes opfyldt af minder om den danske adelsfrøken, hvem en enevældig konge havde hævet til tronen som sin dronning, og hvem hans enevældige søn forviste til ensomhed, idet han af sær nåde indrømmede hende et hof og en hofstat på den gamle jyske gård.

Også før dronningens tid havde Clausholm haft sin ejendommelige historie og var allerede en anselig ejendom, da den midt i det 14. århundrede ejedes af slægten Panter, der til tider lå i åben kamp med kong Valdemar Atterdag, som i 1359 ligefrem måtte erobre Clausholm, der således må have været befæstet. Trods urigtig tidsangivelse er det uden tvivl denne erobring, der har været hentydet til, når der i gamle dage i Voldum kirke har været en inskription, som i første halvdel af det 18. århundrede er blevet kopieret på en på Clausholm opbevaret tavle, hvorpå der står: Anno 1235 [!] Blef Clausholm Belagt af Koning Woldemar Den anden [!], og efter Lang Beleigring Blef Det indtagen, og ønckelig Spolerit Med omligende Gods. Hvilcket gierne Tager Saadan Ende, Som Setter Sig op Mod Øfrigheden Som er ordinerit af Gud.

Efter at have tilhørt hr. *Uffe Nielsen (Panter)* og sønnen Lave Uffesen kom Clausholm gennem sidstnævntes datter, Ide, til dennes ægtefælle, *Niels* (eller *Jens*) *Jensen Brock,* der i 1404 blev dræbt af landsdommeren, hr. Jens Nielsen Løvenbalk, som i den anledning måtte indgå en meget kostbar og ydmygende sone. Niels Jensens sønnesøn, hr. *Axel Lagesen,* var den første, der i større omfang og på systematisk måde forøgede Clausholms tilliggende af bøndergods, ligesom det også var ham, der af kong Christiern I i 1472 opnåede birkeret for godset. Han måtte værge sin ejendom med lovhævd, da adkomstdokumenterne var gået til grunde ved to ildebrande, som i hans fader, *Lage Nielsens,* tid ødelagde Clausholm. Hans og hans hustrus omfattende jordegods bragtes af deres datterdatter, Mette Bydelsbak, til hendes ægtefælle, rigshofmesteren *Mogens Gjøe,* der selv var ejer af adskillige herregårde og talrige købstadhuse og på sin hånd samlede et enestående stort antal bondeejendomme. Endvidere havde han vidtstrakte forleninger, ikke mindst i Jylland, og en væsentlig del af hans embedsvirksomhed faldt i egnen omkring Clausholm, hvoraf

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

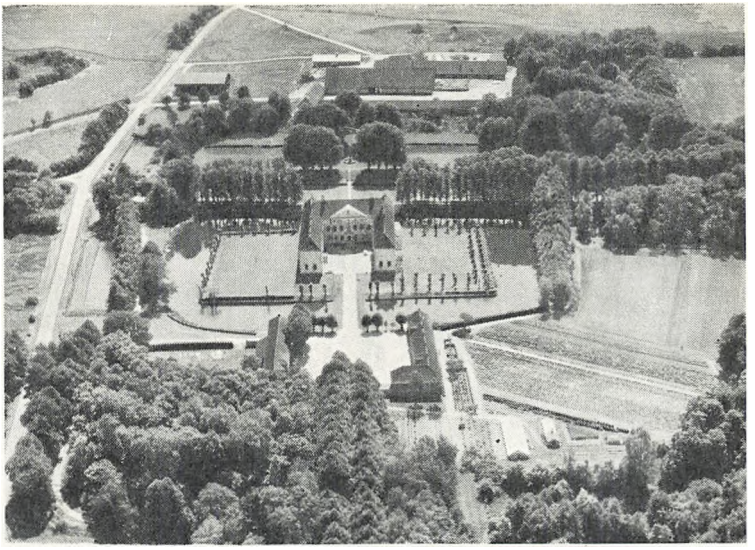

Det samlede barokanlæg bestående af staldgård, slot, park og avlsgård set fra nord (fot. Nationalmuseet).

man kan tillade sig den slutning, at han i særlig grad har følt sig knyttet til denne gård, i hvis sognekirke Voldum han ligger begravet, og hvor der findes fire ligsten over ham og tre af hans børn, foruden et dåbsfad med hans datter, Birgitte Gjøes, og hendes mand, Herluf Trolles, navn og våbener.

Mogens Gjøe var ikke blot en af landets ledende og betydeligste mænd, men må også henregnes blandt de ædleste og bedste danske statsmænd. Han blev ridder og rigsråd i kong Hans' tid, og under de tre næste konger spillede han den mest fremtrædende rolle, først som rigsmarsk under kong Christiern II, og derefter som rigshofmester, hvortil han udnævntes straks efter kong Frederik I's tronbestigelse, og i hvilken stilling han stærkt begunstigede Luthers lære. Han havde dog så længe som muligt bevaret troskaben mod Christiern II.

Men trods sin omfattende virksomhed i statens tjeneste har han dog kunnet ofre megen opmærksomhed på sine ejendomme, som han har forøget ved meget betydelige godskøb på forskellige steder i landet. Dog synes han ikke at have købt gods i Clausholms nærhed, hvilket

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

måske har sin grund i, at Axel Lagesen havde samlet, hvad der på denne egn kunne ønskes.

For Clausholms bygninger har Mogens Gjøe også haft en ganske særlig interesse; han er en af tidens største bygherrer. På Clausholm byggede han »det høje stenhus, som står udi det sydøstlige hjørne på gården og det hus over den øverste port med hvælving og alt«, der sluttede sig til de øvrige af hr. Axel Lagesen »af grund opmurede« bygninger. Af alt dette ses nu intet, men ved udgravninger er det fastslået, at Axel Lagesens og Mogens Gjøes Clausholm lå næsten præcist på samme sted som det nuværende slot. Den tidligere hovedbygning var firefløjet, og graven gik tæt ind til den. Der var ikke som nu en have umiddelbart øst og vest derfor, men den østlige have er anlagt hen over en særlig holm, hvor der i middelalderen lå bygninger, og her skal rimeligvis det allerældste Clausholms plads søges. I den senere middelalder måtte man passere denne holm for at nå frem til en bro, der førte over til hovedbygningens hvælvede port, hvoraf rester er fundet ud for det nuværende slots østfløj. For øvrigt var Clausholm

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Clausholm, set fra nord (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

til alle sider, undtagen mod syd, omgivet af vidtstrakte eng- og mosedrag, der strækker sig over mod den forbiflydende Allingå og over til Årslev og Tustrup, og disse arealer har formodentlig i gamle dage været til dels dækkede af vand eller ufremkommelige, hvorved gårdens forsvar er blevet lettet i høj grad.

Man kan med ret stor nøjagtighed rekonstruere det ældre Clausholms udseende og indretning, når man sammenstiller udgravningsplanerne og en plan fra 1684 i Brahetrolleborgs arkiv med de overordentlig udførlige og omstændelige skiftedokumenter, der er bevarede fra den gang, da, efter Mogens Gjøes død i 1544, hans søn *Albrecht* og datteren *Elline,* Mourids Olufsen Krognos' hustru, delte huse, have, marker og skove lige imellem sig.

Borggården var firefløjet og et efter middelalderlige forhold usædvanlig stort anlæg. Nordfløjen, der i sin østre ende rummede »vor salig faders det gamle kammer ret oven over fangehuset på den nordre side porten«, har sikkert alle dage været uanselig. I 1684 var der port igennem den, og broer førte over gravene mod nord og syd, ganske som nu. I vestfløjens sydende lå »den gamle, vor salige moders, fru Mettes, fruerstue«, og desuden stegerset og bryggerset. I 1684 var her ligeledes fruerstue og køkken. De to andre fløje har været de anseligste, da de angives at være tre lofter høje; i sydfløjen, som havde et blytækket galleri og mod syd en havetrappe, var der i 1684 gæstekamre, ligesom i den nordlige del af østfløjen, i hvis sydøstre hjørne der var kirke og »en stor sal« netop der, hvor »vores salig fader, hr. Mogens, lod bygge og opsætte det store nye stenhus«.

Udenfor slotsholmen lå i 1684 staldgården på samme sted som nu og rummede ridestald, kuskestald, gæstestald, ridehus, vognhus og fæhus. Ladegården har sikkert ligget oppe på bakken, hvor den nu ligger, og hvor den også synes at have ligget på Mogens Gjøes tid, da den bestod af en kornlade og en kolade i øst og vest, staldene og følhuset i nord og syd og dejhuset med dejstuen og ovnen i øst og vest, og endelig mælkehuset. I 1684 var der øksnestalde i alle 3 længer og tærskelade oven over stalden i den sydlige længe. Der har været en stor mængde huse, de fleste opført af bindingsværk; der er to porthuse, en »lang stald« på 23 fag, »den lange murede stald« og »marstalden« på 20 fag, 53 sjællandske alen lang og 12½ alen bred.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

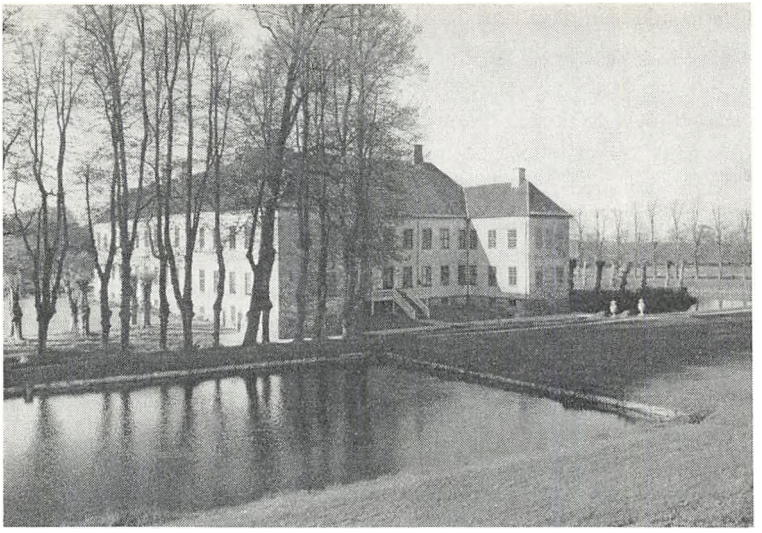

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Til de mindste detaljer har de to søskende foretaget delingen og trukket skarpe grænser for hver enkelts myndighedsområde, men når de går så vidt som til at bestemme, at »ingen indgang eller udgang mig eller mit folk at have igennem samme port ind på hendes gård«, kan man ikke undre sig over, at der opstod skænderier, ganske særligt efter at Albrecht og Mourids Olufsen var døde, og fru Elline og hendes svigerinde, fru Anne Rosenkrantz, levede hinanden så nær og dog adskilte ved så mange grænser og bestemmelser. De to damer levede i den frygteligste indbyrdes splid og generede hinanden ved deres byggeforetagender. Fru Elline opførte et hus, hvorved et af svigerindens vinduer ikke kunne lukkes op, endvidere et nyt stenhus og en vindeltrappe, der var indmurede i fru Annes hus, medens denne havde opført et stort nyt hus for nær til Ellines stenhus.

Også skovene var blevet omhyggeligt delt i to parter, og fra denne deling menes det stengærde at stamme, som endnu deler Sophie Amaliegaards skov i Overskoven og Nederskoven. Af Clausholms tilliggende i disse egne erhvervedes Hedegaard i 1407 af fru Ide Lavesdatter (Panter), og Elkjærgaard nævnes i den af fru Elline Gjøe

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udarbejdede højst værdifulde jordebog blandt Mogens Gjøes mødrene gods. De to sidstnævnte gårde blev senere af storkansler Reventlow sammenlagte og kaldt Sophie Amaliegaard efter hans hustru.

Elline Gjøes part af Clausholm arvedes af hendes søn, *Oluf Mouridsen Krognos,* der var gift med den bekendte Anna Hardenberg, som Frederik II elskede og ville have gjort til sin hustru. Oluf Mouridsen døde på Clausholm, og det er rimeligvis hans part af denne gård, som derefter ejedes af hans barnløse morbroder, Christoffer Gjøe til Aunsbjerg. Endnu en af Mogens Gjøes børn, Axel Gjøe, skrives til Clausholm, men han døde før faderen.

Gården blev atter samlet af Albrecht Gjøes efterkommere. Af hans børn nævnes som ejere Otto, Dorthe og Margrethe; sidstnævnte ægtede *Peder Brahe* til Krogholm, og deres datter, Mette Brahe, bragte gården til sin mand, *Otte Marsvin,* der har skænket en endnu på Clausholm bevaret alterkalk. Otte Marsvins datter, Helvig, ægtede oberst *Hans Friis,* der også ejede Hevringholm og Tustrup og ved køb, mageskifte og godtgørelse for forstrækninger til kronen erhvervede særdeles meget bøndergods i omegnen og desuden kaldsret og kirketienden for Søby, Skader, Halling og Rud kirker, der har fulgt Clausholm, lige til de og Voldum kirke i den nyeste tid er overgået til selveje. Oberst Friis har udstyret Voldum kirke med rige og prægtige billedskærerarbejder.

Under den første svenskekrig blev Clausholm indtaget af de svenske, men under den nye krigsperiode forskansede oberst Friis sig efter sin egen beretning på Clausholm, der »af sin situation er temmelig fast og er omgiven med dybe og brede graver, husene og af grund med 3½ alen tykke mure rundt om vel forpalisaderet, så jeg uden stykker nok kunne værge mig«. Almuen i omegnen nærede så stor tillid til gårdens styrke, at de fyldte alle huse, kældere og lofter med deres gods og korn, så det tyngede hvælvingen ned over kirken. Svenskerne truede med at afbrænde ladegården og alt oberstens gods, men trak sig dog tilbage, da de frygtede for, at der skulle komme undsætning til de danske.

Efter 1660 levede obersten roligt på Clausholm. I sit kammer havde han bl. a. malet panelloft og en kamin med to udhugne morianer. På den østlige del af slotsholmen, der nu efter majorinde Oppen kal-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den søndre voldgrav (fot. Niels Elswing).

des Fruens Have, var der buegange, et lysthus og to anlæg, vest for staldgården lå som nu køkkenhaven, og øst for staldgården var ridebanen. Oberst Friis mistede 1678 sin hustru og året efter sit eneste tilbagelevende barn, Christiane Barbara Friis, der havde testamenteret sin mødrene arv til sin mand, oberst Johan Rantzau til Bramminge; som pant herfor måtte hans svigerfader overlade ham Clausholm, og denne panterettighed blev derpå overdraget til grev *Conrad Reventlow*, der opsagde kapitalen til udbetaling. Da denne ikke blev erlagt, tildømtes Clausholm med tilliggende, hvoraf hovedgårdstakst 95 tdr. htk., bøndergods 1.028 tdr. htk. og 5 kirker, i 1686 grev Reventlow. Vurderingssummen var 46.568 rdl., hvoraf bygningerne i borggård, staldgård og ladegård formedelst deres store brøstfældighed dog kun udgjorde 900 rdl.

Den nye ejer var en rig og mægtig mand, der senere som storkansler kom i spidsen for landets styrelse, og som gav gården fornyet glans ved det store slot, han, efter at have nedrevet de gamle bygninger, opførte her. Som bygmester benyttede han Ernst Brandenburg, der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

netop havde udmærket sig ved opførelsen af Stensballegaard for Frederik Krag. Tegningerne til det nye Clausholm må have foreligget i begyndelsen af 1693, og snart efter var arbejdet i gang. Reventlow sendte næste år tegningerne til Stockholm for at høre Tessin den Yngres mening derom, og Tessin lover at levere tegning til portalen og til haven. I 1696 var det nye slot under tag og sommeren 1697 maledes facaderne røde. I året 1699 stod det nye Clausholm færdigt, og til minde om dets bygherre er det prydet med hans marmorbuste og hans og hans to fruers våbener. Reventlow byggede også staldbygningerne og anlagde terrasserne i haven, hvor der indrettedes kaskader. Han ejede Frisenvold, Løjstrup og Kalø, så Clausholm var i hans tid et værdigt midtpunkt i en meget udstrakt besiddelse.

Efter storkanslerens død 1708 ejedes Clausholm af hans enke, Sophie Amalie Hahn, datter af overjægermester Vincents Joachim Hahn, hvis navn og våben står på den i 1677 støbte klokke, der hænger i frontispicen. Da kongen engang beværtedes i Kongesalen, styrtede et galleri med tilskuere ned i det tilstødende rum. Værelserne var i storkanslerindens tid, som også i datterens tid, nummererede, og nogle af disse numre ses i adskillige endnu benyttede gamle dørlåse. Avlsbruget var bortforpagtet; der holdtes omkring 250 malkekøer.

Kong Frederik IV bortførte 1712 storkanslerindens yngste datter, den 19-årige *Anna Sophie,* som han på Skanderborg Slot ægtede til venstre hånd og udnævnte til fyrstinde af Slesvig. Da dronning Louise 9 år efter døde, lod kongen sig atter vie til Anna Sophie, denne gang til højre hånd, og kronede hende derpå til dronning.

I året 1718 havde imidlertid *kongen* købt Clausholm af storkanslerinden, og i 1722 - 23 lod han de to små sydlige fløje opføre under landkonduktør J. D. Planitz' ledelse, dels af sten fra Dronningborg Slot, dels af sten, købte på Ryomgaard. Samtidig blev hele bygningen kalket hvid, og om alle vinduerne kom der vinduesindfatninger, men de var blot malede, og det samme gjaldt de »kvadersten«, som kom til at smykke slottets hjørner. Storkansleren havde forsynet alle rummene bag sydfacaden med fornemme stuklofter. Også kongen lod slottet udstyre med prægtige stuklofter, til dels af C. E. Brenno, og flere af dem bærer kongens, dronningens og deres børns navnetræk; de vækker endnu beundring ved deres sjældne skønhed og overdådige

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Clausholm 1767. Efter Danske Atlas.

rigdom. Trapperne ombyggedes, og panelerne i en lang række rum blev dekoreret med båndværksmotiver udført af maleren Berendt Nohr. Det var dog kun af og til, at kongen og Anna Sophie opholdt sig her nogle dage.

Den øvrige del af gården indrettedes til barakker og stalde, idet Clausholm blev et ryttergods og sæde for nogle rytterkompagnier. Den gamle lade blev i 1719 afbrændt af en af rytterne, og i dens sted opførtes en ny grundmuret stald på 44 fag til 85 heste.

Som bekendt lykkedes det ikke Frederik IV at værne Anna Sophie mod den uvilje, hendes ægteskab med ham og senere ophøjelse til dronning havde vakt i kongehuset. Hårdt gik Christian VI frem mod sin faders enke, og kun ved fuldstændig underkastelse lykkedes det hende at afværge den skæbne, der oprindelig var hende tiltænkt. Efter kongens død blev hun forvist til Clausholm, hvor hun i 12 år, omgivet af en stor hofstat, førte et liv, der nogenlunde har svaret til hendes høje stand. Foruden indtægterne af gård og gods havde hun 25.000 rdl. om året, og 100.000 rdl. blev hende udbetalt til hendes indretning der på stedet.

I dronningens tid var bygningens ydre og indre i alt væsentligt som nu. Sandsynligvis havde alle vinduerne blyindfattede ruder, således som

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

disse endnu findes i de to vinduer mod øst i det såkaldte rustkammer og i skillerummet mellem kirkestolen og kapellet. Dronningen lod de fornemste gemakker forsyne med nye vindueskarme og ruder af fransk glas. Fra en mur mellem fløjene og ned mod gravene gik der malede plankeværker, hvorpå der stod en del orangetræer. Lysthaverne på slotsholmen var i fransk stil med buegange, hække af bøg, liguster og buksbom, lysthuse og menagerihuse, fire malede træbilleder, forestillende årstiderne, en bly-gladiator og en solskive. Mod vest anlagdes en blå- og hvidmalet spadserebro over graven.

Den gamle indkørselsbro over den nordlige grav erstattedes med en ny egetræs vindebro; for hver ende stod to »udhugne« billeder i »morians lignelse« med lygter på hovederne. Syd for slottet førte ligeledes en egetræs vindebro over til den søndre lysthave, hvor der stod en del malede figurer. Trapperne mellem terrasserne og forskellige småbroer var blå- og hvidmalede. På terrasserne var der hække og runddele med linde, og den øvrige del af haven var også i fransk stil. I et morads anlagdes tre damme, og på Haltet (øst for den offentlige vej) var der urte- og kålhave. Vest for ladegården lå dyrehaven, der bestod af gamle bøge og ege uden underskov. Her plantedes efter tidens skik en 8-strålet allé. I dyrehaven lå dengang fire fiskedamme. I ladegården foretoges omfattende ombygninger, bl. a. blev den nuværende store lade opført og bærer, ligesom en anden bygning, til minde herom kongelige navnetræk og årstal.

I det af storkansleren indrettede, men af dronningen udstyrede kapel ses det endnu på dørene til stolestaderne påmalet, hvem af hoffolkene der havde plads på de forskellige bænke. Den tidligere herskabsstol var flyttet op ved siden af alteret, og her havde hofdamerne plads, medens dronningen til eget brug havde indrettet et til kapellet stødende værelse til kirkestol, hvortil hun fra sine opholdsværelser kunne komme uden at passere gangen, og hvor hun bl. a. havde sit righoldige bibliotek. I selve kapellet, hvis loft oprindelig var en senere nedtaget hvælving af træ, lod dronningen træværket male med blå og hvid marmorering, således som det endnu er bevaret. Et smukt smedejernsgitter med kongelige navnetræk opsattes om alteret, og der anskaffedes bl. a. to pragtfulde, meget vægtige sølv alterstager, sølvforgyldt kalk og disk, alterklæde og messehagel af violet fløjl med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

meget smukke broderier, hvilke sager endnu findes, ligesom et skib, der rimeligvis har hængt i kapellet, og som er givet dronningen af en sømand, som hun siges ved sin forbøn at have skaffet ud af Bremerholm.

Skønt dronningen ved sin død beboede den gruppe værelser, der lå mod vest i øverste etage, må det dog anses for hævet over al tvivl, at hun tidligere har beboet de østre værelser i samme etage, da hun med særlig omhu har udstyret fire af disse; i det ene lod hun panel, døre og vinduesskodder bemale med kongelige våben, navnetræk, skriftsprog m. m., der endnu er bevarede, og det er sandsynligt, at det har været hendes bedekammer. I det »røde fløjls sovegemak« lod hun panelerne male med grøn farve på sølvplader; de har endnu den dag i dag bevaret en ualmindelig smuk glans. »Det østre audiensgemak« har hun prydet med de på den tid så yndede kineserier, der er bevarede ligesom i det lille kabinet, hvor der efter møblementet at dømme har været et slags boudoir. I det såkaldte guldkabinet, der var helt betrukket med rødt damask og stærkt dekoreret med porcelæn, var panelerne i kongens tid, og er endnu, bemalede med forskellige figurer.

Som prøve på, hvordan gemakkerne i dronningens tid var udstyrede og møblerede, kan anføres, at i audiensgemakket var væggene betrukket med hvidt kinesisk damask, foroven var der en smal kappe med sorte skruesnore og sorte kvaster, og over de fire døre var der gardiner af hvidt møbeldamask. En tronhimmel med tilhørende rygstykke var også beklædt med hvidt damask og havde dobbelte kapper med sorte snore og frynser. Der var en sachsisk stenkakkelovn og på væggene 1 stort spejl med glasramme og krone, 4 lampetter, 1 engelsk repeterur, Frederik IV's portræt »udi fuld corpus« og Christian VI's portræt. Af møbler fandtes bl. a. 2 skærme, 1 lænestol, 1 firkantet bord med mosaikplade, 1 sortlakeret skab og 1 engelsk, spillende repeterur.

I værelset ved siden af var dronningens soveværelse, og her fandtes i de ovaler over dørene, hvoraf der findes så mange rundt i huset, hendes forældres portrætter. I to værelser sad formodentlig de endnu bevarede loftsmalerier hvoraf det ene, et ypperligt malet Floramotiv, formentlig var indfældet i Kongesalens hvælvede loft. Det andet, som sikkert skyldes Benois le Coffre, viser Fortuna, som udøser æresbevis-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dronning Anna Sophie († 1743). Maleri af B. Denner på Frederiksborg.

ninger over storkanslerens hus. Det er ikke særlig fremragende malet. I forgemakket var væggene betrukne med blåt læder, som rimeligvis er det gyldenlæders tapet, hvormed et lille kabinet nu er tapetseret. — Oprindelig var der på hovedfløjens sydside en frontispice mage til den, der endnu findes på nordsiden, men da hele sydmuren begyndte at hælde udad og truede med at styrte sammen lod dronningen den sydlige frontispice nedtage og muren fæstne ved en del store jernankre. Imidlertid havde murens forskydning og en nedfalden skorsten bevirket, at gipsloftet i riddersalen ovenpå var revnet og hele gipsfigurer var faldet ned, så at salen i dronningens tid var ubrugelig, og først i Huitfeldts tid blev den istandsat med et nyt, betydelig enklere, men meget smagfuldt loft. Portene i staldgården blev prydede med kongelige våben og cifre, en af dem er endnu bevaret.

Dronningen døde allerede 1743, og hofstaten spredtes for alle vinde,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

medens hendes ejendele tilfaldt hendes arvinger og derved kom bort fra stedet; kun enkelte genstande kan blandt det nuværende inventar med fuldkommen sikkerhed påvises at stamme fra denne tid, bl. a. fire ganske tarvelige, meget store fyrretræs skabe, hvoraf de to bærer seglrester, der med bestemthed kan ses at skrive sig fra registreringen i 1743. På et par døre findes lignende seglrester.

Gården solgtes ved auktion til justitsråd *Christian von der Maase,* der fik en del vanskeligheder med godsets bønder, som allerede tidligere havde vist megen utilfredshed med de bestående forhold. Den første oprindelse hertil var et benådningsbrev fra kong Christian V til storkansler Reventlow, hvorved det tillodes, at beboerne af 32 selvejerbondegårde, som af oberst Friis var købt af kronen i 1662, trods bestemmelserne i Danske Lov, som hidtil skulle gøre hoveri og arbejde til Clausholm ligesom fæstebønderne, hvad der i 1706 bekræftedes af kong Frederik IV. Bønderne satte sig op derimod, men tabte i 1707 sagen for landstinget. Om end bønderne som helhed havde haft ekstra arbejde, medens slottets opførelse stod på, erklærede de dog, at der under storkansleren, kongen og dronningen kun havde været gjort den halve hovning mod senere. I storkanslerens tid kunne de få hjælp af herskabet med tømmer, træ, heste og køer, og i ryttergodstiden fik de hjælp af de kongelige bønder i omgnen, skønt der dengang ikke pløjedes, da jorden lå til slet og græsning, medens soldaterne udførte arbejdet ved det på gården værende kalkværk. Ved dronningens ankomst eftergaves meget betydelige skatterestancer, og i hendes tid synes bøndernes bygninger at være blevet noget forbedrede, hvorimod husdyrholdet snarest er blevet mindre; alt i alt synes forholdene i denne periode ikke at være synderligt forandrede. Der havde i disse år hersket misvækst, og i slutningen af 1740'erne voldte kvægpesten store tab, så bøndernes tilstand var meget sørgelig og forværredes yderligere derved, at, medens der tidligere havde været 80 plove, var der nu kun 63, da resten af bønderne efter overenskomst betalte en årlig pengeafgift i stedet for at yde hoveri. Når dertil kom, at markerne dreves mere intensivt end før, at tre ødegårde måtte dyrkes, og at v. d. Maase agtede at opdyrke den til Clausholm hørende Skanderborggaard og Sophie Amaliegaard, der formodentlig indtil da havde henligget med græs, foruden at han oprettede et teglværk og genoptog

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

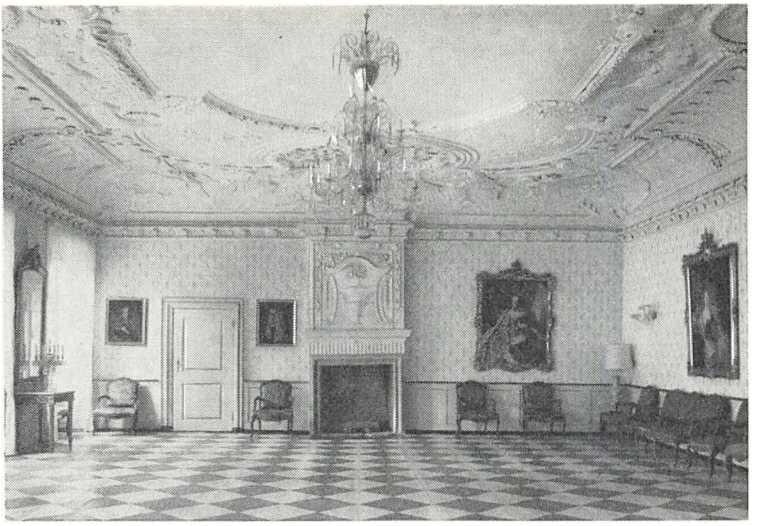

Havesalen, oprindelig spisestue, med stukloft fra 1697 (fot. Niels Elswing).

kalkbrændingen, medens fruen stillede store fordringer til hovspindearbejde, forstår man bøndernes fortvivlede stilling. Den gav sig udslag i et andragende til den nye ejer om, at fribønderne måtte deltage i arbejdet, hvad der indrømmedes mod, at den fulde landgilde skulle svares. Da bønderne ikke evnede dette, indtrådte der ingen forandring. Efter at v. d. Maase i 1752 havde bortforpagtet gården, indsendte bønderne en klage til kongen, og det følgende forår iværksatte de en delvis arbejdsnedlæggelse.

Imidlertid døde justitsråden, og hans enke, Magdalene Susanne Numsen, indsendte en kontraklage mod bønderne, hvorefter der i et par år førtes en vidtløftig sag for en særlig nedsat kommission. Fra herskabets side krævedes erstatning for de tab og udgifter, som var forårsagede ved bøndernes arbejdsvægring, hvilket ved dommen blev tilkendt fru v. d. Maase, medens en stor del bønder blev dømt til at gøre offentlig afbigt og til at betale bøder, ja, hovedmændene dømtes endog til at have deres fæstebreve forbrudt.

Disse stridigheder har måske været medvirkende til, at fru v. d. Maase kort efter, i året 1757, solgte gård og gods til nordmanden

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

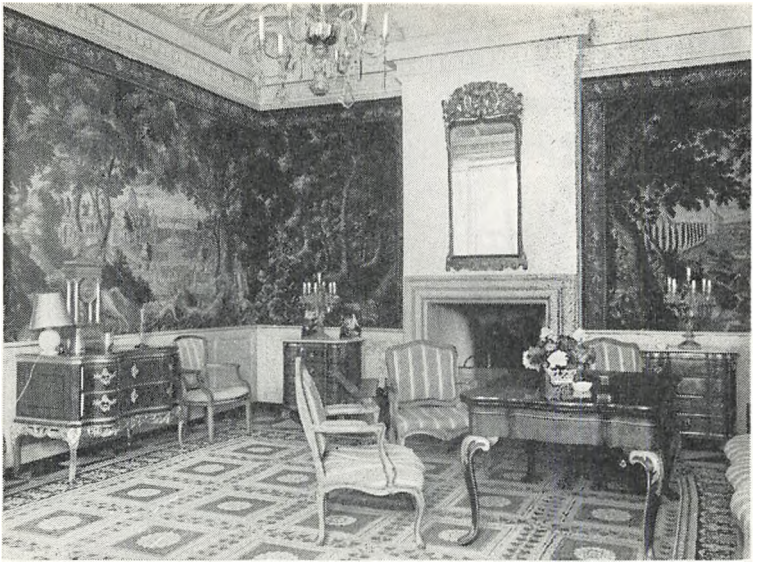

Dagligstue med gobeliner fra omkring 1700 (fot. Niels Elswing).

Mathias Vilhelm Huitfeldt, der senere blev gehejmeråd og stiftsbefalingsmand i Viborg. Han og hans anden hustru, Charlotte Emerentze Raben, hviler i kapellet i Voldum kirke i to store marmorsarkofager ved siden af deres yngste datter, grevinde Birthe Moltke, der i en alder af 20 år døde efter et fald med hesten i lunden på Clausholm på det sted, hvor der står en af hendes forældre opsat, enkel og smuk mindestøtte over hende. Huitfeldt tog straks fat på at ophjælpe bønderne, som mod en ringe afgift i 6 år blev hoverifri ved, at han så længe udlagde markerne til græs; han tilkøbte en del gods, så plovenes antal derved og ved fribøndernes deltagelse i arbejdet atter blev forøget fra 63 til 80, og han indførte en bedre hoveriordning, hvorved bønderne efter hans eget udsagn blev ikke alene velhavende, men til dels formuende. Han iværksatte store forandringer, så forskellen i gårdenes størrelse, landgilde og hoveri inden for den enkelte landsby blev udlignet, og bondejordens rebning og udskiftning skete for størstedelen i hans tid, for flere byers vedkommende var sådanne arbejder endog foretaget før 1770, medens enkelte byers ud-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skiftning først foretoges af den følgende ejer. I betragtning af Huitfeldts bestræbelser for at fremme bøndernes tarv må det have været en stor skuffelse for ham, da bønderne i hans alderdom viste sig, som han selv siger, opsætsige og fornærmelige, og han klager bittert over dem, bl. a. har en af selvejerne atter forsøgt at gøre sin formentlige ret til indskrænket hoveri gældende.

Huitfeldt synes i det hele at have omfattet sin ejendom med stor interesse, og han beskæftigede sig med de mindste detaljer i dens administration. Der er grund til at tro, at de smukke gamle kakkelovne, der endnu findes på Clausholm, stammer fra hans tid, ligesom en del af de møbler, der er i hans tidsalders stil. Hvad malerier angår, vides det fra hans moders testamente, at han arvede portrætter af kongen (Frederik V), dronningen (Juliane Marie), hans fader og ham selv, og det anførtes, at han allerede ejede prinsesse Charlotte Amalies. Malerier af alle disse personer hænger nu på Clausholm og er vel de her nævnte. Endvidere findes malerier af Huitfeldts anden hustru, hans morfader, Niels Werenschiold, svigersønnen, gehejmeråd Schilden, landgreve Carl af Hessen og hans hustru, Louise af Danmark, kurfyrstinde Anna Sophie af Sachsen og moderne kopier af kong Frederik IV og dronning Anna Sophie. Desuden 8 ganske ensartede, tarvelige malerier af rigsråder fra kong Frederik III's tid. De nævnes ikke i dronningens inventarliste, og man ved ikke, hvorfra de stammer. Muligvis er også de gobelin'er, der nu findes på Clausholm, anskaffede i Huitfeldts tid; det ene sæt har jagtscener, det andet er et meget fint fransk silkegobelin, fremstillende pragtfulde frugt- og blomsterguirlander. Et bibliotek med talrige bøger i smukke gamle læderbind skylder også ham sin første oprindelse.

I året 1800 solgte Huitfeldt Clausholm til sin svigersøn, gehejmeråd *Hans Heinrich Friccius von Schilden,* der efter sin svigerfaders død 1803 tillige førte navnet *Huitfeldt,* da hans hustru arvede en del af det af hendes fader oprettede Huitfeldtske pengefideikommis, hvoraf der endnu indestår 110.000 kr. i Clausholm. Schilden, der var deputeret i rentekammeret, ejede også Haseldorf i Holsten og opholdt sig kun undertiden på sit nye gods, men han tog med stor energi fat på mangfoldige områder. Særdeles meget gods bortsolgtes, ligeledes nogle skovskifter; kalkbrænderiet fornyedes, skovene, der havde været spa-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rede i 40 år, gav anselige indtægter, noget af Sophie Amaliegaards jorder beplantedes, og en del af Clausholm hovedgårds tilliggende fraskiltes og henlagdes under den nyopførte Schildenseje, medens resten af hovedgården i en længere årrække var bortforpagtet til 16 gårdmænd i Voldum.

For at bevare sine ejendomme for sin slægt oprettede Schilden ved testamente af 4. august 1810 Haseldorf og Clausholm til fideikommisgodser til fordel for sin broders døtre, da han selv var barnløs.

Hans enke, Frederikke Juliane Schilden, besad Clausholm i nogle år til sin død 1819 og efterfulgtes af fru *Rosalie v. Oppen Schilden,* hvis mand, der var major, drev alle sine gårde selv og bl. a. havde et schæferi på 2.000 racefår, medens han på et par af gårdene afskaffede kreaturbesætningerne. I 1875 oprettedes i Voldum den Oppen Schildenske Stiftelse, der afgiver bolig og pengehjælp til indtil otte gamle mennesker.

Oppens levede og virkede på Clausholm i 40 år, indtil fru Oppen Schilden efter sin ældre barnløse søster overtog Haseldorf og overlod sin jyske gård til sin afdøde yngre søsters datter, kammerherreinde *Sophie Magdalene Berner Schilden,* f. baronesse *Holsten,* der senere ved sin faders død arvede baroniet Holstenshuus, hvorved hun og hendes ægtefælle fik friherrelig titel og navnet Berner Schilden Holsten. De foretog omfattende restaureringsarbejder; hele slottet forsynedes med nyt tag, stendigerne langs gravene opsattes, hovedportalen og trappen omlavedes, østfløjens kælder drænedes og cementeredes, og sumpede partier i haven omdannedes ved store opfyldninger til køkkenhave. På Overgaarden (avlsgården) opførtes kostald, forpagterbolig og mejeribygning. Fra midten af 60'erne til slutningen af 70'erne bortsolgtes så godt som hele bøndergodset, hvoraf størsteparten indtil for ca. halvtreds år siden svarede en årlig bygafgift, der ialt beløb sig til 2.254 tønder. I 1885 flyttede baronen og baronessen til Langesø, og Clausholm blev kun beboet i kortere perioder; men slottet stod, på enkelte værelser nær, fuldt monteret.

I haven er der i 1890 af venner og omegnens beboere rejst en mindestøtte for baron Gustav Alexander Berner Schilden Holsten og i 1918 af godsets funktionærer og forpagtere en mindestøtte for hans søn, baron *Adam Christopher Berner Schilden Holsten,* der tiltrådte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Midtfeltet i loftsmaleri fra storkanslerens tid, formentlig fra Kongesalen, nu i forgemak på 1. sal.

fideikommisgodset efter sin moders død i 1906. I hans tid overgik majoratet i 1925 til fri ejendom, hvorved der til staten afstodes næsten 630.000 kr. og omkring 370 tdr. ld. fra Clausholm og Schildenseje. Disse to særdeles gode gårde hvoraf en del er eng, der ligger omkring Allingåen, hvis vandstand i 1918 er sænket over 1 meter, hvorved engene er blevet forbedrede, er nu kun på 464 og 315 tdr. ld. I 1919 brændte en væsentlig del af Clausholms avlsbygninger, og de genopførtes tildels på de gamle grunde. De to gamle gavle med navnetræk fra dronningens tid blev dog reddede. Et par mil fra Clausholm ligger avlsgården Sophie Amaliegaard, der tidligere var omtrent 500 tdr. ld. stor, men nu kun er 235 tdr. ld.; en del af jorden er tilplantet og en del er lagt under Sophienlund, der nu er på 90 tdr. ld. Nær disse gårde ligger endvidere Estrupgaarden på 100 tdr. ld., medens to andre gårde med det meste af deres tilliggende er solgt i nyeste tid. Alle fem avlsgårde er bortforpagtede.

Samtidig med afløsningen overdrog baronen hele ejendommen ti. sine tre sønner, hvoraf den ældste, baron *Hans Berner Schilden Holsten,* der har sit hjem på Langesø, i 1928 overtog godset som eneejer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

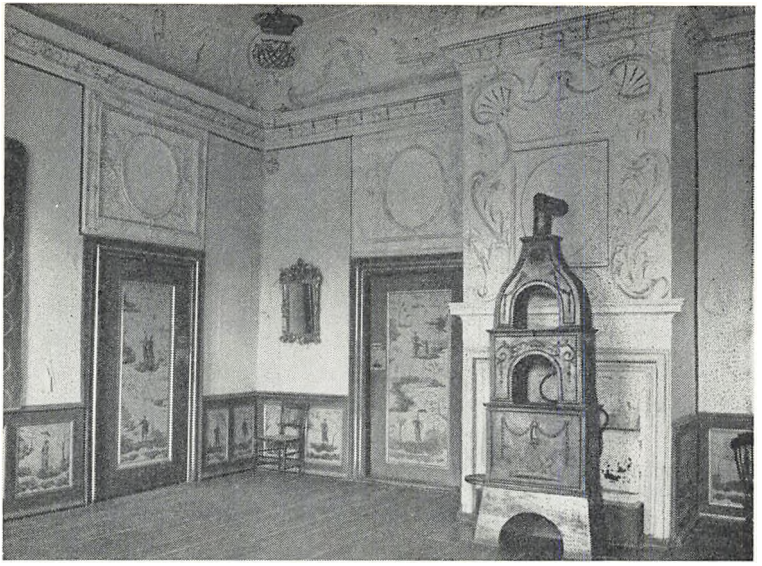

Den kinesiske stue med Frederik IV' monogram i loftet (fot. Niels Elswing).

Lensbaron Hans Berner Schilden Holsten overdrog i 1955 Clausholm med alt tilliggende til sin yngste søn, civilingeniør *Henrik Berner*, der 1964 - 65 gennemførte en række moderniseringsarbejder og derefter tog fast bopæl på stedet. I slottets indre er der i de senere årtier foretaget en del restaureringsarbejder, særlig for at reparere og bevare de enestående stuklofter, og i 1918 - 19 er der opført en ny hovedtrappe og portal, denne så vidt muligt i lighed med den oprindelige. I 1931 blev slotskapellet med sine mange minder fra dronningens tid fuldstændig istandsat, der blev bl. a. indbygget en ny tøndehvælving. Det gamle orgel fra 1600-tallets slutning er netop blevet restaureret.

På den østre del af slotsholmen er der lindehække og langs gravene en række høje linde; den vestlige have har en dobbelt række lindetræer. I sydlig retning fører en gangbro fra havetrappen over mod terrasserne, der, beplantede med hække og gamle linde, hæver sig i flere etager op mod Overgaarden. Mod nord fører en dæmning over til den næsten helt lukkede staldgård. Sydøst for slottet ligger den gamle bindingsværks vandmølle, og herfra begynder en af de

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Clausholm, stuen med franske gobeliner fra ca. det 18. århundredes begyndelse (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

store anselige alleer, der, afvekslende med mere parkagtige partier, fører langs de talrige damme ud mod den stærkt kuperede lille skov, Dyrehaven, og mod Udsigten, hvorfra man ser ud over tørvemoser og engdrag over mod Brusgaard og Årslev. På grænsen ud mod en af markerne er der en allé af prægtige gamle bøge, og nordvest for køkkenhaven er der et lille skovparti, som kaldes Lunden.

Af de til Clausholm hørende skove, der tilsammen udgør 1.310 tdr. ld., ligger kun den mindste del, Mygind skov, på ca. 270 tdr. ld. i gårdens nærhed. Den er højtliggende med bakket terræn, har god mulddannelse på kalkunderlag, hvorfor den fortrinsvis er bevokset med bøg af god vækst. I større afstand ligger, ca. ¼ mil vest for Hornslet, Sophie Amaliegaard skov (ca. 819 tdr. ld.) og, mellem denne og Søby, Estrup Birke med Sibirien, der overvejende har ret lavtliggende, bølgeformet terræn, ofte med vanskelige afvandingsforhold. Jordbunden er kalkfattig, gennemgående fast og kold, lerblandet sand og grus, og der er adskillige moser, med ask og birk. En del af de gamle bøgebevoksninger er efterhånden fornyet med nåletræer, særlig

Kapellet med Peter Coelemans (?) altertavle (fot. Niels Elswing).

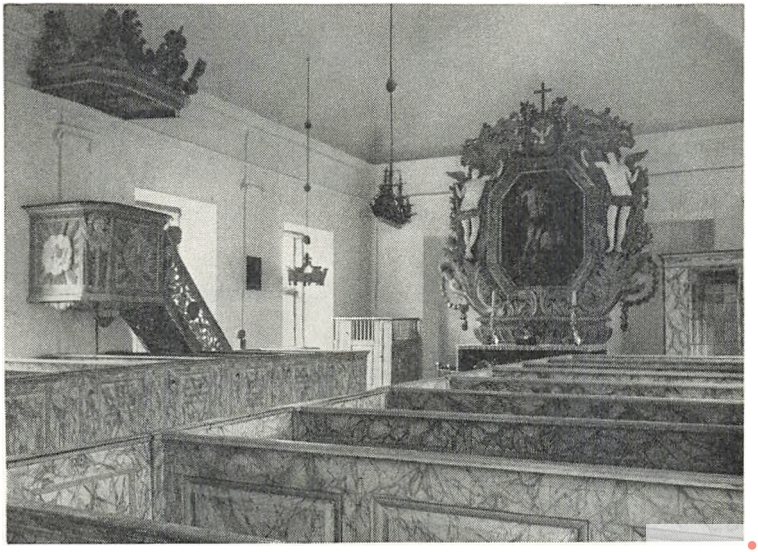

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rødgran, og en del arealer er blevet beplantet med eg. Den nordlige del af Amaliegaard skov (Nederskoven) var for et halvt århundrede siden for en del ufarbar på grund af det lavtliggende, våde terræn og manglende veje, men disse forhold er i ny tid blevet forbedret. Den samlede ejendom omfatter 2.568 tdr. ld.

Midt i Amaliegaard skov ligger en større slette, Elkjærtoft, med et gammelt voldsted, hvor der findes rester af mursten.

H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN

EJERE	BYGNINGER
ca. 1350 Lave Uffesen (Panter)	
1388 Niels Jensen Brock	
1404 Lage Nielsen Brock	
	Gården brændt to gange
1435 Axel Lagesen Brock	Trefløjet borggård og ladegård opført
	Østfløjen og porttårn opført
1498 Mogens Gjøe	Forskellige byggearbejder
1544 Elline og Albrecht Gjøe	
1563 Oluf Krognos (halvparten)	
1565 Peder Brahe (eneejer)	
1610 Otte Marsvin	
1647 Hans Friis	Avlsgården flyttet
1686 Conrad Reventlow	
	1693 - 99 Trefløjet slot opført ved Ernst Brandenburger, ladegården opført
1718 Frederik IV	
	1722 Sydfløjene opført ved J. D. Planitz og slottet indvendigt udsmykket
1730 Dronning Anna Sophie	
1743 Chr. v. d. Maase	
1757 M. V. Huitfeldt	
1800 H. H. Friccius v. Schilden (Huitfeldt)	
1819 Rosalie v. Oppen Schilden	
1859 Sophie Magdalene Berner Schilden Holsten	
	Hovedbygningen restaureret og nye avlsbygninger opført
1906 A. Chrf. Berner Schilden Holsten	
	1919 Avlsgården brændt og genopført
1928 H. Berner Schilden Holsten	1931 Kapellet restaureret ved Mogens Clemmensen
1955 H. Berner	
	1964 Hovedbygningen moderniseret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

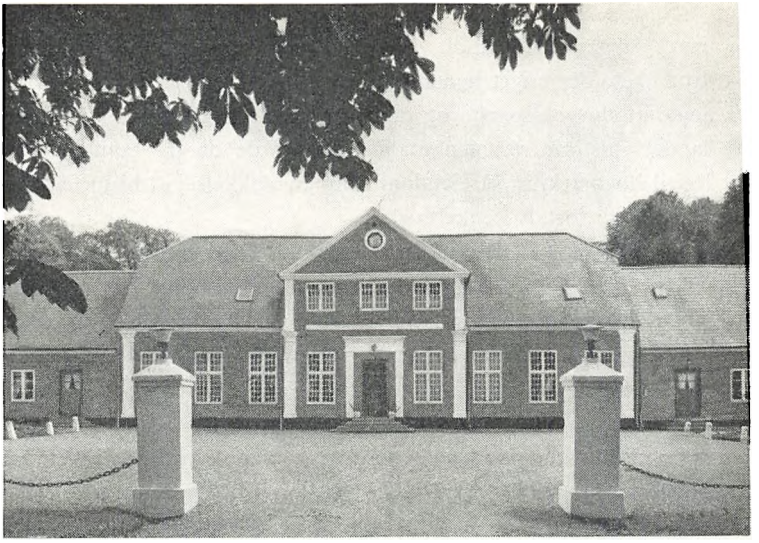

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Tustrup

Hørning sogn, Sønderhald herred, Randers amt

Gennem den sydlige del af Nørre Hørning sogn løber Alling Å, og hinsides åen og sognets grænse, der forøvrigt også på dette sted er herredsgrænse, ligger den store herregård Clausholm, som Tustrup på en måde er en »aflægger« af.

I middelalderen og et stykke ind i den nyere tid var der i den sydlige del af Hørning sogn en lille landsby, der hed Tustrup. Den bestod kun af tre gårde, og disse gårde ejedes, i al fald ved midten af det 17. århundrede, af kronen. I 1657 brød der et uvejr løs over landet. Danmark kom i krig med Sverige, og kongen fik brug for alle de pengemidler, han kunne skrabe sammen, og det blev landsbyen Tustrups skæbne. I det 17. århundrede blev adskillige landsbyer landet over helt eller delvis opslugt af godserne. Deres jord blev lagt ind under hovedgårdsmarkerne, og gårdenes fæstere blev husmænd og

99 SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

landarbejdere, en udvikling, der naturligvis øgede godsernes rigdom og magt og trykkede landbo-underklassen tilsvarende nedad. Her i Tustrup skete der noget lignende; men hele affæren er så nær knyttet til nogle af de voldsomste og mest afgørende begivenheder i egnens og landets historie, og den mand, der gjorde de tre bøndergårdes jorder til hovmark, er så ejendommelig en skikkelse, at historien fortjener at blive fortalt i enkeltheder.

På Clausholm sad der, da svenskekrigen brød ud, en herremand ved navn *Hans Friis*. Han havde erhvervet Clausholm ved ægteskab med den forrige ejers datter, Helvig Marsvin. Før han slog sig til ro som godsejer og ægtemand, havde han imidlertid oplevet mangt og meget. I 1645 havde han som løjtnant i et rytterkompagni kæmpet mod svenskerne ovre i Skåne. Da der blev fred, havde han deltaget i en diplomatisk sendefærd og senere været både i østrigsk og fransk krigstjeneste. Da nu Frederik III beredte sig til at gøre op med svenskekongen, som han troede fuldt optaget af krig med Polen, var Hans Friis straks rede til at yde sin bistand. Det, kongen i første række trængte til, var penge, og Hans Friis var en rig mand, han var søn af kansleren Christen Friis til Kragerup og rigt gift, og han både kunne og ville stille sine midler til kongens og landets disposition. Både i 1656 og 1657 lånte han kongen store summer, og på et senere tidspunkt ser vi ham stille et kostbart fartøj, som han havde i søen, til rigets disposition. Til gengæld for disse lån fik han bl. a. Silkeborg len i pant. Kongen nøjedes ikke med at optage lån; han solgte også bort af kronens gods, og her mødte Hans Friis op som køber til de kongelige gårde i Tustrup. Af de tre gårde oprettede han i 1656 en hovedgård, hvortil han lagde gods fra Clausholm. Den slags tager imidlertid tid, og Hans Friis fik foreløbig andet at tænke på.

Da krigen brød ud, og kong Karl Gustav mod forventning rettede et lynangreb mod Jylland, var den kyndige soldat Hans Friis mærkeligt nok ikke at træffe i hæren. Han sad fredeligt ude på Clausholm og øgede sine besiddelser. Begivenhederne kom helt bag på ham. I huj og hast måtte han flygte bort med hustru og barn og så meget af sine ejendele og kostbarheder, som han kunne overkomme at have med. Da han var kommet over Lillebælt, deponerede han løsøret hos borgmester Friis i Middelfart, der muligvis har været en slægtning.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Oberst Hans Friis († 1697). Portrætfigur på gravmonumentet i Hørning kirke af Quellinus 1691 (Frederiksborg).

Hans Friis havde imidlertid gjort regning uden vejrguderne. Vinteren kom med en usædvanlig frost, der lukkede Bæltet og gjorde det muligt for svenskerne at spadsere over til Fyn. Det kostede Hans Friis de ting, han havde deponeret i Middelfart. Landet som helhed kostede frosten dog endnu mere. Fjenden kom helt over på Sjælland, og i februar 1658 sluttedes den tragiske fred i Roskilde. Freden varede dog kun et halvt års tid, og da det brød løs igen, kom Hans Friis til at tage ganske anderledes aktiv del i begivenhederne. Han var af kongen blevet sendt over til sit pantelen, Silkeborg, for at overvåge fjendens udmarch af landet efter fredsslutningen og i det hele taget sørge for ro og orden; men fjenden marcherede ikke af, og pludselig befandt landet sig igen i krig, og Hans Friis fandt sig selv midt i et af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fjenden besat landområde. Han fortæller selv derom i sine erindringer: »Jeg var neppe hjemkommen, førend jeg spurde, at Freden igien var brudt, og de Svenske laa for Kiøbenhavn. Hvorfore jeg da maatte resolvere mig at blive, som jeg var, eftersom Passen tilbage igien var mig formeent. Samme Tid mistede jeg min Galliot, som var over 2.000 Rdl., og i Hans Kongl. Mais.s Tjeneste var skikket til Nakskov . . .«. Men kunne han ikke komme væk, kunne han også gøre nytte, hvor han var, og på et tidspunkt, da de fleste andre tabte besindelsen, viste han både konduite og offervilje. Midt i det besatte Jylland organiserede han en omfattende »snaphanekrig«, og centrum for denne blev hans gård Clausholm, som udbyggedes til en hel fæstning. Svenskerne opfordrede ham til overgivelse; men da han havde bragt i erfaring, at fjenden intet artilleri havde på Randersegnen, lod han hånt om det. I det hele taget havde han et glimrende efterretningsvæsen. Han fortæller selv i sine erindringer, at han stod i forbindelse med en oberstløjtnant i svenskernes egen lejr og én à to gange ugentlig fik besked fra denne om, hvad der skete i lejren. Hans folk forstyrrede fjendens operationer og tilførsler, »hvoraf det ikke var den ringeste ... Afbrek«, siger han, »at de ikke paa mange Mile Veis her nær omkring torde lade sig see, eller hente de Contributioner, de havde sat Landet i; som var Almuen en svar Hielp og Trøst . . .«.

Bønderne kom kørende langvejs fra med deres korn til hans gårde, for at han skulle passe på det, og hans lofter blev så fulde, at bygningerne tog skade af det. Også regeringen fik øje på hans evner, og fra København kom der ordre til ham om at oprette et rytterregiment. Som altid manglede kronen imidlertid de fornødne penge, og da sagen hastede, bekostede Friis for størstedelen selv regimentets udstyr. Stammen i det blev hans prøvede folk fra snaphanekrigen. I februar 1659 mønstrede han sine tropper i Aalborg og skulle så til at samarbejde med de brandenburgske hjælpetropper, der var blevet sendt herop. Dette samarbejde gik imidlertid ikke så godt. Helt galt gik det i det slag, som udkæmpedes ved Nyborg den 14. november 1659 og førte til Fyns befrielse. Efter slaget rejste forbundsfællerne en voldsom kritik mod Friis. De sagde, at han før og under slaget havde holdt sine egne tropper tilbage og ladet de andre tage de værste stød af. Noget har der måske nok været om det; for Friis' folk

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

var hans gamle staldbrødre fra de bevægede dage i Jylland, medens forbundsfællerne var fremmede, der tilmed havde optrådt skændigt mod det land, de skulle forsvare, ja ofte havde plyndret værre end fjenden. Så det er nok muligt, at han ikke har set nogen grund til at ofre sine egne for at skåne dem. Hans Friis mødte kritikken på en måde, som var typisk for den gamle soldat, han udfordrede sine modstandere til duel; men disse »foretrak pennen for kården,« og det hele endte — efter en række drøje skænderier — med, at kongen fik mæglet mellem parterne. Efter krigen blev rytterregimentet, meget mod Hans Friis' vilje, ophævet, og han trak sig tilbage til sine godser i Jylland, hvor han nu kunne genoptage grundlæggelsen af sin nye gård Tustrup. Denne synes mere og mere at være blevet hans hjertebarn, og sine sidste år tilbragte han for største delen her. Han døde som en skuffet mand, fordi han mente, at kronen ikke havde givet ham tilstrækkelig godtgørelse for de midler, han havde stillet til rådighed.

Hans Friis døde i 1697; men allerede i 1695 havde han afstået Tustrup til sin brodersøn oberstløjtnant Gregers Friis. Denne døde 1711, og godset gik i arv til hans broder oberst Christian Friis, ejer af stam-

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

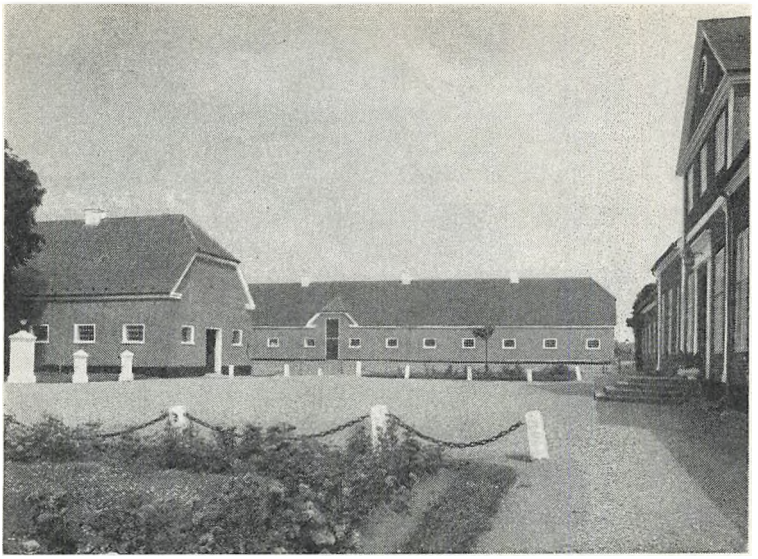

Avlsgården set fra vest (fot. Niels Elswing).

huset Hevringholm, som han lagde Tustrup ind under i 1726. Han døde allerede året efter, og stamhuset overgik til hans farbroders dattersøn generalløjtnant *Christian Rantzau-Friis.* Da denne døde barnløs i 1731, opstod der en langvarig og bitter strid mellem de to familier, der mente sig arveberettiget, nemlig familierne Below og Beck. Den endte med, at stamhuset tilfaldt oberstløjtnant *Joachim Beck,* der antog navnet *Beck-Friis.* Denne var født 1684 som søn af Lave Beck til Gladsaxe og Andrarum, der ifølge traditionen skal have været kavaler ved det svenske hof, men som døde af pest i Stockholm 1710 i stor fattigdom. Sønnen fik militæruddannelse i Sverige, blev oberstløjtnant og blev 1723 introduceret på det svenske ridderhus. I økonomisk henseende havde han større held med sig end faderen, idet han arvede stamhuset Hevringholm med Tustrup og Essenbæk og af den svenske stat fik overladt Torup og Bosø Kloster. De to sidste godser havde hans farfader, Jokum Beck til Gladsaxe, i sin tid solgt til Corfitz Ulfeldt, fra hvem den svenske krone havde taget dem, da han faldt i unåde. Joachim Beck-Friis døde 1741, og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hans søn Corfitz Ludvig Beck-Friis overtog både stamhuset Hevringholm med tilhørende godser og faderens svenske besiddelser. Denne mand var også officer, blev som løjtnant ved de svenske livdragoner i 1709 taget til fange i slaget ved Poltava og ført til Sibirien. Der traf han den kvinde, som blev hans hustru, Maria Sophia Skogh. Efter krigens ophør vendte han tilbage til Sverige, hvor han blev medlem af ridderhuset. Hvor meget han har taget sig af sine danske besiddelser, er naturligvis svært for eftertiden at afgøre, men en gård som Tustrup har dog nok i det væsentlige været overladt til underordnedes ledelse. Corfitz Ludvig Beck-Friis døde 1761, og hans søn og arving grev Joachim Beck-Friis fik i 1782 kongelig tilladelse til at opløse og sælge stamhuset Hevringholm med tilliggender. Han solgte derefter i 1784 Tustrup og Essenbæk med 73 og 30½ tdr. htk. samt 703 tdr. htk. gods til generalauditør *Chr. Kallager* til Meilgaard, som tre år senere solgte de to godser til konsortiet amtmand *Peter Severin Fønss* og borgmester *Johan Frederik Carøe* i Randers. De to herrer var professionelle godshandlere, og navnlig amtmand Fønss' navn møder man atter og atter i forbindelse med tidens godshandeler i Jylland. Han havde en kort tid været vice-landsdommer ved landstinget i Viborg, datidens »børs« for godshandeler, 1805 blev han amtmand over Randers amt, og i denne høje stilling fortsatte han sine handeler og udstykninger og skal desuden have været en meget nidkær og reformivrig embedsmand; men tiderne gik ham imod. Der kom uorden i hans embedes pengesager, og han blev suspenderet. Da der intet uredeligt forhold blev påvist, fik han senere sin afsked i nåde og med pension.

Allerede i 1787 blev Tustrup videresolgt til *Anders Dyhr,* som bortsolgte fæstegodset og udparcellerede hovedgårdens marker. En hovedparcel på ca. 23 tdr. htk. blev under navnet Tustrup Østergaard solgt til Anders Sørensen Møller; to mindre parceller, hver på ca. 11 tdr. htk., blev solgt til henholdsvis Anders Christensen Møller af Gundestrup og Christen Pedersen Refsbech. Efter at have været i forskellige ejeres hænder blev disse tre parceller imidlertid igen samlet omkring 1809 af baron *Holger Rosenkrantz.* Han skødede 1833 Tustrup til forpagter *Anders Pind,* der ejede gården til sin død 1860. Sønnen jægermester *J. Pind* solgte den 1898 til Herman Løvenskiold, der 1905

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

solgte til landbrugskandidat Niels Fr. Johansen; de følgende ejere var fra 1911 P. Horn og fra 1914 A. Hvass, hvis enke solgte i 1922 til forpagter H. W. Ehnhuus, men allerede i 1923 erhvervede kammerherre, greve Christopher Knuth Tustrup til sin søn, senere kammerherre greve *Kristian Knuth*. Efter at have overtaget slægtsgodset Lilliendal solgte greven i 1942 til *Ejendomsaktieselskabet D. F. T.*, Århus. Arealet er 390 tdr. ld. ager, 79 tdr. ld. eng og 68 tdr. ld. skov. Tustrups hovedbygning er opført i 1809 af røde mursten. Stilen er nyklassisk, enkel og smuk. Senere er der (i 1862) opført to lavere sidefløje.

SIGURD JENSEN

EJERE	BYGNINGER
1656 Hans Friis	Hovedgården oprettet
1727 Chr. Rantzau-Friis	
ca. 1731 J. Beck-Friis	
1784 Chr. Kallager	
1787 P. S. Fønss og Joh. Fr. Carøe	
1787 A. Dyhr	
1789 - 1809 Forskellige ejere	
1809 H. Rosenkrantz	1809 Hovedfløjen opført
1833 A. Pind	
1860 J. Pind	
	1862 Sidefløjene opført
1898 - 1923 Forskellige ejere	
1823 Kr. Knuth	
1942 A/S D. F. T.	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Slottet set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Gammel Estrup

Fausing sogn, Sønderhald herred, Randers amt

En snes kilometer øst for Randers har en herremand engang i middelalderen bygget sig en borg på en holm i sumpen i Alling Ådalens vestside ved foden af Helligbjerget; han har valgt stedet godt; thi gården er aldrig blevet flyttet. Så langt vi kan følge dens historie tilbage, er den gået i arv i lige linie, indtil 1625 i slægten Brock, derpå indtil 1926 i slægten Skeel.

Hvor længe Gammel Estrup har eksisteret som herreborg, kan ikke oplyses, men at den allerede i 1340 havde betydning fremgår af en bestemmelse i overenskomsten af 1340 mellem hertug Valdemar og grev Gerts sønner, Henrik og Claus. Greverne afstod den del af Nørrejylland, som de havde i pant fra den danske krone, til hertugen, der til gengæld måtte overlade dem Sønderjylland. Blandt hertugens forpligtelser er følgende: Anders Ionsson scal sine vesten weder hebben

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

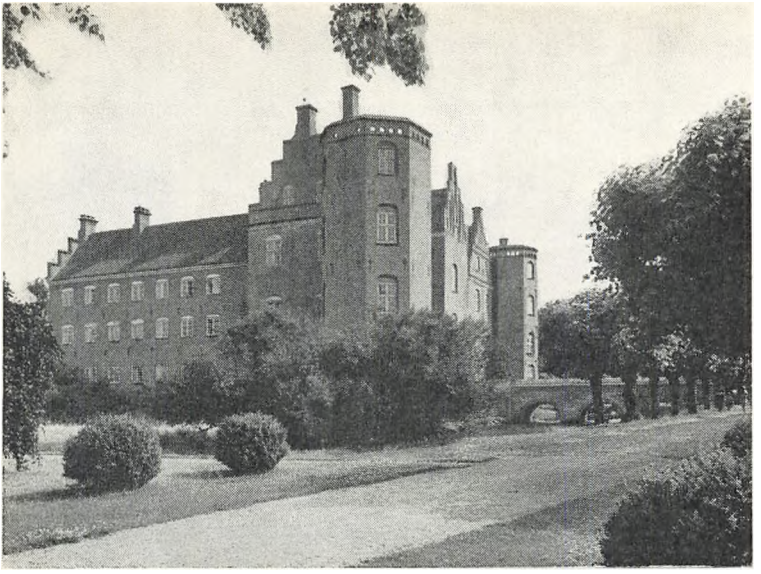

Slottet set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

to Esendorpe. Man kan da tænke sig, at grev Gert har forjaget *Anders Jensen* måske på det tog til Randers, der kom til at koste ham livet. 1355 er Anders Jensen død, da hans enke, *Johanne Brock* (død 1372), nævnes som ejer. Denne dame tilhørte en rig og mægtig slægt, der allerede på Erik Menveds tid havde antaget fast familienavn, Brock (grævling). Hun må have sluttet sig til de jyske herremænd, der efter Niels Bugges drab gjorde oprør mod Valdemar Atterdag (1359), thi det fortælles, at kongen blandt andre adelsborge ødelagde *Essendrup*.

Hendes søn, hr. Jens Andersen til Essendrup, der allerede 1358 nævnes som ridder, og som i kampen mod holstenerne og de jyske oprørere 1368 - 70 som lensmand på Bygholm tappert kæmpede for kongens sag, blev en af landets fornemste mænd. I Valdemar Atterdags sidste år beklædte han rigets højeste embede som drost og vedblev at stå i første række blandt dronning Margrethes rådgivere. 1386 gæstede kong Oluf ham på Essendrup (Æsenthorp) og udstedte et brev om, at hr. Jens havde købt noget gods i Kristrup af hr. Peder Albertsen (Eversten). Hans besiddelser var meget store: blandt andet ejede han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Vemmetofte, der med en kort afbrydelse havde fælles ejer med Estrup indtil 1625. Hr. Niels Andersens søn Niels (Jens) giftede sig med Ide Lavesdatter (Panter), der bragte ham Clausholm, og var begyndt at deltage i det politiske liv, da hans bane brat blev afbrudt, idet han i 1404 blev dræbt af landsdommeren i Nørrejylland, hr. Jens Nielsen (Løvenbalk) til Aunsbjerg.

Efter hr. Jens Andersens død 1408 tilfaldt Essendrup hans yngste sønnesøn, Eske Jensen, der optog Johanne Brocks slægtsnavn, men beholdt Anders Jensens våben, en blå »spids« i sølvfelt. »Eske Jensen, man kalder Brock«, var ridder og medlem af rigsrådet. Som lensmand på Aalborghus drog han imod oprørerne nord for Limfjorden og faldt i spidsen for sine krigsfolk i slaget på Skt. Jørgensbjerg 1441.

Den stridbarhed og ustyrlighed, der synes at have været et slægtstræk, når sit højdepunkt hos hans søn, *Lave Brock*, der gennem mange år lå i fejde med Christiern I's righofmester, hr. Otte Nielsen Rosenkrantz, og dennes søn, hr. Erik Ottesen. Det første, vi hører om denne fejde, er, at der i 1460 blev nedsat en voldgiftsret, der under forsæde af biskop Jens Iversen Lange holdt møde i biskopgården i Års.

Da Lave ikke var i stand til at afkræfte beskyldningerne mod ham, kendte voldgiftsretten ham skyldig og ville afkræve ham bøder, men så løb han overhørig og vred ud af retten. Der blev ikke sluttet forlig den gang, og fejden fortsattes i 15 år; først i 1475 lykkedes det at få en forsoning tilvejebragt. Lave og hr. Erik Ottesen afgav til kong Christierns hånd deres gensidige håndfæstning om fred og venskab.

I 1468 dræbte Lave med egen hånd en rig købmand i Randers ved navn Niels Paaske, der stod på hr. Ottes side i fejden; det kom ham dyrt at stå, på hans vegne måtte fogden på Estrup, Jes Skriver, gøre »den dræbtes brødre knæfald, bøn og fuld mandehæder på fornævnte Laves vegne for Niels Paaskes død, deres broder, hvilken fornævnte Lave desværre ihjelslog«.

For Estrup har Lave Brock gjort meget. Han købte adskillige bøndergårde i Auning, Fausing og Lime sogne samt øen Karholm i Randers Fjord med udmærket græsning, og han erhvervede i 1469 birkeret over gård og gods i Fausing og Auning sogne, og han opnåede en lovhævd på, at fiskeriet i Alling Å's udløb udelukkende hørte til Estrup. Hvorledes det forholdt sig med denne lovhævd, kom først

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

frem efter Laves død: 1507 udstedte herredsfogden Peer Udsen følgende tingsvidne: Lave Brock havde grebet ham på herredstinget og slæbt ham til Estrup mølle, hvor han havde tvunget ham til at sætte sit segl under lovhævden, skønt lensmanden havde forbudt ham det.

Der er ingen skriftlig overlevering om, at Lave Brock har bygget på Estrup, men bygningen selv fortæller det. Der er i det nuværende vestre hus bevaret det meste af et middelalderligt stenhus, ca. 25 m langt, med kælder og to hele stokværk. I kælderen har ydermuren imod graven en tykkelse af 3 m, på de andre sider og i de to stokværk er de 2 m tykke. Kælderen har oprindelig været helt overhvælvet, de kuplede krydshvælvinger med skarpe sømme blev båret af en række firkantede piller i husets længdeakse; nu er hvælvingerne kun bevarede i de to gavlrum. De to stokværk havde fra først af begge fladt loft. Mens murværket ud mod graven er så stærkt omsat, at den oprindelige facadedeling ikke lader sig påvise, ser man i den nordre halvdel af gårdsidens stueetage tydelige spor af 5 høje, smalle, spidsbuede og tætsiddende blindinger, derefter følger en noget lavere, spidsbuet døråbning. Blindingerne må have haft smalle fladbuede vinduer med spidsbuet spejl. Bag de fem vinduer har der antagelig ligget en større sal; også i andet stokværk kan der spores en række vinduer af tilsvarende type. Gårdsidens facadeordning genfindes bl. a. på helligåndsklosteret i Randers (opført ca. 1490 - 1500). Når den ældste del af Estrup således kan tidfæstes til slutningen af 15. århundrede, må Lave Brock være bygherre. Han har sandsynligvis også bygget en senere nedreven nordre fløj.

I 1505 nævnes Laves anden hustru, *Kirsten Pedersdatter Høg* som enke. Hun giftede sig snart igen (før 1507) med Peder Lykke til Demstrup og beholdt Estrup til 1529. Fra hendes tid stammer vistnok det senere ombyggede søndre hus, hvoraf to stokværks mur ind mod gården og det nordøstre gavlhjørne endnu er bevaret; huset var bygget af munkesten i munkeskifte, det havde foruden den meget smukke, hvælvede kælder to fulde stokværk med fladbuede vinduer.

Der blev foretaget flere skifter mellem Lave Brocks arvinger. Det, der interesserer os her, fandt sted på Vemmetofte 1529; da delte Niels Brock og hans søster Ides mand, Truid Ulfstand til Torup, Estrup og Vemmetofte således, at Niels Brock fik en broderlod (⅔) og Truid

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Eske Brock († 1625) og hustru Christence Axelsdatter Viffert († 1624). Malerier på Gammel Estrup (Frederiksborg).

Ulfstand en søsterlod (⅓) af bygningerne på de to gårde; bøndergods, marker, skove, enge og fiskeretten beholdt de i fællig. På Estrup forbeholdt Niels Brock sig og sine arvinger »det store hus, som står vest på gården på den højre hånd, som man kommer ind ad den port, som der nu bygget er på borgegården, og skal hr. Truid have fuldmagt til at annamme sin søsterdel tilhobe udi hvilke de huse på Estrup hannem selv lyster og bedst behager undtagen det samme forskrevne store hus, som fruerstuen er i«. I henimod hundrede år havde nu disse to familier bolig på Estrup, men også fru Kirsten Høgs børn med Peder Lykke fik lod og del i gården.

Niels Brock blev rigsråd 1530 og sluttede sig efter Frederik I's død til det katolske flertal, der ønskede hertug Hans til konge, men ved mødet i Rye i sommeren 1534 bøjede han sig ligesom sine meningsfæller for Mogens Gjøes forestillinger og gik med til at vælge hertug Christian til konge. Samme efterår var han med i den lille skare jyske

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

herremænd og svende, der under anførsel af Holger Rosenkrantz til Boller drog imod skipper Clement og blev overmandet ved Svenstrup (16. oktober). Han faldt i bøndernes hænder og døde nogle måneder senere. I sit ægteskab med Jytte Podebusk, en datter af Predbjørn Podebusk til Vosborg, havde han to børn, Lave og Margrethe, der var små ved hans død. Fru Jytte overtog da mandens andele i gårde og godser, og da hun nogle år senere (før 1541) giftede sig med Knud Gyldenstierne til Aagaard, rykkede denne ind som herre på Estrup. Knud Gyldenstierne havde i Frederik I's sidste år været katolsk biskop over Fyns stift og havde vundet en tvivlsom berømmelse ved i 1532 at lokke Christiern II til Danmark, hvor livsfængslet ventede. Da børnene voksede til, blev der skiftet således, at Lave Brock fik de to hovedgårde, Estrup og Vemmetofte, og Margrethe fik strøgods (1544). Lave Brock fæstede bo på Vemmetofte og giftede sig med rigshofmesteren, Eske Bille til Stenings datter Margrethe (1549), mens fru Jytte og Knud Gyldenstierne blev boende på Estrup indtil 1557, da han blev forlenet med Vestervig Kloster og flyttede dertil, hvor han døde 1560, mens Jytte Podebusk levede til 1573. I Århus domkirke findes en prægtig og velbevaret ligsten med meget smukke, legemsstore reliefbilleder af dem begge.

Knud Gyldenstierne har åbenbart ikke ofret meget på vedligeholdelse af sin hustrus gård. I et tingsvidne af 1581 vandt 24 dannemænd: at da Lave Brock tog og annammede Estrup, da var den meget forfalden, både hus, gård, ladegård, grave og alt andet ilde forfaldent, og ikke var det sådant, at man kunne i husene i samme gård vel sidde eller ligge tørt, når regn var, og udi ladegården kunne man ej heller lægge korn tørt, ej heller trapperne var sådanne, at en karl var vel forvaret med at gå op og ned med en sæk korn.

Lave Brock synes ikke blot at have arvet navn efter farfaderen. Han er stadig indviklet i processer, som dog ikke skal omtales her, da de vedrører Vemmetofte og hans sjællandske forleninger. 1553 skiftede han og Margrethe Brock med Gregers Truidsen Ulfstand, således at Brock'erne fik en broderlod og Ulfstand'erne en søsterlod af marker, skove og fiskeri på Estrup. I Den nordiske Syvårskrig blev han hårdt såret i slaget ved Axtorna 1565 og døde kort efter i Halmstad.

Fru Margrethe Bille giftede sig ikke igen, men blev på Vemme-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

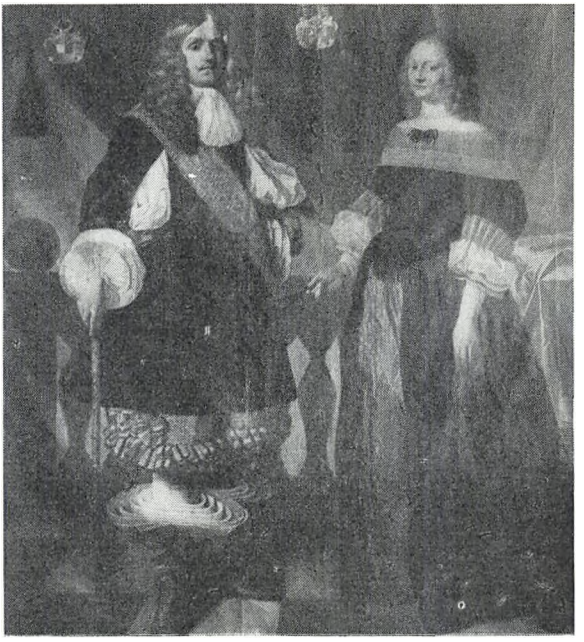

Christen Skeel den Rige (†1688) og Birgitte Rosenkrantz (†1677). Maleri af Abraham Wuchters på Gammel Estrup.

tofte til sin død 1595. De to sønner, Niels og *Eske* (1560 - 1625) blev efter tidens skik sendt udenlands med en hovmester 1574. Mens de studerede i Strasbourg, døde Niels. Eske, der nu var den eneste mand af slægten, kom tilbage ca. 1580 og overtog den Brock'ske part af Estrup eller *Gammel Estrup,* som man på denne tid begynder at kalde gården til forskel fra den yngre gård Estrup i Ribe amt. Mens hans jævnaldrende standsfæller gjorde hof- eller kancellitjeneste, passede Eske Brock sin bedrift, han blev snart både velanset og velhavende. Han forøgede og arronderede bøndergodset; 1585 købte han af Gregers Ulfstands svigersøn Carl Bryske den Ulfstand'ske tredjedel af bygningerne for 4.000 daler. 1589 hjemførte han som sin brud Christence Viffert, en datter af rigsråden Axel Viffert til Axelvold i Skåne, hun bragte ham Alnerup i Skåne. 1595 overtog han Vemmetofte efter sin moder. Ved Christian IV's regeringstiltrædelse 1596 blev han optaget i rigsrådet og fik kort efter det store Dronningborg len, der om-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Avlsgården set over den ydre voldgrav (fot. Niels Elswing).

fattede Randers by og 7 omliggende herreder. På Dronningborg havde han og fru Christence deres hjem, så længe de levede. Skønt han indtog en fremragende plads inden for adelen og var yndet af kongen, hverken søgte eller fik han noget af de høje rigsembeder eller lod sig knytte fast til hoffet. Han blev efterhånden en meget rig mand, ialtfald en meget godsrig mand. Han købte efter Carl Bryskes død dennes sønner ud af Estrup. I nærheden af Estrup købte han Hevringholm, Nielstrup, Rygaard og Estruplund. Efter en fætter Eske Bille overtog han Ellinge og Ørtofte i Skåne samt Valden i Halland. Han ejede naturligvis en gård i Viborg, og i 1604 købte han i København en gård på Købmagergade med grund hen til Pilestrædet. Han havde råd til at foretage store byggearbejder på Estrup, han optrådte med standsmæssig pragt ved højtidelige lejligheder og ofrede store summer på pragtfulde klædningsstykker, smykker og vin. Om Eske Brocks daglige liv får vi ikke så lidt at vide i hans kalenderoptegnelser. Der er fra årene mellem 1604 og 1622 bevaret 9 almanaker, hvori han har gjort notitser, der kaster lys over hans daglige tilværelse som lensmand og herremand.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Han holder sig ikke i ro ret længe ad gangen på Dronningborg, og når han er hjemme, har han meget ofte fremmede. En runde, han gør adskillige gange om året, er turen fra Randers over Estrup til Hevringholm og derfra over Mellerup Færgested hjem til Dronningborg. Det hænder, at han bliver nogle dage på Estrup, som han betragter som sin vigtigste gård. Efter julegilderne rejser han i begyndelsen af januar til snapsting i Viborg, en gang i løbet af sommeren rejser han til herredag eller rigsrådsmøde og er da ofte borte flere måneder; på denne rejse er han gerne et lille besøg eller to på Vemmetofte.

Når han var borte, stod fru Christence for styret. Da han under Kalmarkrigen blev alvorlig syg i Halland, rejste hun med de to døtre Jytte og Margrethe til Eske Brock på Valden for at pleje ham. Den eneste søn Lave døde 22 år gammel i Paris (1622). Den ældste datter, Jytte, blev i 1614 gift med Jørgen Skeel, der var lensmand på Kalø.

Som ovenfor omtalt stod bygningerne på Estrup »i onde måder«, da Lave Brock overtog gården, men der blev næppe gjort ret meget ved dem før ind i 17. århundrede, da Eske Brock var blevet rig nok til at begynde en gennemgribende ombygning, der strakte sig over måske et halvt hundrede år.

Ombygningen af det vestre hus skyldes sandsynligvis Eske Brock; en bred hvælvet portgennemkørsel blev brudt igennem, hvælvinger blev indbyggede i hele nedre stokværk, et tredje stokværk blev bygget på, og på vestfacaden blev der foran porten anbragt et tårnagtigt fremspring med blindingsprydet trappegavl; det søndre hus blev derpå af Jørgen Skeel ombygget og ført op i højde med det vestre; i dets gårdside blev der indbygget et ottekantet trappetårn, over hvis dør der blev indsat en tavle med Skeels og Brocks våbener og årstallet 1630, og der blev opført to svære, ligeledes ottekantede hjørnetårne i nordvest og sydvest. Til sidst blev på Jørgen Scheels tid det nordre hus næsten fuldstændig nedrevet, og der blev opført en fløj, der er noget lavere end de to andre, men dog har tre stokværk, samt et trappetårn i gårdens nordvestre hjørne. Overalt i vest- og sydfløjen blev der indsat store vinduer med kurvehanksbuer. Gavlene fik vandrette inddelinger med murbånd og svungne afdækninger med pinakler, der senere er erstattet med kamtakker.

Samtidig med borgegården blev også stald- og ladegården ombygget.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Endnu står her portlængen med gennemløbende kvist, laden og en dertil stødende søndre længe med et rundt tårn for østgavlen.

Eske Brock døde den 15. december 1625. Som slægtens sidste mand tog han det Brock'ske våben med i graven. Ved skiftet tilfaldt Gammel Estrup hans ældste datter Jytte, der var gift med *Jørgen Skeel* (1578 - 1631) til Sostrup, Skærvad, Ørbækgaard og Ulstrup.

Deres eneste søn, Christen Skeel den Rige (1623 - 88) forøgede yderligere den store godsrigdom, da han 1652 ægtede Birgitte Rosenkrantz og som medgift fik part i Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard på Lolland; desuden erhvervede han Tølløse og Ravnholt.

På hans tid omfattede hovedgården, ifølge matriklen af 1688, 98 tdr. htk. ager og eng og 14½ tdr. htk. skovskyld; der var 670 tdr. ld. under plov og blev avlet 450 læs hø årligt, hvoraf 252 læs »merskhø«, og der var 60 høveders græsning. Gården blev drevet som nimarksbrug med niårig rotation, første år sås byg og boghvede, andet og tredje år rug, fjerde år byg, femte til niende år hvile. Godset omfattede hele Fausing, Auning, Øster- og Vester Alling sogne, over halvdelen af Hørning og Virring sogne, samt en tredjedel af Vejlby sogn, ialt 139 gårde og 61 huse, et stort og velarronderet gods.

I stueetagen i det sydvestre hjørnetårn havde Christen Skeel sit laboratorium, hvor han forsøgte at lave guld. Den eneste adgang til det smukke hvælvede tårnrum er en murtrappe, der fører derned fra en tapetdør i riddersalen. Ved siden af dette rum, men uden forbindelse med det, ligger kapellet, et toskibet rum, hvis hvælvinger bæres af to lave svære rundpiller. Altertavlen, et hollandsk arbejde fra Rembrandts tid med meget sorte skygger, forestiller Kristus med tornekronen, på rammens overkant ses Christen Skeels og Birgitte Rosenkrantz' våbener.

Hans eneste søn *Jørgen Skeel* (1656 - 95) fik en omhyggelig opdragelse i hjemmet og studerede et par år ved Københavns universitet, før han (1676) rejste udenlands; han kom først til Nimwegen, hvor han sammen med den danske ambassadør Just Høg deltog i fredsforhandlingerne; moderens død i 1677 kaldte ham hjem, men i 1680 rejste han atter ud, han opholdt sig et par år i Holland og Paris, var i England med til prins Jørgens bryllup med den senere dronning Anne (1683) og rejste derfra gennem Frankrig til Italien og hjem over Tyskland.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

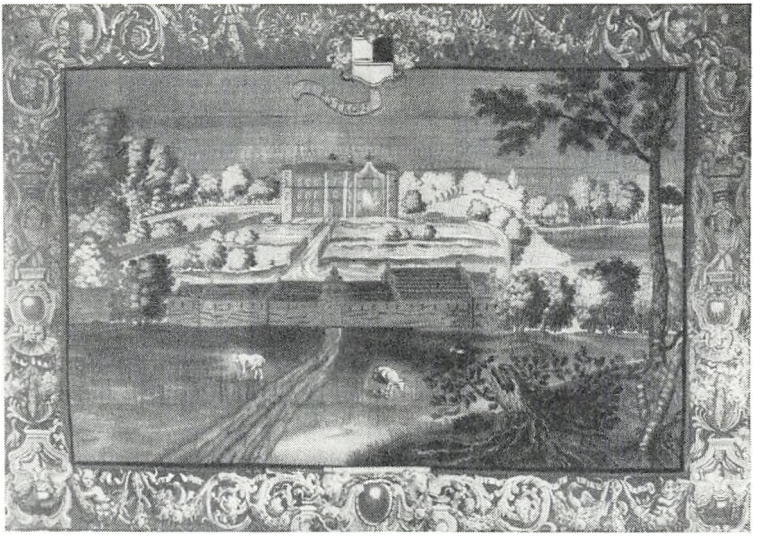

Gobelin med prospekt af Gammel Estrup fra 1600'ernes slutning.

Christian V knyttede ham til hoffet som kammerjunker og ville gerne have optaget ham i den nye lensadel, da han havde tiltrådt sin store arv, men han ønskede det ikke. Kongens uvilje over denne afvisende holdning gav sig luft, da Jørgen Skeel i 1690 friede til den faderløse komtesse Ahlefeldt, idet han på denne sin myndlings vegne udtalte, at Hans Majestæt det ej ville consentere og efter hendes faders testament det ej kunne tillades, og at lige og lige i stand bedst føjede sig tilsammen. Det svar måtte en Skeel, landets rigeste adelsmand, tage imod.

Han slog hurtig komtesse Ahlefeldt af hovedet, allerede 1691 stod hans bryllup med den trettenårige Benedicte Margrethe Brockdorff, en datter af Kai Brockdorff til Bothkamp (1678 - 1739). Parret fæstede bo på det prægtige, nylig ombyggede Estrup, der lige var blevet hærget af en brand.

På sin store rejse havde Jørgen Skeel set Ludvig XIV's hof i dets første friske pragt. Ligesom enevældens teorier og regeringsmaskineri gjorde indtryk på de unge lærde, der kom til Paris, har den nye, herhjemme endnu ret ukendte boligkultur virket stærkt på den elegante og rige unge adelsmand. Efter branden har han åbenbart taget fat på

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

indretningen af en standsmæssig bolig i første stokværk i det vestre og søndre hus; hvor meget der blev nået i de få år, Jørgen Skeel levede, er ikke let at sige; men det er sandsynligt, at de gobeliner, der dækkede riddersalens vægge, er bestilt af ham, de rummer nemlig billeder af de otte herregårde, han ejede: Sostrup, Skærvad, Ørbækgaard, Gammel Estrup, Ulstrup, Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard. Desuden er i salens sydvestre hjørne en malet fremstilling af Skjern og Karmark (Middelsom herred), som først blev købt 1721 af Christen Skeel, som har ladet denne erhvervelse male og anbragte billedet i en beskeden krog i fortsættelse af gobelinerne og med samme indramning.

Billedet af Gammel Estrup er anbragt midt på sydvæggen, ligefor indgangsdøren, det indrammes af en pragtfuld broget bort, der er mindre afbleget end selve prospektet, der giver en anskuelig, dog noget simplificeret fremstilling af slottet og dets nærmeste omgivelser; i baggrunden ses Auning kirke. På de andre prospekter genkender man let Sostrup, Ulstrup og Krenkerup. Billederne af de mindre gårde har den interesse, at de viser os, hvorledes sådan en avlsgård har set ud for 250 år siden.

1695 døde Jørgen Skeel på Gammel Estrup; hans unge enke, der samme år fødte sønnen Christen Skeel (1695 - 1731), rejste ham et overmåde pragtfuldt og i kunstnerisk henseende værdifuldt gravmæle udført af Thomas Quellinus i det Scheelske kapel, der blev bygget til på nordsiden af Auning kirke. Benedicte Margrethe Brockdorff forøgede godsmængden ved 1695 af kronen at købe Viskum (Sønderlyng herred). 1697 oprettede hun af Estrup med tilliggende gods et stamhus for sin søn Christen Skeel. Det blev senere, af overstaldmesteren bestemt, at stamherren kan forunde sin enke stamhuset, sålænge hun forbliver enke. Stamhuset bestod af 1.629 tdr. htk. af alle slags; foruden hovedgårdstaksten var der 155 tdr. tiende: kirke og kongetiende af Fausing og Auning samt kirketiende af Øster- og Vester Alling, Virring og Essenbæk med jus vocandi, 32 tdr. mølleskyld og 1.293 tdr. ager og eng samt 35 tdr. skovskyld af bøndergods. Dette lå tæt samlet om hovedgården. Til stamhuset hørte to øer: Karholm i Randers Fjord og Marsk Stigs ø, Hjelm, hvor der i 16. århundrede havde været et kongeligt stutteri, men som nu var ubeboet.

Tre år efter stamhusets oprettelse giftede den nu 22-årige enke sig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

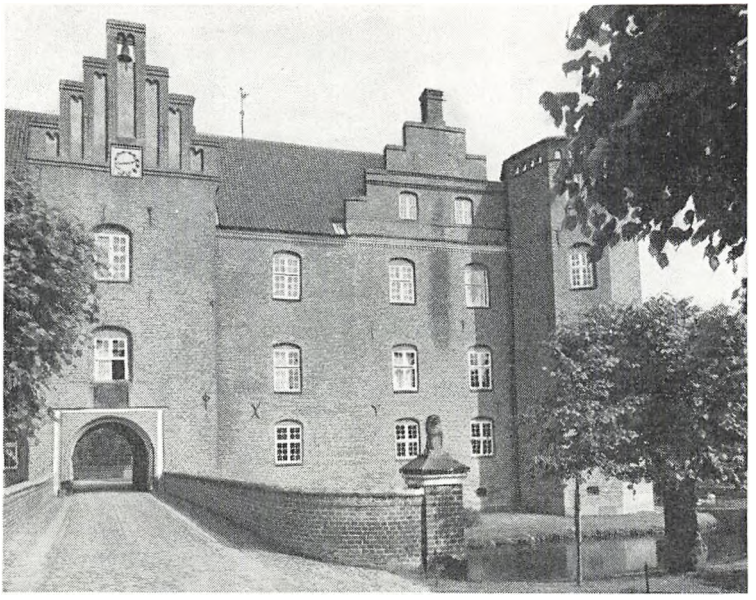

Porten og broen over den indre voldgrav (fot. Niels Elswing) .

med grev Christian Ditlev Reventlow og bragte ham de tre lollandske gårde. Christen Skeel, der i 1712 studerede i Leyden, blev 1716 gift med baronesse Augusta v. Winterfeldt; han var officer og nåede inden sin død at blive oberst over et fynsk kyrasser regiment. 1721 blev han optaget i den danske grevestand, og 1725 oprettede han grevskabet Scheel af Sostrup med flere gårde.

På Gammel Estrup fortsatte dette unge par forældrenes værk med gårdens indre udsmykning. I riddersalen anbragtes deres portrætter indfattede i stuk over de to døre; det ligger da nær at antage, at de har ladet udføre salens rige stukloft, og de værelser i sydfløjen, der ligger øst for salen, er utvivlsomt udsmykkede på denne tid. I det lille værelse ligefor trappeopgangen ses Augusta v. Winterfeldts monogram i loftet. Hele stuen rundt løber der forneden et meget smukt panel, dekoreret med grotesker; i det store soveværelse i østgavlen er der i loftet i stukindramning anbragt et stort mytologisk maleri. De andre stuklofter synes også at stamme fra den første greves tid. Ligesom sin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

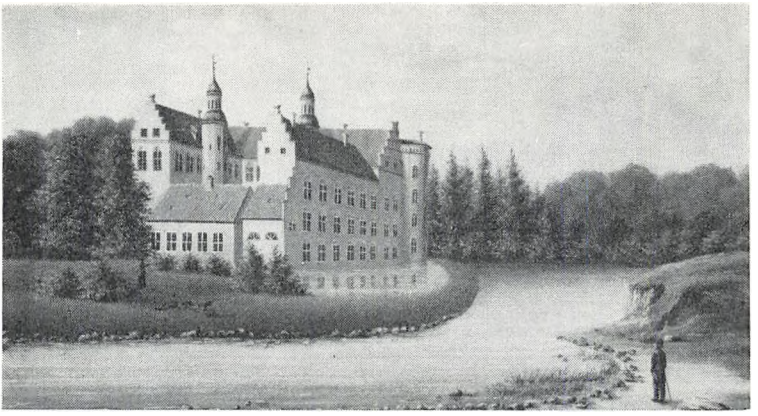

Slottet, set fra nordøst. Maleri på Gammel Estrup, sign. Th. S. 1855.

fader døde Christen Skeel ung; hans eneste søn, grev *Jørgen Scheel* (1718 - 86), den første, der skriver navnet med Sch, var et barn, og hans moder (død 1740 på Ulstrup) overtog stamhuset.

Under grev Jørgen Scheel nåede Gammel Estrup sin højeste glans. 1741 blev han 23 år gammel assessor i højesteret, 1761 - 74 var han overhofmester hos arveprins Frederik og 1774 - 86 overstaldmester hos kong Christian VII. Med disse høje hofstillinger fulgte de højeste ordener og titler: 1765 blev han gehejmekonferensråd og 1773 ridder af elefanten. 1764 - 80 var han medlem af overskattedirektionen og 1777 - 84 medlem af direktionen for Den kongelige Veterinærskole. Han har dog ikke været mere optaget i København, end han kunne tilbringe en del af sin tid i Jylland, hvor han levede på en meget stor fod og ofrede meget på sine store gårde, navnlig på Scheel og Gammel Estrup. Han var to gange gift, først med Lucie von Thienen, der døde 1743 efter at have født en søn, Christen, derpå med Charlotte Louise von Plessen (1720 - 1801); dette ægteskab var barnløst. Fra hans tid stammer indretningen af værelserne i sydfløjens øverste stokværk, den brogede gang, der skal være malet med okseblod, og de værelser, der har adgang fra den. Et af disse blev beklædt med et lærredstapet med malede fremstillinger af kinesere. I østgavlen over soveværelset er der et stort værelse med kamin, i det sydvestre hjørne

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en billardsal. Overstaldmesteren forsynede huset med en mængde kostbart inventar og mange værdifulde malerier.

Slottets omgivelser er endnu på mange måder præget af hans virksomhed. Han byggede de to murede, hvælvede broer over gravene, han anlagde den franske have nord for slottet med de to nydelige orangerier, med lindealleer og kanaler, lukket med høje røde mure. Stor hippolog som han var byggede han et ridehus og indrettede en ridebane, på øen Hjelm holdt han stutteri. Han fortjener at mindes som den, der har fuldført Gammel Estrup. Hans eneste søn, Christen (1743 - 71) gjorde en enestående diplomatisk karriere. Den ældre Bernstorff betroede ham som 25-årig Danmarks vigtigste gesandtskabspost, den i Skt. Petersborg, hvor han udvidste stor dygtighed, men pludselig døde, 28 år gammel.

Hans eneste søn, Jørgen Scheel (1768 - 1825), arvede ved bedstefaderens død grevskabet og stamhuset. Den gamle overstaldmester havde haft mange gode egenskaber, men sparsommelighed hørte ikke til dem. Han havde formindsket godsmængden og dermed indtægterne betydeligt ved at sælge Hemmestrup og Viskum 1749, Østergaard og Skovgaard 1754 (den sidste gård må han have købt kort i forvejen), og han levede åbenbart over evne. Den unge greve var ikke den mand, der kunne tage reb i sejlene. Som sin fader var han ualmindelig smuk og velbegavet, han var kundskabsrig og kunstforstandig, men han savnede stadighed, han var ødsel og han spillede højt. Så længe tiderne var gode, og han kunne rejse lån i sine ejendomme, gik det; der blev levet højt, og der blev købt ind. Greven rejste ofte til Paris og tog bøger og kostbare kunstsager med hjem. På Gammel Estrup findes der ikke mange minder fra hans tid, han foretrak åbenbart Sostrup, som han udstyrede med stor pragt, og hvor han anbragte sit store bibliotek. Men der kom en tid, da han ikke kunne låne mere, han måtte sælge, først gik Ulstrup lige efter moderens død, snart efter Skjern og Karmark, derpå blev der forhandlet om salg af grevskabet. Da de onde tider for landbruget kom efter krigen, blev hans stilling fuldstændig håbløs; han måtte holde auktioner både på Scheel, over bibliotek og indbo, og på Gammel Estrup over indbo, her blev der dog reddet meget, men f. eks. alt sølvtøjet blev solgt, en mængde gods blev afhændet, og til sidst (1823) lod regeringen grevskabet stille til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

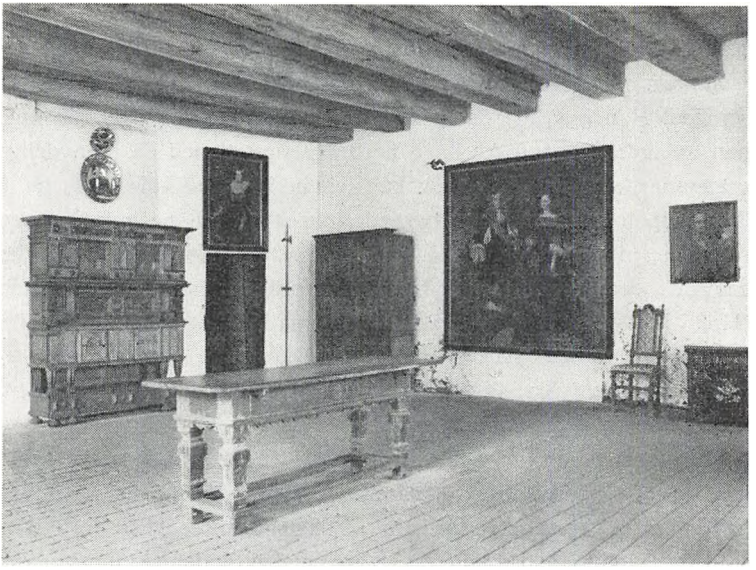

Renæssancesalen med maleri af Christen Skeel og hustru (se side 113) og, over døren, Jytte Brock († 1940) (fot. Niels Elswing).

auktion for skatterestancer. Grev Jørgen Scheel døde på Hellerup på Fyn (1825). I sit ægteskab med Christiane Mette Bille-Brahe, hvilket blev ophævet ved skilsmisse 1822, havde han flere børn. Den ældste søn, grev Christen Scheel (1792 - 1844), overtog af al forfædrenes godsrigdom ikke andet end det forarmede og forgældede stamhus Estrup; lidt efter lidt bedredes dog forholdene, alt som tiderne gik frem.

Efter grev Christen Scheels død havde hans enke, Christiane, født Pind, stamhuset til sin død 1855. Grev *Jørgen Scheel* (1827 - 89) lod slottet grundigt restaurere og fjernede et bindingsværkshus, der lukkede borggården mod øst; over indgangsdøren i det søndre hus' trappetårn anbragte han det grevelige Scheelske våben i stedet for Jørgen Skeels tavle fra 1630. Han solgte meget gods fra, arronderede hovedgården og foretog store plantningsarbejder, der i høj grad har forøget skovenes værdi. I 1874 brændte ladegården og blev bygget op igen med benyttelse af de gamle mure. I lunden på Helligbjergets skråning indrettede han i skyggen af brede bøge en familiebegravelse, hvor

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hans forældre var de første, der kom til at hvile. Nede ved landevejen har stamhusets beboere i taknemlig erindring rejst ham en mindestøtte.

Hans enke Christiane, født Munck, beholdt stamhuset til sin død 1918. Det bestod af ca. 319 tdr. htk.: 93 fri jord, 14½ indtaget til skov, 52½ bøndergods, 155 tiender; fideikommiskapitalen beløb sig til ca. 1.700.000 kr. Det samlede areal var 3.843 tdr. ld., deraf under hovedgården 773, Christensminde 300, Kareholm 120, Hjelm 100, tørvemosen 300, under godset 830 samt under skovene 1.420.

Grev Christen Scheel (1853 - 1926) blev den sidste i rækken af greverne Scheel på Gammel Estrup. Han var to gange gift; først med Ingeborg Bröchner (død 1890), derpå med Emma Dahlbom (død 1942). Det var en stor glæde for den aldrende lensgreve 1918 at flytte hjem til slægtens gård, hvor det blev forundt ham at leve 8 år. 1921 blev stamhuset afløst. Greven måtte betale en afgift på 722.000 kr. til staten og oprette en successorfond på 1.150.000 kr. samt mod erstatning afgive 235 tdr. ld. til udstykning. Derefter blev resten af godset overdraget ham som privat ejendom.

Efter hans død tilfaldt successorfonden hans ældste søn af første ægteskab, lensgreve Jørgen C. Scheel (1874 - 1944), dengang ejer af Gammel Ryomgaard, og dødsboet afhændede Gammel Estrup avlsgård med slottet og det vestre skovdistrikt til godsejer *Fr. Legarth* for 1.000.000 kr., medens det østre 1927 solgtes til den afdøde lensgreves svigersøn, godsejer *Valdemar Uttental;* han købte i 1928 desuden det vestre skovdistrikt og slottet af godsejer Legarth. Ved fundats af 1930 skænkede godsejer Uttental hovedbygningen til *Jyllands Herregaardsmuseum*. Medens skovgodset, der omfatter 1.433 tdr. ld., hvoraf ca. 1.100 er skov, blev lagt under Løvenholm, har avlsgården, der, efter gentagne udstykninger, nu omfatter 420 tdr. ld. ager og eng, været i handelen mange gange; godsejer *E. Holck Gregersen* er ejer siden 1957. 1949 og 1950 hærgedes avlsgården af brande. Ridehus, lade, portfløj og hestestald blev genopført med benyttelse af de gamle mure, og her er en hovedbygning til avlsgården indrettet.

EJLER HAUGSTED

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

JYLLANDS HERREGÅRDSMUSEUM

PÅ GAMMEL ESTRUP

For de mennesker, som kender de gamle herregårde, deres historie og det liv, der levedes gennem tiderne, er det meget trist at se dem anvendt til samfundstjeneste, som ligger såre fjernt fra deres oprindelige hensigt. Selv om det ydre i hovedtrækkene bevares, er det blot som en skal om en fremmed kerne; hvor værdifuld den end kan være fra andre synspunkter, står den i en pinlig kontrast til det, borgene var skabt til at huse.

Gammel Estrup havde ry for at være Jyllands stateligste herregård. Med sine svære røde mure, sine tårne og kamtakkede gavle, med gravene, forbygningerne og hele det ydre anlæg, var den det store eksempel på en jysk renæssancegård. Til betydningen af det ydre føjedes desuden værdien af det indre udstyr af malerier, møbler og genstande, som alle genkaldte minderne om den slægt, der gennem århundreder havde beboet den; selv om kun de, der havde den lykke at gæste dette sted og se dets indre liv, således som det førtes endnu langt ind i dette århundrede, til fulde kan forstå, hvad dette sted, sådan som det dengang stod, betød for landets kultur.

Arveafgifter og lensafløsning gjorde det ikke lettere at holde besiddelsen i sin plan; da lensgreve Christen Scheel døde, mente successor, lensgreve Jørgen Scheel, ikke at kunne bevare slottet. Det kom 1926 til salg. Fra kulturel side blev der gjort anstrengelser for at bevare alt, som det stod; men de priser, som gennem sagførerne forlangtes, var så store, at planen ikke kunne gennemføres. Gammel Estrup gik ud af slægtens eje, og ikke blot det; men adskillige auktioner berøvede bygningen hele dens løse og halvløse indre udstyr; selv loftsbilleder, de indfattede malerier og dørstykker kom under hammeren. Den nye ejer købte ejendommen for jordens skyld; for ham var hovedbygningen kun en byrde. Der var forhandlinger igang med ham om at sælge den for en relativt lav sum til museumsbrug; men sagen kunne da ikke gennemføres, fordi det syntes for stor en opgave at få salene i passende stand, nu da deres fornemste prydelser af gobeliner og malerier var borte.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

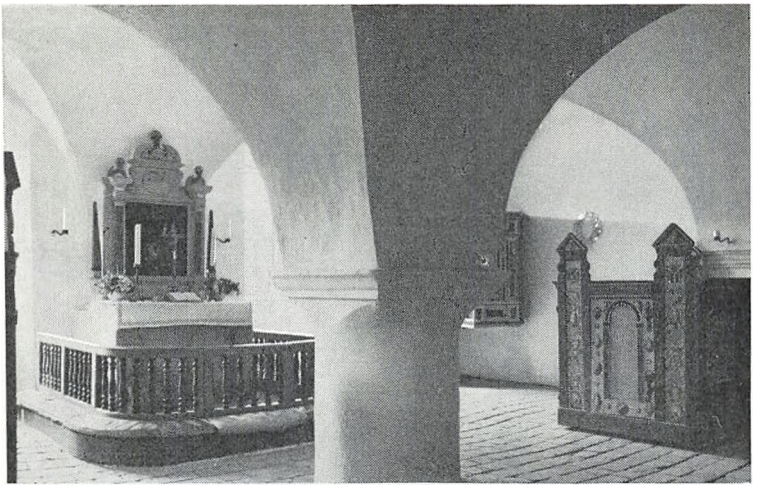

Kapellet med inventar fra 1600'erne (fot. Niels Elswing).

Med gru så man i mange kredse hen til, hvad der skulle blive af Gammel Estrup. Da besluttede lensgrevens svigersøn, grosserer Valdemar Uttental i 1928 at fremme sagen om stedets værdige bevaring gennem tiderne. Han lovede at købe hovedbygning og have, føre en del af det gamle udstyr tilbage og med aktiv hjælp fra bestyrelsen for Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg at søge skabt et jysk herregårdsmuseum i to af bygningens etager; den tredie ville han forbeholde sig til eget brug, så længe han levede. Planen blev forelagt undervisningsministeriet, hvor både minister Byskov og departementschef Graae viste stor interesse for dens gennemførelse, og der arrangeredes et møde i Randers, hvor sagen drøftedes bl. a. med amtmand Andersen, borgmester Kragh og med direktionen for sparekassen; godsejer Uttental havde valgt til sin repræsentant kontorchef Hegermann-Lindencrone. Staten lovede dels et tilskud til indrettelsen på 20.000 kr., dels en årlig bevilling til vedligeholdelse af bygning og have; sparekassen, Frederiksborg Museet og godsejeren tegnede sig for en lignende sum til starten, og der tilsagdes årlige bidrag fra Randers, Århus, Skanderborg og Viborg amter og fra Viborg og Randers byer. Desuden besluttede man at anmode jyske kommuner og penge-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

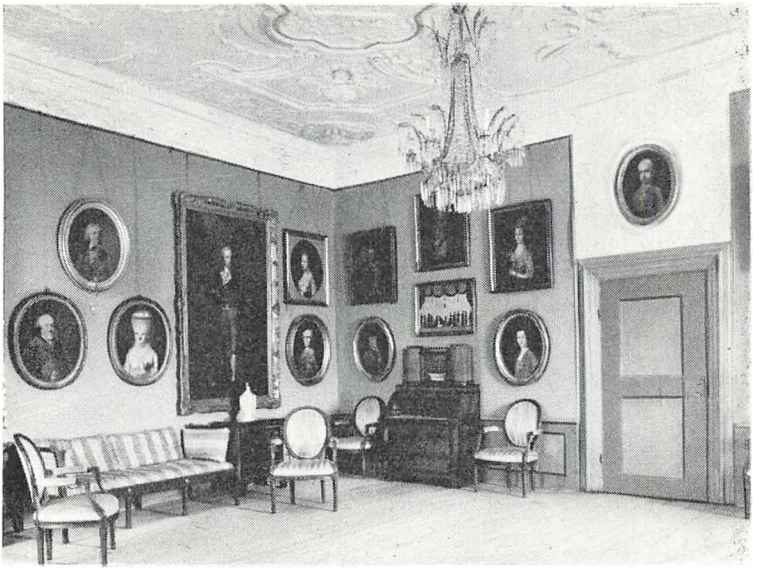

Louis-Seize sal med dronning Juliane Maries chatol (fot. Niels Elswing).

institutter om et beløb til sagens gennemførelse. Endelig stillede amtet en afholdsbevilling i udsigt, hvis en restaurant blev oprettet på Gammel Estrup, så museet deraf kunne forvente nogen indtægt. Godsejer Uttental havde derpå erhvervet hovedbygning, park og skove og afstod de to førstnævnte til den nye institution, der oprettedes under undervisningsministeriet, og hvis fundats fik kongens godkendelse den 29. januar 1930.

En bestyrelse skulle lede institutionen. I den kunne ministeriet besætte fem pladser, godsejer Uttental tre, Randers amt tre, Frederiksborg Museet én plads og den samlede bestyrelse fik ret til at supplere sig med mænd, hvis medarbejderskab måtte være særlig ønskeligt. Den daglige ledelse overdroges en direktion på tre til fem medlemmer af bestyrelsen.

Der toges straks fat på at gøre de væsentlige dele af Gammel Estrup rede til at modtage offentligheden. Man besluttede at søge tilvejebragt en kronologisk ordning af de genstande, som museet måtte komme til at indeholde, således at en gennemgang af salene ville vise

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de vekslende tiders smag og stil i rækkefølge. Godsejer Uttental overførte en del af de gamle gobeliner med Skeel'ernes slægtsgårde, som vel altid havde prydet riddersalen, og nogle senge og enkelte portrætter dertil; Tøjhusmuseet sendte gamle våben, Statens Museum for Kunst et Skeel-maleri og »Den gamle By« i Århus forskelligt inventar. Men hovedparten af de ting, som museet modtog, kom fra Frederiksborg, portrætter af landets kendte mænd, især sådanne, som havde nær tilknytning til Jylland, pragtmøbler, også flere stykker fra gammel kongelig besiddelse, gobeliner, bl. a. de gamle verdurer fra Grønsalen på gården og en stor del mobilier. Der var således allerede samlet en del gedigne genstande på Gammel Estrup, da indvielsen af institutionen fandt sted den 10. august 1930.

Museet vandt straks yndest i vide kredse i Jylland; fra Vendsyssel til Sønderjylland kom der pengegaver fra kommunerne for at støtte driften; ikke blot skoler og håndværkerkursus besøgte regelmæssigt museet, men der kom også et ganske antageligt dagligt besøg i sommertiden af turister.

Efter hele bygningens karakter og de muligheder for erhvervelser, som frembød sig, måtte samlingen begrænses til tiden fra Christian IV til Frederik VI; en videreførelse måtte vente, til flere rum kunne inddrages. Det lykkedes at få tilrettelagt en tilfredsstillende rumlig plan for opstillingen; nogle nyere skillerum måtte nedrives og forskellige afspærringer foretages, før en besøgsordning kunne gennemføres; men alt skete uden at væsentlige ting ændredes. Det viste sig snart, at panelerne i de forskellige rum var stærkt dekorerede ligesom i Winterfeldt-stuen, og i »grevernes soveværelse« blev afvaskning og restaurering gennemført. Der er gjort et betydeligt arbejde for havens forskønnelse, og dertil har Ny Carlsbergfondet ydet sin bistand. De gamle hække er blevet frigjorte, inden for dem byder de store rosenbede et rigt skønhedsindtryk, om de end ikke viser nogen nøjere tilknytning til stedets gamle stil.

Der er ofret en ikke ringe sum på hovedbygningens ydre, og godsejer Uttental har, her som ved haveanlægget, ydet særlige bidrag; mest bemærkelsesværdig er spirenes beklædning med kobber og åbningen af de tilmurede brobuer, samt opmuring af den nye balustrade, hvor gårdens fjerde fløj engang stod.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Så vidt det var muligt er genstandene i museet ordnede kronologisk, dog med de af forholdene naturligt givne afvigelser som køkkenet i det gamle hvælvede køkken, kapellet, hvor det har været, i hvert fald siden grevinde Augusta v. Winterfeldts tid, og alkymistkælderen med sin nedgang fra riddersalen.

Fra porten, som er brudt gennem hovedfløjen på Eske Brocks tid, går man til højre ind i et hvælvet rum med en muret kamin antagelig fra 16. århundrede; på væggen findes rester af gammel bemaling fra Lave Brocks tid, bladdekoration omkring et nu tilmuret lille gotisk vindue. Stuen er nu vagtstue, dekoreret med bøsser og hellebarder fra Christian IV's tid, en værdifuld samling, som er lånt fra Tøjhusmuseet. Her findes også adelige våbenkister bl. a. Kirstine Rosenkrantz' brudekiste fra 1582. Hun ejede Hevringholm.

Fra dette rum går man ind i kapellet, som måske oprindelig har været borgestuen på gården. Det indtager hele vestenden af sydfløjen og har vinduer i gavlen og til graven. Midt på dennes væg ses en stor muret kamin omtrent fra samme tid som kaminen i vagtstuen. I kapellet står en gammel altertavle fra Christen Skeel den Riges og Birgitte Rosenkrantz' tid; den er for år siden tilligemed stolestaderne, som også bærer Skeel-våbner, flyttet til kapellet fra nogle af stamhusets kirker. Inventaret var ved museets overtagelse egetræsmalet, men er nu befriet fra sin skæmmende overmaling, så den gamle dekoration kommer frem.

Fra kapellet fører en smal gang, våbengangen, med en række pikener rustninger ind til en stor sal, som nu er indrettet i sydfløjens østende. Ved fjernelse af en række skillerum kom ikke alene det gamle svære bjælkeloft til syne igen, men en statelig muret kamin blev befriet. I salen er en række renæssancemøbler fra egnen opstillet, således en Gjesingholm-(Løvenholm)-kiste fra 1641 og Maren Kruses brudekiste fra ca. 1600. Blandt billederne på væggen er særlig de store malerier af Eske Brock og Christence Viffert og af Jørgen Skeel og Jytte Brock værd at bemærke for ikke at tale om Abr. Wuchters' dobbeltportræt af Christen Skeel hin Rige og Birgitte Rosenkrantz. På væggen mod gården ses resterne af et gammelt vindue, som viser, at denne mur oprindelig var ydermur i en fløj, så gården da var langt smallere end nu. Dermed er stueetagen gennemvandret.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gammel Estrup, barokstuen med loftsmaleri, formentlig af H. Krock og parade-seng fra Overgaard (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

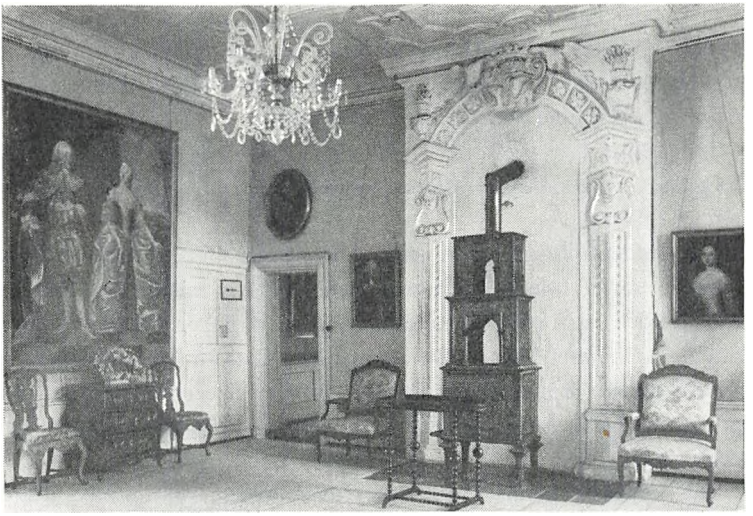

Rokoko-sal med dobbeltportræt af overstaldmesteren og hans anden hustru, Charlotte Louise von Plessen (fot. Niels Elswing).

Til første sal kommer man ad vindeltrappen fra våbengangen. Det første rum, man træffer, har endnu et blåmalet tapet, det er fra 1700-tallet. Her står en af Jørgen Scheels første hustru Lucie von Thienens brudekister. Stuerne i fløjens østende er indrettet med baroktidens møbler og malerier. Her findes genanbragt det gamle loftsmaleri fra Frederik IV's tid, en pragtseng fra samme tid stammer fra Overgaard og det store skab, blåmalet på sølvgrund, med dronning Anna Sophies navnetræk fra Clausholm. I salen her og i den lille tilstødende stue, Comtessestuen, hænger en del portrætter af mænd og kvinder, som har spillet en rolle i Jyllands historie.

Fra forstuen fører en dør ind til grevinde Augusta Winterfeldts stue. Her hænger et morsomt rytterbillede af greve Jørgen Scheel, som var overstaldmester hos Christian VII; i baggrunden skimtes Gammel Estrup. Panelet er dekoreret med harlekintyper og med grevindens billede, alt indrammet af pragtfuld Berain-ornamentik.

En tredie dør fører fra forstuen ind i riddersalen, hvor gobelinerne af de Skeel'ske herregårde på Christian V's tid endnu findes ophængte. Det er Gammel Estrup, Sostrup (Benzon), Skærvad, Ulstrup, Ørbæk,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Nørregaard, Rosenlund og Krenkerup, som her findes afbildet. Loftets stukudsmykning er værd at bemærke. I en af vinduesnicherne går en stejl trappe ned til Christen Skeel den Riges alkymistkælder, hvor noget af det gamle udstyr endnu er bevaret.

I det lille tårnværelse er i 1960'erne fundet og afdækket malede loftsplanker og kalkdekorationer på væggene fra begyndelsen og midten af 1600-tallet.

Fra riddersalen går man ind i hovedfløjen. Ydermurens enorme tykkelse ses af vinduesnichernes dybde. Salen indeholder ting fra rokokotiden; et fortrinligt engelsk ur, kinesisk dekoreret, har tidligere stået på Gammel Estrup. De grønmalede skabsmøbler stammer fra Visborggaard. Randers amtmanden Anders Skeel og hans hustrus portrætter hænger her. Kaminen er værd at bemærke ved sin stukdekoration.

Det følgende kabinet, som ligger over porten, var oprindelig indrettet som et slags greveligt tronkammer for Scheelerne. Væggen er dekoreret med grevelige hermelinsdraperier. Her står en stor paradeseng fra det 18. århundrede. En meget smuk pastel af overstaldmesterens anden grevinde, født v. Plessen, malet af C. G. Pilo, hænger her; den er skænket af Ny Carlsbergfondet.

I flugt med dette kabinet ligger et andet, som er udsmykket med rokokostuk, og hvor der nu er samlet en del møbler og portrætter fra Frederik V's tid. Toiletmøblet er fra Lindenborg. Billederne er kongelige portrætter og kontrafejer af tidens stormænd.

En forstue derved har beholdt sin oprindelige vægbeklædning, malet lærred, hvorpå der er opklæbet en mængde udklippede kobberstik af blomster, dyr, folkelivsscener og landskaber.

Fløjenes nordre endesal bruges nu til tingene fra Christian VII's tid. To store malerier af hertugen af Augustenborg og Frederik VI's søster Louise Augusta er malet af den berømte tyske maler Anton Graff; de er skænket museet af Ny Carlsbergfondet. Fra Ulstrup stammer relieffet af den russiske kejserinde Catharina II, der skal have været stærkt optaget af den unge greve Chr. Scheel, som kun nogle og tyve år gammel sendtes til Skt. Petersborg som Danmarks gesandt, og som der afgik ved en pludselig død. Et stort maleri af arveprins Frederik, Christian VII's broder, stammer fra Lindenborg.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Våbenstuen ved porten med portræt af Christian IV (fot. Niels Elswing).

Blandt de øvrige malerier skal nævnes portrættet af brigadér Halling til Dronninglund, af flere medlemmer af slægten Carisius til Constantinsborg og af etatsråd Fædder og hans hustru fra 1781. Kaminskærmen er formentlig fra Willestrup, de smukke konsolspejle fra Gammel Estrup og bordet med skakbrættet fra Lindenborg. Det fine lille chatol er gammelt inventar fra Gammel Estrup; det skal være skænket overstaldmesteren af dronning Juliane Marie. Her hænger også de værdifuldeste af hele samlingens portrætter, nemlig Jens Juels så kendte malerier fra 1781 forestillende overstaldmester, greve Jørgen Scheel og hans hustru. De er deponeret af Ny Carlsbergfondet.

Her står også i vinduesnichen mod haven på et lille konsolspejl fra Gammel Estrup et porcelænsur fra det 19. århundrede, som har tilhørt familien Scheel, og som nu er skænket til museet af godsets skovarbejdere og funktionærer. En løndør fører ind i den tredje fløj, som delvis bruges som bolig for museets funktionærer. Den kaldes Comtessefløjen.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gennem Christian VII' sal og forstuen fører en dør ud til »Svendegangen«, en smuk stukkeret passage langs gårdsiden; her hænger enkelte jyske herregårdsportrætter. Man går derfra gennem rokokosalen ned gennem en i væggen indbygget vindeltrappe til vagtstuen, hvorfra en ny vindeltrappe noget besværligt fører ned til de gamle hvælvede, men skønne kældre, om nogen besøgende har lyst til at se på dem. Fra kælderen med dens gamle sulemadskar kan man ad kældertrappen nå op i gården, og så er rundgangen endt.

OTTO ANDRUP

EJERE

ca. 1340 Anders Jensen
ca. 1355 Johanne Brock

1441 Lave Brock

1505 Kirsten Høg (Brock)
1529 - 87 Mange parthavere
1587 Eske Brock (eneejer)

1625 Jørgen Skeel

1688 Jørgen Skeel den Yngre
1731 Jørgen Scheel

1855 J. Scheel den Yngre

1926 Fr. Legarth (slottet og vestre skovdistrikt)
1927 V. Uttental (østre skovdistrikt)
1928 V. Uttental (eneejer)
1930 Jyllands Herregårdsmuseum

1957 E. Holck Gregersen (avlsgården)

BYGNINGER

Kaldt Essendrup

1359 Borgen ødelagt

ca. 1500 Vestfløjen opført på voldsted
Sydfløjen opført

Nu kaldt Gammel Estrup
1610 - 25 Omfattende ombygning af borggård; ladegård opført

1630 Sydfløjen fornyet, trappe- og hjørnetårne opført
Borgen indvendigt udsmykket
1749 - 51 Nordvestre trappetårn opført og nordfløjen fornyet ved N. H. Rieman; orangerier og broen opført, haven anlagt
Slottet grundigt restaureret
1874 Ladegården genopført efter brand

1949 og -50 Avlsgården genopført efter brand

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

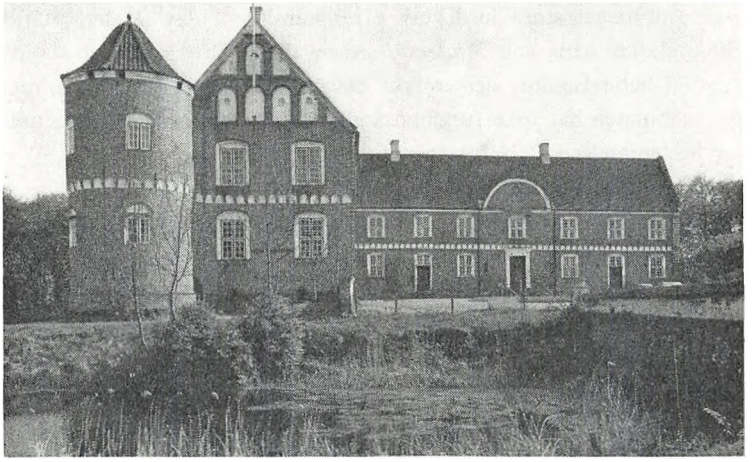

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

Løvenholm

Gjesing sogn, Sønderhald herred, Randers amt

Løvenholm, der til 1674 hed *Gjesingholm,* kan følges tilbage til det 15. århundrede. Vi ved, at johannitterne i Viborg *(Skt. Hans Kloster)* har ejet gården tilligemed fem bol indtil 1445, da de solgte den til *benediktinerne i Essenbæk,* der i forvejen havde to gårde i Gjesing by. Da dette kloster efter reformationen kom under *kronen,* blev den lille klostergård med gods overdraget til *Erik Eriksen Banner* til Kokkedal (1484 - 1554). Det var den Erik Banner, der som lensmand på Kalø 1518 - 19 havde haft Gustav Vasa i forvaring, men havde ladet ham slippe bort. Senere blev han en af reformationens allerivrigste forkæmpere, om hvem Povl Helgesen siger, at han ved sine ansporinger drev Mogens Gjøe frem. I Clementsfejden var han den jyske adels fører, det var ham, der standsede skipperens fremrykning, og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Johan Rantzau må dele æren for den endelige sejr med ham; det var derfor naturligt, at han efter 1536 kom til at indtage en ledende stilling som Christian III's højtbetroede mand og 1541 blev rigens marsk. Da hans meget store jordegods efter hans død blev skiftet, tilfaldt Gjesingholm hans søn *Anders Banner,* der måtte bygge et standsmæssigt beboelseshus; der er ikke bevaret nogen indskriftstavle, men på en mursten har man fundet årstallet 1576, der giver et holdepunkt for bestemmelsen af opførelsestiden.

Anders Banners hus er et enkelthus, der ligger i den østre side af det meget store firkantede voldsted, i retning nord til syd. De brede grave, hvis klare vandspejl får frisk vand fra væld i bunden og har afløb til Gjesing Bæk, der kommer fra Langsøen i Storskoven og senere løber sammen med Hevringholm Å. Mod syd er der foretaget et stort opdæmningsarbejde. Gravenes vandspejl ligger højt over engen, der i sin tid har været mølledam for gårdens mølle. Nord for borgholmen ligger der nu to damme, en på hver side af indkørselen, de synes at være rester af en ydre grav, der har beskyttet adgangen til den ældste ladegård, der måske har ligget mellem den indre og den ydre grav. Selve huset står endnu, men er blevet ændret af Hans Fønss i 1760'erne; det er et langt hus, bygget op i to stokværk — og sandsynligvis et vægterloft — over kælder; det andet er kraget lidt ud over en rundbuefrise; nordgavlen er prydet med to rækker arkadeblændinger, et i Danmark enestående motiv, og til nordøsthjørnet blev der bygget et rundt tårn; midt på vestsiden var der et trappetårn. Soklen er beklædt med hugne kampesten og de store mursten blev oprindelig lagt i vendisk skifte (en løber, en binder). At huset mod sædvane er lagt i voldstedets østside kan måske forklares ved, at der i syd lå et ældre hus. De oprindelige vinduer, der er bevarede på nordgavlen og tårnet, har kurvehanksbuer og profilerede karme. Efter Anders Banners død 1583 tilhørte Gjesingholm hans to sønner efter hinanden, først Erik (død 1597) derefter Otto, der i 1608 forhandlede om salg med sin nabo Eske Brock på Estrup, der i sin dagbog skrev: »d. 28. [december] var Laurids Naulff Otte Banner og Grett Brysk her hos mig om forhandling om Giessingholm, og det til ingen ende kom«.

Det varede dog ikke længe, før Otto Banner kom af med sin fæd-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

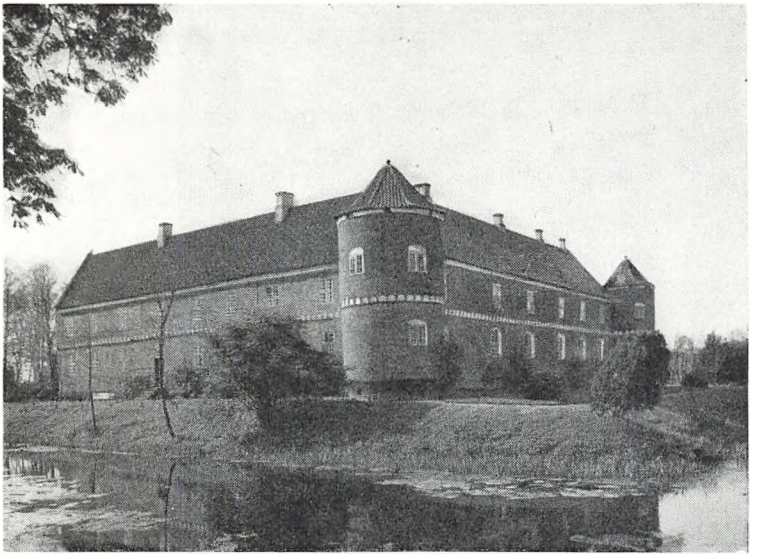

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

renegård. 1609 blev den købt af *Frantz Rantzau* og 1616 erhvervet af hans broder Gert Rantzau til Breitenburg (1558 - 1627), Henrik Rantzaus søn og efterfølger som kongens statholder i hertugdømmerne. Gjesingholm tilhørte nu i over hundrede år Johan Rantzaus ætlinge, men den var et forholdsvis beskedent led i den fornemme holstenske slægts store godsmængde. Medens Gert Rantzaus broder Breide valgte kongeriget til sit hjem og giftede sig ind i den danske adel, blev han selv og hans efterkommere ved at føle sig som holstenere; hvor meget gods de end erhvervede i Jylland, jyder blev de aldrig.

Gert Rantzau var en højtdannet og vidtberejst mand, der 1584 - 90 var lensmand på Kronborg, hvor han til Frederik II's store tilfredshed forbedrede både fæstningsværkerne og bygningerne; resten af sit liv var han knyttet til hertugdømmerne, først som lensmand i Flensborg og efter faderens død 1598 som kongens statholder. Han stod i høj gunst hos Christian IV og blev brugt til vigtige diplomatiske sendelser. Da Kejserkrigen brød ud, ledede han forsvarsforanstaltningerne i hertugdømmerne og erklærede på landdagen i Rendsborg

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Rigsgreve Christian Rantzau († 1663). Maleri i galleriet i Wien (Frederiksborg).

1626, at han ville foregå ridderskabet med et godt eksempel og trods sin høje alder møde fjenden personlig; men inden angrebet kom, blev han dødssyg på en rejse til Kiel. Han havde i sit lange liv vist sig »getreuer wie ein Rantzau« og blev fulgt til graven af sin konge.

Hans søn *Christian Rantzau* (1614 - 63) nåede så højt, som en undersåt kunne nå i kongen af Danmarks riger og lande. Kort efter sin tronbestigelse gjorde Frederik III ham til sin statholder i hertugdømmerne, og 1649 købte han af hertug Frederik III af Gottorp Barmstedt amt (den hertugelige del af det tidligere Schauenborgske grevskab Pinneberg) for to tønder guld (200.000 rdl.), hvoraf halvdelen blev betalt i jordegods. Da han næste år var i Wien for under udfoldelse af et pragtfuldt ceremoniel på kongens vegne at tage hertugdømmet Holsten til len af kejseren, opnåede han, at hans nye besid-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

delse blev ophøjet til et rigsgrevskab Rantzau. Som rigsgreve blev han uafhængig af Holstens landsherrer, kongen af Danmark og hertugen af Holsten-Gottorp, og fik forskellige rettigheder bl. a. ret til at slå mønt og til at uddele adelspatenter. Han byggede et prægtigt slot, Rantzau, og omgav sig med en hel hofstat; men i modsætning til så mange af sine standsfæller var han en god økonom, hans rigdom tog til trods al pragtudfoldelse. Han havde altid stået Frederik III nær; da denne blev enevoldskonge, og de tidligere magthavere af kongerisk adel blev skubbet til side, kom grev Christian Rantzau som den første mand i hertugdømmernes adel og kongens ven til at indtage en ledende stilling i den uensartet sammensatte kreds, der fik til opgave at føre enevælden ud i livet. Efter regeringsforandringen blev han kaldt til København og blev i 1661 med titel af overstatholder kongens premierminister. Men hans helbred var svagt, og han opfyldte næppe helt de forventninger, der blev stillet til hans administrative dygtighed, og allerede i 1663 døde den eneste premierminister, Danmark har haft.

Christian Rantzau har næppe opholdt sig meget på Gjesingholm, men byggede dog 1642 - 43 sydfløjen, der er noget smallere og kortere end østfløjen, som den i øvrigt er opført som en tro kopi af. Sydfløjen har samme højde som den ældre fløj, men ingen kælder; over indgangsdøren i gårdsiden sidder der nu en lav fronton, der vistnok har afløst en oprindelig kvist. Rundbuefrisen er fortsat rundt om hele fløjen, men den er her udført med mindre omhu end på østfløjen. Sandsynligvis er det ved denne lejlighed, at man har fjernet østfløjens sydgavl for at kunne føre taget rundt om hjørnet og har opført det sydøstre tårn. De fortandinger, der endnu ses på begge fløje, kunne tyde på, at Christian Rantzau har tænkt på at opføre både en nord- og en vestfløj og således gøre anlægget firfløjet. 1637 fik han oprettet Gjesingholm birk, der bestod indtil 1828, 1641 erhvervede han ved mageskifte med kronen kirke- og kongetiende samt jus patronatus til Gjesing kirke.

Ditlev Rantzau (1644 - 97) kom ikke til at spille en så stor rolle i det politiske liv som faderen, han blev vicestatholder under Frederik Ahlefeldt og afløste 1676 denne som statholder; i monarkiets styrelse tog han ikke del, men han var utvivlsomt dets rigeste jorddrot. For-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

uden rigsgrevskabet Rantzau, Breitenburg og mange andre gårde i Holsten og Slesvig ejede han i Nørrejylland Gjesingholm, Demstrup, Sødringholm, Skovgaard i Koldinghus amt og Eskjær i Salling. Efter at han i 1671 var blevet optaget i den danske grevestand, oprettede han 1674 grevskabet *Løvenholm,* der kom til at omfatte de ovennævnte fem gårde med gods. Grevskabet var langtfra komplet, det havde kun 1.850 tdr. htk. og allerede 1681 blev Eskjær solgt fra. Grevskabets navn stammer fra Rantzau'ernes våbendyr, løven. I matriklen 1688 blev Løvenholm hovedgård takseret til 65½ tdr. htk. ager og eng, 17½ tdr. skov, 10 skovhuse. Der var 327 tdr. ld. under plov, blev avlet 250 læs hø, og der var græsning til 72 høveder. Bøndergodset omfattede 625 tdr. htk., i Gjesing sogn 34 gårde og 8 huse (alt undtagen præstegård og degnebol), i Nørager sogn 17 gårde og 8 huse, i Vivild sogn 14 gårde og 19 huse samt strøgods i andre omliggende sogne. Skønt Løvenholm var grevskabets residens, blev den vistnok ikke beboet og åbenbart meget slet vedligeholdt. Et bygningssyn af 7. juni 1680 melder, at der i borgegården mangler 124 vinduer og 362 ruder samt 10 lispund bly til taget. Det ene tårn er faldefærdigt, og det mangler 1.800 tagsten. Disse tal må dog være overdrevne.

Inden sin død traf greven den testamentariske bestemmelse, at rigsgrevskabet skulle tilfalde kongen af Danmark, hvis hans sønner skulle dø barnløse.

Hans ældste søn, Christian Ditlev Rantzau (1670 - 1721) tiltrådte besiddelsen af begge grevskaber og alle godserne og blev vicestatholder, landråd og ridder; efter alle solemærker at dømme ventede der ham en strålende fremtid; men han fordærvede alt for sig selv ved sin mærkværdige tåbelige optræden; således hævede han sin trolovelse med en datter af Ulrik Gyldenløve, og da han ikke ville udbetale den aftalte erstatning på 30.000 specier, inddrog kongen grevskabet indtil summen var betalt. Samtidigt blev greven afsat som vicestatholder. Endnu engang blev grevskabet sekvestreret på grund af en uafgjort gældssag fra faderens tid. Også med den preussiske konge kom grev Chr. D. Rantzau i strid og sad en tid fængslet i Spandau. Da han ikke ville overlade sin broder Wilhelm Adolph (1684 - 1734) hans retmæssige arv, opstod der mellem brødrene et uforsonligt fjendskab; mens den ældre broder sad fængslet i Spandau, havde den yngre sat

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Amtmand Peter Severin Fønss († 1824). Maleri af Jens Juel i privateje.

sig i besiddelse af rigsgrevskabet, men måtte atter fortrække, da Chr. Ditlev i 1719 blev sluppet fri og i spidsen for en lejet garde erobrede det. Kort efter blev grev Chr. Ditlev Rantzau, den 10. november 1721, skudt under en sneppejagt i nærheden af Elmshorn og fem år senere blev den yngre broder domfældt for mordet. Han fastholdt sin uskyld, men dømtes til livsvarigt fængsel, da morderen hævdede at have handlet på grev Wilhelms tilskyndelse. Livsfangen døde i 1734 på Akershus. Med disse to vanslægtede brødre uddøde den gren af Rantzau'erne, som i fem slægtled havde indtaget en dominerende plads i hertugdømmernes adel.

Ved grev Wilhelm Adolphs domfældelse faldt grevskabet Løvenholm tilbage til *kronen,* der 1732 overdrog det til grev *Frederik Chri-*

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

stian Danneskiold-Samsøe, greve til Samsøe, friherre til Lindenborg og Høgholm, den første overdirektør for Gisselfeld Kloster (1722 - 78). Han var dengang et tiårs barn, der stod under sin berømte farbroder grev Frederik Danneskiold-Samsøes formynderskab. Da hans kår tiltrods for de store besiddelser var vanskelige, fik han 1739 tilladelse til at afhænde Skovgaard og 1742 til at nedlægge grevskabet og sælge de andre gårde. Residensen Løvenholm blev købt af hans broder grev Ulrik Adolph Danneskiold-Samsøe, der den 30. april 1751 opnåede en kongelig koncession, der gik ud på, »at Løvenholm grevskabs hovedgård med underliggende gods må sælges mod sådan condition, at den, der køber Løvenholm, må for sig og sine arvinger, så længe nogen mandlig descendent af den Danneskioldske familie tilovers er, nyde og besidde den med samme frihed på de 300 tdr. htk., som formeldte grev U. A. Danneskiold-Samsøe det nu virkelig nyder og besidder«. I kraft af denne koncession vedblev man at kalde Løvenholm et grevskab, indtil det 1828 blev overtaget af staten for skatterestancer.

Kort efter grev Ulrik Adolphs død 1751 blev Løvenholm købt af *Søren Seidelin,* der to år efter solgte til *Niels Basse* til Hindsgavl. 1756 overdrog han gården til sin svigersøn, kancelliråd *Hans Fønss* (1721 - 91), som 1783 solgte den med 102, 33 og 307 tdr. htk. til sin søn *Peter Severin Fønss* (1764 - 1824), der ejede gården indtil 1811. Mens Løvenholm i den lange tid, den havde været i de fornemme Rantzau'ers og Danneskiold'ers besiddelse, i reglen havde stået ubeboet og var blevet dygtig forfalden, blev den nu hjem for familien Fønss. Gården er den dag i dag stærkt præget af, hvad fader og søn har udrettet. I Pontoppidans Danske Atlas (1768) fortælles det, at »Cancellieraad Fønss har sat Borgegaarden i god Stand, og anlagt en smuk Have hos. Han har og omsat Marken med Steendiger, oprøddet Jorden og giort Eiendommen ligesaa god til, som den var«. Hans Fønss' istandsættelse har vel forringet den gamle borggård, men det må ikke glemmes, at han har reddet den fra at blive ruin. P. S. Fønss har udstyret det indre. Det er så heldigt, at vi ud fra en brandtaksationsforretning af 26. juni 1799 kan danne os en forestilling om Løvenholms indretning, da gården stod i sin velmagt. Beskrivelsen begynder med den østre længe (Anders Banners hus). Efter at der er

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

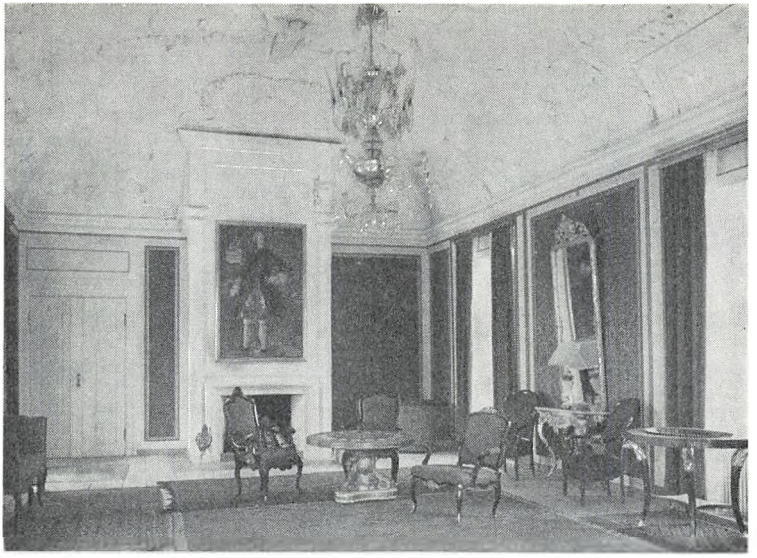

Den blå sal (fot. Niels Elswing).

gjort rede for de ni kælderrum fortælles der, at man ad en muret trappe midt på husets gårdside kommer ind i en lang flisebelagt gang. I nordgavlen er der to værelser, det østre står i forbindelse med et hvælvet værelse i runddelen. I sydgavlen ligger det store flisebelagte køkken, der står i forbindelse med et hvælvet spisekammer i runddelen. Syd for indgangsdøren fører en trappe op til andet stokværk, hvor der i nordenden er en stor billardstue og i sydenden spisestuen med en porcelænsovn, til hver af disse stuer slutter sig et hvælvet runddelskammer. Fra gangene i begge stokværk fører »hollandske« døre ind til gæstekamre. Midt på den søndre længde er der en sandstenstrappe og indgangsdør, der indenfor en trappe med to »rapusser« og tre opløb til andet stokværk. Vest for trappen er bryggers, øst derfor borgestue og tjenerkammer. I andet stokværk er der vest for trappen soveværelser, øst derfor dagligstuen med brystpanel, tapisserie, porcelænsovn og dobbeltdøre med messingtrykkere.

Ca. 500 skridt nord for borgegården, der takseredes til 5.650 rdl., ligger ladegården, der sættes til 10.050 rdl. Det bemærkes, at alle de

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

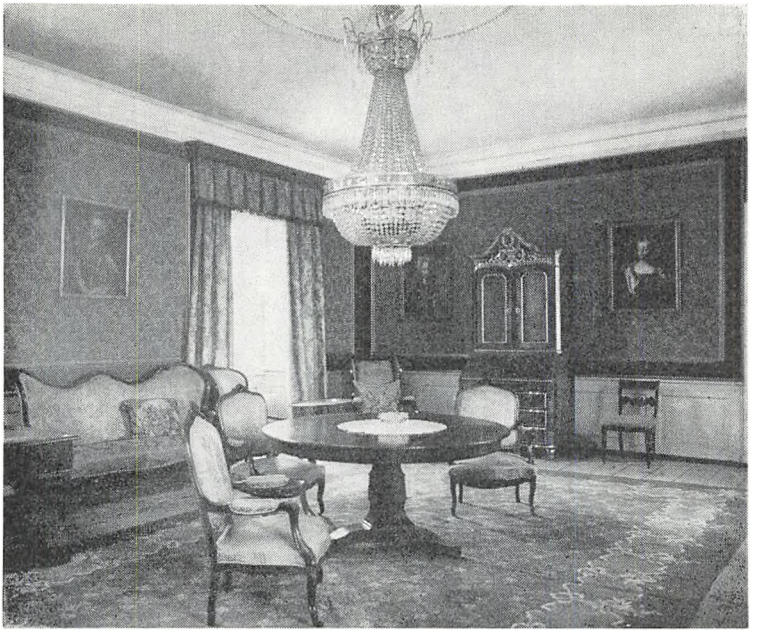

Den grønne stue (fot. Niels Elswing).

takserede bygninger er i lige så god stand som af ny opbygget, og at gården, der var blevet takseret 1785, nu er blevet omtakseret, da dens bygninger er blevet meget forbedrede. Omkring den istandsatte og vel vedligeholdte gård blev der foretaget store plantninger. Mod nord fører en lindeallé fra ladegården til broen over den nordre grav. I skoven hinsides engen, der i sin tid har været en sø, blev der bygget en elegant slank lille tepavillon med stejlt pyramidetag, hvortil man dengang kunne ro, og hvorfra man har udsigt gennem havens hovedallé. Mens Hans Fønss sad rolig på sin gård, til han som gammel mand solgte den til sin søn Peter Severin Fønss for 74.000 rdl., var denne en meget foretagsom og virksom mand, der havde mange, sikkert for mange jern i ilden på én gang. Han var jurist, var først vicelandsdommer i Viborg, derpå amtmand over Randers amt (1805 - 1820), desuden var han oberst og chef for første østre jyske landeværns-regiment og generalkrigskommissær, 1801 blev han adlet og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1804 udnævnt til kammerherre. Han var meget optaget af godshandeler, snart alene, snart sammen med en eller to andre købte han en herregård, som han så nogle år efter udstykkede og solgte. Han har næppe spundet guld ved de mange handeler. Han har i sin første ejertid forbedret Løvenholm, men i sine senere år forringede han dens værdi. 1804 frasolgte han afbyggergården Sorvad (37 tdr. htk.), der var opstået midt i det 18. århundrede ved sammenlægning af bøndergårde, og i de følgende år afhændede han en stor del af bøndergodset, hovedgården blev delt i parceller, hvoraf det dog ikke lykkedes ham at få ret mange solgt. 1811 tilskødede han, hvad der var tilbage af godset, 86, 33, 307 tdr. htk., til et interessentskab, der 1817 solgte det til etatsråd H. J. Hansen til Bramstrup for 180.000 rbdl., men efter ti års forløb måtte han opgive ævred og overlade statskassen gården for skatterestancer.

1831 solgte statskassen gård og gods til etatsråd H. R. Saabyes arvinger og skibskaptajn Krøyer for — 16.465 rbdl. sølv. Skøde 26. februar 1831. De grevelige privilegier og birkeretten var forsvundet, og godset meget mindre, end det havde været i det 18. århundrede (hovedgårdstakst 50 tdr. ager og eng, skovskyld 17½ tdr., tiender 33 tdr., bøndergods 62 tdr.), men alligevel var prisen urimelig lav. 1833 købte H. Frellsen fra Flensborg det for 30.000 rbdl. sølv. Af en taksation af 1834 ses det, at alene hovedgårdens bygninger er assurerede for 35.500 rbdl. Under hovedgården ligger 3.106 tdr. ld., deraf under drift 733 tdr. agerland og 141 tdr. ld. eng, der er 1.088 tdr. ld. skov, 289 tdr. ld. tørvemose, 758 tdr. ld. uopdyrket hede, 16½ tdr. ld. have og gårdsplads. Taksatorerne anslår hele godset til en værdi af 60.000 rbdl. Efter at Frellsen forgæves havde forsøgt at sælge godset ved auktion, blev det 1836 købt af forpagter *Christen Pind* (død 1855) på Gammel Estrup for 40.000 rbdl. I hans tid brændte ladegården og de indtil for få år siden bevarede smukke grundmurede bygninger blev opført. Han og derefter hans enke, Laura Faith, ejede Løvenholm, indtil den 1874 blev købt af konsul *Lauritz Ulrik la Cour,* der 1887 solgte den til hofjægermester *Carl August Johan Neergaard,* der fra 1898 til sin død 1901 var landstingsmand. Godset blev derpå ved tvangsauktion solgt til etatsråd *N. P. Bornholdt* fra Riga for 370.000 kr. Bornholdt interesserede sig meget for Løvenholm. Hovedbygnin-

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

gen, der var meget forfalden, blev repareret, og i gårdens drift skete der store fremskridt. Ca. 100 tdr. ld. dårlig eng blev kultiveret og gav 4 - 5 dobbelt udbytte sammenlignet med tidligere, ca. 200 tdr. ld., der lå med lyng, blev bragt under plov, og over 200 tdr. ld. dårlig agerjord blev tilplantet med nåletræer. Skoven blev skånet og vildtbestanden tog til. I 1918 blev Løvenholm for 2.250.000 kr. købt af hofjægermester *Ove Holger Christian Vind* til Bækkeskov og Sanderumgaard. Han forøgede skovarealet ved køb af Karhus skov og plantager (forhen Julianeholms skov) med ca. 120 tdr. ld. og solgte 1919 ejendommen for 1.950.000 kr. til hofjægermester, greve *Werner Ernst Carl Schimmelmann* (død 1941) til Lindenborg og Dronninglund. Grev Schimmelmann solgte 1925 afbyggergården Georgsminde (560 tdr. ld.) til staten; den blev straks udstykket, og der blev oprettet 1 gård på 103 tdr. ld. og 25 statshusmandsbrug på 18 - 24 tdr. ld. hver; det er vistnok den dårligste større gård, der nogensinde er blevet delt mellem statshusmænd, og disses kår blev da også meget vanskelige.

I 1929 blev Løvenholm med et areal på 3.300 tdr. ld., 75½ tdr. htk., stillet til tvangsauktion og købt for 773.000 kr. af godsejer *Valdemar Uttental,* ejer af Gammel Estrup skovgods, som omfattede alle det tidligere stamhus' skove (1.430 tdr. ld., 30½ tdr. htk.). Med den nye ejers tiltræden oprandt en blomstringstid for Løvenholm; den gamle gård blev nu midtpunkt i en meget stor besiddelse, der ved tilkøb i løbet af 13 år voksede til 6.076 tdr. ld., 119 tdr. htk.

1931 købtes således skovejendommen Eldrup (ca. 800 tdr. ld.), 1935 Sorvad med 105 tdr. ld., der atter blev solgt 1943, og 1938 Stadsborg med 525 tdr. ld. Desuden hørte til godset 41 huse og mindre gårde, Nielstrup vandmølle, Løvenholm teglværk og savværk foruden en briketfabrik.

Overalt på det vidtstrakte gods er der siden 1929 gennemført store forbedringer og reformer. Af Løvenholms nuværende areal på 5.937 tdr. ld. er mere end fem sjettedel, eller 5.139 tdr. ld., dækket af skov. Siden 1929 er mere end 1.200 tdr. ld. tilplantet, dels tidligere ubevoksede arealer inden for skovenes grænser, dels ufrugtbare marker. I skovene er afvandingen bragt i orden ved oprensning og uddybning af kilometerlange grøfter, og vejene er blevet meget forbedrede. Birkebevoksningen i de store skovmoser gjorde det muligt i pligt-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Løvenholm, set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

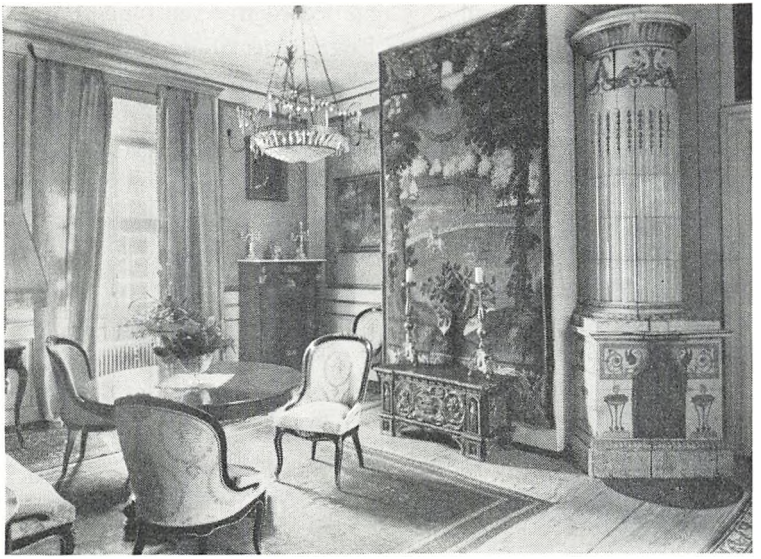

Kabinet med Louis-Seize fajance-ovn (fot. Holt & Madsen ca. 1944).

hugstens år under krigen at vise skånsomhed mod de gamle træer og derved bevare store skønhedsværdier. Vildtbestanden, der i 1929 næsten var udryddet af hårdhændede jagtlejere, er steget stærkt som følge af en gennem flere år gennemført fredning og anbringelse af vildthegn, ialt 50 - 60 km. Hegnet er nu delvis nedtaget, men der er en fast bestand på 100 - 150 stk. kronvildt, 3 - 400 stk. råvildt og 20 - 30 stk. dåvildt. De store moser, der rummer Danmarks bedste tørvemasse, har under 2. Verdenskrig ydet 10 - 15.000 tons brændselstørv årlig.

Avlsgårdens bygninger, der var opført af Chr. Pind i midten af det 19. århundrede, blev ombyggede. Det gamle porthus nord for avlsgården blev restaureret af hofjægermester Uttental. Det er senere delvis brændt. Også kirkerne i Gjesing og Nørager blev istandsat. I haven, der var tilgroet og forsømt, er der renset ud, og den lange lindeallé er blevet fortsat af en kastanieallé, der fører over engen, som fordum var sø, til den høje pavillon, som man i gamle dage roede til; den grimme træbro over den søndre grav er fjernet. Hofjægermester Uttental, der var gift med en datter af den sidste lensgreve Scheel på

SLÆGTSFORSKNES BIBLIOTEK

Gammel Estrup, var barnløs og oprettede derfor ved fundats af 25. januar 1947 *Løvenholm Fonden,* der efter Uttentals død 1951 fik overdraget ejendommen ved arveudlægsskøde 1953. Det havde været hofjægermesterens hensigt, at fonden skulle oprette og drive en kostskole, men da denne plan ikke straks lod sig realisere, besluttedes det 1961 for fondens midler midlertidigt at opføre et kollegium med plads til 60 drenge i Grenå i forbindelse med byens nye gymnasium, der blev taget i brug 1962. På Løvenholm er der i 1963 i stueetagen ved arkitekt A. Hjort Andreasen indrettet en lejrskole. I 1957 var laden mod Gjesingvejen nedrevet og avlsgården moderniseret. Hofjægermesteren ligger begravet i et mausoleum i Løvenholms park.

EJLER HAUGSTED

EJERE

ca. 1440 Skt. Hans Kloster
1445 Essenbæk Kloster
ca. 1536 Kronen
1536 Erik Eriksen Banner
1554 Anders Banner

1609 Frantz Rantzau

1663 Ditlev Rantzau

1726 Kronen
1732 Fr. Chr. Danneskiold-Samsøe
1751 S. Seidelin
1753 N. Basse
1756 Hans Fønss

1783 P. S. Fønss

1811 - 36 Forskellige ejere
1836 Christen Pind
1874 L. U. la Cour
1887 C. A. J. Neergaard
1901 N. P. Bornholdt
1918 O. H. Chr. Vind
1919 W. E. C. Schimmelmann
1929 V. Uttental
1951 Løvenholm Fonden

BYGNINGER

Kaldt Gjesingholm

ca. 1576 Østfløjen opført med hjørne- og trappetårn

1642 - 43 Sydfløjen opført med tårn

1674 Nu kaldt Løvenholm

1760'erne Østfløjen ombygget

ca. 1790 Indvendig istandsættelse og ny avlsgård opført

Avlsgården brændt og genopført

Hovedbygningen istandsat

Porthuset restaureret

1957 Avlsgården ombygget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Stenalt

Ørsted sogn, Rougsø herred, Randers amt

Herregården Stenalt ligger i det landskab, som kaldes Rougsø herred, og som afgrænset af Randers Fjord og Kattegat meget nær er en virkelig ø. Gården nævnes tidligt i middelalderen, og i en stor del af denne periode ejedes den af slægten Bjørn; dens nuværende hovedbygning i tillempet italiensk villastil gør et mærkelig fremmedartet indtryk i det flade, grønne landskab og røber ikke noget om gårdens ælde.

Det middelalderlige Stenalt (Stenholt) lå ca. 1.400 m øst for den nu eksisterende gård i et lavt og sumpet terræn fyldt med moser og kær, nord for det såkaldte Tangkær og ikke langt fra landsbyen Ørsted. I Danske Atlas omtales stedet som »nogen ejendom uden for gården, liggende på Ørsted mark«. Den ældste kendte ejer var *Bo Leigel*, der

147
SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den gamle eg og hovedbygningen set fra nord.

1375 solgte gården til *Jens Mus,* hvis sønner Laurits og Strange arvede gården, den sidstnævnte overdrog senere broderen hele sin arv. 1433 fik Laurits Mus af Erik af Pommern stadfæstet sin ejendomsret ved et låsebrev på Stenalt »liudendis, at Las Muss var tildømt till Euindelig Eyegodtz en Hoffuedgaard Mand Kalder Stenalt af en gaard mand Kalder Kolletsgaard med Andet guodtz i Vore Sogn liggendiss, Som ehr aff dend Dahl Mand Kalder Bodild dael och till Thet Vand Mand Kalder Gudomfiord«. Der fandtes tidligere i Ørsted kirke en ligsten fra 1436 over Laurits Mus og hans hustru Mette Rosenkrantz.

Da Laurits Mus ikke havde efterladt sig sønner, kom Stenalt med datteren Anne (død 1480) til *Anders Jakobsen Bjørn* (død 1490) af Hvidernes berømte æt. Anders Bjørn kom i strid med ejeren af nabogodset Gammel Estrup om engslæt og fiskeri i Gudom (Randers) Fjord. Hans og hustruens itubrudte ligsten findes i Ørsted kirke. Sønnen Bjørn Andersen, som var gift med Anna Friis og bekendt fra mordet på Poul Laxmand, fortsatte stridighederne angående rettighederne til engslæt og fiskeri på Randers Fjord. 1494 tilkendte kong

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hans ham begge rettigheder, men på trods af denne afgørelse fortsattes kampen i eftertiden. Efter Bjørn Andersens død blev hans sønner Henrik og Anders Bjørnsen ejere af Stenalt; den første, som var ugift, næppe i ret lang tid. Anders Bjørnsen, hvis hustru var Anna Gjordsdatter Drefeld, døde ca. 1550, deres søn *Bjørn Andersen* den Yngre (født 1532) blev slægtens betydeligste mand, indehaver af mange vigtige embeder og ejer af flere store godser, bl. a. det gamle Vitskøl Kloster, som han ombyggede og gav navnet Bjørnsholm. Han var to gange gift, første gang med Sidsel Ulfstand (død 1556), anden gang med Karen Friis. Bjørn Andersen døde 1583 og blev begravet i Værum kirke. Den sten, som opsattes i Ørsted kirke med et relief af ham og hans to hustruer må altså betragtes som en mindesten. Det var ganske sikkert Bjørn Andersen, der opførte den gamle, nu forsvundne hovedbygning. Den bestod af tre fløje i to stokværk, havde et kapel og var omgivet af brede grave. Fra syd førte en pælebro over disse, og gennem en porthvælving kom man ind i staldgården og derfra ind i selve borggården. Over borgporten var en sten med Bjørn Andersens, Karen Friis' og Sidsel Ulfstands navne og våbener. Den udstrakte ladegård lå uden for gravene. Rimeligvis har enken Karen Friis fortsat byggearbejderne, thi 1587 giver kongen ordre til at levere hende 200 gotlandske bjælker.

Sønnen af første ægteskab Jakob Bjørn arvede efter faderens død Stenalt. Han var en berejst og lærd mand, dog næppe så lærd som sin hustru Anna Krabbe (død 1618), en datter af Erik Krabbe til Bustrup og frue, Margarethe Reventlow til Søbo. Da Jakob Bjørn døde barnløs allerede 1596 — 1598 lagde enken en sten over hans grav i Ørsted kirke — sad Anna alene i 22 år på Stenalt, som hun sikkert har gjort en del for at forskønne. Således opstillede hun i Stenalts have en runesten fra en nærliggende høj, og her så Ole Worm den samme år, som den lærde adelsfrue døde. Worm gjorde sine optegnelser om stenens indskrift, senere forsvandt den atter, men i 1913 fandtes et større brudstykke i en stensat rende i afbyggergården Christianslund; stenen blev af hofjægermester Bruun opstillet i parken på en plæne foran hovedbygningen, den stammer fra vikingetiden, og indskriften lyder: »Asser Stufs søn rejste denne sten efter sin søn broder«. Fra det nærliggende, nedrevne Essenbæk Kloster erhvervede den lærde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

adelsdame og samler af antikviteter to granitsøjler, som hun førte til Stenalt og lod forsyne med bogstaverne F. A. K. (fru Anna Krabbe) samt årstallet 1589. Senere kom de til Randers, hvor de nu er opstillet i Tøjhushaven. I sit kunstkammer på gården opbevarede Anna Krabbe bl. a. Christern I's rejsealter (nu i Nationalmuseet).

Ørsted kirke blev pragtfuldt udstyret af Anna Krabbe, som foruden flere andre ting skænkede de meget smukke stolestader, af hvilke navnlig de rigt udskårne herskabsstole fra 1607 udmærker sig ved i dørenes felter at have figurlige fremstillinger af giveren og hendes afdøde mand. 1613 smykkede hun alteret med et malet panel, hvorpå var fremstillet nadveren og i rammen Anna Krabbes og Jakob Bjørns fædrene og mødrene våbener. Et vidnesbyrd om Anna Krabbes interesse for slægtshistorie var den nu desværre forsvundne tavle, som hun 1597 anbragte i slægtens 1595 opførte gravkapel ved Ørsted kirke. Navnene på Stenalts tidligere ejere og deres hustruer stod på tavlen.

Efter Anna Krabbes død 1618 solgtes Stenalt til *Enevold Kruse* til Hjermitslevgaard m. m., og efter hans død 1621 blev enken Else Marsvin boende på gården. 1632 kort før sin død skænkede hun en smuk oblatæske til Ørsted kirke. Hendes sønnesøn Tyge Tygesen Kruse, da tre år gammel, blev ejer af gården, som hans moder, Karen Sehested, bestyrede for ham. 1638 lod hun i Randers forfærdige en altertavle til Ørsted kirke for nogle penge, som Else Marsvin skyldte kirken. Tyge Kruse døde ugift allerede 1649, hvorefter moderen arvede Stenalt; hun bragte herved dette gods til sin anden mand *Jørgen Seefeld* til Visborggaard (død 1666). Efter ham blev hans søn Christen Seefeld (født 1641), gift med Lene Rosenkrantz, ejer af Stenalt. *Christen Seefeld* erhvervede sig kaldsret til Ørsted, Estruplund og Voer kirker og opførte 1678 en stor, grundmuret lade til gården. 1685 forærede han en malmlysekrone til Ørsted kirke. Hans ældste søn Mogens (død 1739) overtog i sin umyndige alder gården; men allerede 1713 blev den skødet til svogeren *Axel Bille* til Ørumgaard, gift 1704 med Sophie Seefeld til Stenalt. Axel Bille var en indflydelsesrig mand, han ejede også Holbækgaard, som 1751 overgik til sønnen Henrik, medens Stenalt gik i arv til den ældste søn Knud Bille. Af jordebogen fra dette år fremgår, at Stenalt var takseret til 619 tdr. htk. Knud Bille, der var gift med Bertha Scheel Holstein, døde uden at efterlade sig

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

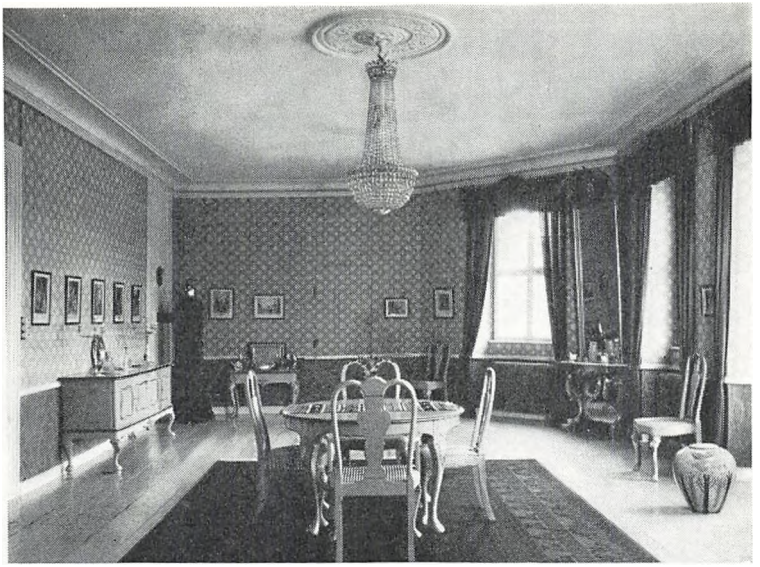

Spisesal (fot. Niels Elswing).

nogen søn i 1787; men allerede længe forinden havde han overladt Stenalt til sin svigersøn, greve *Frederik Christian Schack* af Giesegaard m. fl. godser, der 1786 oprettede en købekontrakt med sin søn *Preben Brahe Schack,* ifølge hvilken gården fra 1. maj 1787 skulle tilhøre denne. Købesummen lød på 67.000 rdl. Denne kontrakt var dog kun oprettet på skrømt, og den ældre grev Schack vedblev at optræde som ejer indtil sin død i 1790, og i de følgende år bestyrede enken gården, indtil Preben Brahe Schack selv overtog den 1798; han var af sin onkel, den rige Preben Brahe til Hvedholm indsat som arving til 100.000 rdl. bestemt til indkøb af jordegods. Af Stenalt blev 1787 oprettet et stamhus med 80, 111 og 442 tdr. htk.

Den nye ejer nedrev Bjørn Andersens gamle, interessante gård og sluttede i 1799 overenskomst med bygmester Anders Kruuse fra Horsens om opførelsen af en ny hovedbygning og en forpagterbygning. Den virksomme arkitekt, som de følgende år havde flere store arbejder i og ved Randers, har ganske givet helt måttet underkaste sig bygherrens smag, hvorfor Stenalt kun meget lidt ligner Kruuses andre

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

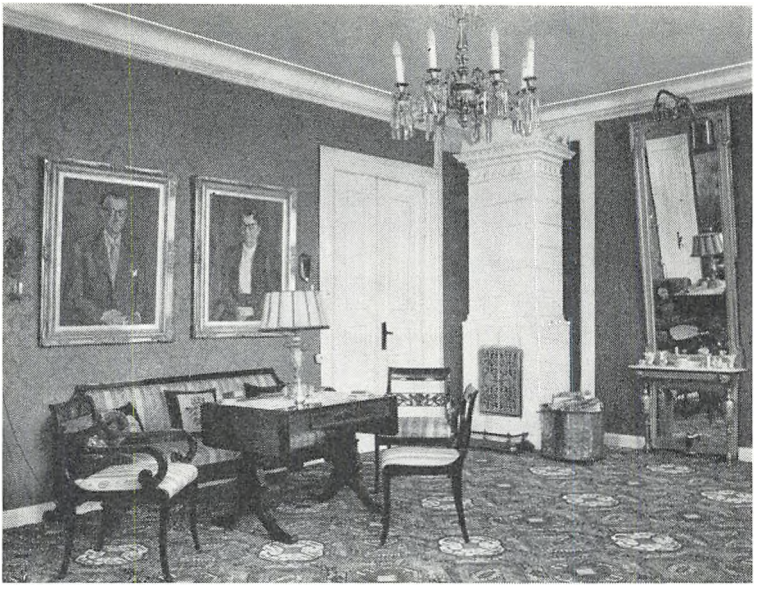

Dagligstue med hvid porcelænsovn (fot. Niels Elswing).

herregårde. Preben Brahe Schack havde rejst i Italien og dér åbenbart fundet smag for den palladianske skoles strengt kubisk bestemte villatype, som Kruuse fulgte så godt, han formåede. Derfor er det, at bygningen med sit flade tag og slanke skydevinduer i øverste stokværk virker så fremmedartet i de danske omgivelser. Begge faktorer bevirker, at facaden set forfra syner lidt tør. Detaljerne er også en kende magre. På husets langsider er midterpartiet (det til haven er ganske svagt fremspringende) markeret med fire overslanke pilastre. En stor toløbet fritrappe fører op til hoveddøren. Over den findes en spinkel smedejernsbalkon, og husets ender er akcentueret ved vinduesomramninger. Foroven afsluttes facaden af en fin tandsnitsgesims, og det høje kælderstokværk er svagt fuget à refend. Gavlen er lige så strengt opdelt med tre slanke vinduer i hvert stokværk. Ser man bygningen lidt fra siden, åbenbarer dens gode, kubiske forhold sig. I tidligere tid, da træerne var mindre dominerende, kom det tydeligere frem, at huset var skabt som en fritliggende villabygning beregnet på fra alle

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sider at kunne opfattes af beskuerens blik uden støtte fra omgivelserne. Under påvirkning fra naboen synes, vel omtrent på samme tid, ejeren af Holbækgaard Rasmus Ammitzbøll ved Anders Kruuses hjælp at have givet sit hus en let nyklassisk retouche.

Samtidig med opførelsen af hovedbygningen anlagde grev Schack under stor bekostning den meget smukke have, hvis største seværdighed er et gammelt egetræ, 5 m i videste omfang. Også haven kom i udstrakt grad til at bære præg af, hvad ejeren havde set på sine rejser i Italien. Ikke blot lod han plante mange sydlandske vækster, men han siges endog at have indkaldt gartnere og havearbejdere fra Italien for at bringe hus og have i harmoni med hinanden. Man må erindre dette ved en nutidig bedømmelse af bygningen, thi umuligheden af at opretholde havens strengt italienske stil har gjort huset mindre let forståeligt end det oprindelig var.

Preben Brahe Schack beholdt ikke sin således fornyede ejendom i ret mange år. 1810 gav han købmand i Kristiansand, generalkrigskommissær Bern Holm skøde på gården. Betingelsen for afhændelsen af stamhuset havde været, at der i 1805 var blevet oprettet et fideikommis med en kapital på 125.000 rdl. 1812 skødede Holm godset for 615.000 rdl. til kammerjunker, senere gehejmeråd Frederik S. Raben til Beldringe, der 1815 solgte det for 215.000 rbdl. til etatsråd H. J. Hansen til Bramstrup, fra hvem det 1823 ved tvangsauktion gik over til general Frans Christoffer von Bülow, der 1824 solgte det til højesteretsadvokat Jens Laasby Rottbøll (død 1824). Hans dødsbo skødede 1825 Stenalt til etatsråd *Malthe Bruun Nyegaard,* der 1842 solgte gård og gods for 227.000 rbdl. til fhv. kapelmusikus *Peter Christian Bruun* (død 1852). Hans søn, Rudolph Bruun, gift med komtesse Christiane Scheel, overtog godset i 1847, og efter hans død i 1906 beholdt enken det til sin død 1910. Derefter overtoges Stenalt af deres søn, hofjægermester Jørgen Bruun (død 1934), hvorefter godset overgik til hans nevø, vicekonsul, greve *Carl Scheel* (død 1937), hvis nevø lensgreve Kresten Scheel 1939 solgte Stenalt til *Statens Jordlovsudvalg,* der efter udstykning af ca. 330 tdr. ld. solgte hovedparcellen til forpagteren *Erik Blach.* 1956 solgte han godset til den nuværende ejer, godsejer *Axel Bie-Nielsen.*

Ved landvinding ved Randers Fjord blev øen Kareholm, der til-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hørte Stenalt, i 1957 landfast og der kom 40 tdr. ld. til godset, og i 1966 er yderligere tilkøbt 110 tdr. ld., således at det samlede areal, med Christianslund og rørskær, udgør 1.550 tdr. ld., hvoraf 400 er skovdistrikt. Godsejer Bie-Nielsen har siden sin overtagelse ladet hovedbygningen gennemrestaurere og 1962 pålagt nyt zinktag. Avlsgården er ligeledes moderniseret og et siloanlæg er indrettet.

OTTO NORN

EJERE	BYGNINGER
ca. 1370 Bo Leigel	
1375 Jens Mus	
ca. 1460 Anders Jakobsen Bjørn	
ca. 1550 Bjørn Andersen Bjørn	Trefløjet borggård opført i to stokværk på voldsted
1618 Enevold Kruse	
1649 Jørgen Seefeld	
1666 Christen Seefeld	
1713 Axel Bille	1678 Lade opført
Fr. Chr. Schack	
1798 P. Brahe Schack	
	1799 Hovedbygningen opført ved Anders Kruuse
1810 - 25 Forskellige ejere	
1825 M. Bruun Nyegaard	
1824 P. Chr. Bruun	
1934 C. Scheel	
1939 Statens Jordlovsudvalg	
1940 E. Blach	
1956 A. Bie-Nielsen	Hovedbygningen restaureret og avlsgården moderniseret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

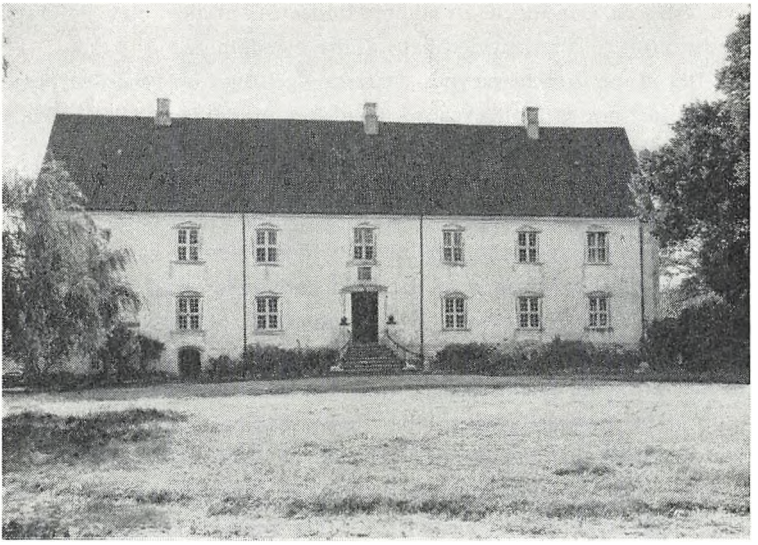

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

Holbækgaard

Holbæk sogn, Rougsø herred, Randers amt

Gården er lagt i de flade strandenge, ca. ti meter over havet, på et sted, hvorfra der er fri udsigt over Randers Fjord, og så vidt vides har den altid ligget på samme sted. Om den i sin tid er anlagt som en røverrede, hvorfra griske øjne stirrede ud mod købmandsskibene, der løb til og fra Randers med kramvarer, specerier, stærkt øl og hed vin, må stå hen; sikkert er det derimod, at den første kendte beboer skal være en af Danmarks mest berygtede mænd, kongemorderen *Rane Jonsen* af slægten *Rani*. Han ejede meget gods rundt omkring i landet; da han blev dømt fredløs sammen med sine fæller (1287), faldt det til kronen, og af det, der lå på Djursland, oprettedes under navn af Ranes gods et særligt lille len, som bestod langt op i det 16. århundrede. Om han har ejet eller kun en tid beboet Holbækgaard, lader sig nu ikke afgøre, men det sidste er kanske det sand-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

synligste, da der ingen antydning findes af, at den blev inddraget under kronen sammen med hans andre ejendomme.

Efter Rane Jonsen nævnes en række gejstlige og verdslige herrer i forbindelse med Holbækgaard, men ejerforholdene er stadig uklare. I Sønderborgforliget af 1340 hedder det, at Peder Munk skal have sin faste gård i Holbæk tilbage, og i 1367 skrives han til den. Det er dog ingenlunde sikkert, at han ejede gården; der synes nemlig at have været en langvarig strid mellem biskopperne i Århus og familien Munk om den, en strid der først endte ved en af kong Erik af Pommern 1408 afsagt dom, der går ud på, at alt det gods, ridderen hr. Johannes Povlsen havde i Holbæk i Rougsø herred, skal tilhøre bispen til evindelig tid. Peder Munk har da muligvis halvt om halvt med urette besiddet gården, eller måske har han haft den til len af biskop Svend, der ligesom han selv var på kant med grev Gert.

Efter den antagelig langvarige strid, der fandt sin afgørelse 1408, har *Århus bispestol* rimeligvis været i tryg besiddelse af gård og gods. Holbækgaard forblev i bispernes besiddelse indtil reformationen, da den sammen med alt andet gejstligt gods blev inddraget under *kronen,* som alt forhen havde en del gods i Rougsø herred. Den sidste biskoppelige lensmand, Anders Jakobsen, af den lidet udbredte og lidet ansete adelsfamilie Hvittenstjern, beholdt lenet, men døde kort efter og fulgtes af sin enke, der dog 1540 afløstes af *Hans Stygge,* som, efter at have været lensmand på gården i fire år, 1544 købte den af kongen for 13.583 mark. Der medfulgte da 12 gårde i Holbæk sogn, 8 gårde i Udby sogn samt 24 andre gårde, af hvilke dog de fleste, 21, lå hinsides fjorden i Sødring sogn og sikkert dels nedlagdes for at give plads for den nye hovedgård Sødringholm, dels gjordes hoveripligtige til denne. Holbækgaards tilliggende forøgede han 1557 ved et mageskifte med kapitlet i Århus, hvorved han erhvervede 6 gårde og 1 gadehus i Udby sogn og by, 2 gårde i Voer sogn og by samt 1 gård i Bode i Ørsted sogn.

Af det gamle Holbækgaard er nu næsten ikke spor tilbage; det lave voldsted er forstyrret og kun den vestre del af det bevaret, dog nok til at man kan fastslå, at det har været rundt, med en diameter på ca. 40 meter, altså efter sine dimensioner ret beskedent. Efter hele sin type er der intet til hinder for, at de bevarede rester kan stamme

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

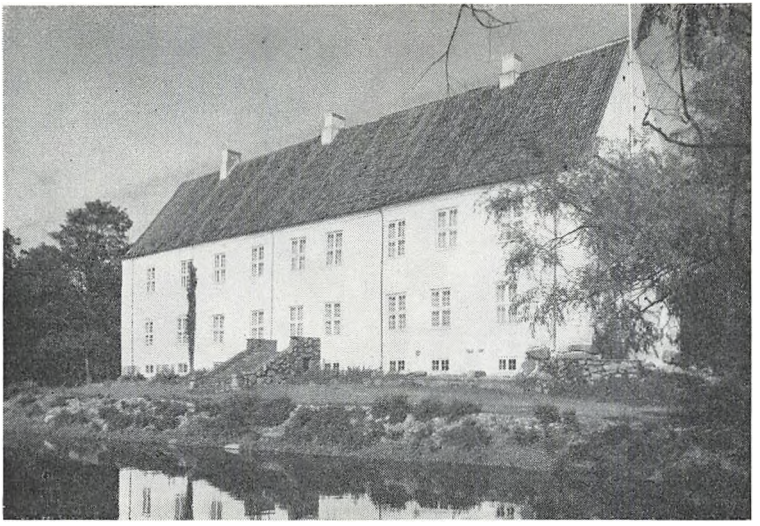

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

fra det »veste to Holebeke«, som nævnes 1340, da Peder Munk fik det tilbage. Det kan derfor ikke undre, at den nye ejer følte sig foranlediget til at foretage byggearbejder på stedet. »Stenhuset«, som omtales 1568, og udgør den sydlige halvdel af den endnu bevarede hovedbygning, var vistnok en fritstående bygning med fladloftet kælder og to etager, kun ca. 17 meter langt, tårnagtigt i sin massive korthed; dets vinduesformer og blændingsmotiver bærer sengotikens stilpræg, og efter alt at dømme kan det særdeles godt være opført kort tid efter, at Hans Stygge var blevet gårdens ejer, muligvis dog først noget senere, da årstallet 1560 skal have været udhugget på bygningen. Desuden opførte han et bindingsværkshus, hvorom hans søn Mourids 1568 skriver, at den 12. september »blev det hus norden på volden ved stenhuset oprejst, og ottende dagen derefter var det færdigt, både med skorstenen og al anden indbygning«. I dette hus har der antagelig været køkken, bageri, borgestue og lignende, mens stenhuset kun har indeholdt nogle ganske få rum; andet stokværk har vel helt været optaget af en dansesal.

Dermed frembød Holbækgaard en standsmæssig beboelse efter ti-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

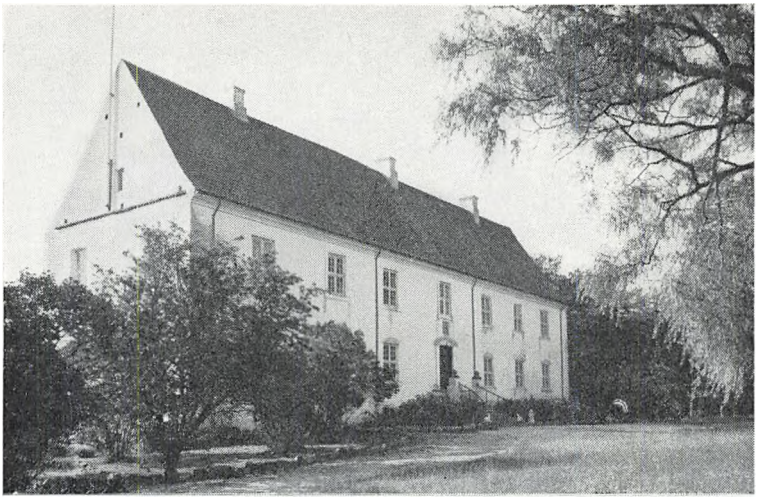

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

dens smag og vilkår, og i et halvt hundrede år hyggede familien Stygge sig inden for dens mure, først Hans Stygge (død 1568), der havde gjort sig bemærket ved den fasthed og ærlighed, hvormed han, da de katolske biskopper fængsledes, havde holdt Silkeborg Slot, som han var forlenet med af bisp Ove Bille, til dennes hånd, og som fra tid til anden havde været betroet mange både større og mindre forleninger, dernæst hans søn Mourids Stygge, der i længere tid var landsdommer i Nørrejylland, og som ved et par mageskifter med kongen forøgede gårdens tilliggende gods. Et lille minde om hans litterære interesser har man i en af ham foranlediget oversættelse fra latin af en del af et af en tysker affattet værk »om bondeværk og havedyrkelse«, og han har selv efterladt sig nogle kortfattede dagbogsoptegnelser, hvori han bl. a. meddeler om det 1568 »norden på volden« oprejste hus, samt fortæller, at han selv 1570 begyndte at holde hus på »Huolbeckgaard« og 1580 blev viet »her på salen« til sin hustru Anne Iversdatter Lykke. Med ham og hans fader hævede den tdligere ikke meget ansete familie Stygge sig op i den højere adel, men slægten blev aldrig synderlig talrig, og den uddøde allerede inden midten af det 17. århundrede.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Fru Anne Lykke sad efter sin mands død 1604 nogle år på Holbækgaard som enke. Tre af hendes sønner var døde allerede før deres fader; den fjerde, og sidste, sønnen Peder, faldt 1612 i Sverige i den bekendte træfning på Skellinge hede. Dette tab synes at have berøvet fru Anne hendes livsmod, for kort tid efter gjorde hun sit bo op. En ikke ubetydelig gæld på 10 - 11.000 rdl. afviklede hun ved at udlægge en stor del af Holbækgaards gods til sine kreditorer, og gården og det tilbageværende gods (39 gårde, 2 bol, 15 huse, en vejrmølle og Udbyhøj færge) solgte hun 1613 til hr. *Albret Christensen Skeel* til Fussingø. Hun døde ti år senere i Randers, omtrent 70 år gammel.

Albret Skeel, den noget koleriske, men i øvrigt meget duelige rigsråd og rigsadmiral, der fra 1601 var lensmand på Riberhus, forøgede Holbækgaards tilliggende gods noget ved magelæg, men synes i øvrigt ikke at have viet denne ejendom nogen særlig interesse. Allerede 1630 har han vist afstået den til sin ældste søn *Christen,* der i hvert fald boede her 1633, men i øvrigt ikke synes at have haft fast bopæl på gården i senere tid. Det har da snarest været med sine børn for øje, han forbedrede stenhuset på Holbækgaard, idet han forlængede det mod nord, således at det blev nøjagtig dobbelt så langt, som det før havde været, og, hvor den ældre og nyere del stødte sammen, opførte han et firkantet trappetårn på østsiden, ind mod ladegården, gennem hvilken indkørselen til borgegården må antages at have været. Skønt den gennemførte symmetri og vinduernes form tydeligt nok viser hen til renæssancen, er mærkelig nok nordgavlen med sine blændinger og oprindelige kamtakker ganske gotisk i sin karakter. Forklaringen heraf må vist nok ligge i, at man for symmetriens skyld har kopieret den nu forsvundne sydgavl på det ældre hus. Over indgangen til tårnet sad en sten med Christen Skeels og hans første hustru Birgitte Corfitzdatter Ruds våbener og årstallet 1645, i hvilket år bygningen vel altså er blevet færdig. Nu er den indsat i muren over hovedindgangen midt for bygningens østside. Tårnet var prydet med et spir, som i det mindste senere siges at stå på »6 pillarer« og altså sagtens har lignet spiret på Holbæk kirke, »hvis øverste spids stod på 8 høje pillarer«. Tårnet blev først i forrige århundrede nedbrudt på grund af brøstfældighed. Bygningen har derved mistet sit festlige udseende, selv om den nu står pudset og hvidkalket.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Niels Rosenkrantz († 1676). Maleri af Abraham Wuchters på Ryegaard (Frederiksborg).

Christen Skeel, der døde 1659 efter at være blevet enkemand efter sin anden hustru Margrete Jørgensdatter Lunge, er blevet karakteriseret som en af datidens ypperste adelsmænd. Sikkert er det, at han, der var landkommissær og rigsråd og i øvrigt blev brugt til mange offentlige hverv, bl. a. de pinlige forhandlinger med Karl Gustav, var en i mange retninger meget tiltalende skikkelse, from, offervillig, åbenhjertig, dansk i sind og skind. Hans skriftlige efterladenskaber, navnlig hans dagbog, giver mange gode oplysninger, også til hans egen karakteristik. Efter hans død deltes hans gårde og gods mellem hans børn, af hvilke datteren Berte fik Holbækgaard. Hun syntes at have arvet flere af sin faders bedste egenskaber og fik i den senere generalløjtnant og kommandant i København *Niels Rosenkrantz* til Stovgaard, som hun ægtede 1662, en mand, der i mangt og meget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Berte Skeel († 1720). Maleri af Abraham Wuchters på Ryegaard (Frederiksborg).

var hende lig, men ham mistede hun allerede fjorten år efter, da han faldt ved belejringen af Helsingborg, hvorefter hun i en meget lang årrække, lige til sin død 1720, sad som enke og ejer af sin fædrene gård, som hun synes at have omfattet med megen interesse, skønt hun sikkert aldrig har haft fast bopæl der. Hendes mand havde som gave af Christian V fået Holbæk og Udby kirker med deres tilliggende gods. De to kirker, fru Berte Skeel var blevet ejer af, prydede hun på bedste måde. I Holbæk kirke opsatte hun 1682 en rigt udskåret altertavle, og himlen over døbefonten synes også at være en gave fra hende, da hendes og hendes afdøde mands våbener findes på den såvel som på en tavle ved prædikestolen. I Udby kirke bærer både altertavlen, prækestol, stolestader, alterstager og døbefad de samme våbener; da kirken var meget fattig, skænkede hun den des-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

uden 500 rdl. Alt dette vidner om hendes fromhed og offervillighed, der dog gav sig det mest kendte udslag, da hun sammen med Niels Juels enke oprettede Roskilde adelige Jomfrukloster.

Det var fru Berte Skeels ønske at bevare Holbækgaard for sin slægt, som den allerede længe havde været knyttet til. Hun oprettede derfor 1700 gård og gods til et stamhus. Da hendes egne børn var døde som små, havde hun kastet sin kærlighed på andres og havde i sit hus opdraget mange adelsbørn; men stamhuset bestemte hun til sin forældreløse broderdatter Charlotte Amalie, der var datter af stiftamtmand Mogens Christensen Skeel til Fussingø. Stamhuset kom til at bestå af hovedgården, der var godt 57 tdr. htk., hvoraf et par skæpper var skovskyld og ca. 2½ tdr. mølleskyld, de ovennævnte to kirker samt godt 350 tdr. htk. bøndergods, der hovedsagelig lå godt samlet omkring gården, det meste i Holbæk og Udby sogne, en betydelig del i Ørsted sogn, noget fjernere, helt nede i omegnen af Ryomgård. Dette sidste ret afsides liggende gods, Dalsgaard i Hvilsager sogn og nogle gårde i Klemstrup og Pindstrup i Marie Magdalene sogn, havde allerede i lang tid tilhørt Holbækgaards ejer og vedblev endnu længe at følge med den. Det havde for den iøvrigt skovfattige gård den fordel, at der hørte ret betydelige skove til; Dalsgaard skov havde før sidste svenskekrigs tid været takseret til 100 svins olden og Klemstrup og Pindstrup skove, senere kaldt Fjeld skov, til 650.

Året efter, at fru Berte havde oprettet stamhuset, fik hun kgl. bevilling på at samle gård og gods under et eget birk, som bestod til 1852, og hvorunder også Stenalt senere blev lagt, da de to gårde havde fået fælles ejer.

Charlotte Amalie Mogensdatter Skeel var ved alle sine søskendes tidlige død blevet en rig arving, som i en ung alder fik en frier i den senere gehejmeråd og ridder af elefanten *Christian Ludvig von Plessen,* der med hende bl. a. fik stamhuset Fussingø, der var oprettet af hendes fader, og allerede fra ca. 1710 synes at have bestyret stamhuset Holbækgaard, som han dog næppe før 1720 blev besidder af. Det tyder ikke på nogen veneration for hustruens gamle faster, at han allerede syv år efter skaffede sig en kgl. bevilling på at afhænde stamhuset, som hun netop havde udtalt ønsket om at knytte fast til sin slægt, da hun erigerede det. Nu solgtes Holbækgaard 1727 til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

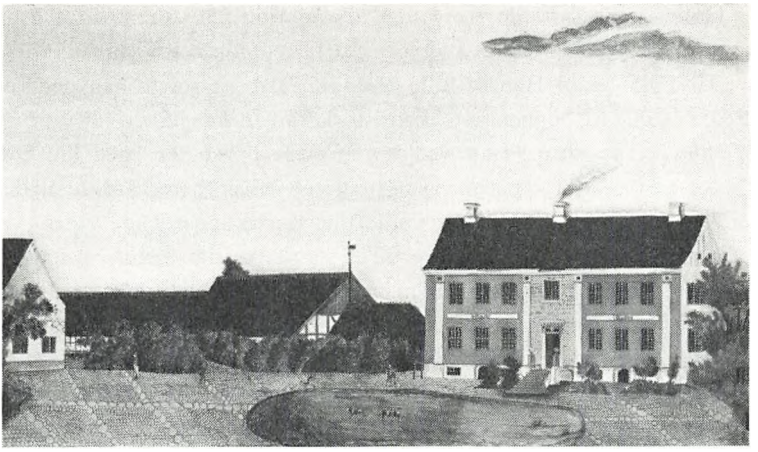

Holbækgaard 1843. Gouache i Nationalmuseet.

justitsråd *Axel Bille* til Stenalt (død 1739), hvis enke Sophie Seefeld 1751 afstod den til sin søn Henrik Bille, den senere gehejmekonforensråd Bille Brahe, fra hvem familien Bille Brahe stammer. Han ejede den derefter i 14 år, men har ligesom sine forældre aldrig beboet den. I hans tid siges det da også, at gården i 150 år ikke skal have været beboet af nogen ejer; vi ved dog, at Christen Skeel boede der 1633, men i øvrigt forholder det sig vist rigtigt. I hele den lange årrække har gården rimeligvis stadig været bortforpagtet. 1663 forpagtede Niels Rosenkrantz den til Peder Hansen, som senere var her en lang årrække, men endte som ejer af hovedgården Rugtved i Vendsyssel; han gav i begyndelsen 800 rdl. årlig for forpagtningen af hovedgården og de fem til den perpetuerede tiender, og til brug var der overladt ham »de under værelser på stenhuset med kælderen og loftrummet«. Forpagteren skulle vedligeholde den »med ler og tag«. Væggene har vel altså været klinede, og taget var da selvfølgelig af strå. Han var i øvrigt ikke den eneste af forpagterne her, der endte som godsejer; det gjorde også Thorn Thornsohn, der endte som ejer af Rolsøgaard; han var her i Henrik Billes tid, da man gik over fra at stalde stude til at holde et hollænderi på 120 køer; vist allerede en halv snes år derefter var det atter studene, der regerede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i Holbækgaards stalde i et antal af omkring 200 stk., hvoraf årlig omtrent halvdelen dreves sydpå for at få fedningen fuldendt.

Til 1765 besad Henrik Bille Holbækgaard; så solgte han den for 28.000 rdl. til sognepræst, konsistorialråd *Johan Ernst Røtgersen Tegder* i Skødstrup. Han vedblev at være præst dér, men lod embedet bestyre ved kapellan og flyttede selv til sin herregård, hvor der sikkert har måttet foretages vidtløftige reparationer både inden- og udendørs, før det kunne blive til et standsmæssigt hjem, og standsmæssigt skulle konsistorialråden utvivlsomt have det, da hans første hustru Katrine Høeg, der var død for en halv snes år siden, var datter af den med navnet Hielmcrone adlede krigsråd Høeg til Herningsholm og Skaaphus, og den anden, Margrethe Sofie Heldvad, var datter af kammerråd Nikolaj Heldvad til Vennergaard og Rekkergaard, altså karakteriserede personer, der kørte i karrosse og gik med paryk og hvis hustruer var fruer. Tegder fik fornyet en bevilling på krohold i Udby sogn, sikkert ved Udbyhøj, som Axel Billes enke allerede havde erhvervet 1751, og som fulgte med gården århundredet ud. En lignende bevilling på krohold i Ørsted sogn havde Niels Rosenkrantz fået 1668, og den fulgte gården i hundrede år, hvorefter den kom til Stenalt. I Tegders tid hjemsøgtes gården 1771 af kvægsygen, der bortrev henved 70 stykker kvæg; langt værre havde den dog huseret 25 år forhen, da der på gården døde 141 stykker og på godset henved 600, hvilket utvivlsomt vil sige næsten alt kvæget.

Tedger døde 1779, og året efter solgte enken med en fortjeneste af 13.000 rdl. gård og gods til sukkerraffinadør *Hans Ammitzbøll*, der senere blev ejer af Aunsbjerg. Han beholdt gården til 1791, da han solgte den til sin fætter, cand. jur. *Rasmus Ammitzbøll*, i ganske uforandret stand for 52.000 rdl. Prisen var i løbet af et kvart århundrede omtrent fordoblet.

Hans Ammitzbøll lettede hoveriet lidt for bønderne og lod to byer, hvor han var eneste lodsejer, Holbæk by med 18 gårde og 8 huse og Lille Sjørup med 6 gårde og 2 huse udskifte. Tilendebragt blev udskiftningen af Holbækgaards gods, da Udby, der var på omtrent 125 tdr. htk., 1793 blev udskiftet af Rasmus Ammitzbøll. Han, der ejede gården i det lange tidsrum af næsten seks decennier, var i sine yngre år en særdeles duelig landmand, der gjorde meget for at bringe den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

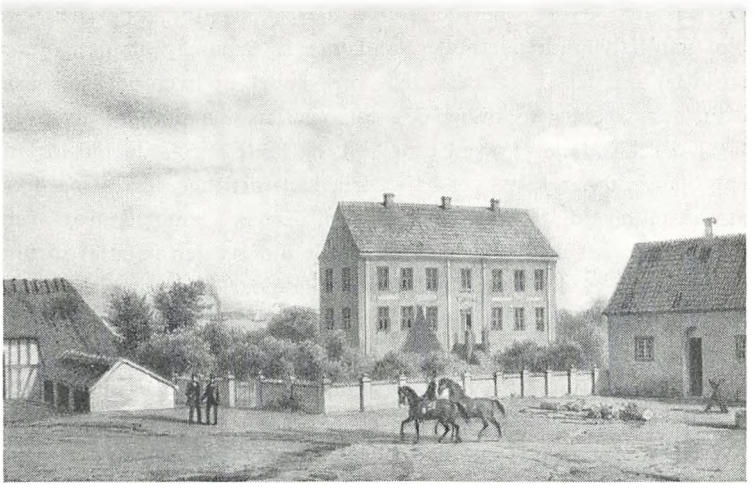

Holbækgaard ca. 1860. Efter Richardt og Secker.

i god stand. Efter det gamle ord at hvile giver top og gøden strå, som han selv siger, bestræbte han sig for at skaffe jorden både hvile og gødning; den største del af den havde forhen været inddelt i 8 vange, hvoraf halvdelen årlig var i brug til sæd, mens den anden halvdel var udlagt til hvile med græs. Han omdelte nu denne del af marken i 10 vange, hvoraf de 4 årlig brugtes og de 6 udlagdes til hvile, og da han samtidig i driften indførte kløver, vikker, raj- og havregræs og på forskellig vis forbedrede de mindre gode enge og havde ypperligt, kraftigt hø af de 85 tdr. ld. eng, der grænsede til fjorden, bragte han det i 16 år så vidt, at han på gården kunne holde 104 staldstude, 120 fedestude, 26 køer, 18 heste og 50 får, en besætning, der efter hans eget udsagn i forhold til jorden var uden eksempel i Jylland. Hvor mange fold det var lykkedes ham at bringe ud af sine marker, får vi ikke at vide, men ved den tid, da han købte gården, måtte man der — ligesom de fleste andre steder — slå sig til tåls med 5 - 6 fold af de tre vigtigste kornsorter, rug, byg og havre, hvormed der årlig besåedes henholdsvis 50 - 55, 95 og 80 - 90 tdr. ld.; hvede dyrkedes på den tid endnu næsten intet sted i Jylland.

Samtidig med at der var blevet indført forbedringer i agerbruget,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var hoveriets byrde i betydelig grad blevet lettet for bønderne. Ikke blot var halvhundrede tønder land, der lå temmelig afsides, blevet udskiftet og dels bortfæstet, dels bortskødet til hvem der ønskede dem, men af gårdens øvrige 338 tdr. agerland havde han selv overtaget driften af de 139 ved egne folk og heste, og af de 130 tdr. ld. eng bjærgede han selv over halvdelen. Det fortjener også at anføres, at han på en tid, da meget af det korn, der gik i handelen, var overordentligt urent og slet behandlet, havde indført den regel at sortere alt sit korn i tre kvaliteter, inden han solgte det. Hans dygtighed som landmand fandt sin påskønnelse i, at han blev tiendekommissær, hvilken stilling han beklædte, indtil han omtrent 70 år gammel tog sin afsked. I hans tid ombyggedes hovedbygningen, så den nu fremtrådte i let nyklassisk antræk uden tårn og tinder.

1797 havde Rasmus Ammitzbøll, ligesom mange af sine standsfæller i årene omkring 1800, erhvervet en kgl. bevilling på at sælge sit gods, uden at hovedgården derved skulle miste sin skattefrihed, men bevillingen var blevet tilbagekaldt en halv snes år senere, da adskilligt gods allerede var solgt, fordi de betingelser, der knyttede sig til den, ikke var blevet overholdt. Godssalget fik derved foreløbig en ende, og gården vedblev længe endnu at være komplet. Flere af hans reformer synes i det hele taget at være gået i stå, om ikke før, så i krisetiden, da hoveriet vist var tiltaget noget, og det omtales, at de smukke, levende hegn, der havde været om markerne, var i forfald; men i øvrigt red han stormen af og beholdt gården til sin død 1850, da han havde nået den høje alder af omtrent 85 år. Skønt han i to ægteskaber havde mange børn, hvoraf flere blev meget duelige landmænd, overtog dog ingen af dem gården efter ham; den solgtes snart efter hans død med sine to kirker og noget gods for 72.000 rbdl. til Th. Neergaard og *A. T. H. Mourier-Petersen,* der to år efter blev eneejer,

Adolf Tobias Herbst Mourier-Petersen var født på Engelsholm, havde været herregårdsskytte og var forstkandidat. Hans interesse for skovvæsen gav sig her ved gården dog kun udslag i, at han forøgede dens ringe skovtilliggende ved at plante en del nåletræer ved løvskoven, der fra gammel tid lå lige nord for gården. Denne gjorde han i øvrigt til en mønstergård i henseende til rationel og tidssvarende, økonomisk og rentabel drift, og de nuværende grundmurede avlsbyg-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

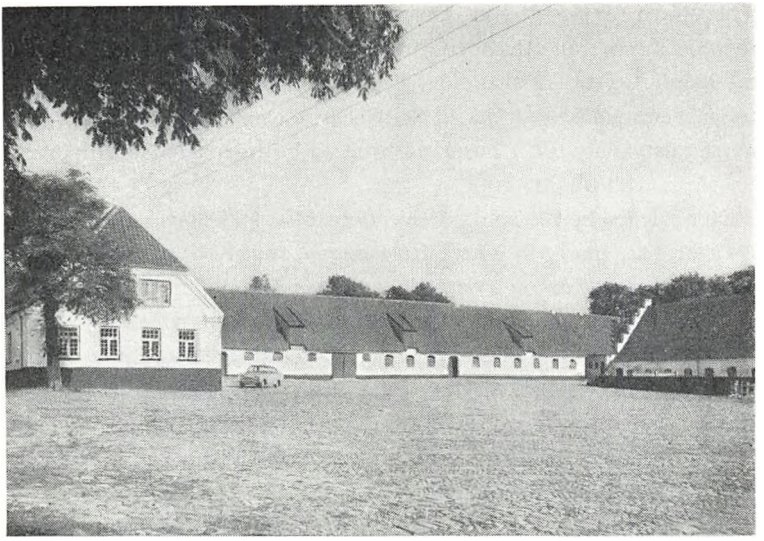

Avlsgården set fra hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

ninger er til dels opført og ombygget af ham. Herfra udgik i sin tid en højt anskrevet kvægstamme. Mest interesse viste han dog for hesteavlen, ved hans død 1912 på Edelsborg sagdes om ham, at han havde reddet den jyske hest fra undergang. Det gods, der fulgte med gården, da han købte den, havde han efterhånden bortsolgt, forinden han 1893 solgte hovedgården, stadig med Holbæk og Udby kirker, for 300.000 kr. til *Harald Herman Qvistgaard,* senere hofjægermester *v. Rehling-Qvistgaard,* besidderen af det 1. og 2. Qvistgaardske pengefideikommis, der i de 15 år, hvori han ejede gården, vedligeholdt besætningen, der oprindelig var af jysk race, ved eget tillæg efter hollandske tyre, og derved betydeligt forøgede kreaturernes størrelse og mælkemængden. Skoven, hvis areal ved 1790 havde været 42 tdr. ld., mest bestående af el og lidt bøg, var ved denne tid steget til ca. 100, hvoraf adskillige med gran og fyr. Hofjægermesteren solgte 1908 gården til jægermester *Adolf Julianus Hastrup,* forhen ejer af Hjortholm på Langeland, efter hvis død 1914 den nogle gange skiftede ejer, indtil den 1917 solgtes til direktør J. Th. Suhr Schouboe, som ejede den indtil 1930, da den ved tvangsauktion overtoges af Handelsbanken i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

København for 450.000 kr. Dermed var herregårdens dage talte, for allerede samme år afhændede banken hovedbygningen med skoven, ca. 90 tdr. ld., til forstkandidat P. Salskov Iversen for 35.000 kr. og avlsgården med 550 tdr. ld. til Statens Jordlovsudvalg, der foretog en større udstykning til 21 husmandsbrug og bortforpagtede stamparcellen på ca. 200 tdr. ld.

Den således helt adsplittede ejendom blev lykkeligvis atter samlet 1941, da fru *Anna Margrethe Hornemann,* født Kieldsen, erhvervede hovedbygning, skov og avlsgård, samt øen Kareholm (200 tdr. ld.) i Randers Fjord, der oprindeligt hørte under Gammel Estrup. 1945 overtog datteren, fru Elisabeth Ratel, Holbækgaard, som hun i 1961, uden Kareholm, solgte til grev *Claus Ahlefeldt-Laurvig,* London, besidder af det 1. Tesdorpfske fideikommis. Til ejendommen hører nu 419 tdr. ld., deraf 104 skov, efter at grev Ahlefeldt-Laurvig i 1966 har købt 115 tdr. ld. af Kareholm.

S. NYGÅRD

EJERE

ca. 1280 Rane Jonsen (Rani) (?)
Ukendte ejere
1408 Århus bispestol
1536 Kronen
1544 Hans Stygge

1613 Albret Skeel
ca. 1630 Christen Skeel

1662 Niels Rosenkrantz
1720 Chr. L. v. Plessen
1727 Axel Bille
1765 J. E. Røtgersen Tegder
1779 H. Ammitzbøll
1791 R. Ammitzbøll

1852 A. T. H. Mourier-Petersen
1893 H. H. Qvistgaard
(v. Rehling-Qvistgaard)
1908 A. J. Hastrup
1914 - 41 Forskellige ejere
1941 Anna Marg. Hornemann
1945 Elisabeth Ratel
1961 Cl. Ahlefeldt-Laurvig

BYGNINGER

Voldsted

ca. 1560 Stenhus og bindingsværkslænge opført

ca. 1645 Stenhuset forlænget og tårn opført

Borggården istandsat

ca. 1800 Hovedbygningen ombygget, tårnet nedbrudt
Avlsgården opført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

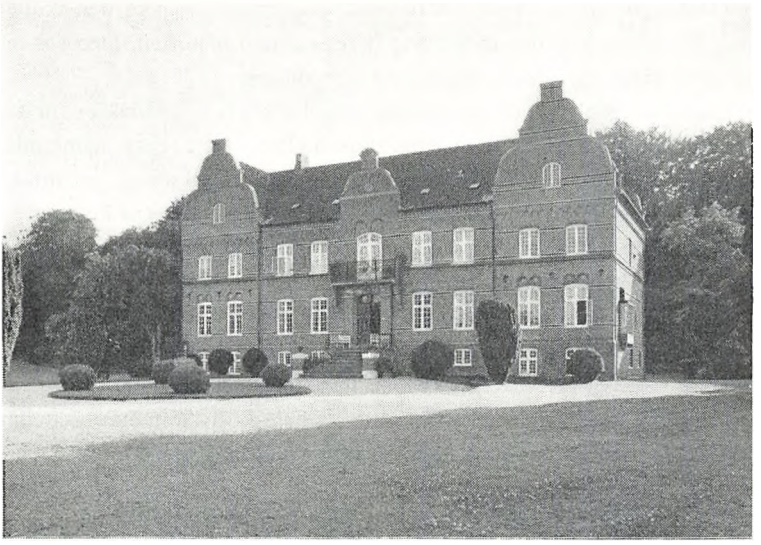

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

Estruplund

Estruplund sogn, Rougsø herred, Randers amt

»Gården har en fornøjelig situation mod havet og mundingen af Randers Fjord på nord- og østerkanten, en smuk have og en lund ved dens vestre kant«, hedder det i en gammel beskrivelse af Estruplund. Forfatteren har åbenbart ikke været helt fortrolig med de geografiske forhold, for Randers Fjord og Estruplund har ingen umiddelbar forbindelse med hinanden, men hvad beliggenheden og haven angår, har han ganske ret.

Estruplund var oprindelig navnet på en skov i Estrup sogn. Den tilhørte sammen med det meste af sognet i slutningen af det 15. århundrede hr. Erik Ottesen Rosenkrantz. 1499 udlagde han skoven og godset til sin afdøde søn Holgers børn. Det er formodentlig dette gods, som blev oprindelsen til hovedgården Estruplund. Denne kendes tidligst fra 1609, da den tilhører *Anders Jørgensen Friis*. Han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hørte ikke til tidens mest fremtrædende adelsmænd, men gården skulle snart få ejere, som har indskrevet deres navne i historien. Den første af disse var *Eske Brock,* rigsråd og storgodsejer.

Eske Brock blev født på Vemmetofte 1560. Hans løbebanes første år formede sig i lighed med hans standsfællers. Han rejste udenlands og studerede fire år i Strasbourg. Efter hjemkomsten afveg han imidlertid fra den ordinære karriere, idet han hverken søgte til hove eller til kancelliet, og da han holdt sig fra disse administrationens forskoler, fik han heller ingen forleninger.

Det var godsdrift og godssamling, Eske Brock viede sin tid. Atten år gammel overtog han fædrenegården Estrup, senere fik han Vemmetofte, og ved sit giftermål øgede han yderligere sit gods. Dermed var det dog ingenlunde slut, han viste sig hele sit liv som en utrættelig godssamler, enten det skulle ske ved køb, mageskifte eller arv. Dengang var godssamlingen idræt, der skaffede respekt om sin mand, og det er formentlig hans færdighed i denne, som bevirkede, at han i 1596 fik plads i rigsrådet. Som rigsråd fik han Dronningborg ved Randers, der lå centralt for hans jyske godser, som len. Det beholdt han til sin død. Rigsrådstillingen førte en lang række offentlige hverv med sig. Ofte var Eske Brock på gesandtskabsrejser, til andre tider ledsagede han kongen på dennes rejser. Ind imellem havde han travlt med at bivåne adelige familiefester og drive studehandel. Kun sjældent kunne han sidde i ro på sine godser.

Om hele denne færden har Eske Brock fortalt i sin dagbog, som han troligt førte år efter år. Kort og tørt beretter han tingene, men i al deres enkelhed giver dagbogsoptegnelserne alligevel et godt indtryk af en adelsmands travle liv, og han havde et originalt påfund, som har skaffet ham megen berømmelse, nemlig at angive højderne på den rus, han sammen med kongen og andre gode dannemænd erhvervede sig, ved at tegne flere eller færre kors i bogen.

Eske Brock døde 1625. Estruplund gik med hans datter Elisabeth til *Frands Lykke* til Overgaard. Det var igen en af landets matadorer, der kom til at sidde som herre på Estruplund. Henimod en snes herregårde havde han i sit eje. Enkelte af dem afhændede han tid efter anden, men ved sin død ejede han ca. 8.000 tdr. htk., og hans årlige indtægter ansloges til henimod 20.000 rdl. Store dele af godset var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

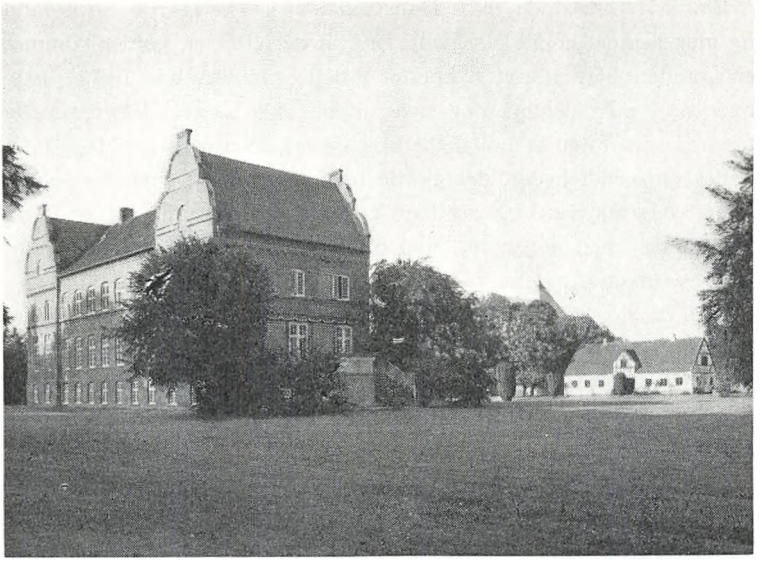

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

tilfaldet ham ved arv, idet han efterhånden arvede sine tre søskende. Hans giftermål bragte ham ligeledes gods i mængde, og resten købte han. Han havde ord for at være en god godsadministrator. Til gengæld lod han hånt om de offentlige ben. En plads i rigsrådet stræbte han ikke efter. En enkelt gang fik han et len, men han fandt det sagtens ikke umagen værd at beholde det, for hans tid som lensmand varede kun et år. En mand med så overvældende rigdomme behøvede ikke den slags for at hævde sig. Christian IV havde gerne set Frands Lykke som sin svoger, han havde udset Frands Lykkes datter Christence til sin yndlingssøn Ulrik Christian Gyldenløves hustru, men planen kom ikke til udførelse. En mand, der ejede så mange herregårde som Frands Lykke, kunne selvsagt ikke skænke en enkelt af dem som Estruplund særlig megen opmærksomhed. Ifølge overleveringen blev den i hans tid drevet som ladegård til Hevringholm. Alligevel sørgede han dog i nogen måde for den. I Rougsø herreds tingbog for 1680 hedder det: »For 53 år siden stod 2 bøndergårde ved Estruplund, som blev afbrudte og jorderne underlagte hovedgården«.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Frands Lykke døde 1655. Hans søn Kaj Lykke arvede Estruplund og meget andet gods. Det gamle ord, at der efter en samler kommer en spreder, blev smukt bekræftet i dette tilfælde. Kaj Lykke satte over styr, men det må dog siges, at det ikke skete i langsommelig tristhed som følge af uduelighed og sløseri, men med knald og fald, under omstændigheder, der gjorde ham til et yndet sujet for senere tiders romanskrivere og gav ham et stænk af martyrium. Han faldt, hævdes der med nogen ret, som offer for den unge enevældes hensynsløse magtudfoldelse.

Men da han 1655 havde overtaget det meget gods, stod han omgivet af rigdommens skønne glans. Der gik frasagn om hans uhyre midler. Man gjorde en vise derom, hvori det blandt andet hed: »Hver ædelbåren jomfru af hjertet ønsker sig, Gud give dog, Kaj Lykke han ville have mig«.

Han kendte uden tvivl også sit eget værd, og han havde ikke taget i betænkning at skaffe sig farlige fjender på halsen. Han havde tjent som hofjunker under Christian IV, og den gamle forarmede konge havde ikke formået at indgyde ham den respekt, en hofjunker var Majestæten skyldig. Forholdet til hoffet blev endnu værre under Frederik III. Den rige junker gav dog også kongen al mulig grund til at føle sig brøstholden, idet han uforsigtigt røbede, at han havde gået majestætens ægteskabelige rettigheder alt for nær. Det skete blandt andet i et famøst brev til en tjenestepige, hvis reserverede holdning han mente at kunne ændre ved en henvisning til den uimodståelighed, han havde lagt for dagen selv over for rigets første dame.

Under adelsvælden kunne den slags medføre forvisning fra hoffet, og det fik Kaj Lykke at føle. Under enevælden kunne det medføre noget ganske andet, det skulle han også få at mærke. Hverken hans rigdom eller hans stand formåede at beskytte ham; han flygtede til Sverige, hans godser blev konfiskerede, og dronningen kunne den 5. september 1661 fornøje sig over bøddelens anstrengelser for at hugge en træblok i stykker. Træblokken skulle forestille Kaj Lykke, der således fik sin straf enten for grov æreskrænkelse eller for en ganske ubetimelig indiskretion.

Alt imens sad flittige mænd og bestræbte sig for at få Kaj Lykkes bo gjort op. Blandt kreditorerne fandt man herredsfogden *Peder Niel-*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

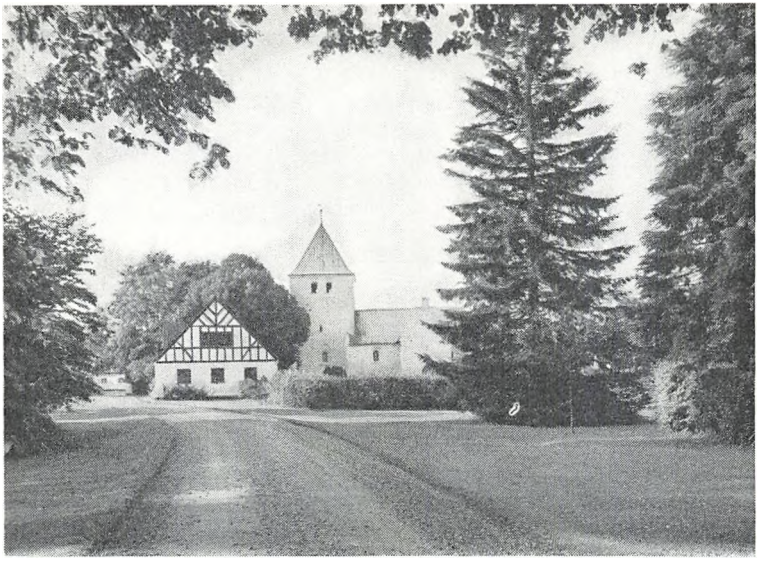

Indkørselen med Estruplund kirke (fot. Niels Elswing).

sen Gad, og til ham udlagde de Estruplund for 2.514 rdl. I anledning af kommissionens arbejde med Kaj Lykkes bo indsendte fogeden på Estruplund nogle beretninger om gårdens drift og regnskaber. Disse tyder ikke på noget fremskredent landbrug. Rugen havde i årene 1655 - 59 kun givet 2 fold i gennemsnit, og det tilsvarende tal for byggen var 2,3. Begge resultater lå under gennemsnittet for kronens ladegårde, der såvist ellers ikke var mønsterbrug. Men Estruplund blev vistnok, i lighed med Kaj Lykkes anden gård i Jylland, Hevringholm, drevet som studegård og synes som sådan at have svaret sig i de vanskelige år i slutningen af 1650'erne.

Den ny ejer Peder Nielsen Gad var en udpræget homo novus. Han var egentlig af selv samme surdej som Eske Brock og Frands Lykke, godssamling havde været hans som deres livsopgave, men vilkårene havde unægtelig været andre for ham. Mens de havde startet med et afgjort forspring i kampen om jorden, havde han måttet begynde ved bunden, idet han var født som søn af en vorned fæstebonde under Sorø Klosters len. I ung alder var han gået i klosterets tjeneste, og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

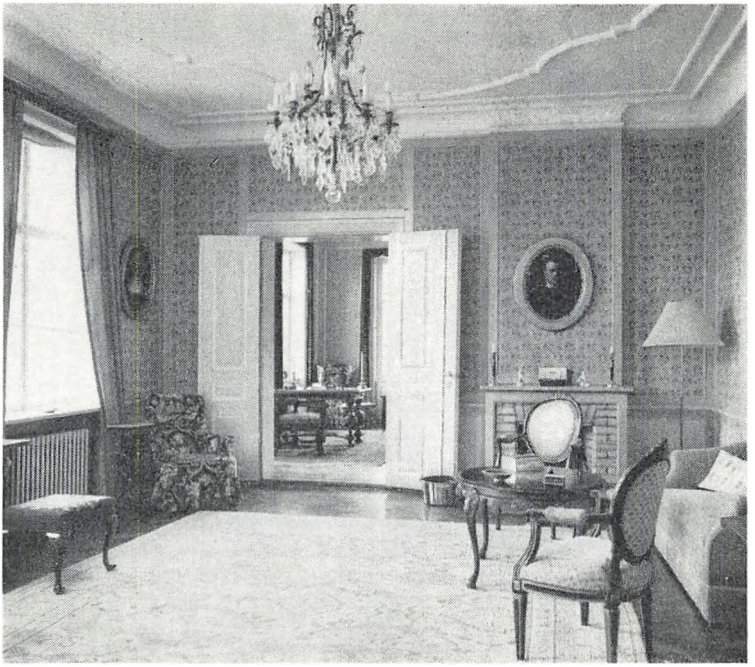

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

som helten i eventyret tjente han sig op trin for trin. Først var han rejsekarl, dernæst kældersvend og så avancerede han til ridefoged. Som ridefoged nåede han at få frihed for sin fødestavn, og han fæstede sig en gård i Årløse. Men han skulle ikke forblive usselig fæstebonde. Mens han drev sin gård med stor energi, blandt andet ved at rydde øde jord, havde han mange andre jern i ilden. Han handlede med stude dels for klosterets regning, dels for sin egen. Han blev herredsfoged i Bjeverskov herred og ridefoged på Gisselfeld, han begyndte at købe tiender. Dernæst begyndte han at drive prokuratorvirksomhed, der snart forbandtes med en omfattende lånevirksomhed. Han tog 6 pct. i rente, hvad der ikke var urimeligt efter tidens forhold. Han lånte mest til bønder, men også til adelige, og det kan selvfølgelig ikke undre, at Christian IV, der skyldte Gud og hvermand, også var mellem hans debitorer. Alt, hvad han rørte ved, blev til penge. Hans

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

formue og jordegods voksede støt og sikkert. Efterhånden fik han skrabet en række selvejergårde sammen, og til sidst blev han altså herremand. Tilværelsen som sådan skulle det ikke blive ham forundt at nyde længe. Allerede 1663 døde han. Hans formue udgjorde da sandsynligvis henimod 30.000 rdl.

Peder Nielsen Gads arvinger beholdt Estruplund til 1668, da de skødede den til *Knud Jensen*. Maren Jensdatter Hammel ejede den til 1680, da hun solgte den til generalløjtnant *Johan Rantzau* til Bramminge, der var gift med Kaj Lykkes steddatter.

Ved dette salg var Estruplund endnu en ganske beskeden hovedgård med kun 16 tdr. htk. og 3 tilliggende bøndergårde. Men den er derefter hurtig blevet udvidet, for i den nye matrikel sattes den til 33 tdr. htk., og dens udsæd var 222 tdr. Den blev takseret til 68 læs hø og 14 høveders græsning. Den dyrkedes i en 8 marks drift med 4 års sæd og 4 års hvile. Besætningen var beskeden, 7 heste, 3 køer, 24 stude, 3 stykker ungkvæg, 7 får og 19 svin var det hele.

1684 havde den igen skiftet ejer. *Laurids Eriksen Wraae* ejede den til 1712, og hans enke havde den efter ham til 1723, da hun solgte den med 34 og 215 tdr. htk. til *Jacob Kaalund*. 1745 blev den på auktion købt af *Hans Eilersen Steenfeldt* til Demstrup for 11.720 rdl. Efter traditionen skal denne sum være blevet betalt i 8 og 10 skillingsstykker.

Gården skiftede nu ejere i hurtig rækkefølge. Da *Christoffer Møller* købte den 1785, kostede den 30.000 rdl., da han overdrog den til sin søn 1787, fik han kun 25.000 for den. Hans Adolf Møller døde 1791, hvorefter Estruplund solgtes ved auktion til grev *Preben Brahe Schack*. Han fik kongelig bevilling til at lægge Estruplund under stamhuset Stenalt, men dette blev nedlagt 1805, og året efter solgtes gården for 98.000 rdl. til kaptajn *Johan Caspar de Mylius*, der erhvervede en mængde gårde, bl. a. Lystrup og Rønningesøgaard. 1810 frasolgte de Mylius en del af godset. Han var en dygtig administrator, der drev sine ejendomme godt. Hans søn, kammerjunker Sigismund Wolff Veith de Mylius solgte 1853 gård og gods, som nu udgjorde 57 tdr. htk., til brygger *H. Müller* og kaptajn *Frederik Buchwald* for 120.000 rbdl. Det følgende år overgik den til Buchwalds søn, løjtnant *Jochum Christian Buchwald*. Denne besad gården i en lang årrække,

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

indtil den i 1899 blev solgt ved tvangsauktion. Det var sparekassen Bikuben, der overtog den for 219.500 kr. 1902 købtes gården af kammerjunker Just Henrik Krieger, der gik konkurs og i 1911 blev Estruplund atter solgt ved auktion for 300.000 kr. til partikulier C. F. Lehrman. Året efter købte kaptajn, kammerherre *Valdemar Krieger* den for 370.000 kr. Efter hans død 1942 arvedes den af grandnevøen, den nuværende ejer, *Oluf von Lowzow*.

Estruplunds hovedbygning er opført i 1863 ved arkitekt Th. Sørensen, men blev ombygget 1916, da en etage tilføjedes. Den består af en hovedfløj med to korte tværfløje og har høj kælder med to overliggende etager. Indvendigt blev den ombygget og moderniseret i 1952 - 55 ved arkitekt J. P. Hjersing. Avlsbygningerne er underkastet omfattende ombygninger i 1956 - 63. Haven er stor og smuk. Gårdens nuværende areal er 464 tdr. ld. ager og eng samt 175 tdr. ld. skov. Under Tørslevgaard, der tilkøbtes i 1917, hører 226 tdr. ld.

GUNNAR OLSEN

EJERE

1609 Anders Friis
Eske Brock
1625 Frands Lykke
1661 Peder Gad
1668 Knud Jensen
1680 Johan Rantzau
1684 L. Eriksen Wraae
1723 J. Kaalund
1745 H. Eilersen Steenfeldt
1785 Chrf. Møller
1791 P. Brahe Schack
1806 J. C. de Mylius
1853 H. Müller og Fr. Buchwald
1854 J. Chr. Buchwald

1899 - 1912 Forskellige ejere
1912 V. Krieger
1942 O. v. Lowzow

BYGNINGER

1863 Hovedbygningen opført ved Th. Sørensen

1916 Hovedbygningen forhøjet

1952 - 55 Hovedbygningen ombygget og moderniseret ved J. P. Hjersing
1956 - 63 Avlsgården omfattende ombygget og moderniseret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

Hevringholm

Vivild sogn, Sønderhald herred, Randers amt

Hevringholm er Rosenkrantz'ernes gamle stamsæde, stedet, hvor de første kendte medlemmer af den stadig livskraftige adelsæt holdt til, længe inden de førte det siden så berømte slægtsnavn, dengang de blot kaldte sig med jævne danske navne som almindelige bønder. Gamle genealogier førte frejdigt slægtens stamtræ det meste af et tusind år tilbage i tiden og fablede om en hr. Erik Rosenkrantz, der vel drog på valfart til det hellige land, men alligevel ville jordes i fri luft, som en anden hedning i en høj på Hevringholms enemærker. Nu nøjes man mindre fantasifuldt med at føre *Rosenkrantz'erne* tilbage til ridderen Niels Iversen (død senest 1355), hvis sønner, ridderne *Iver, Erik* og *Jens Nielsen* alle nævnes til Hevringholm omkring midten af det 14. århundrede. Blandt deres afkom var især Niels Iversen og Niels Jensen (Rosenkrantz) kendt i dronning Margrethes tid. Den før-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ste døde barnløs, men fra den anden nedstammer alle optegnede medlemmer af slægten. Den mest fremtrædende af hans sønner var rigshofmesteren hr. Otte Nielsen, der imidlertid giftede sig ind på Bjørnholm og 1466 overdrog broderen Anders, kaldet Stygge Nielsen, sine rettigheder i Hevringholm med byer og mølle, og lignende afståelser har vel de andre brødre gjort. De havde alle erhvervet betydelige godser ved deres giftermål. I en årrække før arveskiftet stod ellers Otte og Stygge Nielsen side om side i fejden med den stridbare Lave Brock til Estrup, der især gik voldsomt til værks mod hr. Otte, men også klagede over, at hr. Stygge havde ladet Hevring mølle bygge på hans rette jord i Lystrup. Det var nu på en grund, der lovformeligt var erhvervet af trediemand, så søgsmålet blev kendt ugyldigt. Selv om Stygge Nielsen var ridder, spillede han ikke nogen større rolle i datiden, så lidt som hans sønner på en enkelt nær, hvis ry til gengæld langtfra var det bedste. Det var nemlig den for sit lastefulde liv og hele usømmelige fremfærd berygtede Børglum-biskop Niels Stygge, hvis meriter kun overgås af søstersønnens og efterfølgerens, den værdige Stygge Krumpen. Dog holdt heller ikke broderen Erik Stygge sig til lovens lige vej, om ellers folkevisen står til troende, når den fortæller om hans bortførelse af jomfru Kirsten fra Frøslevgaard på Mors. En tredie broder Timme Styggesen er kun lidet kendt, og meget ved man heller ikke om Ejler Styggesen, der arvede Hevringholm, som atter gik i arv til hans fem sønner og ene datter. Dog havde Timme Styggesens datter, Sidsel Rosenkrantz, enke efter den kendte Erik Krummedige til Hønneborg, også en andel, som hun 1551 oplod til sin »kære farbroders børn«. Da var et af disse nylig død, nemlig Jørgen Stygge, formodentlig den ældste, der indtil da havde optrådt på de andre søskendes vegne, når det gjaldt retstrætter om Hevringholm. Året efter holdt hans søskende skifte og enedes om, at en af brødrene ved lodtrækning skulle overtage Hevringholm og udløse hver af de andre med 400 gode joakimsdalere. Erik Stygge blev den heldige, men døde 1561, så de fire søskende kom atter i besiddelse af fædrenegården. Men inden ti år var omme, lå de tre brødre i graven. Den mest kendte, Christoffer Stygge til Lynderupgaard, en gammel bispegård, han havde købt, blev dødelig såret i slaget ved Bornholm 1565. Fem år senere døde den ligeledes ugifte Peder Rosenkrantz og året efter

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

igen den sidste af brødrene, Stygge Ejlersen, der efterhånden var blevet en meget velhavende mand.

De tre ugifte brødre, Jørgen, Erik og Peder ligger begravet i Vivild kirke under en fælles ligsten, der viser dem som drabelige, harniskklædte krigsmænd. Søsteren Birgitte fandt derimod sit »sidste lejersted« fjernt fra hjemegnen, i Taulov kirke, i det sogn, hvor Hønneborg lå. Hun synes at have været nært knyttet til sit søskendebarn Sidsel Rosenkrantz og lod både hende og sig selv portrættere på den fælles ligsten. Jomfru Birgitte boede sine sidste år der i nabolaget på Nebbe, som hun havde arvet efter fru Sidsel. »En fin gammel jomfru« lød hendes eftermæle.

Hevringholm gård og gods ejede hun sammen med Kirsten Rosenkrantz, det eneste barn af Stygge Ejlersen, som efter Birgittes død blev eneejer og 1582 bragte såvel det gamle stamsæde som Lynderupgaard til sin husbond *Niels Skram* til Urup, søn af »Danmarks vovehals«. Efter hans død i 1601 gik Hevringholm med de andre herregårde i arv til deres eneste barn Elsebe Skram. Hendes ægtefælle, unge *Eske Bille* til Svanholm, var så velhavende som hun, og alligevel døde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

han 1608 yderlig forarmet, så enken måtte sælge både hans og sine egne godser, Urup, Svanholm og Hevringholm. Den sidste købte *Eske Brock* for 50.000 speciedaler, og endda sagsøgte han fru Elsebe til betaling af endnu 49.000! Forgæves søgte hun at redde så meget som en enkelt lille bondegård ud af det totale forlis. Endogså sine smykker måtte hun sælge, og hendes demants-armbånd blev kun reddet, fordi kongen lod det købe tilbage og skænkede hende det. Den rige arving måtte æde nådsensbrød på Lynderupgaard hos sin stedmoder fru Agathe Seefeld.

Med fru Elsebe drog den sidste ætling af Rosenkrantz'erne bort fra Hevringholm, efter at gården i 300 år og måske meget længere tilbage havde været i slægtens eje.

Eske Brock blev efterhånden ejer af 12 herregårde, en af sin tids rigeste mænd. Men han døde i 1625 som den sidste af sin slægt. Datteren Elisabeth Brock bragte Hevringholm til sin mand *Frands Lykke* til Overgaard, der kappedes med svigerfaderen i rigdom, ja var en af dem, som samtiden begavede med tilnavnet: den rige. For hans eneste søn Kaj Lykke syntes verden således at ligge åben i rigdom og glæde. Skæbnen ville det anderledes. Nogen særlig betydelig personlighed var Kaj Lykke næppe, skønt omsværmet af det smukke køn, og hans løbebane som krigsmand blev kortvarig. Det turde være kendt nok, hvorledes hans letsindige ord, om dronningen der lå i med sine lakajer, bragte ham fra ære og gods. Livet reddede han kun ved flugt. Al hans ejendom, han havde arvet halvsjette tusind tdr. htk., blev konfiskeret i 1661, men måtte til dels udlægges til hans kreditorer, for hans gæld var af formidabel størrelse. Hevringholm gods blev skilt og splittet ad til mange forskellige, og Hovedgården alene, uden noget bøndergods, blev i 1664 mageskiftet til *Oluf Daa* til Borreby, der to år senere udlagde den til sine børn for deres mødrenearv. Den ældste søn Claus Daa, som bestyrede gården for sine umyndige søskende, syntes imidlertid ikke, at driften kunne svare sig og solgte derfor i 1667 Hevringholm til *Hans Friis*. Hermed blev faderen meget ilde tilfreds, han havde selv regnet med at skulle bo på gården, og det kom til proces. Sagens akter giver indblik i hyggelige familieforhold. Faderen beskyldte sønnerne for at have frarøvet ham hans papirer. De brød hans kammer op og borttog »alle breve, regnskaber og beviser, item

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningens gårdside set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

kopier af den ordre og instrux, jeg haver gjort om deres optugtelse i Frankrige, sigendes nu deres fortæring ikkun at have været 4.000 nogle hundrede franske gylden. Dem kommer man ikke vidt med. Thi 4 sønner ungefær i 10 år at holde udenlands, dertil vil mere til«. Højesteret stadfæstede dog salget, »efterdi det er samtlige Oluf Daas børns gavn og bedste«.

Oberst Hans Friis, af de gamle Skaktavl-Friiser, søn af den kendte kansler Christen Friis, var en ret interessant skikkelse og for vore dage mere levende end mange af hans samtidige, fordi han har skrevet sine memoirer. De viser en ærgerrig, naiv og selvoptaget mand, noget tilbøjelig til praleri. Selv gjorde han sig til af, hvorledes han havde holdt sin gård Clausholm mod de svenske, mens hans tyske kolleger i den danske hær påstod, han havde udvist fejhed i slaget ved Nyborg. Oluf Daa på sin side beskyldte ham for at have besnakket sønnerne til salget, fordi han havde overtaget en del af det forrige Hevringholm gods. Det kunne i så tilfælde synes at være skæbnens retfærdige gengældelse, når det gik ham på lignende måde som Oluf Daa. Hans

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

eneste datter døde efter at have testamenteret sin mødrenearv til sin mand Johan Rantzau. Og det endte med, at Hans Friis måtte afstå Clausholm, sin kones gård, til grev Reventlow, hvem svigersønnen havde overdraget sin fordring.

Hans Friis måtte nu nøjes med sine herregårde, Hevringholm, hvis gods han efterhånden havde indløst, og Tustrup, bygget af ham selv på en nedlagt bondebys jorder i Hørning sogn. Men 1695 overdrog han sine godser til brodersønnerne, Tustrup-Essenbæk til Gregers og Hevringholm til Christian Friis, officer som broderen, idet de samlede godser skulle arves af den længstlevende og forblive samlet som et stamhus. Samtidig anordnede Hans Friis sin egen begravelse, der skulle foregå i al tarvelighed, i en mærkelig modsætning til det pragtfuldt udstyrede ligkapel, han havde ladet indrette i Hørning kirke. Kun nogle få bad han følge kisten, foruden brodersønnerne tillige »svogeren« Kaj Lykke! Hevringholms tidligere ejer havde fået lov til at vende tilbage til landet i 1685. Hans Friis' svigersøn var i andet ægteskab gift med Kaj Lykkes steddatter.

Efter Gregers Friis' død som ungkarl 1711 bestod stamhuset altså af tre godser, Hevringholm, Tustrup og Essenbæk, ialt ca. 885 tdr. htk. Også Christian Friis døde ugift 1727 som den sidste mand af Friis'ernes gamle stamme. Han må have været en ener, en mand, der ikke som sine lige ville stedes til hvile bag kirkemure og prunkende marmor. Han brød datidens skik og blev efter eget forlangende begravet under åben himmel på Vivild kirkegård, »hvor han ofte skal have siddet og fornøjet sig over den vide udsigt«.

Stamhuset tilfaldt nu en søn af Hans Friis' svigersøn i dennes andet ægteskab, general *Christian Rantzau-Friis,* der ligeledes døde barnløs 1731, hvorefter der opstod strid om besiddelsesretten mellem familierne Below og Beck i Skåne. Jokum eller *Joachim Beck,* siden kaldt *Beck-Friis,* blev kendt arveberettiget og efterfulgt af sin søn, »karolinen« Corfitz Beck-Friis, veteran fra Karl XII's krige, der havde døjet russisk fangenskab i Sibirien, og han blev atter 1761 fulgt af sin søn grev Joachim Beck-Friis, der imidlertid søgte om tilladelse til at afhænde stamhuset og fik den.

1783 blev Hevringholm med 363 tdr. htk. bøndergods solgt på auktion til *Laurids Sørensen* af Hevring mølle, og hermed var dens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

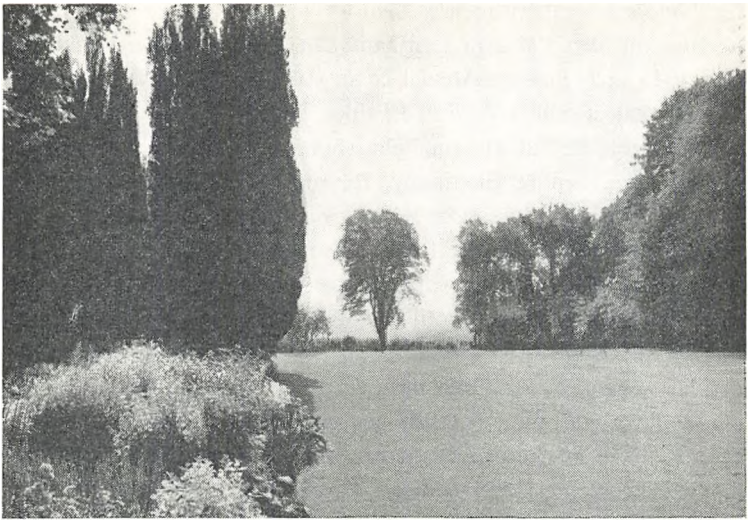

Parti af parken (fot. Niels Elswing).

saga som hovedgård ude. Den ny ejer fik bevilling til at udstykke både gård og gods uden tab af hovedgårdsrettigheder. Ganske vist fulgte der endnu 134 tdr. htk. bøndergods med Hevringholm, selv på 62 tdr. htk., da han 1796 solgte til amtmand, kammerherre *Peter Severin Fønss* til Løvenholm, men denne udparcellerede yderligere gården og oprettede Julianeholm og Marienborg på henholdsvis 10 og 13 tdr. htk., ligesom han solgte det resterende bøndergods og endelig 1813 selve Hevringholm, nu kun på 35 tdr. htk., til Frans Blegvad. Denne handel gik imidlertid tilbage, og 1824 blev gården på tvangsauktion købt af Aalborg Hospitalsdirektion, som 1828 afhændede den til Mogens Christian Kjeldsen. Efter ham har den været ejet af hans søn Chr. M. Kjeldsen og svigersøn, læge N. E. Zimmermann 1855 - 62, derefter af kandidat W. C. Olsen, som overdrog den til Morten Olsen, efter hvis død i 1910 enken Gerda, født Heckscher, 1915 solgte til J. Skriver Pedersen, der dog kun havde den nogle måneder, inden Jensen købte af ham og 1916 solgte til Jacob Nielsen Dideriksen. 1921 blev Hevringholm købt af et konsortium, der året efter udstykkede jord fra den bl. a. til 17 statshusmandsbrug, hvert på knap 12 tdr. ld.,

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

og solgte selve gården med ca. 640 tdr. ld. til *P. Knudsen. Poul Arkner* overtog den 1943 fra fabrikant *L. C. Rasmussen* og solgte den igen 1946 til *J. Balling*. Arealet er nu 402 tdr. ld., hvoraf 35 er skov.

Man skal et godt stykke ned i tiden, inden man får noget at vide om bøndergodset til Hevringholm, bortset fra det, der lå nærmest hovedgården, nemlig Hevringby, Hevringmølle, Vodkær og Bjørnekær, to forsvundne byer. Om selve hovedgårdens enemærker blev der ført langvarige retstrætter, fordi en sognegrænse, der tillige var et herredsskel, løb mellem hovedgården og Hevring by, der, som navnene siger, havde nøje tilknytning til hinanden. Man ville skrive de Hevring bønder i »kongsskat«, fordi de ikke boede i det sogn, hvor hovedgården lå, og gang på gang blev der i det 16. århundrede ført vidnesbyrd om, at de havde været skattefri med andre ugedagstjenere, »fordi at de haver ikke mange ugedagstjenere til Hevringholm i det sogn, som hun udi ligger, og Hevringbøj er ret ugedagstjenere og træl til Hevringholm i lang tid«. Måske var det for at undgå videre vrøvl, at Eske Brock købte Estruplund og gjorde den til ladegård under Hevringholm. Den hørte ikke til det gods, han i 1608 overtog fra Elsebe Skram foruden Hevring mølle, ialt 83 bøndergårde og 42 huse, nemlig i Vodkær by 6 gårde og 3 huse, Lystrup 8 og 11, Vivild 7 og 1, hele Hevring by 14 og 10, resten i Øster Lisbjerg og andre herreder. Ved konfiskationen 1661 var grundstammen vel den samme, det samlede gårdantal derimod ca. 115, hvortil kom bol og gadehuse. Og godset var bedre arronderet, der lå flere gårde inden herredsgrænsen og navnlig i det nærmeste nabolag, således i Vivild 17, Lystrup 12, Ørsted 17, men Vodkær by var forsvundet, velsagtens lagt under hovedgården. Hertil kom endda Estruplund med 42 gårde. Ialt lå 112 gårde inden for 2-milegrænsen. Hele dette anselige gods blev som omtalt spredt for alle vinde og aldrig samlet igen. Selv om det lykkedes Hans Friis at samle 356 tdr. htk. bøndergods til Hevringholm, så var det ikke de samme ejendomme og lå ikke så belejligt. F. eks. Estruplund med det meste af godset i Rougsø herred kom ikke mere under gården, og de omboende herremænd, som ejeren af Løvenholm, gav ikke slip på det Hevringholm gods, de havde erhvervet. Da Laurids Sørensen i 1785 afgav sin indberetning om stamhuset, lå der i Kalø amt kun 62 tdr. htk. under Hevringholm, nemlig 9 gårde i Lystrup by, nogle huse og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

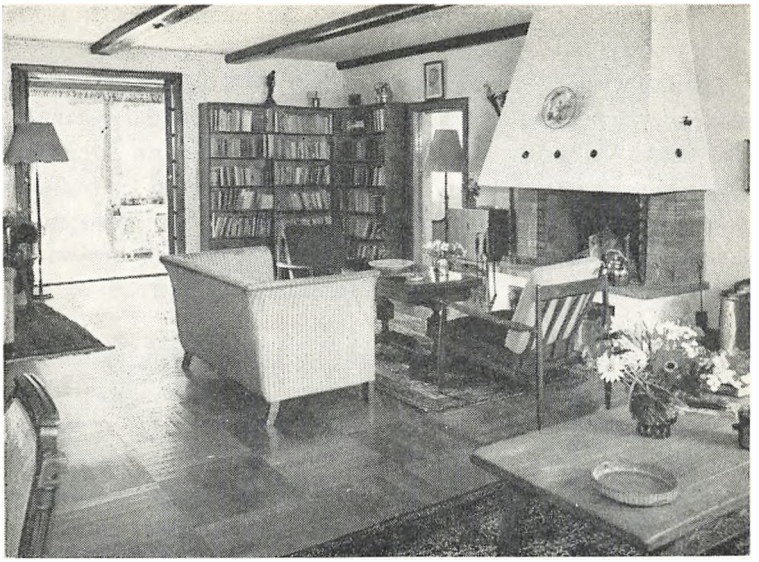

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

Hevring mølle, og i Dronningborg amt knap 165, nemlig Ørsted by 14, Store Sørup by 10, Tørslev 2, Ingerslev 1.

Om bygningerne på det gamle Hevringholm har man kun nødtørftig underretning. Gården lå fra gammel tid ret utilgængeligt i det store kær, som strakte sig på begge sider af åen, som gjorde skel mellem Rougsø og Sønderhald herreder, nær bredden af dette vandløb. Voldstedet ses endnu med spor af gravene. Det var et dobbelt voldsted med det firkantede borggårdsanlæg omgivet af brede grave, og udenfor lå ladegården på et større ligeledes rektangulært voldsted, værnet af en smallere grav. Frands Lykke skal have opført det borggårdsanlæg, som stod til omkring år 1800, en trefløjet bygning i to etager over høje, hvælvede kældere. »Mod syd har stået et tårn, som synes at have været bygt op til muren inde i den inderste borggård«. Denne var snæver nok, »omtrent 20 skridt i kvadrat«. Der skal have været et »smukt kapel på gården og over porten sås bygherrens og hans frues navne og våben med årstallet 1650«. Figurer af »Holger Danske og Burmand« stod på hver sin side af port eller hoveddør.

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

Af en stor ladebygning mod øst var der endnu for godt 125 år siden tydelige spor tilbage.

Gårdens bygninger vurderedes i 1661 til 4.000 daler, men deres tilstand var få år efter, da Daa'erne havde solgt Hevringholm, langtfra den bedste. Vel var det »en stor vidtløftig bygning, men«, skrev Claus Daa, »så er dog deraf det ene hus i ladegården, som var det bedste og mest fornødne, ganske afbrændt, det øvrige og både i borggård og ladegård således slet ruineret og forfalden, at det ikke med mange 1.000 rdl. skal kunne igen repareres«. Havde svenskerne også huseret her?

Da gården 1783 blev udbudt til salg, med en besætning på 120 - 130 køer, 30 - 40 stude, 200 får og en halv snes heste og en forpagtningsafgift på 1.419 rdl. og 150 tdr. korn, hed det sig, at den var en gammel borg med »prægtige bygninger«. Men kammerherre Fønss nedbrød dem alle og opførte Ny Hevringholm, som gården en overgang blev kaldt, nærmere kysten og til dels med benyttelse af materialer fra den gamle gård. Denne bygning i én etage med gennemgående kvist, den nuværende hovedbygning, er for størsteparten af egebindingsværk, dog med partier mod gården af grundmur. En mindre sidelænge blev bygget til i 1870.

MOGENS LEBECH

EJERE	BYGNINGER
ca. 1355 Iver, Erik og Jens Rosenkrantz	
1582 Niels Skram	
1601 Eske Bille	
1608 Eske Brock	
1625 Frands Lykke	Trefløjet borggård med tårn samt ladegård opført på dobbelt voldsted
1664 Oluf Daa	
1667 Hans Friis	
1727 Chr. Rantzau Friis	
ca. 1731 Joachim Beck(-Friis)	
1783 L. Sørensen	
1796 P. S. Fønss	Hovedbygningen opført
1813 - 1922 Forskellige ejere	1870 Sidefløj opført
1922 P. Knudsen	
1940 L. C. Rasmussen	
1943 P. Arkner	
1946 J. Balling	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

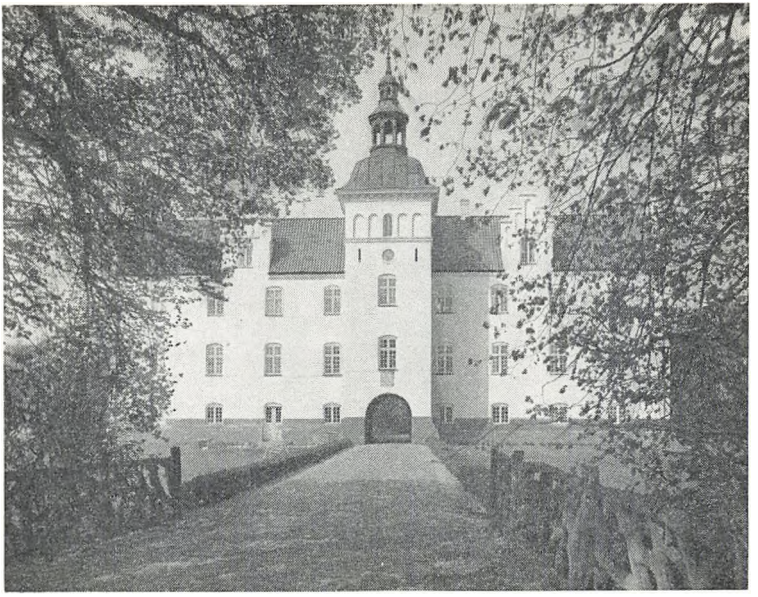

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Meilgaard

Glesborg sogn, Djurs Nørre herred, Randers amt

Djurslands nordkyst er mærkværdig forskellig fra egnen omkring Kaløvig; mens naturen her er smilende, frodig og afvekslende, er den hist barsk, gold og ensformig. At komme de få mil fra Skødstrup og Rodskov til Fjellerup-Glesborg er næsten som at komme fra Sydfyn til Midtjylland. De højtliggende jorder omkring Tranehuse er tørre og sandede, i lavningerne breder der sig kær og moser; større hedestrækninger findes vel næppe mere, men de lilla lyngtotter, der i høstens tid titter frem rundt om på mark og i mose, er rester af fordums ødemarker. Er der således noget i landskabet, der minder om midtjyske bakkedrag, skal luften nok fortælle en, hvor man er; den vind, der fra nord står ind over højderne ved Glesborg, har ikke »vugget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

sig frem over den brune hede«, den kommer lige fra det åbne Kattegat, luften og lyset præges af havets nærhed. Ser man mod nord, fanges blikket straks af den lange lige kystlinje, bag den breder det øfri hav sig til kimingens rand, foran den brede flade strand rejser der sig en mægtig træklædt klitvold — det ejendommeligste i egnen — der skærmer de lavtliggende skove og engdrag mod storm og sandflugt.

I en egn som denne var der gode vilkår for middelalderens herremænd: I skovene kunne de bede både hjort og hind, og der var olden til mange svin, de vidtstrakte enge gav græsning til stude og køer, de lette, tørre jorder på højderne egnede sig godt til tidens agerbrug, og på en holm i et kær kunne borgen ligge trygt bag sin skærmende grav.

Omtrent 650 m sydøst for det nuværende Meilgaard findes mellem høje banker spor af voldstedet Gammel Meilgaard. I 1850 beskrives det som »svage Spor af et rundt Voldsted, der omtrent har 25 Alen i Gjennemsnit, er omgivet af Kildevæld og Enge, Levninger af uvejbare Moser; strax Øst for Voldstedet findes en halvmaanedannet Skandse eller Forborg, men det hele vil meget snart være aldeles forsvundet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

under Ploven, der dog endnu af og til bringer gamle Muursten for Dagens Lys«.

Den ældste skriftlige efterretning om Meilgaard er et pergamentsbrev af 1345, hvori meddeles, at *Vogn Pedersen* ved skiftet efter *Niels Griis* har fået 2 mark guld i »mæthælsgarthsmark« og 3 mark guld i »dyupækyærsmark« som erstatning for det gods, som Niels havde solgt af sin hustrus gods; endvidere havde han med sin hustru arvet en broderlod i Schærbæch, som han havde solgt til Peder Markvardsen (Skjernov) for 14 mark sølv; denne havde udbetalt de 6 mark kontant og lovede at betale de 8 til næste pinse til Vogn Pedersen selv eller til et bud, der bragte kvittering; Peder Markvardsen lovede, hvis budet ikke turde rejse alene med de 8 mark, at føre ham trygt til Randers eller videre. *Peder Markvardsen,* der tilhørte slægten *Skjernov,* var gift med en datter af Niels Griis og synes på en eller anden måde at være kommet i besiddelse af Mæthælsgarth (Meilgaard); han var endnu i live 1386 og efterlod sin ejendom til sin søn Markvard Pedersen, der døde før 1440. At dennes søn, Markvard Markvardsen Skjernov, der døde som ærkedegn ved domkirken i Århus 1461, ikke blot ejede Skærbæk, men også Meilgaard, fremgår af skiftet efter ham 1461, hvori der står: »Da kom dette gods i Iver Andersens rette skifte som er Medelgaard og al Skærbæk by og en saltkedel, som kaldes Kors Bod, og en halv saltkedel«. Efter Iver Andersen, der var ærkedegnens søstersøn, blev der gjort lovhævd på arven, der blev skiftet i 1476. Den omfattede Dybkjærs eng, Medelgaard og Skærbæk, altså alt hvad Vogn Pedersen 1345 havde arvet efter Niels Griis.

Grænserne for Medelgaard og Skærbæk trækkes: I vester til Jes Iversens dam og nord til havs og sønder fra Jes Iversens dam og til en vej, som kaldes Tingstien, og så øster til en pæl, som kaldes Landhe Stage, og så nord til Giødbæk og så nord til have hos Treamølle.

Markvard Iversen Skjernov, Iver Andersens søn, fik hovedparten af arven, men hans to søstre og andre slægtninge fik også lod og del i den, og han bortsolgte bl. a. Skadholt og Dybkjærs Holm til sin morbroder og nabo Anders Mund til Sostrup, så det var en meget forringet ejendom, han ved sin død 1499 efterlod sin søn Niels Markvardsen, der viste sig at kunne samle, hvad faderen havde spredt. I de første år stod dog Markvard Iversens enke Anne Nielsdatter Lykke

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for styret, og hendes broder Jacob Lykke tilkøbte sig en part i gården. Niels Markvardsen Skjernovs første hustru var Anna Clausdatter Neb, der fødte ham sønnen Niels, den anden, Dorte Nielsdatter Tornekrands, bragte ham en betydelig medgift og var barnløs. Fra 1520 var han lensmand på Braade (Holsteinborg) og i Grevefejden skibshøvedsmand under Peder Skram. Det lykkedes ham at købe de fleste bortkomne parter tilbage; men da han i 1525 købte Jacob Lykkes part, måtte han forpligte sig til at give sælgeren og hans arvinger forkøbsret på hele Meilgaard, og det lykkedes ham ikke at vinde det tilbage, som naboen på Sostrup havde købt.

Han havde håbet at kunne efterlade sin betydelige ejendom til sin eneste søn Niels; men denne nåede ikke at tiltræde arven, da han 1540 omkom i et slagsmål i borgestuen hos Lave Brock på Estrup. Først 13 år efter sønnens død udstedte Niels Markvardsen på Meilgaard et åbent brev, hvori han »oplader, under og aldeles giver fra sig en hovedgård Medelgaard med 5 gårde, 9 bol og 1 mølle i Skærbæk til sin kære fadersøstersøn, *Axel Juul* til Willestrup«, hvorefter Niels Markvardsen på Nørreherreds ting adopterede fætteren som sin søn og arving til Meilgaard.

Axel Juul (1503 - 77) var søn af Søren Juul på nabogården Hedegaard og Markvard Iversens søster Dorte og havde ved dygtighed og held svunget sig op til en ledende stilling i den jyske adel. Han samlede en mængde gods, navnlig i Himmerland, hvor han byggede den statelige firlængede gård Willestrup. Samme år, som den stod færdig (1542), hjemførte han Ove Lunge til Tirsbæks datter Kirsten som sin brud. 1551 blev han landsdommer i Nørrejylland og lensmand på Asmild Kloster.

Palmesøndag 1560 lukkede gamle Niels Markvardsen på Meilgaard sine øjne som slægten Skjernovs sidste mand. Axel Juul annammede sig gård og gods, men blev stævnet af sin »kjære moder«, fru Dorte. Hun gjorde fordring på de tre parter af gården, da den var købt sammen for hendes formue. Rettertinget anerkendte Axel Juuls ret til hele gården, men erklærede, at den først efter fru Dortes død skulle tilfalde ham og hans arvinger. Hvornår hun er død, vides ikke, men at hun var i live 1564, fremgår af Niels Markvardsens ligsten i Glesborg kirke, som har følgende indskrifter: Niels Marchorsen och fru

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

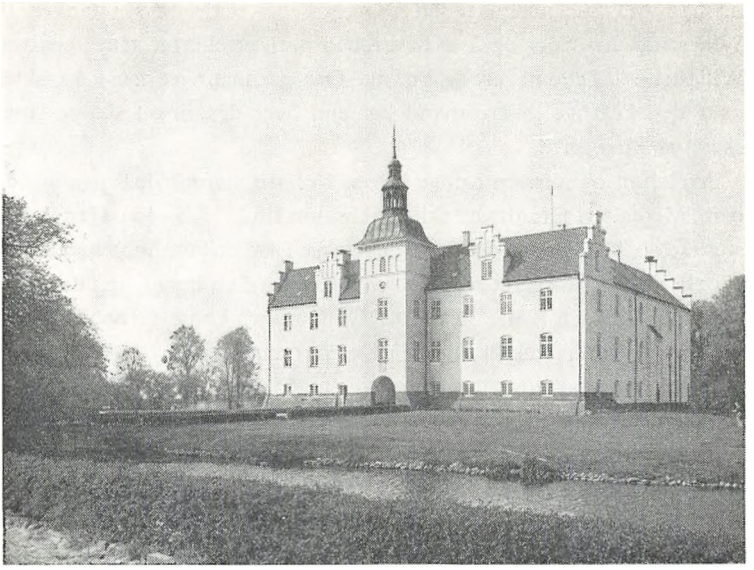

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Daarite Nielsdatter hans son. Gud give dennem en salig opstandelse 1564. Herunder liger erlige oc velbørdige Mans salig Niels Marchorsen til Meilgaard som døde palm søndag 1560 og agter hans høstru frue Daarite at lige herunder hans son Niels Nielsen som han havde med sin første høstru fru Anne Klavs Neps dater.

Længe har det dog næppe varet, før Axel Juul for alvor annammede sig gård og gods, thi i 1573, i sit halvfjerdsindstyvende år havde han bygget det nye Meilgaard, der står endnu, om end stærkt omdannet både indvendig og udvendig. Det er en trefløjet gård, der er opført på en lav holm i en temmelig stor rund dam, som danner den meget brede og uregelmæssige borggrav; denne har mod syd været endnu bredere, end den er nu, thi de små haver på begge sider af indkørselen er sandsynligvis anlagt på opfyldt grund. Adgangen er fra syd, fra det faste land. Midt på hovedfacaden er der bygget et fremspringende, firkantet tårn med hvælvet gennemkørsel til borggården, der er åben mod nord. Den eneste iøjnefaldende enkelthed, der er bevaret fra Axel Juuls tid, relieffet over porten med bygherrens

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og hans hustrus portrætrelieffer og våbener, leder straks tanken til Willestrup, hvor der også er bevaret to portrætrelieffer af ægteparret. Willestrup billederne er de bedste. Der er ubetinget mere karakter over den kraftige, bistre mand her end over den noget slappe langskæg på Meilgaard.

Axel Juul og Kirsten Lunge havde 16 børn, hvoraf de 9 overlevede dem. Meilgaard tilfaldt ved skiftet Absalon Juul (1555 - 89). Han havde studeret i Witenberg og var blevet ansat i kancelliet, hvor han avancerede til øverste sekretær. Han gav Meilgaard en betydelig udvidelse, idet han 1587 af Knud Brahe til Gudumlund købte Grønholt skov, som i sin tid havde tilhørt Markvard Iversen. Han døde ugift og efterlod Meilgaard og Hedegaard til sin ældre broder Ove Juul (1549 - 1604), der havde en stor børneflok, men den eneste søn, der overlevede ham, Frands Juul, solgte 1613 de to gårde til *Jørgen Kaas* til Gelskov (1554 - 1619), der 1600 var blevet gift med hans søster Dorte Juul. Meilgaards skov var takseret til 950 svins olden, Hedegaards til 470. Det bemærkes, at der regnes 48 svins olden på en td. htk. (i stedet for 24), »da skoven er af havvind bedærvet«. Til Meilgaard (50 tdr. htk.) hører der 3 gårde og 7 bol i Skærbæk, til Hedegaard (14 tdr. htk.) 5 gårde i Hedegård by. 1608 blev Jørgen Kaas lensmand på Københavns Slot, men da han havde købt Meilgaard, opgav han denne vigtige post og fik i stedet Aarhusgaard. Jørgen Kaas' og Dorte Juuls minde bevares i Glesborg kirke, som de forsynede med nyt inventar. Et epitafium over det gavmilde ægtepar blev fjernet 1837. Fru Dorte sad enke på Meilgaard til sin død omkring 1640. Da hun var barnløs, blev det hendes søster Annas børn, *Christoffer* og *Sten Bille,* der tiltrådte arven efter hende. De Skjernov'ers gamle slægtsgård gled nu ud af Juul'ernes besiddelse og har siden da ført en meget omtumlet tilværelse, gennem næsten tre hundrede år er den kun tre gange gået i arv fra fader til søn.

1663 blev Meilgaard og Hedegaard købt af *Erik Høg (Banner)* til Kongstedlund og gik ind i det store godskompleks, der samledes omkring Bjørnholm. Men da hans søn Iver Juul Høg 1681 heraf oprettede baroniet Høgholm, blev Meilgaard ikke optaget i dette og gik ved baronens tidlige død over til hans enke, fru Helle Trolle, der i 1689 ægtede Palle Krag til Katholm og i 1694 solgte Meilgaard, Øster-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Meilgaard, set fra syd (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Avlsgården (fot. Niels Elswing).

gaard og Hedegaard til *Adam Ernst von Pentz* til Aastrup. Om godsets omfang oplyser den nye matrikel (1688): hovedgården omfatter 51 tdr. htk. ager og eng, 11 tdr. htk. skovskyld, der er 223 tdr. ld. under plov, marken har 9 vange, der første år sås med boghvede og rug, andet år med rug, tredje år med havre, og hviler fra det fjerde til det niende år. Der er 250 svins olden, 100 høveders græsning, 100 læs godt hø, 30 læs mosehø. Kukkerhusene og Glarhytterne har noget opbrudt skovjord. Skoven ligger omkring gården, er vidtløftig nok, består af ege og bøge, men er meget forhugget, desuden en stor del udgangen og topfalden. Bøndergodset er vokset betydeligt siden 1663; foruden Skærbæk og Hedegård byer omfatter det nu det halve Glesborg (6 gårde) og 3 gårde i Laen, ialt 314 tdr. htk. gods. Omkring århundredskiftet sad »den onde junker Pentz« som ejer på Meilgaard. Om ham fortæller sagnet, at han mishandlede et af sine børn til døde og kastede liget i borggraven, han beskyldtes også for at have stået i ledtog med en tyvebande, »de Glesborg tyve«, der gjorde hele egnen usikker og stjal kreaturer, kobbertøj, trækævler o. lign. hos bønderne

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for at sælge tyvekosterne på andre egne, og man kan endnu i vore dage høre fortælle, at han hver nytårsnat kommer kørende med sorte heste over broen. Hvorom alting er, Pentz var en utiltalende person og en slet økonom, der 1699 måtte sælge Østergaard og 1703 Meilgaard, Hedegaard forsvinder nu som hovedgård og omtales som en landsby, og 1729 døde i stor fattigdom. Køberen var hans svoger, justitsråd *Henrik Bille* (død 1708). Enken fru Ingeborg Christine von Pentz, fik kongelig bevilling til at nedbryde Skærbæk by, 10 bol og 17 huse, på betingelse af, at der blev oprettet ligeså mange bol og huse på hovedgårdens jord. Som grund til nedbrydningen anføres, at jorden var så dårlig, at beboerne ikke kunne bestå ved den, hvorfor de var slemme til at stjæle; mens Skærbæk jord nu blev indlemmet i hovmarken, opstod Tranehusene og Tvedhusene som husgrupper under hovedgårdstaksten.

Ingeborg Christine v. Pentz ægtede 1711 Kjeld Krag Sehested, men døde 1719; arvingerne solgte 1720 Meilgaard (63, 56 og 225 tdr. htk.) til oberst, senere generalmajor *Poul Rosenørn* (død 1737), der fulgtes af sin søn major Johan Nicolai Rosenørn (død 1747). Generalmajor *Otto Christopher v. d. Osten,* der 1752 giftede sig med major Rosenørns enke, Sophie Amalie Dyre, forøgede godset betydeligt og var en virksom mand. Om Meilgaard i hans tid meddeles det i Danske Atlas (1768) at: »... Værelserne ere nu smukke og moderne indrettede, derhos en kunstig Have anlagt med Irregange og Lysthuse. Besætningen er dels Staldstude dels Hollænderi«. At indboet har været betydeligt og ikke helt let at flytte med, fremgår af følgende bestemmelse i skødet 1769: »Når jeg flytter bort, da skal mig gives tre par forspandsbæster for min egen vogn og 30 velbespændte bøndervogne af godset til min bagages transport enten til Århus eller til Randers; men bliver mit flyttegods med skibslejlighed bortført enten fra Rygård Strands Ladeplads eller Treå Mølles, da skal køberen være forbunden at skaffe mig så mange vogne, som til sammes henkørsel og udskibning behøves uden at bestemme og desuden at befordre mig, mine domestiquer og medhavende bagage så langt som til Århus eller Randers med tre forspandsheste og tre bespændte bøndervogne«. Samme skøde oplyser, at godset omfatter 385 tdr. htk., næsten hele Glesborg og store dele af Hemmed og Hammelev sogne samt strø-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

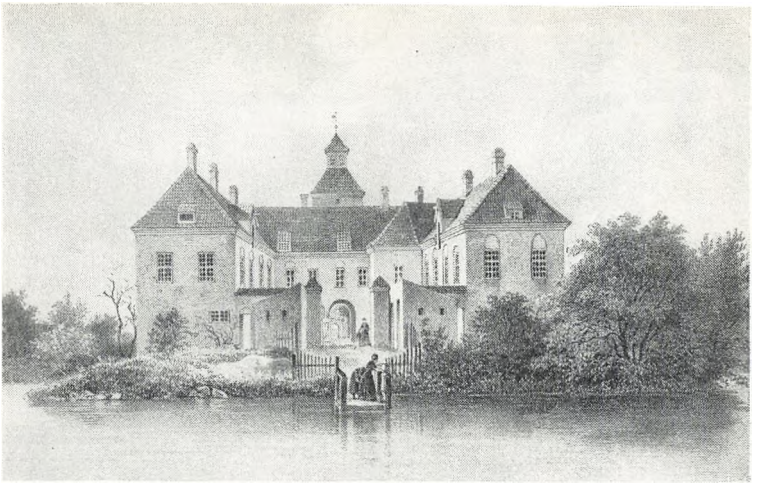

Meilgaard 1850, set fra nord. Efter Richardt og Becker.

gods; dertil kommer 81 tdr. htk. tiender fra Glesborg, Hammelev, Enslev og Karlby sogne. En stadig plage har sandflugten været. Gang på gang må rentekammeret give afslag på bøndergårdenes hartkorn på grund af sandflugt, således bliver 1765 gården Øster Tulstrups hartkorn nedsat fra 8 tdr. til 4 tdr. på betingelse af, at sandflugten ikke pløjes, men lægges ud til græs.

Under de næste to ejere gik det tilbage; v. d. Osten solgte i 1769 til generalauditør Christian Kallager, der var stridbar og drev processer som sport; mange år efter, at han havde solgt denne gård, døde »den gale Kallager« 1813 som sindssyg. Meilgaard solgtes 1783 til kammerjunker Hans Friedrich von Brüggemann (død 1800), der var dranker; hans hustru Charlotte Dorothea Gotholdine von Körbitz skildres derimod som en klog og dannet dame, der så godt som muligt søgte at skjule mandens fejl; som enke oprettede hun det Brüggemann-Körbitzske legat på 500 rdl. for to husarme familier i Glesborg sogn. I Brüggemanns tid opstod der på hovedgårdsjorden en del huse med navne som Charlottenlund, Friedrichslund, Elleonorensborg, Pas på ham, Efter ham, Grønalt. En gård i Hemmed kaldes Brüggemannsborg, en anden Charlottenfryd.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Biblioteket (fot. Niels Elswing).

Da fru Brüggemann solgte gården, blev den hvirvlet ind i krigstidens spekulation. Postdirektør P. A. Kolderup Rosenvinge og P. Schandorff, der købte den i juni 1804 for 165.000 rdl. d. c., huggede løs i skovene og solgte, idet de forbeholdt sig 19 tdr. htk. bøndergods samt Enslev og Hammelev kirker, i december samme år gård og gods (63, 55 og 345 tdr. htk.) for 255.000 rdl. d. c. til baron Adam Christoffer Knuth til Lilliendal, der i 1810, efter underhånden at have solgt 42 tdr. htk. gods og Karlby kongetiende, solgte til kammerråd Lars Lassen for 272.000 rdl. Denne, der kom til Meilgaard som en rig mand, blev i de for landbruget så onde år efter krigen klædt fuldstændig af. I 1823 måtte rentekammeret overtage gård og gods (63, 39 og 287 tdr. htk.) for skatterestancer. I Lassens tid opstod afbyggergården Birkelund i stedet for fem nedlagte huse.

Efter at Meilgaard var bleven drevet for statskassens regning i 16 år blev Meilgaard 1839 overtaget af konsul H. P. Hansen, Aalborg, der året efter afhændede den til etatsråd Peter de Neergaard, Førslevgaard, der i 1845 solgte den omtumlede gård til jægermester *Chri-*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

stian Frederik Olsen fra Thormasminde. Den udgjorde efter den nye matrikel hovedgårdstakst: 49 tdr. htk. ager og eng, 11 tdr. skovskyld. Bøndergods: 227 tdr. htk. Kirke- og kongetiende af Glesborg og Ørum sogne: 84 tdr. htk. Købesummen var 145.000 rdl. Den nye ejer bragte den forsømte ejendom på fode. I gårdens drift lagde han særlig vægt på fåreavl, en hannoveransk schæfer administrerede ca. 800 spanske får, der fandt føden på de dengang uopdyrkede græs- og lyngbakker syd for gården, også den øvrige besætning blev forøget og forbedret. Hoveriet blev efterhånden afløst, og det meste fæstegods blev solgt fra. Olsen mindes ikke blot som en dygtig landmand. Hans navn er knyttet til løsningen af et problem, der i midten af det 19. århundrede stærkt optog arkæologerne: fortolkningen af skaldyngerne. Man havde flere steder i landet i nærheden af gamle kystlinjer bemærket opdyngninger af østersskaller og sneglehuse blandede med tilhugne stensager. Nu ligger der i Meilgaard Nedenskov, nær ved den gamle kystlinje, en sådan opdyngning, som Olsen benyttede til vejfyld. Han fandt heri adskillige gennemborede hjortetakker og ben-

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

prene, som han sendte ind til Oldnordisk Museum, og i september 1850 kom Worsaae til Meilgaard og fik lejlighed til at studere skaldyngen under meget gunstige forhold; da en del af banken var afgravet, kunne han iagttage lagenes sammensætning og let foretage gravninger. Mens man hidtil nærmest havde tænkt sig, at skaldyngerne var geologiske dannelser, »hævede havstokke«, slog det nu ned i Worsaae, da han så de i banken spredte, forarbejdede genstande ved siden af kul og dyreben, at der her havde været et slags spisested for omegnens folk. Med ordet spisested (Steenstrups køkkenmødding) havde skaldyngeproblemet fundet en løsning, og grundlaget for hele den udbytterige forskning af stenalderens bopladser blev lagt af Worsaae hin septemberdag i Meilgaard skov. Senere har andre arkæologer foretaget systematiske undersøgelser på stedet, og i 1861 kom kong Frederik VII og sad dernede i hele tre dage og var meget opfyldt af alt, hvad arkæologerne fandt af interessant. Gennem skaldyngen er Meilgaards navn blevet kendt overalt, hvor forhistorisk arkæologi dyrkes.

Jægermester Olsen solgte 1868 Meilgaard til ritmester, baron *Christian Frederik Theophilus Alexander Juel-Brockdorff* (1827 - 88), en yngre søn fra Valdemars Slot. Baronen restaurerede og moderniserede det gamle hus: han byggede trappetårnet i det sydvestre hjørne af borggården, indrettede den store smukke spisesal i østfløjen og foretog adskillige andre forandringer; han begyndte at tilplante bjergbakkerne sydøst for gården. Han levede og virkede stilfærdigt på sin gård og deltog ikke i det politiske liv. Fra 1876 var han patron for Roskilde adelige Jomfrukloster. Han var ugift og oprettede i sit testamente en række store legater. Det største bærer hans forældre, lensbaron Carl og Sophie Frederikke Juel-Brockdorffs navne, kapitalen er ca. 400.000 kr. Desuden skulle renterne af andre 10.000 kr. anvendes til trængende uden for fattigvæsenet i Glesborg sogn.

Gård og gods testamenterede han til sin unge slægtning, senere kammerherre *Niels Joachim Christian Gregers Juel* fra Hverringe (1861 - 1938), gift 1892 med Clara Anna Sophie Treschow til Krabbesholm og Lindegaard. Straks efter at have overtaget gården tog den nye ejer fat på et stort byggeforetagende. Under ledelse af arkitekt August H. Klein blev der sat en etage på alle hovedbygningens tre fløje. Kamgavlene og tårnets spir stammer også fra denne ombygning, der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

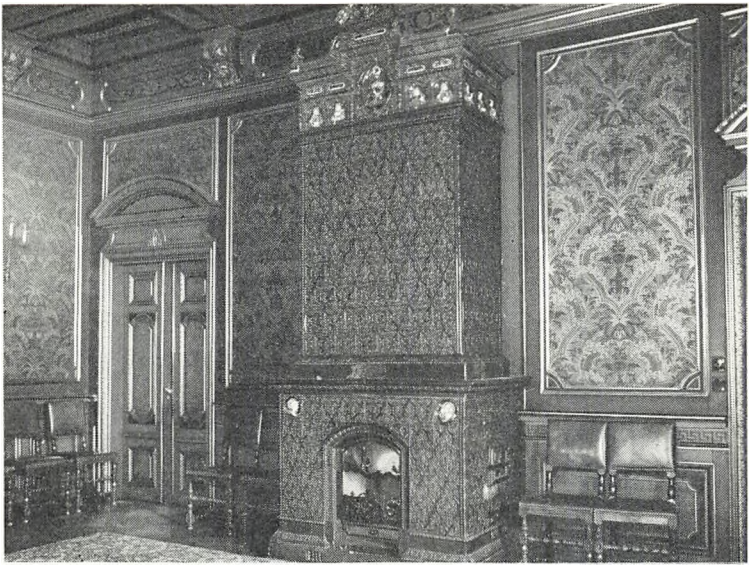

Ovnen i spisestuen (fot. Niels Elswing).

blev afsluttet 1891. Senere har der to gange været ildebrand i ladegården, derved er de gamle bindingsværks ladebygninger, hvoraf en stammede fra 16. århundrede, forsvundet og erstattet med tidssvarende grundmurede stalde og lader. Den restaurerede hovedbygning blev smukt og herskabeligt indrettet og udstyret. Her skal af slægtsminder nævnes det dokumentskab, som Niels Juel havde med på sit admiralskib, eksemplarer af de to store »skuepenge« af guld, der blev prægede til minde om sejren i Køge Bugt, portrætter af Niels og Gregers Juel og andre Juel'ske familiebilleder.

I årene 1889 til 1894 planlagde og ledede ingeniør L. Jørgensen fra hedeselskabet omfattende kultiveringsarbejder, hvorved ca. 300 tdr. ld. sur mose blev omdannet til eng og ager (ca. 100 tdr. ld.). De store græsafgrøder har gjort det muligt at forøge besætningen meget betydeligt. Kammerherre Juel var 1892 - 1916 medlem af Randers amtsråd; da han i 1920 var flyttet til Krabbesholm ved Roskilde, blev han præsident i landhusholdningsselskabet og trådte ind i hedeselskabets bestyrelse. I valgperioden 1921 - 24 sad han i folketinget.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hans ældste søn Christian Frederik Juel (1894 - 1941), der var forstkandidat, overtog 1920 Østergaard og blev skovrider på Meilgaard skovdistrikter. 1931 blev han ejer af Meilgaard, som efter hans død blev overtaget af hans enke, hofjægermesterinde Kate Harriet Ryan Juel, født Treschow, og fra 1959 af sønnen, hofjægermester, forstkandidat *Niels Juel*.

Meilgaard er en udpræget skovejendom. De store stille skove, hvor krondyr trives, og hvor snepperne hvert forår og efterår hviler før og efter farten over Kattegat, dækker to tredjedele af det samlede areal, 3.736 tdr. ld., hvoraf 2.513 er skov.

EJLER HAUGSTED

EJERE

ca. 1340 Niels Griis
1345 Vogn Pedersen
ca. 1370 Peter Markvardsen (Skjernov)
ca. 1565 Axel Juul

1613 Jørgen Kaas
1634 Christoffer og Sten Bille
1663 Erik Høg (Banner)
1694 Adam Ernst v. Pentz
1703 Henrik Bille
1720 Poul Rosenørn
1752 O. Chrph. v. d. Osten
1769 - 1845 Forskellige ejere
1845 Chr. Fr. Olsen
1868 Chr. Fr. Th. A. Juel-Brockdorff
1888 N. J. Chr. G. Juel

1959 Niels Juel

BYGNINGER

1573 Hovedbygningen opført

Hovedbygningen moderniseret
1888 - 91 Hovedbygningen restaureret og ombygget ved August Klein
1929 - 30 Indvendig ombygning og ladegård opført ved Viggo Dahl

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

Sostrup

Gjerrild sogn, Djurs Nørre herred, Randers amt

Blandt de slægter, der i middelalderen samlede jordegods på Djursland, var Udsønnernes vistnok en af de mest fremragende; til den hørte de mænd, vi støder på i det ældste skøde på Sostrup: 1388 tilskøder *Jens Lagesen (Udsen)* hr. Svend Udsen sit gods Sorstorp og Wibekjær i Nør herred Dyrs. Hr. Svend Udsens datter, Gertrud Svendsdatter Udsen, blev først gift med Jens Ovesen Kaas, »som lange Jens kaldes«, og hendes anden mand hed *Niels Munk* til Brusgaard.

Den 17. september 1464 må Niels Munk være død, thi den dag gjorde velbyrdige mand, Tomes Jensen, altså en søn af Jens Kaas, lovhævd på sin moders vegne på al Sostrups enemærke. Fra Niels Munks søn, Anders Munks tid foreligger adskillige dokumenter, der viser hans iver for at øge godset. Ved skiftet efter Anders Munk, der døde 1504, er de parter i Sostrup, han havde haft, gået over til hans

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

datter, Gertrud Andersdatter Munk, der fra anden side arvede nogle parter i Estvadgaard og Palsgaard. Dette betydelige gods kom ved hendes ægteskab med den senere landsdommer *Jens Hvas* til Kaas under denne mærkelige mands styrelse. Det var ved ægteskabet med Gertrud Munk, at han kom op i de mere anselige herremænds kreds. Samtidig begyndte hans offentlige virksomhed, idet han 1522 blev landsdommer i Nørrejylland ved siden af Mogens Munk. Hans virksomhed som sådan blev dog meget kortvarig, idet han måtte træde tilbage ved Frederik I's tronbestigelse. Han sluttede sig til reformationens forkæmpere, Mogens Gjøe og Erik Banner, og alt tydede på, at han i følge med disse mænd ville komme til at tage sin del af arbejdet og ansvaret for de store forandringer, der var i vente. Men det gik ganske anderledes. Hans gård Kaas blev brændt af bønderne i Clementsfejden og han kom selv i skipperens magt og lod sig tvinge til at sværge Christiern II troskab. Da Johan Rantzau havde slået

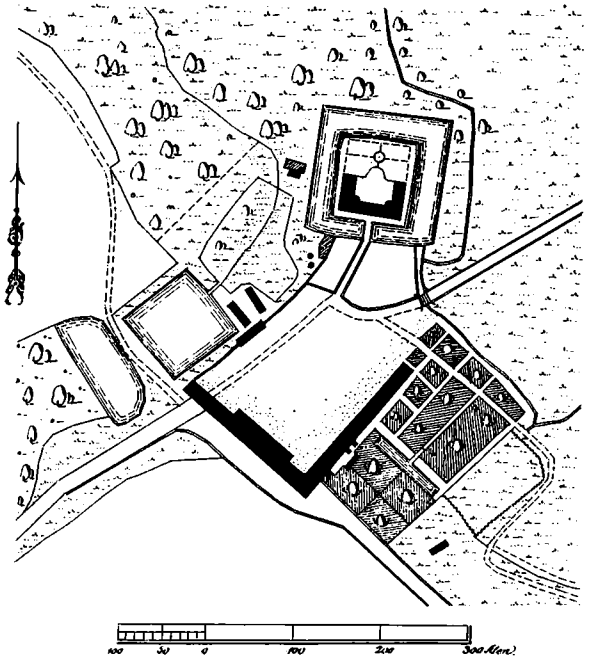

Beliggenhedsplan ca. 1800. Pilen peger mod nordøst.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Clement, og hårde straffedomme ramte dennes tilhængere, blev Jens Hvas efter en kort proces henrettet i Viborg 1536. Fru Gertrud var, som ovenfor antydet, ikke eneejer af Sostrup, men Jens Hvas havde ved »et velvilligt og kjærligt mageskifte« i 1528 erhvervet »den tredje part af de to dele i Sostrup gård med en mølle og mere gods« fra Mogens Munk og Karen Ludvigsdatter Rosenkrantz mod at afstå fru Gertruds andel i Palsgaard, og i 1529 lykkedes det ham at lade sig indføre som kreditor i en part af den del, der havde tilhørt Niels Ludvigsen Rosenkrantz. Fru Gertrud døde 1541. Ved skiftet efter hendes barnløse søn Christen Hvas (1565) arvede Jens Hvas' to søsterbørn: *Jørgen Gundesen* fik Sostrup og Inger Gundesdatter, gift med Mikkel Nielsen, fik Kaas.

Efter Jørgen Gundesens død (1576) gik hans jordegods over til søsteren fru Inger Gundesdatter, der nu var blevet enke. Hun flyttede fra Kaas til Sostrup, hvor hun døde 1579. Det betydelige gods, hun havde samlet: Kaas, Sostrup, Rolsøgaard og en mængde bøndergods, blev nu delt mellem hendes mange børn. Sønnen *Jens Mikkelsen,* der antog navnet *Hvas* (af Gerholm) og førte en lilje i sit våben, fik hovedgården Sostrup med en mølle og 6 gårde i Gjerrild samt hovedgården Kaas. Den øvrige arv blev lagt i 9 lodder, hvoraf hver af de 7 søstre fik en og Jens fik to.

Denne deling stod ikke ved magt længe. I løbet af få år solgte eller mageskiftede alle arvingerne deres lodder bort. I januar 1586 fik rigsråd *Jakob Seefeld* til Visborg og Skærvad skøde på Sostrup, møllen og de seks gårde samt fire søsterlodder i Sostrup skov. Denne overordentlig dygtige mand er den egentlige grundlægger af storgodset Sostrup, og det er ham, der har ladet den mægtige røde borg bygge. Han købte efterhånden Jens Hvas' svogre ud af skovene og bøndergodset. I hvilken grad han har forøget godset, ses ved sammenligning mellem skødet 1586 og skiftet efter hans enke fru Sophie Bille 1609: mens der ved handelen 1586 fulgte seks gårde i Gjerrild med hovedgården, omfattede godset 1609 ialt ca. 50 gårde, hvoraf 20 samt 14 bol og 27 gadehuse lå i Gjerrild sogn.

Som ung havde han bygget Visborg, som moden mand planlagde og påbegyndte han på Sostrup en endnu mere storslået bygning, men han blev revet bort, lige som arbejdet var sat i gang 1599; *Sophie Bille*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

byggede videre, men standsede, da hun havde opført det halve af den planlagte firfløjede gård, den anden halvdel kom aldrig videre end til fundamenterne.

To år efter at fru Sophie Bille havde afsluttet byggearbejdet 1606, lukkede hun sine øjne. Ved skiftet efter hende tilfaldt Sostrup og Skærvad hendes yngste søn, Hans Seefeld, imens den ældste, Enevold, fik Visborg. Om Hans Seefeld fortæller sagnet, at han spillede begge sine gårde bort til Jørgen Skeel. Da han havde tabt den ene gård, skal han have sagt: »Så er det bedst, at de følges ad«. Så tabte han også den anden, og han måtte ride bort fra sin fædrenegård, kun ledsaget af én tjener. Slet så dramatisk har ejerskiftet dog ikke formet sig. De mange bevarede dokumenter viser, at den 19-årige Seefeld var kommet i vanskeligheder ved letsindige kautioner, og i 1612 solgte han Sostrup og godt ét år efter Skærvad til sin krigskammerat i Kalmarkrigen *Jørgen Skeel*. I begge tilfælde fik han »fuld værdi efter egen vilje og begæring«.

Skødet på Sostrup er skrevet på pergament med vedhængende segl og dateret den 28. september 1612. Der opregnes på det nærmeste samme gods som i skiftet 1609. Den 1. december 1613 skrev Hans Seefeld et brev »af Skærvad med hast« til broderen Enevold. På grund af den ulejlighed han er kommen i for adskillige løfters skyld, frygter han for, at samme penge ikke skal blive erlagt, og at han derfor skal blive forfulgt og tribuleret, så nogen måske vil lade dem indføre i hans gård og gods for gæld. Han vil da hellere sælge i tide til en god mand, og helst under han Jørgen Skeel gården. Han beder broderen rejse til Eske Brock og bede ham tale med Jørgen Skeel om sagen, så han med det første kunne få Jørgen Skeels vilje at vide enten til eller fra. Eske Brock på Gammel Estrup var den rette mand til at hjælpe til ved handelen; ikke blot var han egnens mægtigste mand, men han havde været Hans Seefelds formynder, og hans datter Jytte var lige blevet trolovet med Jørgen Skeel. Allerede 15. december var sagen afgjort, og skødet på Skærvad blev skrevet hos Jørgen Skeel på Kalø. Også her erkender Hans Seefeld at have oppebåret sølv, penninge, fyldest og fuld værdi. Dokumenterne taler altså kun om letsindige kautioner som årsag til den unge mands pengevanskeligheder.

Mens Hans Seefeld forsvandt fra Sostrup uden at efterlade noget

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

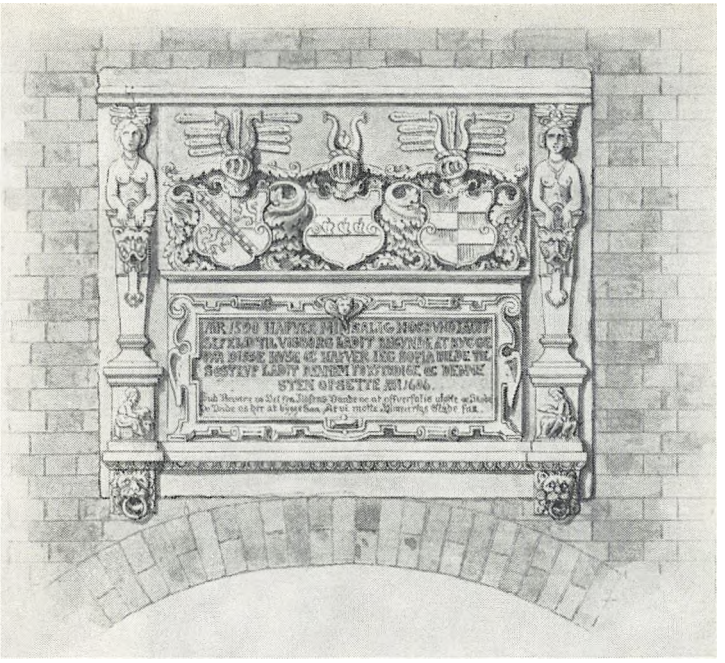

Fru Sophie Billes indskrifttavle med Rosenkrantz-, Seefeld- og Bille-våbener fra 1606 over porten. Indskriften oplyser, at husets opførelse påbegyndtes 1599 af Jakob Seefeld. Tegning af Magnus Petersen i Nationalmuseet.

kendeligt spor, viste Jørgen Skeel sig som en værdig arvtager efter Jacob Seefeld og blev stamfader til den gren af slægten Skeel, der ejede Sostrup i 200 år. Han var yngste søn af Christen Skeel til Fussingø og fru Margrethe Brahe, Tycho Brahes søster. Født 1578 fik han 1607 det vigtige Kalø len og giftede sig samme år med Kirsten Lunge, datter af Ove Lunge til Odden; hun døde to år senere i barselseng. Da han var kommet hjem fra Kalmarkrigen, fæstede han så den rige og mægtige Eske Brocks datter Jytte til sin brud, og i maj 1614 stod brylluppet på domhuset i Viborg. Som herre til Ulstrup, Sostrup og Skærvad, som lensmand på Kalø og ikke mindst som Eske Brocks svigersøn og arving indtog han en anselig plads i den jyske adel og vandt år for år større magt og indflydelse. 1625 købte han hovedgården Ørbækgaard i Ørum sogn. 1627 blev han rigens

Hovedportalen (fot. Niels Elswing).

marsk, men på hjemrejsen fra herredagen i København 1631 blev han alvorligt syg på Hvidkilde ved Svendborg, som han lige havde købt, og døde der i juli måned. Året efter blev han begravet i Århus domkirke, hvor der på korets nordvæg ses et prægtigt, farvestrålende barokmonument med knælende statuer af ham selv og hans to hustruer og en meget lang indskrift. På Jakob Seefelds strenge prunkløse Sostrup anbragte han en prægtig sandstensportal.

Fru Jytte Brock overlevede sin mand i ni år. Hendes søn Christen Jørgensen Skeel (1623 - 88) overdrog sin fætter Christen Albertsen Skeel at styre godserne og begav sig ud på en stor rejse, der kom til at vare ni år og førte ham over Holland og Frankrig til Italien, hvor han deltog i et af malteserordenens søtog mod tyrkerne. 1650 var han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hjemme, og 1652 holdt han bryllup med Birgitte Rosenkrantz i København. Først efter Christian V's tronbestigelse fik han vigtige embeder og høje æresbevisninger: 1670 blev han gehejmeråd, medlem af statskollegiet og assessor i højesteret, 1671 tillige stiftamtmand i Viborg. 1676 blev han medlem af den kommission, der blev nedsat for at undersøge Griffenfelds forhold. Han kunne ikke med god samvittighed underskrive dødsdommen. Da han sagde det til kongen, klappede denne ham på skulderen og sagde: »Give Gud, vi havde mange Skeel'er, du er en ærlig mand«. Christen Skeel var en af landets allerrigeste mænd. Foruden sin arv: Sostrup, Skærvad, Ørbækgaard, Ulstrup og Gammel Estrup, erhvervede han som medgift andel i Krenkerup, Rosenlund og Nørregaard på Lolland samt Kjærstrup, senere ombyttet med Tølløse på Sjælland. Han købte af kronen til Sostrup tiender og jus patronatus for kirkerne i Rimsø og Kastbjerg og udvidede bøndergods og tiender ved sine andre hovedgårde. Desuden ejede han en gård i Viborg og var medejer af Brobyværk geværfabrik og jernværk. Det fortaltes om ham, at han var alkymist og havde sit laboratorium i det søndre tårns kælder på Gammel Estrup. Hans rigdom var så grundmuret, at end ikke guldmageri kunne ruinere ham.

Sønnen Jørgen Skeel (1656 - 95) erhvervede sine medarvingers parter af de tre lollandske godser og ejede ialt 6.394 tdr. htk. På hovedgården Sostrup var 275 tdr. ld. under plov. Marken var delt i seks vange, 1., 2., 3. år sædes byg, rug, havre, 4. - 6. år hvile. Der avledes 300 læs godt hø, 300 læs middelgodt hø årlig. Der var 100 høveders middelgræsning og 600 stk. svins olden. Hans søn, *Christen Skeel* (1695 - 1731), oprettede i 1725 af sædegårdene Sostrup, Skærvad, Ørbækgaard og Skjern med tilliggende gods, ialt 2.523 tdr. htk. grevskabet Scheel. Residensgården Sostrup, der nu blev kaldt *Scheel,* var en gård på 135 tdr. htk. (heri indbefattet Stensmark og Debildhede (Christiansminde)), Skærvad var på 67 og Ørbækgaard på 42 tdr. htk.; Sostrups fæstegods (702 tdr. htk.) omfattede hele Gjerrild sogn samt betydelige dele af Rimsø, Veggerslev, Karlby, Voldby og Hammelev sogne, dertil kom 84 tdr. htk. tiende af Gjerrild, Hemmed, Rimsø og Veggerslev kirker. Under de andre hovedgårde på Djursland hørte 984 tdr. htk. gods og 96 tdr. tiende, og Skjern havde 70,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

33 og 312 tdr. htk. Ialt ejede grev Christen Skeel 5.379 tdr. htk. med 22 kirker.

Allerede under den anden greve, Jørgen Scheel (1718 - 86), den første, der staver slægtsnavnet *Scheel,* begyndte rigdommen at smuldre. Han solgte Viskum, Himmestrup og Østergaard og har utvivlsomt levet over evne, men det blev først rigtig galt under hans sønnesøn og efterfølger, Jørgen Scheel (1768 - 1825). Han var en yderst slet økonom og havde ingen modstandskraft over for den hårde tid, der brød ind over landet i århundredets første fjerdedel. Han fik i 1807 tilladelse til at ophæve grevskabet på den betingelse, at han erstattede det med en fideikommiskapital på 350.000 rdl., som hæftedes på Scheel og Skærvad. Da behæftelsen steg, forsøgte han at skaffe kontanter ved at sælge Ulstrup og holde auktioner over indbo og bibliotek på Scheel og over indbo på Gammel Estrup; men det hjalp ikke. 1823 indtraf den længe forudsete katastrofe. Den *kongelige kasse* lod det tidligere grevskab stille til auktion for skatterestancer og overtog det selv for 80.000 rbdl. sølv. Af alle sine godser beholdt grev Jørgen Scheel kun Gammel Estrup.

Hermed er den Scheelske periode afsluttet. Det store hus blev tømt ved auktionerne, men ved hjælp af de to kataloger, den fra 1814 over indbo og den fra 1818 over biblioteket, kan man dog danne sig en forestilling om, hvorledes der har set ud inden døre på Scheel.

I den første gennemgås hele huset fra kælder til seyerværks-kammeret. På 142 sider er der optegnet, hvad der sælges af møbler, billeder og indhold fra kister og skabe. Bibliotekskatalogen omfatter 11.600 numre bøger og omtrent 1.000 numre manuskripter, musikalier, atlas og kobberstik.

En højt dannet mand, og en forfinet kavalér var den sidste grev Jørgen Scheel på Sostrup. Hans økonomiske sammenbrud skyldes ikke mindst den uhyre bekostning han anvendte på at udstyre sit grevskabs residens med tidens mest elegante og ædle frembringelser. Husets indretning, som det var indtil for kort tid siden, stammer i det væsentlige fra Scheel'ernes tid. De mange smukke døre, paneler og træværket i vinduesnicherne er præget af smagen i Frederik V's og Christian VII's tid.

Det varede ikke længe, før statskassen fandt en køber til hoved-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sostrup, set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

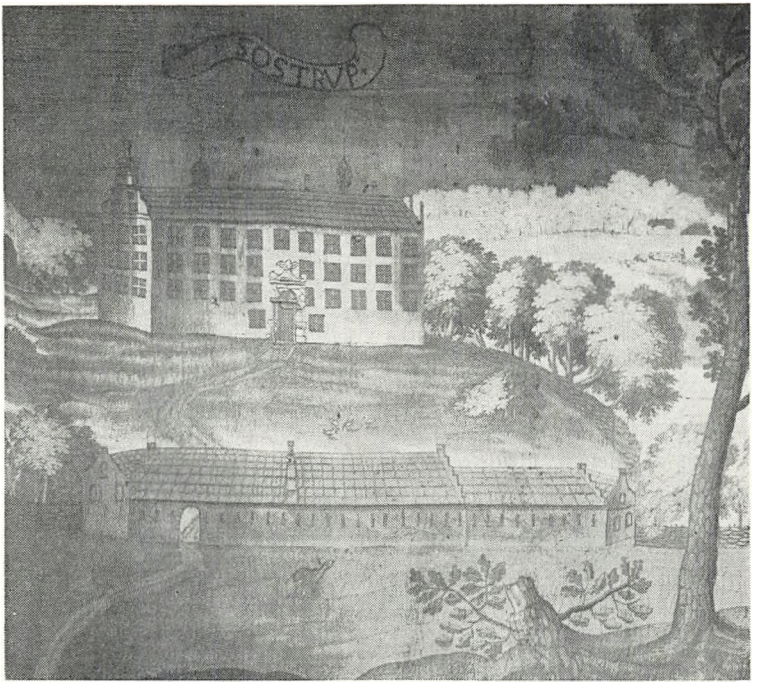

Sostrup i slutningen af det 17. århundrede. Udsnit af gobelin på Gammel Estrup.

delen af det tidligere grevskab, det djurslandske godskompleks. 1829 solgte den hovedgårdene Scheel og Skærvad m. m. (ialt over 1.800 tdr. htk.) til ritmester *Jacob v. Benzon,* der straks af disse ejendomme oprettede et stamhus under navn af *Benzon.* Dette vidtløftige og meget forsømte stamhus var sikkert for dyrt betalt og kunne næppe drives med udbytte under de daværende forhold trods besidderens utvivlsomme energi og dygtighed. 1839 blev der nedsat en kommission til ordning af stamhusets affærer. Den vedtog en meget betydelig formindskelse af arealet og solgte ikke blot Skærvad og Ørbækgaard med al deres bøndergods, men også Stensmark og Debildhede, der lå under selve hovedgården, samt en mængde bøndergods og tiender. Fra over 1.800 tdr. htk. blev stamhuset indskrænket til 66 tdr. htk. hovedgårdstakst, 533 tdr. htk. bøndergods og 35 tdr. htk. tiender,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

altså til godt en tredjedel. 1840 døde ritmester Benzon. Hans enke Albertine, født Flindt, tog nu styret for den 12-årige stamherre *Ernst August Pyrmont von Benzon* (1827 - 88). Hun var åbenbart en myndig og dygtig dame, der støttet af de opadgående tider bragte godset på fode under sønnens mindreårighed. Ernst v. Benzon besad stamhuset i 48 år. Han beplantede store arealer, så skovarealet voksede fra ca. 700 tdr. ld. til ca. 2.300. I årene efter 1866 restaurerede han hovedbygningen. Ernst v. Benzon, der blev hofjægermester og kammerherre, var en gammeldags patriarkalsk godsejer. At gå på jagt og at rejse var hans interesser. Han sejlede viden om i sin egen yacht, ja han nåede over 200 danske mil opad La Platafloden. Da hans ægteskab med Charlotte Freisleben var barnløst, gik stamhuset ved hans død over til hans ældste, ugifte søster Albertine (1824 - 93); derpå tilfaldt det den næstældste, kammerherreinde Anne Marie Elisabeth de Mylius (1829 - 1901), enke efter stamhusbesidder Sigismund Wolf Veith de Mylius til Rønningesøgaard. 1901 arvede hendes sønnesøn *Sigismund Ernst de Mylius-Benzon* (1875 - 1927) stamhuset.

I de gamle damers tid var der groet til omkring slottet. Nu blev der hugget og luftet ud: borggraven blev renset og reguleret, de overflødige træer på slotsholmen blev fjernet. Indvendig skete der store forandringer; efter salget af Rønningesøgaard 1906 kom en mængde malerier og kostbare møbler til huse og ved hjælp af dem og de Benzon'ske arvestykker skabtes en række skønne interiører. Med stamhuset skete der den store forandring, at alt fæstegodset nu blev solgt fra. Stamhuset bestod af hovedgården, ca. 600 tdr. ld. ager og eng (34 tdr. htk), ca. 700 tdr. ld. gammel skov samt Brøndstrup, Hemmed og Emmedsbo plantager med ialt ca. 1.600 tdr. ld., der blev et værdifuldt aktiv. Fra Stavnshoved, Djurslands nordligste næs, strækker granskoven sig vidt og bredt over strækninger, der før var hærgede af sandflugt, så det næppe lønnede sig at dyrke dem.

I 1924 blev stamhuset afløst. Til staten blev betalt en afgift på 633.000 kr. og en successorfond på 870.000 kr. blev oprettet. Til udstykning blev afgivet 125 tdr. ld., som blev købt fra Hessel i Ålsø sogn samt 25 tdr. ld. af hovedgården.

Efter Sigismund Ernst de Mylius-Benzons død i 1927 overtog hans enke, fru Fritze Henny Margrethe de Mylius-Benzon født Hedemann,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

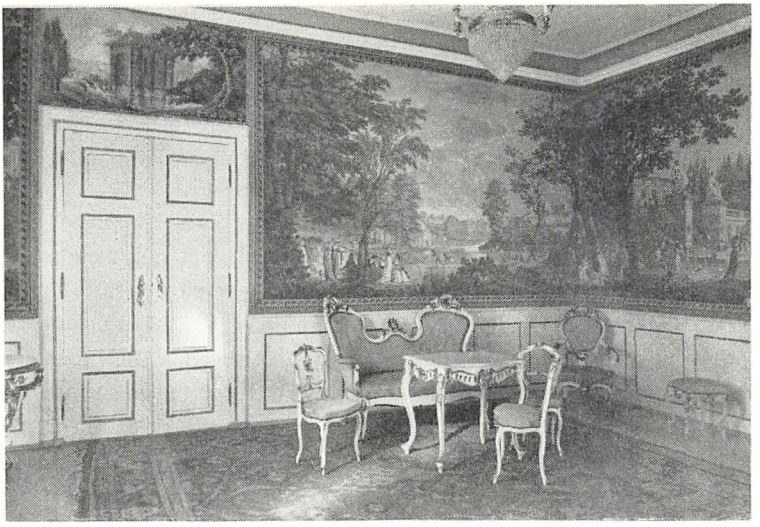

Kabinet ca. 1944 med trykte tapeter fra ca. 1800 (fot. Holt & Madsen).

godset, som efter hendes død (1936) tilfaldt deres eneste barn, Ib de Mylius-Benzon (født 1903). Han frasolgte i 1940 Emmedsbo og Brøndstrup plantager med et areal på ca. 1.100 tdr. ld. til fabrikant H. Malthe-Bruun, København, og i 1942 Hemmed plantage med et areal af ca. 535 tdr. ld. til A/S Fiskbæk Briketfabrik, Århus.

I januar 1943 overdrog han derefter resten af godset, ca. 1.845 tdr. ld., slottet, avlsgården, Over- og Nederskoven samt Albæk-Skoven, vurderet til ejendomsskyld kr. 686.500, foruden den ham tilhørende Langholm avlsgård af areal ca. 230 tdr. ld., ejendomsskyld kr. 74.000, til *A/S Benzon Gods,* der 14. marts 1944 vedtog at genoptage det gamle navn *Sostrup* og ændre sit navn til Sostrup Gods. I 1945 blev Sostrup konfiskeret af *staten,* der i 1947 igen solgte ejendommen til et nyt aktieselskab, *A/S Sostrup Gods,* der har Århus Emballagefabrik som hovedaktionær. Efter at hovedbygningen havde været brugt som logi for tyske flygtninge stod den tom et par år, men i 1950 blev den solgt til et *interessentskab* med godsejer Harald Mark som kurator; en tid var slottet lejet ud til Torben Brix' kostskole, der var tale om at oprette en protestantisk klosterstiftelse, men i 1960 blev

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

slottet solgt til *cistercienserordenen,* der her indrettede nonnekloster og klosterpension. Som en væsentlig udvidelse af det 15 tdr. ld. store klosterområde købte ordenen i 1966 hele den store gamle avlsgård med 20 tdr. ld., hvorefter godset har opført nye avlsbygninger. Efter at Hemmed plantage er tilbagekøbt i 1953, er godsets areal 2.600 tdr. ld., heraf 2.024 tdr. ld. skov og plantage.

Sostrups store værdi som bygningsmonument beror ikke mindst på, at hele det store anlæg i det ydre er bevaret så godt som uændret siden det 17. århundrede. Ladegården, som ligger på det faste land i vest, består af en gruppe gamle grundmurede, stråtækte bygninger, ødselt udstyrede med egetømmer. Borgegården eller slottet, som den gerne kaldes, ligger i passende afstand nordøst for ladegården på sin lave firkantede holm, tæt omgivet af grave på alle sider. En muret bro, der bæres af tre flade buer, fører over graven. Slottet består, som ovenfor nævnt, af en hovedfløj og to korte sidefløje mod nordøst. Omkring den hvælvede indgangsport er der anbragt en rig renæssance-portal svarende til Jørgen Skeels portal på Ulstrup, og ligesom den med en klassisk kriger i fuld figur på hver side. Portalen er stærkt forvitret og yderligere forringet ved, at dens øverste del, der har indrammet vinduet på første sal, er nedtaget ved ritmester Benzons restaurering. På en malet indskrift over portalen står, under et bibelsprog: F. Kirsten Lunge—Jørgen Schiel, Ridder—F. Jytte Brock, og nederst: Jacob Benzon—Albertine Flindt—1829. Over portens gårdside sidder en indskrifttavle indrammet af hermer. Den har øverst bygherrens og hans to hustruers våbener, Rosenkrantz, Seefeld, Bille, og derunder i en rulleværkskartouche »Aar 1599 Hafver min salig Hosbund Jacob Sefeld til Visborg ladit begynde at bygge paa disse huse oc hafver jeg Sofia Bilde til Sostrup ladit dennom forferdige oc denne Sten opsette Aar 1606«. Fløjens yderside krones af en frontispice (ikke vist på gobelinen på Gammel Estrup), der ligesom de andre gavle er delt af vandrette murbånd og oprindelig har haft svungne kamme. Her er anbragt et meget gammelt tårnur. I øvrigt er den ca. 45 m lange og ca. 17 m høje facade uden udsmykning.

Hver af sidefløjene har på ydersiden en lille, tårnagtig udbygning; i den østre er der trappe, i den vestre »hemmeligheder«. Sidefløjenes gavle er af bindingsværk. Det er trods det prægtige tømrerarbejde en

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

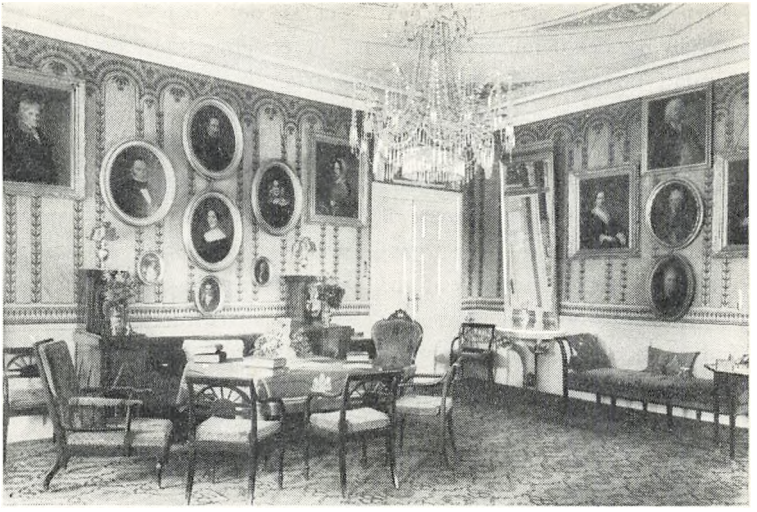

Den gule Stue ca. 1920.

interimistisk foranstaltning, der blev permanent, da gården aldrig blev fuldført i den tænkte firfløjede form. I gården er i hjørnerne mellem fløjene to ottekantede trappetårne. Tårnene var oprindeligt lige høje, men det østre blev forsynet med en ekstra etage af kammerherre Ernst v. Benzon.

Der er hvælvede kældre under alle tre fløje. Hovedfløjen har oprindelig bestået af det tøndehvælvede hundehul under porten og to store rum; en række ottekantede granitsøjler, hvoraf de fleste er bevarede, har båret en dobbelt række flade hvælvinger. Under sidefløjene har der alle dage været en række små rum med tværstillede tøndehvælvinger.

I stueetagen er der til højre for porten en række værelser, der af kammerherre v. Benzon blev indrettet til godskontor, privatkontor og bibliotek. Man ser endnu den tilmurede indgangsdør for herskabet fra vindeltrappen, og det oprindelige bjælkeloft, som er dekoreret med englehoveder og Jesu monogram. Til venstre for porten ligger nogle meget smukke rum, der har bevaret det 17. århundredes præg.

I de to øverste stokværk blev der, som ovenfor anført, fra Scheel-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

'ernes tid bevaret en mængde fast inventar: døre, paneler, tapeter og kakkelovne, der dannede rammen om de prægtige interiører, som Sigismund de Mylius-Benzon og hans frue skabte ved hjælp af de gamle møbler og malerier fra Benzon og Rønningesøgaard. Ud til ladegården lå salonerne og de to spisestuer. På anden sal var familiens soveværelser og en mængde gæsteværelser, der alle var udstyrede med gamle møbler og jernovne. På loftet ser man en hel lille egeskov omdannet til tømmer, og det gamle seyerværk, der ligner det nu kasserede ur i Århus domkirkes tårn. Fra vindeltrappens afslutning fører en stejl trappe op til kammerherre v. Benzons tårnstue med de mange vinduer, hvor den oldsagssamling, som nu findes i Grenå museum, var opstillet. Nu er der i hovedfløjens vestende indrettet et kapel, og hele huset er tilpasset cistercienserindernes behov.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1388 Jens Lagesen (Udsen)	
ca. 1430 Niels Munk	
ca. 1530 Jens Hvas	
1565 Jørgen Gundesen	
1579 Jens Mikkelsen (Hvas)	
1586 Jakob Seefeld	
1599 Sophie Bille (Seefeld)	
	1599 - 1606 Hovedbygningen opført Sandstensportalen opsat
1612 Jørgen Skeel	
1695 Christen Skeel	
	1725 Nu kaldt Scheel
1823 Staten	
1829 Jacob Benzon	1829 Nu kaldt Benzon
1840 E. A. Pyrmont v. Benzon	Hovedbygningen restaureret
1901 S. E. de Mylius-Benzon	
1943 A/S Benzon Gods	1944 Atter kaldt Sostrup
1945 Staten	
1947 A/S Sostrup Gods	
1950 Interessentskab (slottet)	
1960 Cistercienserordenen (slottet)	
	Indrettet til nonnekloster og klosterpension
1966 Cistercienserordenen (ladegårdsbygningerne)	1966 Ny avlsgård opført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

Skærvad

Ginnerup sogn, Djurs Nørre herred, Randers amt

Omkring 1385 døde en hr. *Ture Knudsen* af slægten *Dyre;* han ejede sammen med en anden adelig ved navn *Vilhelm Svave* Skærvad, men havde inden sin død afstået den til *dronning Margrethe,* som i 1386 videreskødede den til hr. *Jens Andersen* af den siden så kendte adelsslægt *Brock* fra Gammel Estrup; han havde i modsætning til sin moder Johanne Brock støttet Valdemar Atterdag og endog været dennes drost en tid. Dronning Margrethe har utvivlsomt stolet helt på ham, og Erik af Pommern stadfæstede i året 1400 hendes skøde. Jens Andersen døde 1408, og hans godser deltes mellem arvingerne. Skærvad kom, da sønnen Jens Jensen 1404 var blevet dræbt, til dennes søn Lave Jensen Brock, der døde 1435; han ejede også Clausholm. Denne gård kom med Skærvad til sønnen Axel Lavesen Brock;

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

på sidstnævnte gård nævnes hans ikke-adelige foged Oluf Petersen 1440 - 47. Axel Lavesen havde dog ikke ejet Skærvad alene; hr. Svend Udsen havde en andel heri, som med hans datter kom til hendes ægtefælle hr. *Niels Munk* (Bjælke-Munk'erne) til Sostrup og Brusgaard (død ca. 1460); ham købte dog Axel Lavesen ud i 1455 efter et års tid forinden at have lejet Skærvad ud til væbneren Niels Munk af Ballebo. Sagen var, at hr. Axel havde herregård nok til sit personlige brug i det utvivlsomt allerede da mere fremtrædende Clausholm; i øvrigt ejede han på Sjælland herregården Græsegaard. Skærvad kommer følgelig allerede i middelalderen til at føre en tilværelse blandt de sekundære herregårde, hvor ejerne så godt som aldrig boede.

Hr. Axel Lavesen Brock døde 1498 som rigsråd og en af tidens største jorddrotter; hans eneste barn Pernille Axelsdatter Brock var da død, hendes ægtefælle Albrecht Engelbrechtsen af slægten Bydelsbak ligeledes; men deres datter Mette Albrechtsdatter (Bydelsbak) arvede Skærvad blandt meget andet jordegods og var i øvrigt det sidste medlem af slægten Bydelsbak, da hun i året 1513 afgik ved døden. Hun efterlod sig imidlertid livsarvinger i ægteskab med den meget kendte rigsråd og rigens hofmester hr. *Mogens Gjøe,* endda ikke mindre end 7 børn, således at en spredning nu fandt sted af det gods, der i fru Mettes linie var ophobet ved, at kun én person i flere generationer havde overlevet sine forældre. Et af børnene af dette ægteskab, fru Elline Gjøe, satte sine forældre et mindesmærke ved 1552 at lade sammenskrive den jordebog — eller rettere de jordebøger — med brevudtog, der går under navn af »Eline Gøyes Jordebog«, og som indeholder flere oplysninger om Skærvad. Skærvad opføres med en fæsteafgift på 16 ørtug rug, 8 ørtug byg, 1 ørtug havre, 4½ mark gæsteri og 12 skilling jægergæsteri; ved sammenligning med andre gårdes fæsteafgifter ses, at det utvivlsomt må have været mindst det firedobbelte af, hvad en god, stor bondegård svarede i fæsteafgift. Måske har Mogens Gjøe ladet bygge på gården, men oplysningen herom i ovennævnte jordebog er uklar. Sikkert er det imidlertid, at det oprindelige Skærvad har ligget ved Skærvad mølle, hvor et voldsted med grav og uden for denne et lavere voldanlæg endnu tydeligt kan spores. Her stod endnu i 1700-årene ride-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fogedens bolig, mens en firlænget ladegård af bindingsværk fandtes øst derfor; gamle fiskedamme vidner også om denne tidligere bebyggelse.

Skærvad tilfaldt ikke Elline Gjøe, men kom til søsteren Ide Gjøe, der ved ægteskab bragte den videre til *Otte Ottesen Rosenkrantz* til Næsbyholm; han døde 1557, fru Ide 1563. Skærvad arvedes af datteren Sophie Rosenkrantz, der døde 1571; hun overlevedes af sin ægtefælle, rigsråden *Jakob Enevoldsen Seefeld* til Visborggaard, der afgik ved døden 1599 efter 1586 at have købt herregården Sostrup, der lå i samme herred som Skærvad. Af deres børn ejede først en tid Enevold Seefeld Skærvad, siden hans broder Hans Seefeld, som 1608 også fik Sostrup. Gårdene solgte han 1612 og 1613 til rigsmarsken hr. *Jørgen Skeel,* som ved sit ægteskab med Jytte Brock fik del i rigsråden hr. Eske Brocks godsmasser, først og fremmest Gammel Estrup med tilliggende bøndergods. Jørgen Skeel døde 1631, Jytte Brock 1640. De overlevedes af sønnen Christen Jørgensen Skeel, der med rette fik tilnavnet den Rige; i hans som i forældrenes godsmængder har Skærvad kun været en mindre hoved- eller ladegård; men den fulgtes dog endnu længe sammen med Sostrup, hvorved udtrykket formentlig er opstået: at følges ad som Sostrup og Skærvad. Sagnet fortæller, at det var Hans Seefeld, der spillede disse gårde væk.

1688 opgjordes Skærvads hovedgårdsmarker ved opmålingen til Christian V's matrikel til 61⅓ tdr. htk., svarende til 454 tdr. ld. I virkeligheden havde Skærvad næsten lige så stort hartkorn som Sostrup og flere tønder land i sine marker, men når den kun blev et appendiks til Sostrup, skyldes det uden tvivl, at sidstnævnte gård 1599 - 1606 havde fået sin fornemme hovedbygning, hvor herskabet holdt til, når det slog sig ned der på egnen.

Efter Christen Skeel den Riges død 1688 arvede sønnen Jørgen Skeel de to her nævnte gårde, for resten sammen med meget andet gods, som efter hans død 1695 kom til hans søn Christen Skeel, der først fødtes i faderens dødsår. Han lod af hovedgårdene Sostrup, Skærvad, Ørbækgaard og Skjern med tilliggende bøndergods, ialt 2.523 tdr. htk. oprettet et grevskab, som fik navnet Scheel, ligesom familien i denne gren herefter kalder sig Scheel.

Christen Skeels år som greve blev få, idet han døde som oberst

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

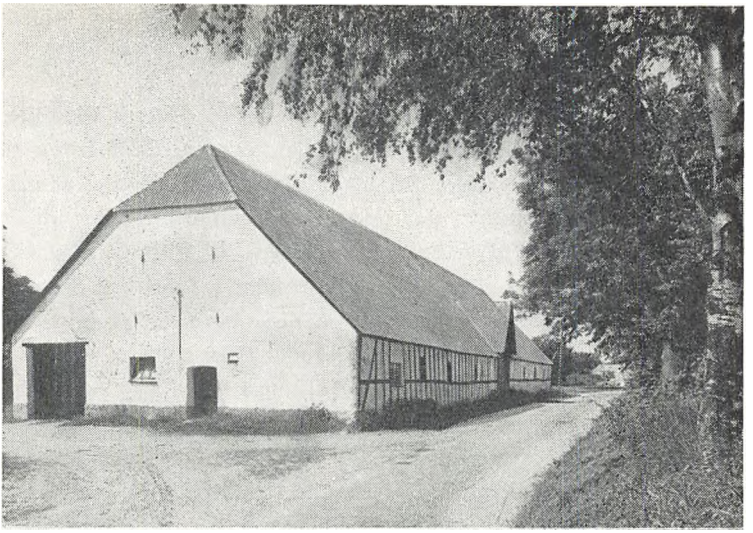

Laden set fra syd (fot. Niels Elswing).

allerede 1731. Sønnen *Jørgen* greve *Scheel* var da umyndig, men overtog siden grevskabet; han nåede de højeste poster og titler inden for hofverdenen, blev overstaldmester, ridder af elefanten m. v. og døde først 1786. Det er antagelig ham, der har opført gårdens nuværende bygninger i bindingsværk. Hovedbygningen har gennemgående gavlkvist på midten; dens grundmurede, takkede gavle må skyldes en senere ombygning. Den imponerende ladebygning ligger foran hovedbygningen ud mod vejen og har indkørselsport på midten. Den skal i 1822 være blæst om. Grevskabet kom 1786 ved hans død til hans sønnesøn Jørgen; sønnen Christen greve Scheel var død 1771 som dansk minister i Skt. Petersborg. Grev Jørgen var endnu umyndig, men gjorde sig sidenhen bemærket ved sin eksempelløse ødselhed og ufornuft i økonomi; det er ham Hugo Matthiessen har portrætteret i bogen »En Greve«, og for hvem det lykkedes at lægge grevskabet Scheel helt øde. Dette, der oprindelig syntes sikret for al fremtid, blev kun ca. 100 år. 1823 stillede en realisationskommission, der skulle tage sig af det grevelige fallitbo, Sostrup og Skærvad til auktion for resterende skatter; begge gårde blev erhvervet af *statskassen*, men

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skødet udstedtes dog først 1828. Staten havde givet 80.000 rbdl. sølv for de to herregårde, men kunne 1829 skøde dem sammen med Ørbækgaard for 230.000 rbdl. sølv til ritmester *Jacob von Benzon,* der købte dem for en fideikommiskapital, som var substitueret for stamhuset Christiansdal, og nu deraf 1829 lod oprette et nyt stamhus, kaldet Benzon. En kommission måtte dog også ordne dette fideikommis' økonomi og bortsolgte 1840 for 71.200 rbdl. sølv bl. a. Skærvad, hvis ejer derefter en tid var kammerherre Chr. Fr. Otto v. Benzon, der frasolgte en del af fæstegodset; hovedgårdens hartkorn var 1840 67 tdr. med 43 tdr. htk. tiender og 539 tdr. htk. bøndergods. Chr. Fr. O. v. Benzon havde kun godset i nogle få år. Det ejedes så en kort tid af proprietær *C. F. J. Risom,* der fortsatte bortsalget af fæstegodset og endelig solgte hovedgården m. v. til *Johan Andreas de Neergaard,* som vest for Skærvad udskilte afbyggergården Neergaardsminde og øst for Skærvad afbyggergården Holmegaard. Også Skærvad Møllegaard udskiltes i hans tid som særskilt parcelgård. 1856 kom Skærvad med 42 tdr. htk. (herunder de nævnte afbyggergårde) til brødrene *Christian Frederik Carøe,* da forpagter på Nielsminde i Vendsyssel, og grosserer *Johan Fr. Carøe.* Det blev Chr. Fr. Carøe, der tog sig af gårdens drift og beboede den. Han var en meget dygtig og fremskridtsivrig landmand, der i sin vendsysselske forpagtertid 1848 havde indført det første tærskeværk til denne fjerne landsdel. Skærvad, der under de mange hyppige ejerskifter havde ført en ret stillestående tilværelse, blev nu drevet med stor energi og fik efterhånden en fin besætning på 300 kreaturer af rent jysk malkekvæg, ligesom gården blev kendt for sit fine maltbyg. Carøe deltog også meget tidligt i plantningsarbejdet, lod således en plantage på 200 tdr. ld. anlægge, ligesom parken omkring gården forskønnedes. I det hele blev Chr. Fr. Carøe en af egnens førende landmænd, og Skærvad vurderedes højt ved uddannelsen af unge landmænd; en stor kreds af disse rejste da også efter hans død 1891 en mindesten for ham i Skærvad skov. Broderen Joh. Fr. Carøe fik derefter gården helt, men døde allerede 1893, hvorefter hans børn grosserne Nicolai Chr. Carøe og Carl Johan Carøe, pastor Martin Chr. Carøe og Augusta Christiane Trock-Jansen, født Carøe, overtog den. 1912 solgtes den — alle afbyggergårdene var nu solgt fra — med 32 tdr. htk. til proprietær J. Skriver. 1918 overgik

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

den for 255.000 kr. til partikulier N. Hougaard, ejedes derefter en kort tid af Alfred Chr. Hansen for 1920 at blive solgt til Randers Amts Udstykningsforening, der 1921 lod udstykke 17 husmandsbrug af Skærvads jorder. Hovedparcellen solgtes derefter til proprietær Søren Sørensen. Af frasolgte jorder og af jord fra afbyggergårdene oprettede udstykningsforeningen siden i 1924 andre 5 husmandsbrug og i 1927 desuden 3 husmandsbrug. Sørensens enke havde siden gården, der derefter kom til svigersønnen *T. Bøystrup*. Ejer er nu fru *G. Bøystrup*. Arealet er 255 tdr. ld., hvoraf 160 er skov.

C. RISE HANSEN

EJERE	BYGNINGER
ca. 1380 Ture Dyre og Vilhelm Svave Kronen	Voldsted
1386 Jens Andersen Brock	
ca. 1435 Niels Munk (parthaver)	
1498 Mogens Gjøe	Hovedbygning opført?
1544 Otte Rosenkrantz	
1563 Jakob Seefeld	
1613 Jørgen Skeel	
1731 Jørgen Scheel	ca. 1775 Nuværende bygninger opført
	1822 Laden blæst om og genrejst
1823 Staten	
1829 J. v. Benzon	
ca. 1845 C. F. J. Risom J. A. de Neergaard	
1856 Chr. Fr. og Johan Fr. Carøe	
1912 - 21 Forskellige ejere	
1957 T. Bøystrup G. Bøystrup	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

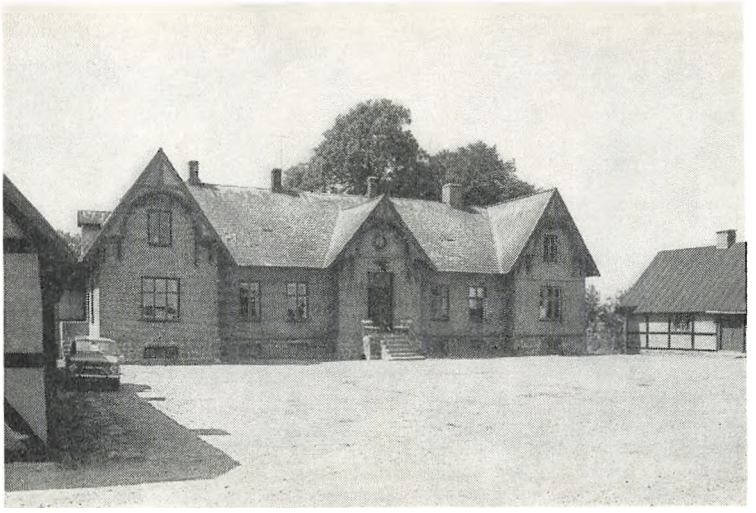

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Fævejle

Lyngby sogn, Djurs Sønder herred, Randers amt

Hans Mikkelsen Ravn, den fortjenstfulde skolemand, det danske sprogs talsmand og anset musikteoretiker, der fødtes i Fævejle i begyndelsen af det 17. århundrede, har berømmet sin hjemstavn i linierne:

> Dejlige Fævejl', aldrig kan nogen noksom dig love,
> Kolindsund løber dig nær, Marken er frydelig grøn.
> Luften er sunder', herlig dig pryde grønneste Skove,
> Fødested, aldrig jeg dig glemmer saa dejlig og skøn.

Fævejle nævnes i de bevarede kilder først i Erik af Pommerns tid; i 1429 gav væbnerne *Jens Laursen* og *Henrik Blik* hr. *Otte Nielsen (Rosenkrantz)* til Hevringholm skøde på et øde byggested i »Fæuedæl«, som deres hustruer havde arvet efter *Andreas Eysen*. I 1469 boede præsten Jep Tordsen i »Fæwedell«. Ellers ved man fra middel-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

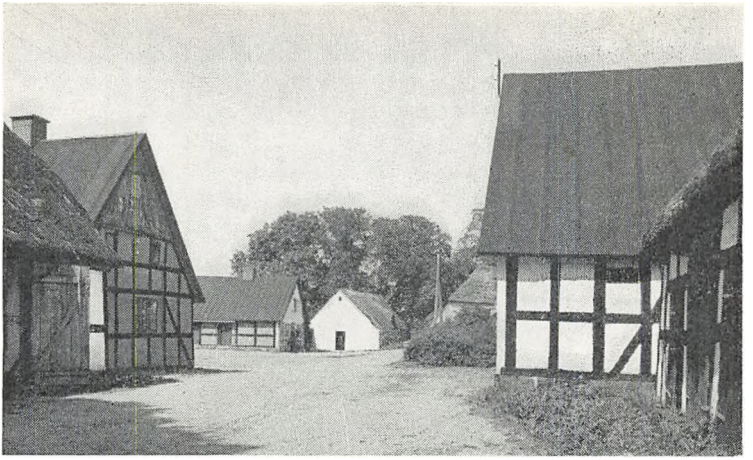

Bygninger i avlsgården (fot. Niels Elswing).

alderen ikke stort andet om Fævejle, end at gården med sin sognekirke Lyngby før reformationen hørte under *Århus domkapitel.*

Den sidste abbed i Øm Kloster, hr. Jens Simonsen, blev ved klosterets nedlæggelse 1560 aflagt med Rosmos sognekald og fik præstegården, Rugaard og en tredie gård i Rosmos sogn; men i 1579 bortmageskiftede kronen dette gods, og for at holde hr. Jens skadesløs lod man da præsten i Lyngby-Albøge bytte kald med ham, således at hr. Jens fik overladt Fævejle som præstegård. Han døde imidlertid samme år. Århus domkapitel mageskiftede derefter i 1580 Fævejle til *kronen,* der imidlertid allerede det følgende år mageskiftede den bort til *Iver Juel* til Lykkesholm. I 1618 ejedes Fævejle af den samme år i barselseng afdøde *Helvig Rantzau,* datter af den 1612 på Skellinge Hede faldne Frantz Rantzau, gift med Palle Rosenkrantz til Krenkerup.

I 1621 tilhørte gården fru *Kirsten Sandberg,* en datter af Tyge Sandberg til Vedø og gift med Gert Bryske til Margaard. Fævejle ejedes derefter af hendes moster Sophie Jørgensdatter Rostrup, der var i ægteskab med hendes farbroder Mads Sandberg. Da han døde 1632, tilfaldt gården som skænk jomfru Abel Bryske, Gert Bryskes og Kirsten Sandbergs datter. Efter hende må den atter være kommet tilbage til moderen fru Kirsten, der døde i 1647, for fra hendes bo

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

blev Fævejle i det følgende år skødet til rigsråd hr. *Frederik Reedtz* til Tygestrup. Da han afgik ved døden i 1659, gik gården i arv til sønnen Jørgen Reedtz til Vedø, amtmand over Tryggevælde amt og ambassadør i Spanien, og svigersønnen *Erik Hardenberg Gyldenstierne*. Fævejle havde da (i 1661) 20½ tdr. htk. De to ejere solgte i 1664 gården til forhenværende sekretær i Tyske Kancelli *Matheus Rudolphus Reinfranck* for en pris af 51¼ rdl. pr. td. htk.

I sit ægteskab med Karen Rasmusdatter Helkand, enke efter islandsk købmand Mikkel Nansen, borgmester Hans Nansens søn, kom Reinfranck i besiddelse af betydelige midler, som satte ham i stand til i 1661 at købe strøgods i Djurs Sønder herred, til en samlet sum af 42.580 rdl. og yderligere i 1665 for 7.257 rdl. Med sin første mand havde Karen Nansen døtrene Karen, der 1670 ægtede Peder Schumacher Griffenfeld, og Sophie, der 1672 ægtede amtmand over Kalø amt, etatsråd Christian Gersdorff. Kun tolv år gammel blev det eneste, i 1663 fødte barn af Reinfrancks ægteskab Lisbeth Margrethe i Griffenfelds hus i »mange fornemme folks nærværelse« trolovet med en søn af kong Frederik III's højtbetroede kansler Theodor Lente, sekretær i Tyske Kancelli Christian Lente, en ung stræber, der udelukkende havde indgået dette parti i forventning om Griffenfelds protektion og en rig medgift. Efter rigskanslerens fald i 1676 afbrød Lente hensynsløst forbindelsen på trods af Reinfrancks og hans stedsøn Christian Gersdorffs indsigelse. Sagen var endnu svævende i 1679, men blev opgivet ved Reinfrancks død. Den forstødte brud, der af faderen var indsat til arving af Fævejle, ægtede i 1685 præsten til gårdens sognekirke, Frederik Thomsen Lyngbye.

Allerede i 1681 havde hun dog solgt Fævejle til *Iver Juul Høg*, der samme år af Bjørnholm, Lykkesholm og Fævejle oprettede baroniet Høgholm, som efter hans enke, fru Helle Trolles død i 1722 tilfaldt grev *Christian Danneskiold-Samsøe* (død 1728). Hans søn, greve Frederik Christian Danneskiold-Samsøe afstod i 1753 baroniet til overhofmarskal, greve *Adam Gottlob Moltke*, der ophævede og afhændede det året efter.

Fævejle hørte under Høgholm indtil 1802, da generalløjtnant Johan Frederik Sehesteds enke, Pauline Fabritius-Tengnagel, ved auktion solgte gården (med 40, 59 og 202 tdr. htk.) til forpagter Knud Høyer.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

RANDERS AMT

Efter kgl. bevilling af 1801 blev nu bøndergodset bortsolgt. Efter Høyers død 1821 købtes Fævejle (med 40, 59 og 43 tdr. htk.) på auktion i 1824 af P. J. Møller, den senere ejer af Constantinsborg, og han skødede den for 11.309 rbdl. til Lykkesholms ejere P. Achton og *Peter Mørk Mønsted,* der samme år delte de to ejendomme imellem sig, så at Mønsted fik Fævejle. Efter hans død 1864 overdrog enken Bolette Christiane, født Dahl, i 1868 gården til sønnen *N. J. A. Mønsted* for 39.000 rbdl. Denne opførte den nuværende hovedbygning, en rødstensvilla i én etage på høj kampestensbeklædt kælder, og med fremspringende ende- og midterparti. Taget er af skifer og springer stærkt frem over pynteligt udsavede vindske. 1918 overtog sønnen Peter Mørk Mønsted Fævejle, som han i 1945 overdrog til sin søn *Ivar Brorson Mønsted,* efter at der i 1934 var fraskilt 86 tdr. ld. til en selvstændig ejendom, Døvmark, som den nuværende ejer først havde i forpagtning. Fævejle har nu 282 tdr. ld. ager og eng.

LOUIS BOBÉ

EJERE

Andreas Eysen
Jens Laursen og Henrik Blik
1429 Otte Nielsen Rosenkrantz
Århus domkapitel
1580 Kronen
1581 Iver Juel
1618 Helvig Rantzau
1621 Kirsten Sandberg (Bryske)
1648 Frederik Reedtz
1659 Erik Hardenberg Gyldenstierne (halvparten)
1664 Matheus Rudolphus Reinfranck (eneejer)
1681 Iver Juul Høg
1722 Chr. Danneskiold-Samsøe
1753 A. G. Moltke
1754 - 1833 Forskellige ejere
1833 P. Mørk Mønsted
1868 N. J. A. Mønsted

1945 I. Brorson Mønsted

BYGNINGER

Lade opført

1875 Hovedbygningen opført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

Hessel

Ålsø sogn, Djurs Sønder herred, Randers amt

Tre kilometer syd for Grenå ved landevejen til Århus ligger hovedgården Hessel. Jorden, der hører til gården, er god muldjord, terrænet jævnt og beliggenheden førsteklasses. Der er kun et par kilometer ud til den herlige sandstrand, der strækker sig milevidt langs med Djurslands østkyst.

Hessels hovedbygning virker smilende og charmerende på den besøgende; man har indtryk af, at her må livet leves i evig idyl, alt her er lyst og fredeligt til trods for, at der jo er noget storslået og til tider næsten vildt over Djurslands natur. Meget kønt virker de store træer i gården foran hovedbygningens to beskedne, hvidkalkede fløje, men tidligere var boligen endnu smukkere, da den bestod af tre bindingsværksfløje opført i midten af det 18. århundrede af major Henrik Hoff eller hans søn. Den østre »køkkenfløjen« er først nedrevet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for ganske nylig, men de to andre blev i 1802 ombygget i grundmur. Muligvis er det Grenå-bygmesteren Just Møller, hvem ombygningen kan tilskrives, og som man mener har opført den daværende ejer, Christen Langgs anden ejendom, Møllegaarden i Grenå. De ejendommelige pilastre, hvor der i stedet for kapitæler er anbragt cirkelslag over dråbestave, peger i alle tilfælde mod hans læremester, Anders Kruuses skole.

Avlsbygningerne er hovedsagelig af grundmur. Indkørselen til gården sker gennem en kampestenslænge, der er bygget som kostald. Langs vejen ligger endnu en lang, gammel bindingsværkslænge, der dels rummer lade, dels arbejderboliger.

Første gang hovedgården Hessel er nævnt, er i 1328, da den tilhørte *Niels Svej;* men noget nærmere om denne ejer er ikke overleveret. I de følgende tre århundreder tilhørte gården forskellige danske adelsslægter. Enkelte navne og årstal har vi heldigvis overleveret. I 1391 træffer vi en *Christen Kaas* som ejer, i årene 1421 - 36 *Jens Olufsen (Godov),* 1453 - 75 hans arving *Christen Rud,* Jens Ruds og Else Lauridsdatter Hvas' søn; han ejede desuden nogle gårde i Kragerup, som han havde fået som medgift med sin hustru Christine Hartvigsdatter Bryske, der nævnes som ejer af Hessel 1479. Deres søn Jens Rud arvede Hessel og nævnes dertil 1471 - 83; fra 1470'erne ejede han desuden også den nærliggende Fuglsang. Hans enke Marine Bertelsdatter nævnes til Hessel 1489.

I midten af 16. århundrede residerede medlemmer af slægten Krabbe på Hessel. 1552 - 64 ejedes den af *Niels Krabbe,* der desuden også havde Bjørnholm. Han tilhørte slægten Krabbe af Østergaard og var søn af den berømte rigsmarsk Tyge Krabbe og Anne Rosenkrantz, og gennem moderen havde han arvet Bjørnholm. Om Niels Krabbe har vi i øvrigt ikke mange oplysninger bevaret, dog ved vi, at han skødede sine godser til sin søster Gertrud Tygesdatter Krabbes mand, landsdommer Anders Christiernsen Sandberg, og at fru Gertrud (død 1602) som enke sad inde med Hessel en del år. Men ved siden af fru Gertrud nævnes Niels Krabbes søstersønner Niels Skram og *Christoffer Lykke* i 1582 som lodsejere til Hessel; sidstnævnte skrives 1603 til gården og derefter hans søn Mogens Lykke, der døde ugift i 1620.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

I det 17. århundrede møder vi igen en ætling af familien Kaas på Hessel, hr. *Hartvig Kaas* til Møllerup (død 1625) der i 1623 solgte Hessel til rigsadmiral *Albret Skeel* til Katholm (død 1639), søn af rigsråd Christen Skeel til Fussingø og Margrethe Brahe. Han udmærkede sig navnlig i Kalmarkrigen 1611 - 13, hvor han bl. a. var med ved stormen på Elfsborg 1612 og indfaldet i Västergötland samme år. Under den sidste begivenhed fik han i en fægtning ved Jönköping sin hest skudt under sig. Fra 1616 til 1623 var han rigens admiral; ifølge traditionen var grunden til hans afskedigelse fra denne stilling, at han havde haft et heftigt sammenstød med Christian IV, i hvis gunst han stod så højt; han skal endog have trukket sit sværd mod kongen. Albret Skeel var desuden en stor godsejer og en hovedrig mand; således ved vi, at han i 1618 kunne indskyde 3.630 rdl. og nogle år senere, i 1625, den efter datidens forhold svimlende sum af 20.000 rdl. i Det Ostindiske Kompagni, som Christian IV havde fået oprettet. Det var heller ikke få godser, han i tidens løb fik skrabet til sig; Fussingø og Hegnet arvede han efter faderen; men dertil

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

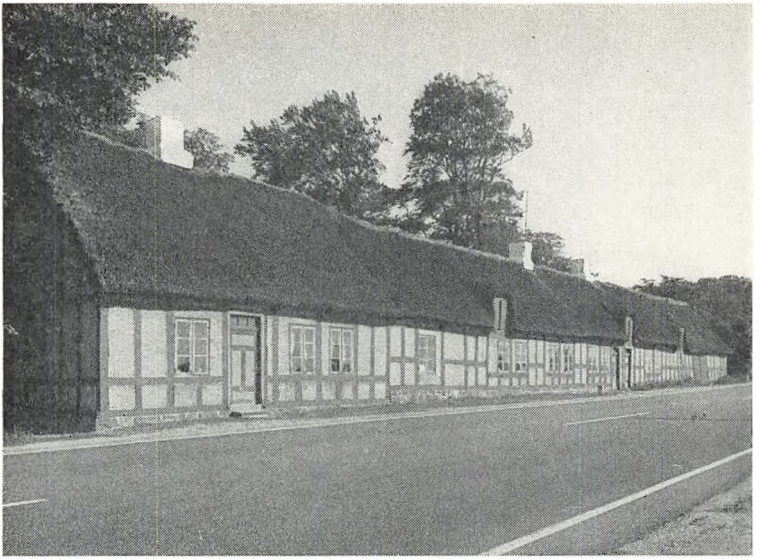

Avlsgårdens bindingsfløj set fra vejen (fot. Niels Elswing).

kom yderligere Holbækgaard, og i Djurs Sønder herred Katholm og Hessel; ved mageskifte med kronen lykkedes det ham at udvide og arrondere sine besiddelser. Ved sin død ejede han 2.076½ tdr. htk. Hessel var i 1638 på 40 tdr. htk.

Hessel var nu i den følgende tid forenet med Katholm; efter rigsadmiralens død 1639 arvede sønnen Otte Skeel (død 1644) godserne, og efter ham igen ejedes de af dennes søn Albret Skeel, der døde 1667. Hans datter Else Skeel til Katholm og Hessel ægtede i 1681 generalløjtnant *Jens Maltesen Sehested* til Boller. Han udkøbte 1684 sin svigermoder og svoger af ejendommen; men 1690 solgte han Katholm til oberst Palle Krag; Hessel derimod beholdt han, til han overlod den til sønnen Malte Sehested, der døde i 1712. Dennes enke Anne Christine Nielsdatter Lange ægtede i 1714 major *Henrik Hoff*, og 1749 skødede denne Hessel til sin søn, major Malte Sehested Hoff; gården var da på 64 tdr. htk., hvortil kom 300 tdr. htk. bøndergods. Købesummen var 18.000 rdl. Efter Malte Sehested Hoffs død 1760 var det forbi med Hessels rolige tilværelse; fra da af fulgte hyppige ejerskift, og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Indkørselen (fot. Holt & Madsen).

gården kom på talrige auktioner. I 1762 solgte Hoffs enke gården til major Jacob Preben Banner v. Heye, der ved auktion to år efter solgte den til rådmand i Viborg Hans Olufsen. På auktion i hans dødsbo købtes den 1766 af ritmester Christian Ehrenreich v. Brockdorff, senere til Søndervang, men han solgte den allerede 1769 til forpagter Søren Jensen Mønsted (død 1786), efter hvem sønnen Otto Christoffer Mønsted arvede den; han ejede senere Lykkesholm og solgte 1798 Hessel og Grenå mølle for 63.000 rdl. til landvæsenskommissær *Christen Lanng*.

I begyndelsen af det 19. århundrede begynder splittelsen af den gamle gård. 1818 fik kammerråd Christen Lanng (død 1837), tilladelse til at frasælge en parcel på 6 tdr. htk., og i 1840 blev selve gården af Lanngs svigersøn solgt for 98.000 rbdl. rede sølv til cand. jur. *Carl Gerhard de Lichtenberg* (død 1868); han frasolgte efterhånden det meste af fæstegodset. Derefter ejedes Hessel af Lichtenbergs enke Casperine, født Snell (død 1894), og fra 1889 af deres søn løjtnant Gerhard de Lichtenberg. Da denne overtog gården, var den på

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1.750 tdr. ld. Han var en meget dygtig landmand, der forstod, hvilken guldgrube gårdens enge frembød for den rigtige mand; hans navn er i øvrigt knyttet til forædlingen af den såkaldte »Grenå havre« eller »Hessel havre«. 1918 solgte han gården til et konsortium, af hvem godsejer *Ove Svendsen* købte den. Under ham har der i vidt omfang fundet en udstykning sted. Da stamhuset Benzon i 1924 i henhold til lensloven overgik til fri ejendom, blev der 1925 stillet 124 tdr. ld. jord til rådighed, som var købt fra Hessel hovedgård; dette areal blev vurderet til 67.000 kr. og udstykket til 11 selvstændige brug, og i 1931 solgtes til Grenå by det store, smukke areal med plantage, hede og strand, der ligger mellem Grenå by og gården, ialt 818 tdr. ld. Endelig var gården Fuglsang blevet frasolgt allerede 1929 og ududstykket i 11 husmandsbrug. Et af godsejeren i 1928 dannet intersentskab lader stadig betydelige vandmasser pumpe bort fra ca. 550 tdr. ld. enge. Sønnen *Carl Svendsen* overtog 1954 Hessel og solgte i 1962 17 tdr. ld. til Ålsø-Vejlby kommune. Sædegården er nu på 733 tdr. ld. agerjord. 76 tdr. ld. bøndergods er i 1966 solgt til kommunen.

ELIN BACH

EJERE

1328 Niels Svej
1391 Christen Kaas
1421 Jens Olufsen (Godov)
1453 Christen Rud
1552 Niels Krabbe
1582 Mange parthavere
1603 Christoffer Lykke (eneejer)
ca. 1620 Hartvig Kaas
1623 Albret Skeel
1681 Jens Maltesen Sehested
1714 Henrik Hoff

1762 - 98 Forskellige ejere
1798 Christen Lanng

1840 C. G. de Lichtenberg
1918 O. Svendsen
1954 C. Svendsen

BYGNINGER

Trefløjet bindingsværkskompleks opført

1802 Vestfløjen ombygget ved Just Møller (?)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

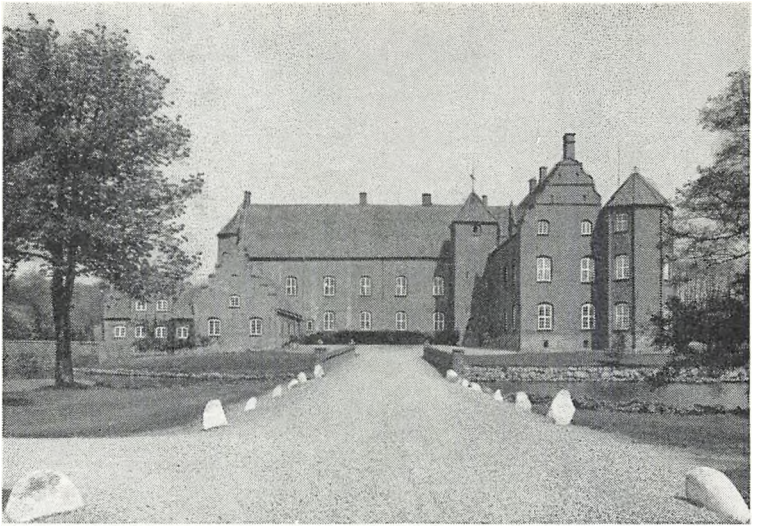

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Katholm

Ålsø sogn, Djurs Sønder herred, Randers amt

Den gamle historiker, rigskansler Arild Huitfeldt fortæller, at Valdemar Atterdag 1359, da jyderne havde gjort oprør, kom over til Jylland og ødelagde Kattebjærg, Essendrup og Clausholm; men da han var draget bort, tog oprørerne dem tilbage. Essendrup er Gammel Estrup, og Kattebjærg — collis catti — har man villet gøre til Katholm; men det er sikkert med urette. Kattebjærg er sikkert det Katbjerg, der ligger i Mariager landsogn, og Katholm må nok give afkald på den ære at have spillet en rolle i kong Valdemars historie. Der vides overhovedet intet om dens tilværelse i det 14. århundrede; men i det følgende var den en bondegård, der længe tilhørte familien Strangesen (Bild); da *Christen Fasti* omtrent ved reformationstiden ægtede Anne Clausdatter Strangesen, kom gården til ham, og han gjorde den til en sædegård, hvortil han vistnok første gang nævnes

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

1545. I øvrigt havde han efter sin fader fået Vennergaard i Ringkøbing-egnen, og med sin hustru fik han Rindumgaard, den senere amtsgård, som ligger nær ved den; men hans ældste søn, den følgende ejer af Katholm, Thomas Fasti, blev født på »Arnbyllegaard ved Randers« 1538. Denne gård er ellers ukendt; muligt er det, at den, skønt den siges at ligge ved Randers, er én af de gårde, der er blevet opslugt af Katholm; man kan nemlig sikkert gå ud fra, at flere gårde inddroges under denne, da den bestemtes til at træde ind i sædegårdenes række. Der lagdes i den følgende tid stadig flere jorder under den, og der samledes rigeligt med gods og tiender omkring den. Da landboreformernes tid kom, gik det ikke sporløst hen over gården; men lidt efter lidt nød den godt af det nye uden dog at blive grebet af den hvirvel, der på så mange steder med eksplosiv voldsomhed sprængte fra hinanden, hvad der havde været forenet i talrige slægtled. Først henimod midten af forrige århundrede afløstes hoveriet, og derefter bortsolgtes godset langsomt. Den hele ejendoms udvikling har gennem alle tider været ganske jævn og normal, uden spring og uden brud.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Da Christen Fasti døde 1557 på sin fædrene gård, efterlod han som enke sin ovenfor nævnte hustru, der levede til 1592, og tre raske sønner, om hvem det senere blev sagt, at »hvor Thomas, Mogens og Strange Fasti lod sig drive ud, der skulle ikke fanden selv komme ind«. Mogens og Strange døde ugifte i en yngre alder; men *Thomas Fasti* havde da endnu et langt og virksomt liv for sig. Efter at han med hæder havde deltaget i krigen i Ditmarsken, hvor han fik sit ene øje beskadiget, og i Syvårskrigen, hvor han bl. a. var med ved Svartå, ægtede han 1575 Christence Gertsdatter Bryske og trak sig tilbage til sine godser. Af forleninger havde han kun nogle få og mindre betydelige; men ved Katholm udfoldede han en betydningsfuld virksomhed. Rimeligvis blev allerede dengang landsbyen Lillerode, der nævnes endnu 1560, men næppe forekommer senere, afbrudt og dens jorder lagt ind under hovedgården, og i hvert fald blev i hans tid godset en hel del forøget, dels ved køb, dels ved mageskifter med kronen, hvorved han i årene 1579 - 80 erhvervede en snes gårde og et par bol, af hvilke de fleste lå i Ålsrode og Glatved og med kortere afbrydelser blev ved Katholm i århundreder, mens andre i Fladstrup, Åstrup og andetsteds tidligere igen skiltes fra den.

Mest interesse for nutiden har det dog, at han opførte den nye borggård i en kunstig sø; som den nu står, er den trefløjet; men kun de to store fløje, den nordlige og den østlige, af mursten lagt i krydsskifte, nåede han at få opført. De er sammenbyggede i vinkel, har begge flerdelte, hvælvede kældre, udvendig beklædte med huggen kamp, og derover to stokværk og et halvstokværk uden vinduer. Nordre fløj har pragtfulde stokværksdelte og svungne gavle, og midt for har den til begge sider haft kviste i taget. Østfløjens fire kviste, to mod gården og to mod graven, er endnu bevarede, og på dens yderside er spor af karnapagtige udbygninger, hemmeligheder. En lignende udbygning fandtes endnu omkring midten af det 19. århundrede på den nordre fløj, ud mod graven. I vinklen mellem de to fløje står et firkantet trappetårn med pyramidespir, og på vinkelanlæggets nordvestre og sydøstre hjørne findes ottekantede tårne, prydede med rundstave i kanterne. Det sydøstre tårn, der nu er lavere end det nordre, har antagelig tidligere svaret i højde til dette; tårnenes nuværende flade hatte er ikke oprindelige. På gårdsiden

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bærer den østre fløj årstallet 1588 i jernankre mellem bygherrens og hans hustrus monogrammer og på den nordre står årstallet 1591.

At anlægget har været tænkt større, kan sluttes af, at nordfløjen bærer tydelige spor af, at en lige så høj vestre fløj her har skullet støde til med et til trappetårnet svarende tårn i vinklen med nordre fløj, og en fortanding i østre fløjs sydvestlige hjørne, nående op til andet stokværk, viser at gårdens åbne side har skullet lukkes af en spærremur, hvori en port eller et porttårn må tænkes anbragt. Fra denne, den søndre side, fører broen over graven til ladegården.

Grunden til, at Thomas Fasti ikke fik fuldført den imponerende bygning, turde være at søge i, at hans midler ikke har slået til, thi han hørte ikke til nogen særlig rig slægt. Den vestre fløj blev opført af hr. Albret Skeel godt 30 år senere, og da kun i ét uanseligt stokværk, således som den endnu er at se med sin takkede gavl; i jernankre bærer den årstallet 1622 og bogstaverne H A S R B F, der betyder Herr Albret Skeel, Ridder, Beate Friis. Også den nuværende ladegård er i det væsentlige hans værk. Den store lade, der ligger midt for borggården og syd for denne, er opført 1618 — noget forlænget 1738 — og samtidig med den (fra 1619) er den lange vestre staldlænge; den blev istandsat 1749 efter tildels at være afbrændt ved lynild; de har begge kamtakkede gavle. Den østre ladegårdslænge er, i alt fald i sin nuværende skikkelse, langt yngre, men længerne er i øvrigt moderniseret en del, bl. a. efter en brand 1935.

Thomas Fasti døde 1600 på Katholm som sin slægts sidste mand; men hans enke, fru Christence Bryske, blev boende på gården, som hun havde livsbrev på, og hvor hun befandt sig så vel, at hun 1608 udkøbte medarvingerne. Hun holdt her et helt lille hof, »hvor der forresten blev levet langt over evne ved hjælp af holstenske lån«, en letsindighed, der var tidens skødesynd og hævnede sig blodigt. Skønt man skulle synes, at den barnløse enke måtte kunne nøjes med den bolig, hun her havde, opførte hun dog (1606) i Århus et stort og anseligt stenhus, som fik navnet Trods-Katholm; da var hun over 60 år gammel, og fem år senere (1611) fulgte hun sin mand i graven. Under en pragtfuld ligsten af sort marmor med portrætfigurer hviler de i Ålsø kirke. Ægteparret havde gjort meget for denne deres sognekirke, skønt de ikke ejede den; de havde bygget hvælvinger i skibet,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Indskrifttavle i trappetårnet med Thomas Fastis og Christence Bryskes våbener (fot. Holt & Madsen).

tårnrummet og våbenhuset, og hun havde som enke skænket altertavle og prædikestol. Gravkapellet, hvor deres ligsten var lagt, blev opført i hendes dødsår.

Fru Christences broder *Carl Bryske* til Langesø arvede Katholm, men døde et par år derefter, og gården kom da til hans to sønner Gert og Truid, to slette husholdere, der satte alt overstyr; af den sidstnævnte solgtes den 1616 til rigsmarsken hr. *Albret Skeel* til Fussingø, og dermed gled den igen ind i rolige forhold, idet den gennem flere generationer blev i hans slægt.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Da Albret Skeel købte Katholm, hvor han byggede en ny fløj til borgegården, medfulgte af gods navnlig 15 gårde og en del huse i Højberg og 7 gårde, 1 bol og 4 huse i Ålsrode. Dette gods forøgede han betydeligt, dels ved køb fra Christoffer Gersdorff, dels ved magelæg med kronen; blandt det erhvervede gods var 3 gårde i Ålsrode, 7 gårde og 6 huse i Homå sogn og skoven Havknuden, der var ansat til 120 svins olden og altså var ret betydelig.

Allerede i levende live delte hr. Albret Skeel sine gårde og sit gods mellem sine børn (1630), og ved denne lejlighed blev Katholm udlagt til sønnen Otte Albretsen Skeel, der senere, ved faderens død 1639, også fik Hessel, og dels ved køb, dels ved sit ægteskab med rigsmarsken Jørgen Lunges datter Ide erhvervede flere gårde og gårdparter. I året 1638 angives han ialt at eje 746 tdr. htk. Han var svagelig og døde allerede 1644, knap 40 år gammel; fru Ide Lunge sad da tilbage med syv umyndige børn, af hvilke det ældste kun var en halv snes år og det yngste født på sin faders begravelsesdag. Foreløbig har hun da rimeligvis overtaget bestyrelsen af alt sin mands gods, og først 1660 holdtes skifte efter ham, måske i anledning af, at hendes ældste datter Vibeke da blev gift med Jens Juel, den senere baron til Juellinge. Året før havde fru Ide, der levede til 1671, haft den sorg at miste sine tre yngste børn. Der var da kun fire tilbage til at dele den rige arv, og af dem fik sønnen Albret Skeel Katholm og Hessel. Han giftede sig to år efter med Anne Henriksdatter Ramel, men døde allerede 1667 i en alder af kun 32 år.

I året 1638 angives gårdens hartkorn til 50 tdr., men i 1662 til 60. Hvorledes forøgelsen var fremkommet, vides ikke. I sidstnævnte år lå under hovedgårdens takst de tre skove Havknuden, Annebjerg og Ramskov, der tilsammen var takserede til 200 svins olden, og møllen, der skyldte 11 tdr. mel årligt. På denne tid udgjorde godset 343 tdr. htk., og bortset fra en meget ringe del strøgods bestod det af 14 gårde i Højberg, 16 i Ålsrode, 4 i Østerballe og 3 i Glatved samt 25 bol og huse i disse byer; gårdene i de to førstnævnte byer var allerede da gjort lige i hartkorn. Bønderne i Ålsrode havde en skov på 150 svins olden, og til flere af gårdene lå mindre skovskifter.

Fru Anne Ramel havde i sit ægteskab fire børn, af hvilke de to dog døde som små; hun sad da som enke med to døtre og har rime-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

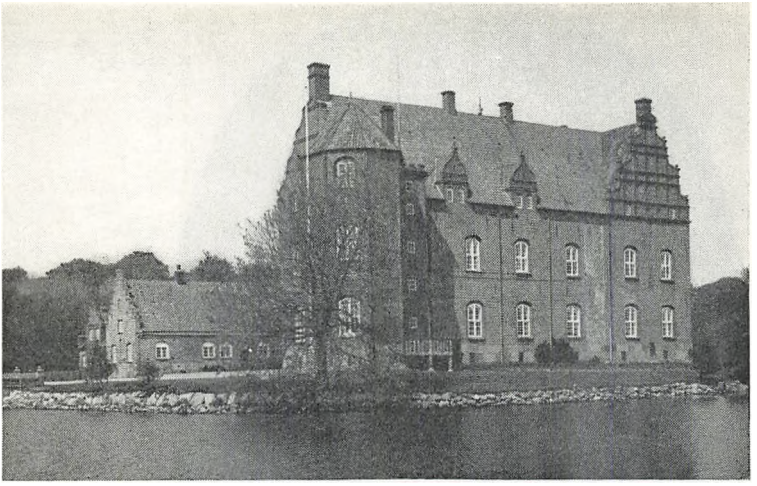

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

ligvis skiftet med dem, før hun 1672 ægtede kansler Peder Reedtz til Tygestrup. Da datteren Else Skeel døde 1682, året efter at hun var blevet gift med den senere generalløjtnant *Jens Maltesen Sehested,* udkøbte han i 1684 såvel sin svigermoder som sin svoger Christian Reedtz til Børglum Kloster af både Katholm og Hessel; den sidste kom senere til hans søn; men den første solgte han efter nogle års forløb. Mens han selv var med de danske hjælpetropper i Irland, hvor han 1690 deltog i slaget ved Boynefloden, solgte hans anden hustru fru Margrete Sophie Ramel efter hans fuldmagt Katholm og dens tilliggende gods, næsten ganske det samme som ovenfor nævnt, til oberst *Palle Krag,* der året forud (1689) havde ægtet den rige enke, fru Helle Nielsdatter Trolle, som af sin for seks år siden afdøde mand baron Iver Juul Høg til friherreskabet Høgholm havde fået de tre herregårde Meilgaard, Østergaard og Hedegaard, som desuden ejede de tre fjerdedele af den store herregård Pallisbjerg ved Nissum Fjord og den lille herregård Lindtorp ved Holstebro, og som endelig nød indtægterne af friherreskabet, da hendes søn, der skulle overtage det, endnu var et barn; kort tid før han døde, kun 18 år gammel (1700), havde hun af kongen fået tilladelse til at nyde dets

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Generalløjtnant, gehejmeråd Palle Krag († 1723). Maleri på Frederiksborg.

indtægter på livstid; ellers ville det ved den unge barons død være hjemfaldet til kronen. Sagnet har fremstillet hende som en ondsindet kvinde, der var hård mod bønderne og aldrig kunne få nok. Man påstod, at hun havde forskrevet sig til djævelen, at hun havde slæbt Thomas Fastis ben fra graven i Ålsø kirke til en kælder på Katholm, hvor de slængtes hen i en sømkasse. Utvivlsomt var hun en virksom dame, og ved bestyrelsen af de udstrakte godser kunne det ikke undgås, at hun lejlighedsvis kolliderede med sine talrige undergivne; men i de tilfælde, som ligger nærmere oplyst, havde hun retten på sin side. At den tabende part hævnede sig ved at lade den Onde hente hende, da hendes time slog, kan ikke undre den, der er fortrolig med hin tids tankegang. Fanden tog hende, og i en karet, der var forspændt med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

fire hovedløse, kulsorte heste, af hvis halse blå ildsluer slog frem, lod man hende derefter hver midnat komme rullende ind i borggården, indtil det endelig lykkedes en af egnens præster at få hende grundigt manet ned i en mose og fortøjet til en forsvarligt nedrammet pæl.

Palle Krag, der var født 1657, var en dygtig kriger, som udmærkede sig både i Den skånske Krig, i hvilken han to gange blev såret, og i Den store nordiske Krig, navnlig i slaget ved Gadebusch. Efter at være avanceret til generalløjtnant tog han 1713 sin afsked, dog ikke for at trække sig tilbage til privatlivet, men for at gå over i en rolig stilling; han udnævntes samme år til stiftamtmand i Viborg og amtmand over Hald amt; samtidig blev han gehejmeråd. Af temperament skal han have været hidsig. Det fortælles om ham, at han engang for højesterets skranke gav sin modstander en ørefigen, hvilket naturligvis var et meget groft brud på rettens værdighed; men kongen, »som lide ham gerne for hans muntre væsens og brave families skyld« lod nåde gå for ret, så han slap godt fra affæren. Et tiltalende træk hos ham er det, at han i modsætning til ikke få af sine standsfæller værnede de menige soldater mod overgreb og mishandling, hvad der nok kunne være grund til på en tid, da de ofte behandledes med en i vore øjne oprørende brutalitet.

Palle Krag boede vistnok sin meste tid, efter at han havde taget afsked med krigerhåndværket, på Katholm, thi der var dengang intet til hinder for, at en amtmand kunne bo på sine godser, uden for sit embedsområde. Sikkert er der blevet ført stort hus på gården, som utvivlsomt blev sat i god stand både inde og ude; da den bekendte biskop Søren Lintrup i Viborg 1721 aflagde ham et besøg, beundrede han de skønne værelser, især den store og kostbart møblerede sal, haven, stalden og laden og de mange alleer om gård og have; haven, som endnu hører til det, der er med til at skabe stemning om den smukke gård, var sikkert af gammel dato, for allerede 1662 boede i et af Katholms huse i Højbjerg Jens Podemand, der vel må have været gartner ved gården, og i den følgende tid forekommer gartnere jævnligt; i lang tid var således mølleren i gårdens mølle tillige gartner. Også med hensyn til godset skete der en del forbedringer i denne ejers tid; men af større betydning var det, at der blev skaffet gården en del tiender, hvad den hidtil ganske havde manglet. Alle-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

rede 1690 havde han købt kongetienderne af Ålsø og Vejlby sogne; de samme sognes kirketiender erhvervede han fire år senere, og Hoed sogns kirketiende kom også inden hans død til Katholm. Disse fem tiender tilsammen beløb sig til 113 tdr. htk.

Fru Helle Trolle døde 1722, og året efter fulgtes hun af sin mand; deres kister blev indsatte i Ålsø kirkes kapel, men er senere blevet sænkede i jorden. Allerede længe før deres død havde de solgt alle deres herregårde undtagen den, hvor de havde haft deres hjem, og friherreskabet Høgholm faldt nu til kongen. Da de var barnløse, blev Katholm (54 tdr. htk.) stillet til auktion med 309 tdr. htk. gods og de lige nævnte tiender (113 tdr.) og i 1724 købt af oberst, senere generalmajor *Poul Rosenørn* til Meilgaard for 21.200 rdl., en meget beskeden pris for et så betydeligt gods, men i øvrigt omtrent svarende til, hvad der i disse for landbruget så trange tider var almindeligt i denne egn. Gården blev derefter hos familien Rosenørn i 80 år; efter Poul Rosenørns død 1737 kom den til hans enke fru Mette, født Benzon (død 1752), og deres søn stiftamtmand over Århus stift, justitiarius i højesteret, gehejmekonferensråd *Peder Rosenørn* (død 1790), der var gift med Ulrikke Hedevig von Heinen, og han solgte den 1776 til sin farfaders sønnesønssøn oberstløjtnant, kammerherre Mathias Peter Otto Rosenørn, hvis hustru var Edel Benedicte von Pentz. Han afhændede gården 1804, men døde først fjorten år senere, ti år efter sin hustru.

Alle disse ejere boede om ikke til stadighed så dog jævnligt på gården, der med sine »gipsede, betrukne, malede og moderne indrettede« værelser afgav en standsmæssig beboelse selv for de mest fornemme folk, og som ved sin »lystige situation imellem eng og skov« nok kunne friste selv en ret kræsen ejer til at slå sig ned her. Til haven førte i øvrigt allerede dengang som nu en særlig bro over den brede grav. For jagtelskende ejere var der rig lejlighed til at tilfredsstille deres passion i mark og skov, på hede og ved strand, og de, der fandt pladsen for indskrænket, kunne få denne udvidet ved at leje jagtterræn af kongen; således fik Peter Rosenørn 1770 koncession for 20 år på den kongelige jagt på Grenå købstads jorder for en årlig afgift af 1 rdl. 16 sk. Hvad vildt, der var i skoven på den tid, vides ikke; men i de nærliggende Rugaards skove skal der have været vildsvin

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Katholm, set fra syd (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

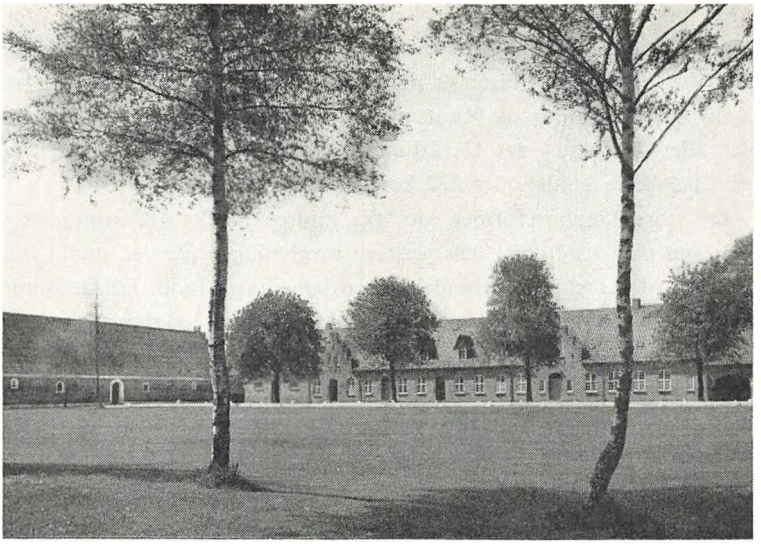

Avlsgården (fot. Niels Elswing).

endnu for noget over halvandet hundred år siden; i den sidste Rosenørns tid, om ikke før, holdtes der skytte på Katholm; han har vel også fungeret som en slags skovrider i de 776 tdr. ld. skov, der (1806) hørte til gården. En forstmæssigt uddannet skovrider kom her først en del år senere. Som de allerfleste andre jyske herregårde var Katholm langt op i tiden en udpræget studegård: i året 1760 prangede den lange staldlænge med 130 staldstude og 40 fødestude; men af køer var der kun 12, altså kun til gårdens egen fornødenhed; i øvrigt holdtes her 6 stutterihopper og nogle få andre heste. I de følgende år gæstede kvægsygen nogle gange besætningen og gjorde slemme indhug. Indtil året 1787 var staldstudene endnu stadig hovedsagen, selv om tallet svingede stærkt, lige fra 50 til 150, men det var i det hele taget nedadgående, og få år efter nævnes for første gang en hollænderiforpagter, og da var studene vist helt forsvundne, da køernes antal var nået op på halvandet hundrede, hvorpå det længe synes at have holdt sig. Randers amt havde forlængst vist sig som det fremmeligste af alle jyske i henseende til mejeridrift; allerede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1760 havde 20 pct. af amtets herregårde haft hollænderi, mens procenten for hele Jylland kun var 7, et forhold, der vistnok stod i forbindelse med tidlig holstensk påvirkning gennem Reventlow'erne på Kalø og Clausholm og Rantzau'erne på Løvenholm. På Kalø var der allerede først i det 18. århundrede et betydeligt hollænderi, og på Clausholm holdtes der 222 køer i 1709.

De store landboreformer, der fra midten af det 18. århundrede dels ved privat initiativ, dels gennem lovgivningen greb så stærkt ind i alt, hvad der stod i forbindelse med landvæsen, fandt ret langsomt indpas på Katholm og dens gods; men der var dog fremgang at spore alt fra den sidste Rosenørns tid. Han rensede marken for sten og enebærris for at forbedre græsning og pløjeland, og han fik en del af sine bønder til at gøre det samme; men en af tidens mest påtrængende forbedringer, skadeligt vands afledning, interesserede ham ikke. Der var ellers nok at tage fat på i dette udstrakte terræn, der på tre sider var omgivet af stengærder, på den fjerde af havet; det bestod, foruden skovene, af en indmark på 323 tdr. ld., muldsandig jord, en udmark, den tidligere omtalte Havknude, på 177 tdr. ld., »sand- og stengrudede« jorder, som næppe kunne anses at være 10 rdl. værd pr. td. ld., 187 tdr. ld. middelbærende enge, og 180 tdr. ld. hede, skovgrund, have og damme m. m., altså alt i alt over 850 tdr. ld. En plage var det, at der stundom opstod sandflugt på hovedgårdens, og i øvrigt også på bøndernes, marker; men værre var det næsten, at de forskellige arter af jord lå så indfiltrede mellem hinanden. Ager fandtes på 32 steder, hvoraf nogle stykker kun var et par skpr. ld., eng på 15 steder, hede o. lign. på 28 o. s. v. Indmarken var delt i 8 vange, udmarken i 10, og der besåedes årlig 100 tdr. ld. med rug, 24 med byg, 60 med havre og 76 med boghvede efter en opgivelse fra 1791; 130 år tidligere blev den hele udsæd opgivet til kun 95 tdr.; høavlen opgives i samme tidsrum at være steget fra 140 til 422 læs.

At hoveriet kunne blive besværligt på slige marker og blev det i endnu højere grad, alt som driften blev mere intensiv, siger sig selv, og der klagedes da også oftere over det. Det forrettedes af 37 bønder i de to store byer Højberg og Ålsrode, der lå nær ved Katholm, og i de to småbyer Østerballe og Glatved, der lå ret fjernt, hvilket gjorde hoveriet så meget mere trykkende. Det blev fast be-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Katholm set fra syd 1850. Efter Richardt & Becker.

stemt ved en forening af 1792, hvorefter hver bonde årlig skulle præstere 24 pløje- eller harvedage, 8½ spænddage og 211 gangdage; hvor besværligt det var, kan sluttes af, at der f. eks. på en plovdag skulle mødes med en med 4 eller 6 heste forspændt plov med kørebud og plovmand; på en spænddag skulle der forrettes kørsel med 1 - 3 bespændte vogne med kørebude o. s. v. Der var jo nok at køre med, og turene var ofte lange; tørv hentedes f. eks. 3 mil borte fra. At alt godset udskiftedes i tiden mellem 1790 og 1800 skulle ikke gøre det lettere for bønderne; det gav forøget arbejde af forskellig art, selv om der kun synes at have fundet ganske få udflytninger sted. At udskiftningen var nødvendig og i det lange løb til bøndernes eget bedste, kunne man ikke vente, at de skulle have blik for.

Den nære forbindelse mellem Katholms ejere og dens sognekirke bestod endnu i Rosenørn'ernes tid; det var århundreders tradition, som endnu virkede. Derom har den endnu synlige minder i sit orgel og en malmlysestage, men navnlig i det af Wiedewelt udførte epitafium over gehejmekonferensråd Peter Rosenørn og hans hustru, der hviler i marmorkister i hvælvingen under kapellet. De er de sidste af gårdens ejere, der sover den evige søvn bag kirkens mur.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den sidste Rosenørn, Mathias Peter Otto, solgte 1804 gården med tiender og gods (54, 113 og 281) for 127.000 rdl. til Jens Jørgensen, der var mangeårig forpagter på Rosenholm, og Niels Riis på Kilsgaard, som var forvalter ved det jyske universitetsgods; men han trak sig året efter ud af handelen, så at *Jens Jørgensen* sad alene med den store ejendom. Han skal være kommet hertil med en betydelig formue; men tiderne blev snart vanskelige, og da han 1813 havde solgt gården til købmand i Grenå Herman Leopold Reininghaus, der hverken formåede at betale skatter eller renter og heller aldrig opnåede at få skøde på ejendommen, blev han af forholdene tvunget til ved opbudsauktion 1818 igen at overtage Katholm, hvorved han led stort tab. Skødet blev dog udstedt til hans søn Niels Jørgensen og svigersønnen krigsassessor Jacob Bergh Secher. I Jens Jørgensens tid (1812) nedlagdes Katholm birk, som havde bestået siden Fasti'ernes tid.

De to nye ejere var begge særdeles duelige folk og i øvrigt begge studenter. Jørgensen, der navnlig tog sig af godsets bestyrelse, skal have været en intelligent, streng og myndig mand, men human overfor bønderne. Senere var han i mange år ejer af den nærliggende gård Ingvorstrup. Secher, der tidligere havde ejet Marienborg ved Horsens, var krigsassessor, indehavde senere flere offentlige tillidshverv, bl. a. som amtsrådsmedlem og stænderdeputeret, blev i 1835 ejer af Vedø og optrådte nogle gange som landøkonomisk forfatter. Han omtales 1823 som en af egnens mest agtede mænd, hvis udmærkede kundskaber i landvæsenet er almindelig erkendt.

Det var en overordentlig vanskelig opgave, der ventede de to kompagnoner, en kamp, der næsten var håbløs; men de tog fat på den med alle deres kræfter. Secher tog sig navnlig af gårdens drift og synes at have trukket hovedlæsset. Der skulle skaffes penge og atter penge. Inden et halvt år var gået, havde de udredet resterende skatter og renter til et beløb af omtrent 25.000 rbdl. Da Rosenørns arvinger kort tid efter, at Jørgensen og Secher havde overtaget gården, opsagde en prioritet på 46.000 rbdl. sølv, foruden hvilket beløb der i gård og gods indestod 33.000, måtte de søge et tilsvarende lån af statsgældsdirektionens lånefond, og det blev dem bevilget; men det var kun galgenfrist, for der kom stadig nye krav, nye skatter, og ind-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

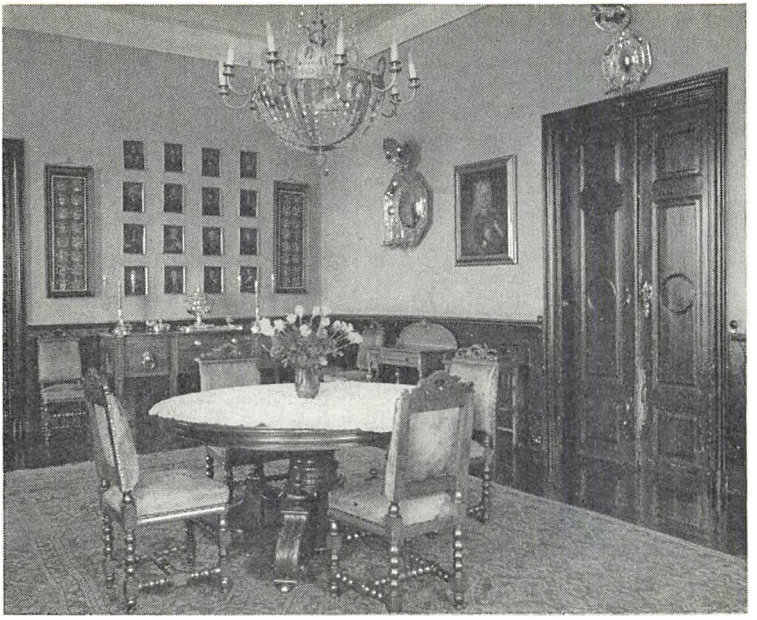

Spisestue med kongeportrætter og anevåbener (fot. Niels Elswing).

tægterne glippede formedelst misvækst, stadigt faldende priser på korn og andre landbrugsprodukter og fæstebøndernes svigtende evne til at svare hver sit. Ved udgangen af 1821 resterede der skatter til et beløb af omtrent 2.600 rbdl. sølv og 11.500 rbdl. sedler og tegn, og på deres bønder havde de tabt betydelige summer. Secher kæmpede dog ufortrødent for at holde den synkende skude oppe, og navnlig satte han sin lid til gennem en meget intensiv drift af hovedgårdens jorder at kunne skaffe de fornødne midler. Han greb til mergling i stor stil og andre forbedringer. År for år kørte han al den mergel på marken, han kunne overkomme, 7.000 læs, 16.000 læs, 25.000 læs, ialt i fem år 79.000 læs, hvorved jorderne bragtes til »en mærkelig grad af kraftfylde«, siges der i landhusholdningsselskabets beskrivelse af Randers amt; og amtsforvalteren udtaler, at det vakte »enhvers opmærksomhed, som har set samme«. Hvor stor tro Secher havde til sin fremgangsmåde, kan ses af, at han et år eftergav bønderne deres land-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

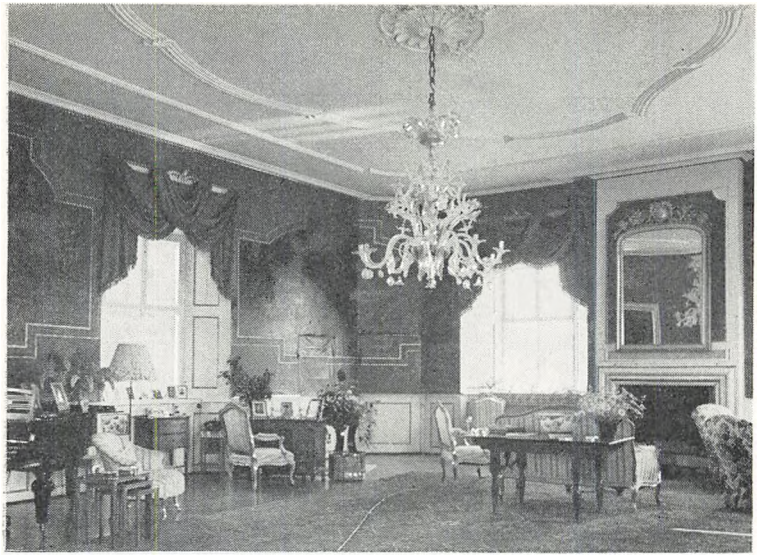

Salen i østfløjen (fot. Niels Elswing).

gilde, mod at hver af dem kørte 150 læs af det vidundergørende stof på hans marker. Det skulle ikke lette dem deres i forvejen tunge hoveri! De øvrige anstrengelser, der gjordes for at holde ud i de svære tider, bestod navnlig i afvanding af enge, opdyrkning af forhen ubrugte jorder og dyrkning i stor stil af kartofler; men det forslog altsammen intet. Efter fem års forløb måtte de to ihærdige mænd opgive kampen; men æren var reddet. En kreditor stillede 1823 gård og gods til auktion, og højestbydende blev den kongelige kasse med 32.000 rbdl. sølv. I disse bevægede år var Vejlby sogns kongetiende og Hoed sogns kirketiende kommet fra gården.

Det var mange gårde, *statskassen* i disse tider måtte overtage, også på denne egn. Samme år, den kom i besiddelse af Katholm, overtog den også grevskabet Scheel (Sostrup), Skærvad og Skærsø, og nogle år efter Meilgaard og Ørbækgaard. Også Løvenholm, Stenalt og Kalø fik samme skæbne. Overalt havde de store ejendomsbesiddere svært ved at holde sig oven vande, og ofte gik de til bunds. De talrige gårde, staten derved kom i besiddelse af meget mod sin vilje, bort-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forpagtedes indtil videre og solgtes, så snart en passende lejlighed tilbød sig, i reglen uden at regeringen imidlertid havde fundet anledning til at sælge fæstegodset til selveje. Således gik det også her. Da direktøren for statsgælden og den synkende fond i december 1839 stillede ejendommen til auktion, omfattede den nøjagtig det samme som for 16 år siden; den bestod nemlig af hovedgårdens 54 tdr. htk., hvoraf 4½ var skovskyld og 1 mølleskyld, godset, der var 251 tdr. htk., hvoraf 5 var skovskyld, og tre tiender: Ålsø sogns to tiender og Vejlby sogns kirketiende, tilsammen 78½ tdr. htk. Højestbydende blev premierløjtnant *Adolph Wilhelm Dinesen* med 100.200 rbdl. sølv, hvorfor han fik hammerslag og året efter skøde. I virkeligheden var købesummen lidt større, idet der fra gammel tid i gården indestod et par legater på tilsammen 1.000 rbdl. sølv, som skulle forrentes.

Blandt Katholms mange ejere blev A. W. Dinesen, der var født 1807 og gift med general J. W. R. von Haffners datter Dagmar Alvilde, en af de mest almen kendte, både fordi han var en anerkendt dygtighed, og fordi han deltog ivrigt i det offentlige liv som amtsrådsmedlem og folketingsmand, gennem bladartikler og pjecer. Som ung havde han tumlet sig i fred og krig i udlandet, hvorfra han medbragte æreslegionens ridderkors; senere udmærkede han sig gentagne gange i Treårskrigen som artillerifficer, og i krigen 1864 deltog han en kortere tid som frivillig. 1858 var han blevet kammerherre. Den energi og dygtighed, der prægede al hans gerning, lagde sig også for dagen i hans virksomhed som godsejer. Han forbedrede i høj grad gårdens drift; han afløste 1847 hoveriet, som allerede var blevet lettet en del, mens staten var ejer; han frasolgte derefter godset og benyttede samtidig lejligheden til at få hovedgårdens tilliggende meget betydeligt udvidet, så at dens areal omtrent ved den tid, da han døde (1876), var nået op til over 2.400 tdr. ld. Dens hartkorn, der ved den nye matrikulering var blevet noget nedsat, steg derved til næsten 70 tdr., hvoraf omtrent 6 var skovskyld. Skovene, der i århundredets begyndelse var så slemt forhugget, at man mente, at der på deres rigeligt 700 tdr. ld. næppe fandtes 500 favne brænde, var allerede blevet noget forbedrede, da gården var statsejendom; men det var først kammerherre Dinesen og hans søn, der for alvor bragte dem på fode; der blev plantet meget både på den gamle skovgrund og på den ny

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

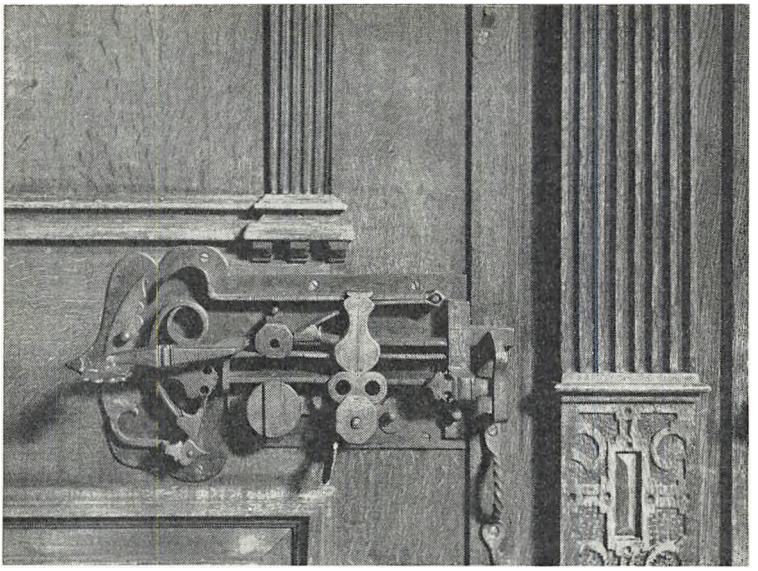

Dørlås fra ca. 1600 (fot. Holt & Madsen).

grund, der indtoges til skov. Katholm Storskov, den store, sluttede skov nogle få kilometer syd for gården, bestod ved midten af forrige århundrede af to dele, der ikke stødte sammen, en nordlig og en sydlig; Kong Hagens Grav lå dengang på åben mark; nu ligger den midt i skoven, hvor nåletræer og løvtræer står fredeligt ved hinandens side. Også andetsteds plantedes der, om end i det mindre, der opstod således en lille skov tæt ved Havknuden, hvor der et par hundrede år før kunne fedes seks snese svin på olden. Da der ikke har været lejlighed til før at nævne det, skal her indskydes, at til gården hørte foruden det forhen nævnte også Glatved Kalkbrud med udskibningssted.

A. W. Dinesen og hans søn hofjægermester, kammerherre *Wentzel Laurentzius Dinesen,* der 1876 overtog Katholm og fortsatte sin faders arbejde her med megen energi, nærede begge interesse for den smukke gamle hovedbygning, som blev delvis restaureret. Bl. a. blev ni prægtige gamle egetræsdøre med udskårne indfatninger sat i stand og anbragt dels i trappetårnet, dels i den korridor, som forbinder

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dette med værelserne i stuen, og hvori der findes egetræs paneler, gyldenlæders tapeter og bjælkeloft.

Efter at have ejet Katholm i 40 år døde W. L. Dinesen i 1916; han havde tilkøbt gården Skovlyst med 180 tdr. ld. og ligesom sin fader været amtsrådsmedlem og beklædt adskillige andre tillidshverv, og han havde ligesom denne tillige ejet Stensmark, nordøst for Grenå som han solgte 1909. Samme år, han døde, solgte hans datter af første ægteskab med Agnes Bruun fra Stenalt, grevinde Agnes Knuth på Vosnæsgaard, gården til hofjægermester *Holger Collet* til Lundbygaard og Rønnebæksholm, gift med general J. Fr. Hegermann-Lindencrones datter Polly. Hofjægermesteren tilkøbte det følgende år nogle engparter i Høbjerg kær, som lagdes ind under hovedgården, og året efter blev dette kær ved hjælp af en høj vindmotor og kanaler

Værelse i sydøstre tårn (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

på tilsammen en halv mils længde tørlagt, hvorved 150 tdr. ld. sur jord forvandledes til udmærket agermark. Samtidig byggedes en ny stald til 40 arbejdsheste og det følgende år en ny økonomibygning og herskabsstald med garage m. m., opført i samme stil som den gamle, på samme sted liggende længe og af de gamle munkesten fra denne. I 1935 hærgedes avlsbygningerne af en brand, der forvoldte skade for ca. 300.000 kr. I 1934 blev Glatvedgaarden med det store kalkværk og 170 tdr. ld. solgt. Hofjægermester, kammerherre Collet, der døde i 1943, solgte året før sin død Katholm til sin søn, løjtnant senere hofjægermester *Carl Frederik Collet,* der havde ledet godsets drift og opført moderne, hårdt tiltrængte arbejderboliger. Med stor energi har den nuværende ejer ført den tidligere meget ekstensivt drevne besiddelse frem til en fremskudt plads blandt danske storlandbrug; samtidig er skovbruget for første gang i ejendommens historie blevet af overordentlig betydning for Katholm. Godsets tilliggende er nu 2.550 tdr. ld. hvoraf 1.390 tdr. ld. skov.

S. NYGÅRD

EJERE

ca. 1545 Christen Fasti
ca. 1557 Thomas Fasti

1611 Carl Bryske
1616 Albret Skeel

1684 Jens Sehested
1690 Palle Krag
1724 Poul Rosenørn
1737 Peder Rosenørn

1804 Jens Jørgensen
1813 - 23 Forskellige ejere
1823 Statskassen
1839 A. W. Dinesen
1876 W. L. Dinesen
1916 H. Collet

1942 C. Fr. Collet

BYGNINGER

1588 - 91 Nord- og østfløjen opført med trappe- og hjørnetårne

1618 - 19 Ladegården opført
1622 Vestfløjen opført

Hovedbygningen istandsat

1738 Laden forlænget
1749 Stalden istandsat efter brand

Hovedbygningen restaureret

1919 - 20 Avlsgården udvidet
1935 Avlsgården brandhærget
Arbejderboliger opført
1955 Avlsgården moderniseret efter brand

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

Høgholm

Tirstrup sogn, Djurs Sønder herred, Randers amt

Høgholms oprindelige navn var *Bjørnholm*. Først da Iver Juul Høg 1681 af denne og to andre gårde oprettede baroniet Høgholm, fik den dette navn, mens den nuværende gård Bjørnholm i samme sogn blev oprettet 1806 efter baroniets splittelse.

Fra det 14. århundrede tilhørte Bjørnholm familien Hvide, og 1331 ejedes den af hr. Stig Andersen. Få danske herreslægter har der stået sådant gny om som om familien Hvide, og ganske ejendommeligt er det egentlig talt. For Skjalm Hvides slægt har aldrig nogen sinde ført dette slægtsnavn, og Stig-sønnernes slægt skal først have antaget det kort før slægtens uddøen i det 16. århundrede. Det er endda kun på mødrene side, at Stig-sønnerne er i familie med Skjalm Hvides slægt, idet marsk Stig Andersens, »kongemorderen«s, to første hustruer menes at have tilhørt Hviderne; han har heller ikke hverken navnet eller Hvidernes våbenmærke, den syvoddede stjerne, i sit

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skjold. Vi har ingen oplysninger, der siger os, at han også har ejet Bjørnholm, derimod har hans søn ridder *Anders Stigsen* til Tygestrup (Kongsdal) ejet gården, mener man, og efter ham har så sønnen *Stig Andersen Hvide* arvet den og Tygestrup; han var opkaldt efter sin berømte farfader, marsken, efter traditionen kong Erik Klippings drabsmand. Da Christoffer II i 1320 besteg Danmarks trone, kunne marskens slægt atter vende tilbage til sit fædreland, og slægtens øverste, Stig Andersen Hvide, tog igen en stor del af familiens gamle ejendomme i besiddelse. På Djursland opførte han i de følgende år borgen Bjørnholm, måske på det sted, hvor det nuværende Høgholm ligger, men i haven til Obdrupgaard i nabosognet, der i det 15. århundrede var en ladegård under Bjørnholm, ligger et voldsted, en rund borgbanke, der er 6 m høj og 20 m i diameter; den er omringet af en grav, hvorom der igen ligger en ringdæmning.

Fra Bjørnholm var det, Stig Andersen Hvide ledede den jyske adels opposition mod kongemagten. 1331 var han nemlig blevet grev Gerts, den »kullede Greve«s, marsk, og hørte ligesom hr. Niels Bugge til Hald til de ledende inden for den jyske adel. Efter drabet på grev Gert gik han over til kong Valdemars parti og blev en tid statholder i Estland; men da kong Valdemar i 1350'erne begyndte på sin store reduktion af det gods, der under ufredsårene i Danmark var sluppet kronen af hænde, var det forbi med venskabet mellem de to mænd; Valdemar fratog Stig Andersen en hel del af de godser, denne havde fra grev Gerts tid, og selv om ridder Stig ikke menes at have deltaget i det store oprør mod kongen 1357, så brød han dog med denne i 1359, efter at hans søn og broder var blevet dræbt sammen med Niels Bugge i Middelfart i januar 1359, som det formodedes på kongens opfordring. Også i 1360'erne fejdede Stig Andersen mod kongemagten.

1362 bestemte Bjørnholms ejer, at gården skulle tilfalde hans dræbte søn hr. Ove Stigsens to sønner Jens og Anders Ovesen. Jens Ovesen havde indgået et meget heldigt parti, idet han var blevet gift med drosten Claus Limbeks datter Elisabeth, og de fik altså den ene halvdel af gården efter Stig Andersens død 1369; den anden halvdel af Bjørnholm tilfaldt hr. Anders Ovesen (død ca. 1420), og da hans søn Ove Andersen døde ugift, bragte moderen, fru Else Krognos, sin part i Bjørnholm til sin anden ægtefælle, rigshofmester *Otte Nielsen Rosen-*

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Bygninger i avlsgården (fot. Niels Elswing).

krantz. Bjørnholm blev fra nu af hans hovedbesiddelse; det lykkedes ham at øge dens tilliggende i betydelig grad, og desuden opnåede han efterhånden at udkøbe flere af sine mange medejere til gården. 1441 købte han en part af hr. Ove Tagesen Reventlow, og 1445 skænkede Christoffer af Bayern ham den i 1441 henrettede Henrik Tagesen Reventlows andel i gården; 1444 og 1468 købte han hr. Mogens Ebbesen Galts og Holger Munks parter, som de havde fået gennem deres svigermoder Inger Andersdatter Hvide. 1459 udkøbte han Anders Ebbesen Galt, og samme år tilstod Christiern I Bjørnholm birkeret, det vil altså med andre ord sige, at gården fra nu af udgjorde en særlig lille retskreds, hvor herremanden havde ret til at besætte birkedommerembedet, således at sagerne herefterdags unddroges herredstinget; fra birket var der direkte appel til landstinget. Bjørnholms birk blev senere kaldt Høgholms birk og ophævedes først 1812. Otte Nielsen Rosenkrantz var i en del år lensmand på det nærliggende Kalø. Også i det politiske liv spillede han en stor rolle, navnlig i årene efter Christiern I's tronbestigelse 1448, hvor han som rigshofmester deltog i næsten alle vigtigere politiske handlinger, såsom Christiern I's norske

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Høgholm 1850. Efter Richardt & Becker.

håndfæstning, forliget om Gotland og Ribeprivilegiet 1460. I slutningen af 1460'erne trak han sig tilbage fra politik og døde vistnok 1477, og fra nu af er det sønnen hr. Erik Ottesen Rosenkrantz, vi møder. Han blev ligesom faderen rigshofmester og kom navnlig til at spille en rolle i udenrigspolitikken under Christiern I; ved dennes død måtte han vige pladsen som hofmester, men deltog stadig som rigsråd i rigsrådsmøderne. Også han var en stor godssamler; på grundlag af et skiftebrev 1499 har man beregnet, at han dengang ejede ca. 800 bøndergårde. Han udkøbte flere parthavere i Bjørnholm og døde i 1503.

Sønnen Niels Eriksen Rosenkrantz (død 1516) og derefter dennes sønner Henrik Nielsen Rosenkrantz (død 1537) og Christoffer Nielsen Rosenkrantz (død 1561) var de næste ejere; men de to sidstnævnte var begge ugifte, så fra 1561 deltes gården igen i flere dele, der i den følgende tid ejedes af forskellige danske adelsfamilier, navnlig af Krabbe'r, Thott'er og Skram'er; Krabbe'rne, der på mødrene side stammede ned fra Rosenkrantz'erne, fik den største del, og en tid lykkedes det Christian Krabbe at sammenkøbe en stor del af de øvrige parter i gården; måske har han forkøbt sig, idet Bjørnholm 1612 blev udlagt til hans mange kreditorer. Blandt de nye parthavere var Hans og Iver Dyre samt Jørgen Kruse, der solgte til fru Ellen Rostrup, hvis

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

andel 1627 kom til Abel Bryske. Men allerede 1614 skrives *Just Høg (Banner)* til Bjørnholm, og han samlede atter gården. Efter hans død 1649 gik den i arv til sønnen Erik Høg (død 1673) og derefter til dennes søn *Iver Juul Høg* (død 1683), der 1681 fik tilladelse til af Bjørnholm, Fævejle og Lykkesholm at oprette *baroniet Høgholm*. Gården fik da sit nuværende navn. Hans enke, fru Helle Trolle, der var gift anden gang med Palle Krag til Katholm, beholdt efter sin ugifte søn baron Niels Trolle Høgs død (1700) baroniet til sin død 1722, hvorefter det ifølge erektionspatentet tilfaldt lensgreve *Christian Danneskiold-Samsøe*, den store bogsamler. Efter hans død 1728 gik baroniet Høgholm i arv til sønnen Frederik Christian Danneskiold-Samsøe, der var generalpostmester; det var imidlertid en alt andet end lukrativ arv, han fik efter sin forgældede fader, og da han også selv levede over evne, måtte han sælge ud af sine mange godser, hvoriblandt var de to grevskaber Samsøe og Løvenholm, og baronierne Høgholm og Lindenborg, for at tilfredsstille kreditorerne. 1748 fik han kongelig bevilling på at ophæve baroniet Høgholm; det skulle dog beholde de friherrelige rettigheder, så længe der levede en Danneskiold-Samsøe. Han solgte det derpå i 1753 til overhofmarskal greve Adam Gottlob Moltke til Bregentved med ialt ca. 900 tdr. htk. Han beholdt dog kun i kort tid Høgholm, og fra 1754 skiftede godset ustandselig ejer: gehejmeråd Volrath August v. d. Lühe til 1760, oberstløjtnant Palle Krag v. Hoff til Ryomgaard til 1766, generalløjtnant *Johan Frederik Sehested* til 1785, dennes enke *Pouline Fabritius de Tengnagel* til 1804. Fra begyndelsen af det 19. århundrede tog adsplittelsen af det gamle gods fat. 1801 fik Pauline Fabritius de Tengnagel kongelig bevilling på, at Høgholm i 30 år måtte beholde friherreligt privilegium, selv om Lykkesholm og Fævejle bortsolgtes. Dette skete derefter, og 1804 solgte hun også Høgholm med afbyggergården Nygaard ved auktion, hvor overkrigskommissær H. P. Ingerslev til Rugaard blev ejer formedelst 285.200 rdl. Ejendommen var da på 64, 38 og 297 tdr. htk. Allerede 1805 solgte Ingerslev Høgholm med Nygaard til den bekendte godsslagter, generalkrigskommissær Poul Marcussen til Krastrup, som bortsolgte gods og 1806 fik tilladelse til udstykning af hovedgårdsjorden.

På auktion i Poul Marcussens opbudsbo 1822 blev Høgholm, nu

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kun med 39, 30 og 7 tdr. htk., købt af oberstløjtnant, fra 1826 baron, Johannes Emil Adeler (død 1842); han solgte gården videre til Laurids S. Ingerslev i 1836. Endnu samme år købte landvæsenskommissær, kammerråd *M. Kirketerp* (død 1864) Høgholm; hans enke solgte i 1874 gården til sønnen C. C. S. Kirketerp, hvis enke 1912 overdrog den til *Axel V. Schmidt* (død 1928). Den nuværende ejer er siden 1950 hans søn *Kay Schmidt*. Tilliggendet er 270 tdr. ld. ager, 150 tdr. ld. eng, 144 tdr. ld. skov og 20 tdr. ld. have m. m.

I 1763 berettes, at gårdens bygninger er af bindingsværk, men at der tidligere inden for de tilgroede grave havde ligget en stor, grundmuret bygning med runddele og spir. 1788 lod Pauline Sehested Anders Kruuse opføre en ny hovedbygning med to stokværk over kælder; den havde midtrisalit med rund fronton og pudsede facader. Den nuværende hovedbygning fra 1888 - 89 har tilsyneladende samme udstrækning og inddeling, om end kun med ét stokværk over kælderen, og den er således muligvis kun en radikal ombygning af Kruuses hus i nygotisk stil med blank mur, kamtakker og skifertag. I avlsgården er gamle bindingsværksbygninger bevaret.

ELIN BACH

EJERE

Anders Stigsen
1331 Stig Andersen Hvide
ca. 1425 Otte Rosenkrantz (parthaver)
1561 - 1614 Mange parthavere
1614 Just Høg (Banner)
1673 Iver Juul Høg

1722 Chr. Danneskiold-Samsøe
1753 - 66 Forskellige ejere

1766 J. Fr. Sehested
1785 Pauline Sehested

1804 - 36 Forskellige ejere
1836 M. Kirketerp
1874 C. C. S. Kirketerp

1912 A. V. Schmidt
1950 K. Schmidt

BYGNINGER

Kaldt Bjørnholm
Borgen opført på voldsted

1681 Nu kaldt Høgholm

1763 Bindingsværksbygninger

1788 Hovedbygningen opført ved Anders Kruuse

1888 - 89 Nuværende hovedbygning opført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

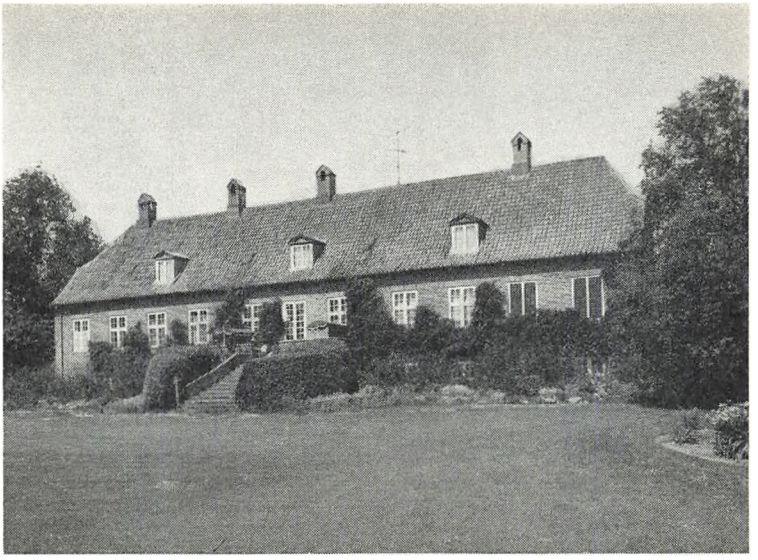

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Bjørnholm

Tirstrup sogn, Djurs Sønder herred, Randers amt

Bjørnholm var oprindelig navnet på Tirstrup sogns gamle hovedgård, som nu hedder Høgholm. På denne middelalderlige storgård sad først Marsk Stigs ætlinge og senere to rigshofmestre af Rosenkrantz-slægten, der samlede meget gods om hovedgården. Da Bjørnholm-linien af Rosenkrantz'erne var uddød, splittedes godset ved arvedelinger; men i det 17. århundrede samlede Høg'erne om den gamle gård så meget gods, at Iver Juul Høg 1681 deraf kunne oprette baroniet Høgholm. Baroniet blev ophævet 1748, og gård og gods blev 1805 købt af den bekendte godsslagter, justitsråd, kaptajn *Poul Marcussen* til Krastrup i Vesthimmerland, der var svoger til Ulrich Christian von Schmidten til Urup. Han gav Høgholm samme behandling, som Schmidten havde givet Urup. Bøndergodset blev solgt, og hovedgården blev med kongelig tilladelse udparcelleret. Afbyggergården Ny-

257 SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

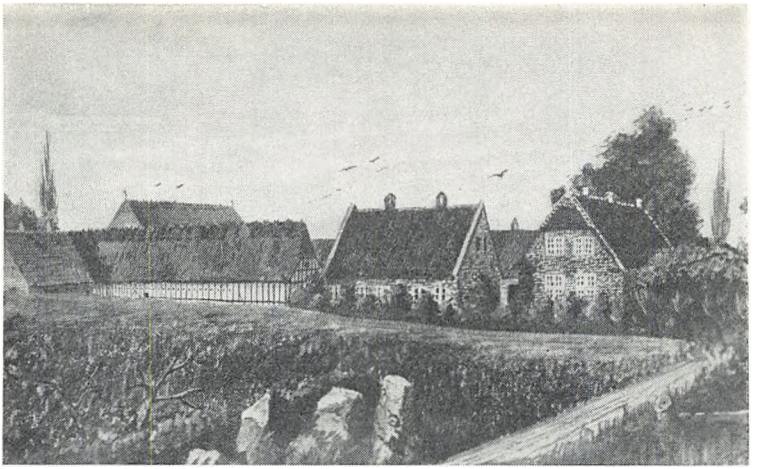

Bjørnholm 1870. Akvarel på gården.

gaard i Lyngby sogn blev så udskilt og solgt, og af selve hovedgården blev der skåret ca. 20 tdr. htk. bort, hvorpå der skulle oprettes en ny hovedgård, som fik Høgholms gamle navn *Bjørnholm*.

Mens Høgholm på ægte middelalderlig vis ligger på en holm midt i en af de dale, som i slutningen af istiden blev dannet af det fossende smeltevand, der strømmede ud mod vest fra den sidste jyske isbræ, der stod langs Djurslands østkyst, blev det nye Bjørnholm lagt på den jævne bakkeskråning nord for dalen godt en kilometer fra Høgholm. Da Poul Marcussen havde skilt parcellen ud, solgte han den i 1808 til *Carl Christian Hanson* (1784 - 1819), søn af kaptajn Jacob Iversen Hanson til Lyngsbækgaard og hans anden hustru Maria Margretha Glud. I skødet 1808 overdrages af Høgholms frie hovedgårdstakst 17 tdr. htk. ager og eng og 4 tdr. skovskyld, desuden Fuglslev kirke med korn- og kvægtiende og jus vocandi, 8 tdr. htk. og nogle fæstehuse, 2 tdr. htk., ialt 31 tdr. htk. Købesummen beløb sig til 49.500 rdl. samt 100 rdl. danske dukater. I handelen medfulgte en mængde byggematerialer: 60.000 mursten, egetømmer til fodstykker, egestolper samt 80 fag hus af Høgholms ladegård. Carl Christian Hanson opførte derpå det nye Bjørnholm. Hovedbygningen blev lagt mod syd; dens midtfløj blev bygget op i grundmur i ét stokværk over høj kælder og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de to sidefløje i bindingsværk. Midtfløjen har på gårdsiden en trefags midtrisalit med fronton. Det kønne hus har megen lighed med hovedbygningen på Lykkesholm, der tilskrives Grenå-bygmesteren Just Møller, der således antagelig også har æren af Bjørnholm. Han var elev af Anders Kruuse, som byggede Hansons fædrenehjem Lyngsbækgaard. Nord for hovedbygningen opførtes avlsbygningerne, og syd for var der plads til have. Det er let at forstå, at Hanson, der havde betalt gården dyrt og havde måttet bygge, skaffe besætning og redskaber og sætte driften i gang, skulle komme i økonomiske vanskeligheder, da den store landbrugskrise satte ind. I 1819 måtte han overgive sit bo til skifteretten, men døde, inden behandlingen var afsluttet i 1822. Der blev intet til arvingerne. Enken Johanne Marie Wilhelmine, født Widberg, flyttede med sine fire børn til Grenå, hvor hun holdt en lille børneskole.

På den femte auktion, som Hansons bo lod afholde, blev Bjørnholm 1822 solgt til kammerråd *Jørgen Mørch Secher* til Skaføgaard (1772 - 1852) for 7.500 rbdl. sølv og 6.150 rbdl. sedler samt 1.200 rbdl. sølv for Fuglslev kirke med konge-, kirke- og kvægtiende. Den nye ejer, der havde nok at gøre på Skaføgaard, forpagtede straks Bjørnholm til sin ældste søn Peter Nikolai Secher (1798 - 1872), der købte den for 34.000 rbdl. i 1842. Han var en dygtig landmand og blev i løbet af de 50 år, han drev gården, en rig mand; men man må ikke glemme, at tiden var opadgående, som købesummen 1842 viser. Ligesom faderen på Skaføgaard opdrættede og solgte han stude. 1826 blev han landvæsenskommissær og 1834 kammerråd, en titel, der dengang havde en vis betydning, da det fordredes af en borgerlig proprietær, at han for at udøve sin kaldsret til en kirke skulle være rangsperson, men 7. klasse no. 2 var nok. Han var gift med en kusine Edel Margrethe von Folsach, datter af Hans von Folsach til Gjessinggaard. Den ældste søn *Hans Secher* (1827 - 93) begyndte som skriver på herredskontoret i Ebeltoft og blev senere godsforvalter på Katholm. 1856 blev han ejer af Frederikkesminde i Dråby sogn, en parcel af Skærsø, og overtog efter faderens død Bjørnholm; han var både landvæsenskommissær og amtsrådsmedlem og blev på sine ældre dage justitsråd; han var gift med Sofie Margrete de Neergaard fra Fannerup.

Af hans to sønner blev den ældre, Peter Nikolai Secher (født 1858)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

i 1893 forpagter af Frederikkesminde, hvor der lige var opført en ny hovedbygning, og overtog denne gård efter faderens død, mens den yngre Johan Andreas Neergaard Secher (1862 - 95), der var gift med en datter af Carl Suhr Kirketerp til Høgholm, Eliza Erikka Kirketerp, overtog Bjørnholm, der efter hans tidlige død 1898 blev købt af den ældre broder for 160.000 kr.; efter at have solgt Frederikkesminde forpagtede han Bjørnholm til sin svigersøn *Axel M. B. Ingwersen,* der købte den 1912 for 215.000 kr. Han forøgede dens areal og købte den nærliggende Obdrupgaard i Lyngby sogn. 1922 solgte han begge gårde, Bjørnholm for 400.000 kr., og rejste til Canada, hvor han blev farmer.

Den nye ejer *A. Krause* solgte 1926 gården for 470.000 kr. til *Fr. Legarth,* og af ham købte den nuværende ejer, løjtnant *Arne Uldall Juhl,* den for 405.000 kr. i 1929. Godsejer Juhl er siden 1951 formand for sammenslutningen af landbrugets arbejdsgiverforeninger.

Den af C. Chr. Hanson opførte hovedbygning er i det væsentlige bevaret; dog er de to bindingsværks sidefløje ombyggede i grundmur 1874 - 75. Godsejer Juhl har moderniseret den indvendig og har slået flere mindre værelser sammen til større, der er udstyret med smukke, gamle møbler. De solide grundmurede avlsbygninger blev opført efter en brand 1889. Den store have syd for hovedbygningen er blevet fuldstændig omlagt.

Gårdens areal er nu 410 tdr. ld. ager og eng samt 43 tdr. ld. skov.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1805 P. Marcussen	Hovedgården oprettet
1808 C. Chr. Hanson	Hovedfløjen opført med to bindingsværkssidefløje
1822 J. M. Secher	
1872 H. Secher	
	1874 - 75 Sidefløjene omsat i mur
	1889 Avlsgården genopført efter brand
1912 A. M. B. Ingwersen	
1922 A. Krause	
1926 Fr. Legarth	
1929 A. Uldall Juhl	Hovedbygningen moderniseret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

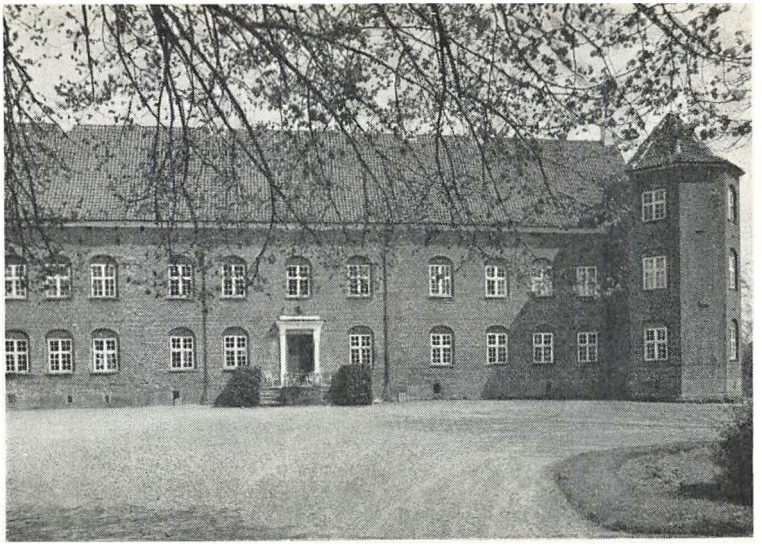

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Rugaard

Rosmus sogn, Djurs Sønder herred, Randers amt

Rugaards lange, kraftige, røde længe med de ottekantede tårne i det nord- og sydvestre hjørne har nu i femten kongers tid daglig stået og spejdet mod den opgående sol i gode og onde dage, thi endnu mens kong Frederik II førte scepter og krone, blev den bygget af *Hans Axelsen Arenfeldt,* som tilhørte en slægt, der først med hans farfader var trådt ind i adelsstanden. Over den overhvælvede og udvendig med kamp klædte kælder hæver sig to stokværk med talrige vinduer i næsten rundbuede blændinger og et halvstokværk med skydeskårlignende åbninger. Et porttårn på bygningens adgangsside er i tidernes løb forsvundet såvel som graven, der omgav bygningen, men ellers står den anselige bygning i det væsentlige uforandret i sit ydre med sine vandrette murbånd på gavlene. Af to senere tilbyggede lave sidefløje mod øst blev den ene, den søndre, nedbrudt 1857. Den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

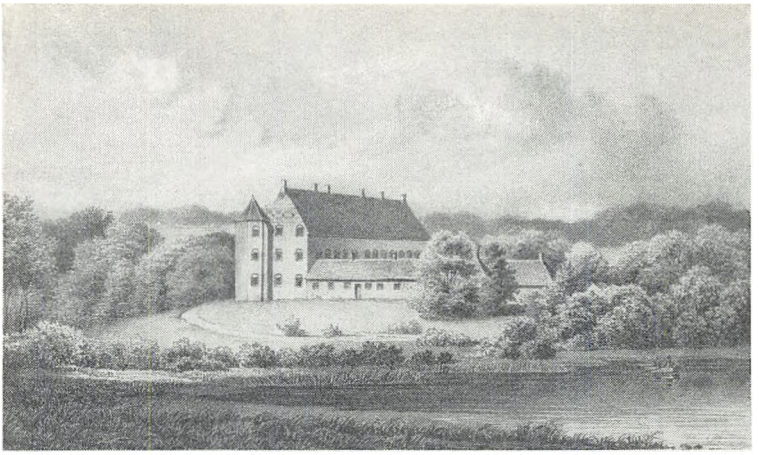

Rugaard 1850, efter Richardt og Becker.

anden står endnu og føler sig, skønt ikke så lille endda, knuget og uanselig i disse omgivelser.

Hans Axelsen havde 1579 gjort et vidtløftigt mageskifte med *kronen,* hvorved han var kommet i besiddelse af alt kronens gods i Rosmus birk: 8 gårde i Attrup, 2 i Enegård, 14 i Balle samt Balle mølle, 2 gårde i Rosmus, 3 i Ørup og 16 i »Rove« foruden »Rovegaard« og en gård, der hed »Rovegaard Lofthidt«, hvori sognets præst boede, og nogle jordstykker m. m. og endelig 16 - 17 gårde i Hyllested, der ikke hørte til birket. Det var et udmærket afrundet godskompleks, der var vel egnet til at gruppere sig om en anselig herregård, som kunne udnytte bøndernes hoveri. Den største del af dette gods var kronen kommet i besiddelse af ved inddragelsen af *Øm Kloster,* som 1183 havde fået det testamenteret af bisp Svend af Århus. Da sagdes det ikke at have særlig værdi, fordi det lå nær ved havet og derfor var udsat for hedningernes overfald, men tiderne havde jo forandret sig, og der var opstået en ny by ved skovrydning, nemlig Rove eller Rude, der ikke omtales i bispens testamente. Det var på ruinerne af denne by, Hans Axelsen byggede sin borg, det var dens jorder, der lagdes ind under den.

Rove eller Rude by bestod, som alt nævnt, af 16 gårde; de svarede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tilsammen en landgilde, der, omsat til hartkorn, blev henved 90 tdr.; men foruden disse 16 gårde er vel nok Rovegaard Lofthidt, der ikke var sat i landgilde, »thi att (d v. s. fordi) Abbederne wdj Emcloster haffuer ther haffdt theris Bøgning och Tilflugt«, foruden nogle andre jorder, præsten havde haft i brug, blevet nedlagt ved denne lejlighed, hvorved Rugaard måtte være blevet på omkring 100 tdr. htk.; i senere tid stod den dog stadig for 72; det kan skyldes, at en del af jorderne er blevet henlagte til andre bøndergårde, eller den usikkerhed, der i det hele taget rådede i de tider med hensyn til hartkornsvurdering.

Det stormandshjem, som her opstod, må have forårsaget bønderne, der hidtil næppe havde kendt til hoveri, en stor mængde ægt og arbejde, selv om alle de vigtigste bygningsmaterialer, kamp og mursten, kalk og tømmer, kunne fås i den nærmeste omegn; men i den henseende delte de kår med utallige standsfæller i disse tider, da slot rejste sig ved slot landet over, også i Rugaards naboskab. Den nye bygning har vist stået færdig inden udgangen af 1580'erne, for i 1588 havde bygherren ægtet Anne Jørgensdatter Marsvin, og i det følgende år fødtes deres første barn her. I årenes løb fik de tolv, alle fødte på Rugaard, det sidste 1608; to år efter døde fru Anne og året efter hendes mand. Fire sønner og syv døtre, alle umyndige, sad tilbage med den store ejendom, der i øvrigt ikke var den eneste, deres forældre efterlod sig.

Det blev den yngste søn Mogens Arenfeldt, forældreløs fra sit syvende år, der blev ejer af den gård, hans fader havde skabt, men han kan først være blevet eneejer efter 1625, da han i dette år kun takseredes til 218 tdr. htk.; thi Rugaard med gods var meget mere. Mens faderen havde ført en ret ubemærket tilværelse, blev Mogens en mere brugt mand. 1656 blev han oberstvagtmester i Jylland og indehavde adskillige len og blev siden stiftamtmand. Han døde 1671 og blev ligesom sin hustru begravet i Rosmus kirke. Efter kun to års ægteskab, med Hans Barnekows enke, fru Else Jokumsdatter Bülow, havde han da været enkemand i over 36 år.

Større forandringer ved gård og gods, som faderen straks havde ladet fremstå i så komplet stand med gods samlet så bekvemt, som tænkes kunne, foretog Mogens Arenfeldt ikke, men han forøgede dog gårdens gods noget; bl. a. tilskiftede han sig fra kronen Ørsø mølle,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

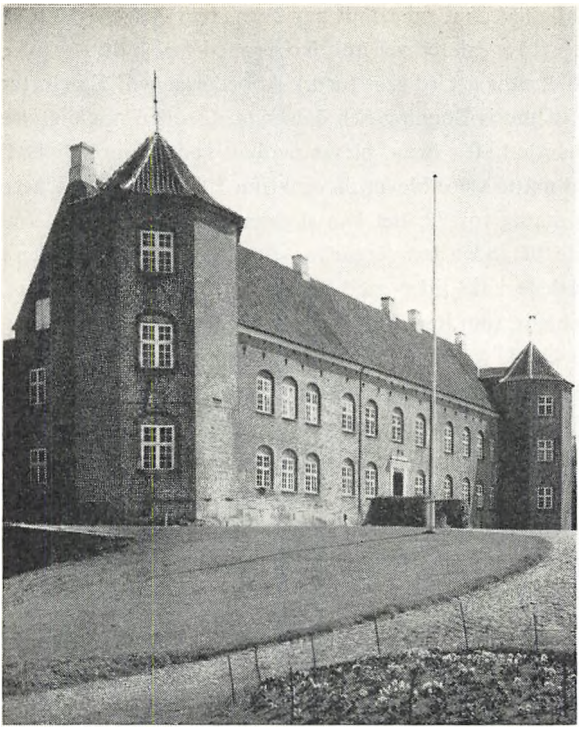

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

der årlig skyldte 18 ørter rugmel og 1 td. ål; under navnet Havmølle blev den senere en ret kendt ejendom, bl. a. tilhørende familien la Cour. Også Skaarupgaard i Nødager sogn, en kortere tid en lille hovedgård, hvis skov var blevet aldeles ødelagt »i kejserens tid«, og hvortil nogle af hans søstre havde skrevet sig, inddrog han under Rugaard gods. Dette led hårdt i svenskekrigenes tid. Da disse var gået hen over landet, var 13 gårde i Hyllested og Rosmus sogne øde og forarmede, og det øvrige gods i en så ussel tilstand, at al landgilde på 24 tdr. nær måtte eftergives for året 1661, skønt godset var op imod 500 tdr. htk. Også bøndernes skove havde lidt meget. De havde ved søskendeskifte for 50 år siden været takserede til 400 svins olden i Rosmus sogn og 783 i Hyllested sogn, men nu passede denne ansættelse ikke mere. Ved denne tid lå Hyllested kirke til Rugaard, og Rosmus og Hoed sognes konge- og kirketiende havdes i fæste.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Mogens Arenfeldt efterlod sig kun ét barn, sønnen Hans Arenfeldt, der allerede 1668, da han erhvervede over 100 tdr. htk. gods, der lå spredt i Mols herred, nævnes til Rugaard. Han var hofjægermester og ejede senere flere herregårde i Jylland, fik også nogle med den rige enke, fru Helle Urne, som han ægtede 1686, men sin fædrenegård skilte han sig snart af med. Den solgte han 1682 til sin fætter Jørgen Arenfeldt fra Basnæs, hvis navn blev meget nøje knyttet til Rugaard, hvor han til stadighed opholdt sig, skønt han fra tid til anden ejede en halv snes andre gårde, de fleste dog ganske vist kun en kortere årrække.

Overleveringen har stemplet Jørgen Arenfeldt som en forfængelig nar og meget trættekær; men hans mest iøjnefaldende svaghed var dog hans tilbøjelighed til overalt at se hekseri og trolddom, Det synes at have været ham en ganske usædvanlig tilfredsstillelse at kaste de formentlige syndere i borggraven eller i smededammen for at »svømme« dem i talrige godtfolks nærværelse, at konstatere deres brøde ved at se dem holde sig oven vande, hvad jo de fleste gjorde af ganske naturlige årsager, at lade bødlen fra Århus ved hjælp af tommeskruer og lignende kraftige midler aftvinge de ulykkelige en bekendelse og at se bålet flamme omkring de af pinsler og rædsler næsten vanvittige ofre. Forhåbentlig har han i det mindste selv troet at tjene den gode sag ved sin fremfærd, og det er sikkert aldrig faldet ham ind, at hvis han selv var blevet »svømmet«, ville han rimeligvis, som bødlen sagde om et af hans ofre, have svømmet som en gås og derved have ført afgørende bevis for, at også han var en troldkarl. Da han omsider også kastede mistanke på nogle hæderlige Århus-borgere, fik disse ham ved højesteret dømt (1686) til at gøre dem hver især afbigt på Viborg landsting, til at betale 500 rdl. til Kvæsthuset og 500 til kirken på Christianshavn m. m. Denne dom synes at have virket meget afsvalende på det forstyrrede menneske, og i samme retning virkede det, at hans heksebåls ildrøde skær ved samme tid var blevet observeret af regeringen, som lod udgå forbud mod, at domme for hekseri blev eksekverede, før de var godkendte af højesteret. En trøst for den forfængelige mand har det været, at han blev kancelliråd og senere etatsråd. Han skal have smykket sig med en guldkæde for at give det udseende af, at han var ridder. Men

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

al denne ydre glans kunne ikke dække over det faktum, at han var en ruineret mand. Af hans mange herregårde var kun Rugaard tilbage, efter at han 1698 havde solgt Tjele, Vingegaard og Bigumgaard, som han havde arvet efter sin berygtede svigerfader Erik Grubbe, hvis datter Anna Marie (død ca. 1680) han havde ægtet, efter at hun 1673 var blevet skilt fra sin forrige mand, den forløbne ødeland Stygge Høg. Kun Rugaard, hvis birk han havde fået tilladelse til at forøge med en del gods i Sønder herred, beholdt han endnu en årrække; men 1707 måtte han også skille sig ved den. Han skal have ruineret sig på sine processer og på skibsbyggeri. Om det er rigtigt, får stå hen, men sikkert er det, at han 1690 søgte betaling hos kongen for en fragtrejse, hans skib havde gjort fra København til Skotland med det kgl. kavaleri, og 1711 ejede han i Ebeltoft et skib på 140 læster. I denne by boede han som »en fattig, gammel mand, hvis vilkårs slethed var desværre altfor vel bekendt«, og her døde han 1717. Han blev begravet i Fuglslev kirke, hvor han forlængst havde indrettet sig et standsmæssigt begravelsessted. Hans enke, fru Kirstine Below, døde syv år senere.

Da Jørgen Arenfeldt 1707 stillede Rugaard til auktion, købtes den af hans ældste søn Axel Arenfeldt, senere oberstløjtnant, der forhen havde ejet et par gårde i Vendsyssel, hvor han, vist nærmest af vanvare, havde ægtet en kvinde, der hørte til en fattig og lidet anset adelsslægt; Anne Stygge Mühlheim hed hun. Hans år på Rugaard formede sig som en række af økonomiske vanskeligheder, der forværredes, da en hel bondeby brændte for ham, brandassurance kendtes jo dengang ikke, og endnu mere, da et skarns menneske 1713 stak ild på hans ladegård, der nedbrændte til grunden. Straks efter at have købt gården forhæftede han den og dens tilliggende med 47.000 rdl., og det blev ikke bedre med årene. Da han havde hængt ved den i 30 år som nominel ejer, stillede hans kreditorer den til auktion, og den købtes da i 1737 af genarlmajor *Christian Lerche* til Lerkenfeldt for kun 28.000 rdl. Således gik Rugaard ud af slægten Arenfeldts besiddelse efter at have fulgt den i halvandet århundrede.

Rugaard var ved Christian V's matrikel blevet sat til godt 39 tdr. ager og engs htk. og omtrent 18 tdr. skovskyld. Da Lerche købte den, medfulgte Hyllested og Rosmus sognes konge- og kirketiender

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Pavillon i haven (fot. Niels Elswing).

samt Fuglslev og Kolind sognes kirketiender (ialt 48½ tdr. htk.) og et betydeligt gods, hvis ager og engs htk. var 421 tdr. og skov- og mølleskyld 31½ tdr. Af de ufri jorder brugtes 9 tdr. htk. ager og eng under hovedgården. Alt ialt var det altså en meget betydelig ejendom på over 550 tdr. htk. Næsten ganske det samme tilliggende beholdt gården indtil begyndelsen af det følgende århundrede, da godset frasolgtes, og af tienderne blev Hyllested og Rosmus sognes konge- og kirketiender ved gården, indtil de fraskiltes i henhold til tiendeloven af 1903.

General Lerche skilte sig 1743 af med sine jyske godser, efter at han havde erhvervet udstrakte besiddelser på Sjælland, hvoraf han så dannede det store stamhus Lerchenborg. Rugaard kom da til stiftamtmand, gehejmeråd *Jacob Benzon* i Århus, en brugbar mand, der alt havde beklædt en række høje embeder i Danmark og Norge og senere steg omtrent så højt, som en undersåt kunne stige, idet han 1750 blev vicestatholder og 1770 virkelig statholder i Norge, hvor han vandt almindelig anerkendelse. Han døde ugift 1775, godt 87 år

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gamle længer i avlsgården (fot. Niels Elswing).

gammel, og blev begravet i Århus domkirke, hvor det bl. a hedder om ham: En catonisk alvorlighed, en titiansk mildhed, en aristidisk oprigtighed og retfærdighed bare alle hans handlinger, ærestrin og høje betjeninger et kendeligt præg af o. s. v. Intet under, at han blev afholdt! Skønt han tilbragte sin meste tid som ejer af Rugaard i Norge, havde han, der ejede adskillige andre herregårde, gjort en del for sin jyske ejendom. Hovedbygningen var blevet moderniseret, gravene tilkastede, og haven skal være anlagt af ham; denne kan han dog kun have udvidet og forbedret, for Rugaard havde ligesom næsten alle herregårde på denne egn allerede længe haft en ikke helt ubetydelig have; alt 1721 var der ansat en gartner ved den.

Da statholderen ikke efterlod sig livsarvinger, havde han ved testamente af 1766 bestemt, at der af hans gårde Cathrineberg på Sjælland og Rugaard skulle oprettes et stamhus for hans brodersøn oberstløjtnant Christian Benzon; dette blev 1782 konfirmeret af kongen, som dog allerede fem år derefter tillod besidderen at afhænde dette stamhus, hvorefter Benzon 1788 stillede Rugaard til auktion

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med alt dens tilliggende. Den købtes da af kaptajn *Jacob Hanson* til Lyngsbækgaard.

I de år steg priserne på landejendomme brat. Jacob Hanson havde givet 71.050 rdl. for Rugaard; efter at have fraskilt noget gods på Helgenæs, 16 - 17 tdr. htk., der lå bekvemmere for hans anden gård, i øvrigt noget af det gods, Hans Arenfeldt 1668 havde købt af kongen, afhændede han den 1796 med 66, 49 og 430 tdr. htk. for 124.000 rdl. til kammerherre *Peter Bech* til Kragerup, og denne solgte den to år efter, ganske uforandret, for 200.000 rdl. til rådmand *Hans Peter Ingerslev* og told- og konsumptionsforvalter *Hans Peter Stochmann,* begge af Århus; sidstnævnte afstod efter et par års forløb sin anpart i ejendommen til sin medinteressent.

Da Ingerslev, der var en meget driftig landmand, kom hertil, var der allerede af flere af de tidligere ejere gjort meget for at forbedre gård og gods. I statholderens tid var således seks af gårdene i Hyllested blevet flyttet mod syd, ned mod stranden, hvorved den mindre by Hyllested Skovgaarde opstod (1759), og der var blevet begyndt på opførelse af stendiger omkring gårdens marker. Uhyre masser af større og mindre sten fandtes på disse, og de kom nu til god nytte, mens de hidtil kun havde været til plage. I årene 1780 - 84 fortsattes arbejdet, idet der opførtes ikke mindre end 6.000 favne stendiger om markerne og mellem koblerne, mest dobbelte, dog også mange enkelte, men endda var der så overvættes mange sten tilbage på jorderne, at Ingerslev en snes år igennem bortkørte mere end 100 læs sten årlig af de gamle, dyrkede marker, og dog var formindskelsen ikke stor. Skovjorder og andre forhen udyrkede jorder, som toges under plov, afgav mindst 50 læs sten pr. td. ld., og hvor man mente at have fjernet dem, var det, som om nye skød op af jorden. Betydelige opdyrkninger af rå jorder må have fundet sted i Christian Benzons tid, da pløjelandet, der 1688 opgives til 264 tdr. ld. og 1770 blev anslået til omtrent det samme, i 1785 var kommet op på 9 kobler à næsten 50 tdr. ld. Til opdyrkningen brugtes muligvis allerede da, og i hvert fald i udstrakt grad i Ingerslevs tid, mergel. Af de 9 kobler brugtes de 4, mens 5 hvilede; i statholderens tid må jorden nærmest være blevet misbrugt, da den kun fik 3 års hvile efter 8 års brug. Ingerslev gik igen over til en noget mere intensiv brug af jor-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

den (5 års brug og 4 års hvile), men da var også sædskiftet blevet i høj grad moderniseret, idet der var indført dyrkning af kartofler og vikker, udlæg med kløver og brak m. m., og gødningsmassen var blevet meget forøget ved anvendelse af tang, indtil 800 læs om året. På et mindre areal forsøgte han at indføre vekselbrug.

Således var agerbruget på Rugaard i løbet af et halvt århundrede skredet godt fremad, men heller ikke engene var blevet forsømte. Til de 16 gårde i Rove, af hvis tilliggende Rugaard er dannet, havde den årlige høavl været anslået til 136 læs, og på et par andre gårde og jordstykker, der måske også var inddragne under den, høstedes der 54 læs. Det blev ialt 190, hvilket stemmer godt med, at læssenes antal 1662 opgives til 200. Et godt århundrede senere ansloges høavlen til 280 læs årlig, og da den yngre Benzon derefter begyndte at bortlede vandet af sure og fugtige enge, at bortrydde ellestubbe og udjævne huller i jorden, steg avlen med ca. 50 læs, og der mentes 1785 at kunne indvindes lige så meget til. Det er rimeligvis lykkedes, for da

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ingerslev i nogle år havde været ejer af Rugaard, kunne der på dens 150 tdr. ld. eng avles 400 læs hø årlig. Ved afbyggergården Frydensberg, som han anlagde, fortsatte han bestræbelserne for at forøge og forbedre høhøsten, og han anvendte her metoder og opnåede resultater, som vakte ikke ringe opsigt. — En betydningsfuld udvidelse af engarealet fandt endelig sted da Søndersø blev udtørret.

Agers og engs således i årenes løb meget forøgede afgrøder i forbindelse med den dobbelte tiende af Hyllested og Rosmus sogne, der blev oppebåret in natura, satte gårdens ejer i stand til at holde en mejeribesætning på 150 køer, der var faldet efter holstenske tyre. En landbrugskyndig mand, der så kvægbesætningen ca. 1825, fandt dog, at den ikke udmærkede sig ved mælkerigelighed; køerne var »højbenede, spidse og skarpknoklede«. De holstenske tyre havde således ikke gjort den forønskede virkning, og de spanske væddere, hvormed Ingerslev søgte at forbedre den fåreflok, der færdedes på de uopdyrkede jorder, havde heller ikke givet et tilfredsstillende resultat. Det var i øvrigt ikke Ingerslev, der først havde indført mejeridrift på Rugaard; den var tidlig ret udbredt i Randers amt, og alt 1760 siges det, at gårdens forpagter holdt hollænderi og nogle fødestude; disses antal synes at have været et halvhundrede stykker.

Straks, da Ingerslev var blevet ejer af Rugaard, havde han (1800) erhvervet kgl. bevilling på, at den måtte beholde sin hovedgårdsfrihed, selv om godset frasolgtes. Dette var forhen, navnlig ved Jacob Hansons omsorg, blevet udskiftet og en del gårde udflyttede; nu solgtes det hurtigt i de nærmest følgende år. Inden udgangen af 1802 havde han foruden en del spredt gods afhændet byerne Rosmus, Ørup, Attrup, Balle, Hyllested og Hyllested Skovgårde, eller ialt over 350 tdr. htk. for noget over 90.000 rdl. Da godset således svandt ind og snart kun var 30 - 40 tdr. htk., blev Rugaards eller, som det oprindelig hed, Rosmus birk, der var oprettet af Christian III 1545, nedlagt 1803. Hoveriet til gården ophørte af sig selv; den blev derefter navnlig drevet ved husmænd. Ved hjælp af dem, lejet arbejdskraft og egne heste og redskaber måtte Ingerslev altså drive den betydelige gård, hvis areal 1806 opgives til næsten 1.700 tdr. ld., hvoraf 415 ager, 151 eng, 217 overdrev ved stranden og resten skov, nemlig Sønderskov, Dyrehaven og en del mindre skovstykker. Skovarealet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

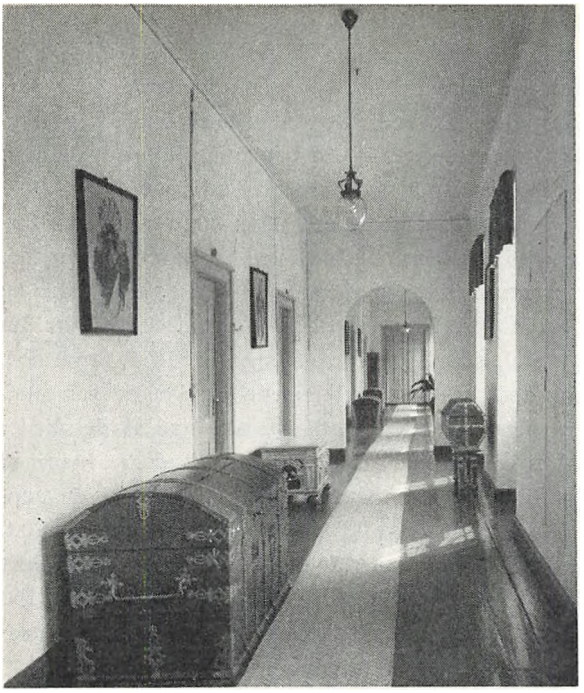

Gang i 2. stokværk (fot. Niels Elswing).

skulle derefter være over 900 tdr. ld., men at i hvert fald det bevoksede areal var langt mindre, vides fra sikker kilde. Det var på denne tid kun halvt så stort. Men skovene havde trods alt stadig været af stor betydning for gårdens ejer, ikke blot som et væsentlig økonomisk aktiv, men også fordi de sammen med Nørre Sø, som parken grænser op til og det nærliggende Kattegat, forlener egnen med dens ejendommelige skønhed.

Da Hans Arenfeldt købte Rosmus birk, var der i dette skov til 1.000 svins olden, men hvor meget heraf, der lagdes under hovedgården, vides ikke. I svenskekrigenes tid skal den have lidt betydelig skade, og efter den siges skoven ikke at kunne sættes til 400 svin. I Christian V's matrikel står den for 17½ tdr. htk., og ved den takst er det her som andetsteds siden forblevet trods alle omskiftelser. Overleveringen vil vide, at Jørgen Arenfeldt forhuggede skoven al-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Rugaard, set fra vest (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

deles for at tilfredsstille sin passion for skibsbyggeri; deri ligger dog utvivlsomt megen overdrivelse. Senest fra midten af det 18. århundrede stod den under en skovriders opsigt, og 1785 siges det, at Rugaards skove står i bedste grøde og er fulde af opfredninger. Dyrehaven tog herskabet sig særligt af; den var indhegnet med dobbelt stendige, og der opelskedes eg, ask og hessel, alt i god opvækst. Men i den følgende tid havde skoven onde kår, da ejerne huggede væk for at forøge deres indtægter. 1806 siges at skoven i de sidste ejeres tid har måttet afgive 30.000 favne brænde, men det omtales i øvrigt, at den har god opvækst og er på 450 tdr. ld., og en snes år efter hedder det, at den endnu er på 300 tdr. ld., mest bøg, indhegnet og fredet og vel forsynet med opgrøde, og at den årlig kan afgive 3 - 400 favne brænde til salg. Desuden vedligeholdtes et areal på 200 tdr. ld. som skov, men det brugtes samtidig til græsning. Endnu mens Rugaard var stamhus, fandtes der vildsvin i skovene; nu er der en stor råvildtbestand. Om ulvenes færden her i fordums tid vidner endnu rester af ulvegrave ved stranden.

Ingerslev, der havde ejet flere andre herregårde og navnlig en snes år Silkeborg, hvor hans navn er knyttet til Gudenåens kanalisering, endte sit virksomme liv på Rugaard 1830. Han havde i mange år haft titel af overkrigskommissær. Med sin hustru Severine Elisabeth Rothe fra Urup (død 1828) havde han haft mange børn, der næsten alle blev landmænd eller gift med landmænd. Efter hans død blev Rugaard med parcelgården Frydensberg, Hyllested og Rosmus sognes konge- og kirketiender samt lidt gods (66, 32 og 32 tdr. htk.) stillet til auktion og købt af sønnen, prokurator Casper Peter Rothe Ingerslev, der senere som ejer af Marselisborg blev en kendt mand. Han solgte imidlertid Rugaard efter fem års forløb til sin svoger *Mads Johan Buch Schiøtt,* der indtil da havde haft den i forpagtning. Under ham indførtes matriklen af 1844, hvorved ejendommens fri hovedgårdstakst af ager og eng steg fra ca. 39 til over 53 tdr. htk., hvoraf omtrent 34 under Rugaard, 8 under et bolsted, nogle huse og et gammelt teglværk på gårdens grund og 12 - 13 under parcelgården, der desuden havde 5 - 6 tdr. privilegeret htk. Efter en opgørelse fra 1847 hvilede disse ejendommes frie og ufrie ager og engs htk. på omtrent 1.100 tdr. ld., hvoraf 866 var ager, 150 eng og resten overdrev.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

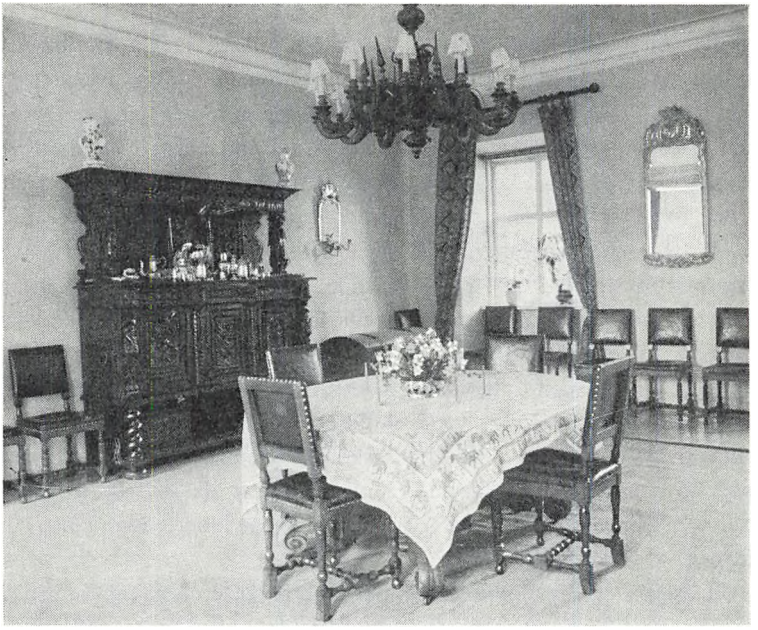

Spisestue (fot. Niels Elswing).

Sammenligner man disse tal med de ovenfor anførte oplysninger fra 1806, vil det ses, at der stadig var foregået en intensiv opdyrkning af overdrev og skovgrund. Det var altså ingenlunde blot konjunkturerne, der var skyld i, at Schiøtt, der 1835 kun havde givet 55.000 rbdl. sølv for den samlede ejendom, 1857 kunne sælge den med en del besætning og inventar for 325.000 rbdl. Schiøtt, der var landvæsenskommissær og blev kammerråd og senere justitsråd, havde året før købt landstedet Søholm ved København. Han døde 1866.

Det var *Peter Paul Christian Ferdinand Mourier-Petersen,* der blev Rugaards følgende ejer, hedeselskabets utrættelige formand fra dets stiftelse (1866) til sin død (1898), dygtig som landmand, skovbruger og administrator, brugt i mange offentlige hverv, i sogneråd, amtsråd, folketing og landsting; hofjægermester og kammerherre. Sin offervilje viste han alt, da han som 23-årig stud. jur. gik med som frivillig i den første slesvigske krig, året efter blev han kandidat, og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ved de mange hverv, han gennem sit lange liv røgtede for andre, skønt han havde nok at skøtte i sine egne affærer, først som ejer af Ulstrup ved Langå, senere af Rugaard og adskilligt andet gods; han var nemlig medejer af Rye Nørreskov og Savnsøvig på Lolland og ejede spredt gods i Jylland og på Sjælland. Sin interesse for plantningssagen, som han allerede havde stiftet bekendtskab med på sin fødegård Engelsholm, viste sig i, at han før hedeselskabets tid begyndte at plante ved Rugaard, hvor han efterhånden ved stranden skabte en plantage på 120 tdr. ld. Da hedesagens to førstemænd, Dalgas og Morville, havde fået deres statuer i Århus og Viborg, rejstes der (1912) også en mindesten for Ferdinand Mourier-Petersen; den står i skovbrynet tæt ved Rugaard.

Efter hans død besad hans enke kammerherreinde Alvilda Mourier-Petersen, født Dahl (død 1911), den anselige ejendom til 1904, da hun afstod den til sin søn, senere kammerherre *Adolph Mourier-Petersen,* gift med Elisabeth Malthe-Bruun, der har omdrænet en del af gårdens marker, tilplantet 65 tdr. ld. i Hyllested Bjerge, og efter en brand i 1911 genopført en del af avlsbygningerne, der i øvrigt delvis stammer fra 1850'erne og 60'erne. Smuk er ikke mindst den store stråtækte lade ved vejen, ombygget 1869. Efter kammerherrens død i 1950 overtog sønnen hofjægermester *Christian Mourier-Petersen* godset, hvis samlede areal nu er 1.750 tdr. ld. hvoraf 750 tdr. ld. er skov. Frydensberg med 330 tdr. ld. tilhører siden 1948 broderen, løjtnant P. Mourier-Petersen. På Rugaard er i 1965 opført en ny tidssvarende kostald noget syd for gården.

Rugaard har længe hørt til landets kendte gårde, til dem, som uvilkårlig dukkede frem for bevidstheden, når tanken fløj ud over landet til dets skønne og minderige egne. Den smukke gamle bygning gav den anseelse, dens hemmelige gange i den tykke mur, Jørgen Arenfeldts flammende heksebål og hans optræden som genganger med hovedet under armen forlenede den med den romantiske uhygge, der er en del af de gamle gårdes poesi, fornemme ejeres navne kastede glans over den, og driftige og energiske mænds virksomhed drog manges blikke mod den. Ligesom alle landbrugsinteresserede kendte Holbækgaard, så længe den tilhørte A. T. H. Mourier-Petersen, således blev Rugaard kendt ved, at hans broder, den ansete

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

formand for det populære hedeselskab, i mere end fire decennier boede og virkede på den. Og hertil kom så de sjældne omgivelser! Ingen dansk med øjet åbent for naturens skønhed kan modstå sammenspillet mellem den åbne strand og de skovklædte banker. Omkring den stolte bygning med det vide udsyn grupperer det danske landskab sig i al sin ynde; gule agre, grønne enge og indsøens blanke vand, alt kranset af skov og lund og fritstående træer på bakker og i dale. Natur og kunst har her i forening skabt en afveksling, der fryder øjet og vederkvæger sindet. Med god grund indtager Rugaard i den almindelige bevidsthed en fremtrædende plads blandt de danske herresæder.

S. NYGÅRD

EJERE

1183 Øm Kloster
1536 Kronen
1579 Hans Axelsen Arenfeldt

1737 Chr. Lerche
1743 Jacob Benzon

1788 J. Hanson
1796 P. Bech
1798 H. P. Ingerslev og H. P. Stochmann
ca. 1800 H. P. Ingerslev (eneejer)
1835 M. J. B. Schiøtt
1857 P. P. Chr. F. Mourier-Petersen
1904 A. Mourier-Petersen

1950 Chr. Mourier-Petersen

BYGNINGER

1580'erne Hovedfløjen opført på voldsted

Hovedbygningen moderniseret og gravene tilkastet

1850'erne Ladegård opført

1911 Avlsgården genopført efter brand

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

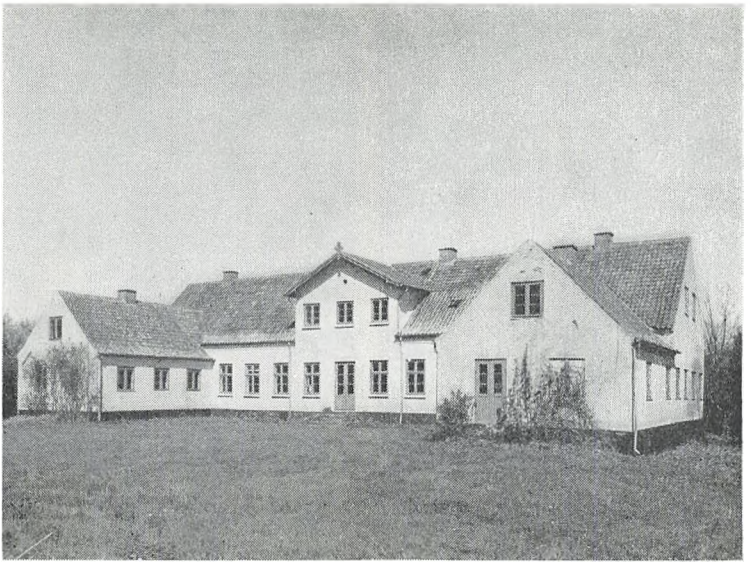

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Skærsø

Dråby sogn, Mols herred, Randers amt

Gården omtales to gange på Valdemar Atterdags tid: 1343 nævnes herremanden *Jens Mogensen* (Juul)? »de Skærsø« og 1371 fru *Inger Pedersdatter Basse,* Aage Steegs hustru, af Skærsø. I det 15. århundrede blev den et led i det store godskompleks, som rigshofmestrene Otte Nielsen og *Erik Ottesen (Rosenkrantz)* samlede omkring det gamle Bjørnholm; ved skiftet efter sidstnævntes datter, Mette Eriksdatter, der var gift med rigsmarsken *Eskild Gjøe,* tilfaldt Skærsø (ca. 1508) som mødrenearv rigshofmesteren *Mogens Gjøe,* »landets rigeste herre på børn og gods«; han opførte et stenhus. Ved arvedelingen efter hr. Mogens (død 1544) tilfaldt Skærsø en af de yngre sønner Falk Mogensen Gjøe. Han har formodentlig boet på denne gård, da der på korvæggen i Dråby kirke er bevaret en ligsten med relieffer af ham og hans hustru fru Ide Ulfstand, der overlevede

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Falk Gjøe († 1594) og hans hustru Karen Krabbe († 1605). Malerier på Gavnø, henholdsvis fra 1591 og kopi fra det 18. århundrede (Frederiksborg).

ham længe (skifte 1604). Sønnen *Falk Falksen Gjøe* (død 1594) blev som 11-årig sendt til udlandet med sin ældre broder og en hovmester; først gik de i en meget dyr skole i Strasbourg, senere oplevede de Bartholumæusnattens rædsler i Paris, hvor de var »i stor og gruelig fare«, og sluttede den seksårige rejse med et studieophold i Wittenberg. Falk blev en lærd mand, der sluttede sig til den kreds, der beundrede Tycho Brahe. På Skærsø forøgede han godset ved køb og foretog forskellige byggearbejder, bl. a. opførte han en mægtig stor lade, hvortil der blev anvendt egebjælker af en halv meters tykkelse (1592). Han døde som lensmand på Bornholm 39 år gammel 1594, og hans søn Falk blev født efter hans død. Skønt Skærsø gård og gods på hans tid var vokset til 610 tdr. landgildehartkorn, kunne han ikke klare sig. I 1623 lod forskellige kreditorer, især holstenske og tyske adelige som Christoffer Gersdorff og Henrik v. d. Wisch, sig indføre i gården, som blev delt i flere parter, der gik fra hånd til hånd i de følgende år. Rigens kansler *Just Høg* til Gjorslev købte 1643 af brødrene Henrik og Joachim Rathlou nogle parter, der 1646 gik i arv til hans søn Jørgen Høg, og som 1661 blev sat til 25 tdr. htk. hovedgårdstakst, 18½ tdr. htk. gods og 59 tdr. htk. skov (1.416

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

svins olden). Da han ikke kunne betale et lån på 2.035 rdl., som han havde stiftet hos borgmester i Randers Mads Hansen Bentsen, lod dennes søn landsdommer *Hans Madsen Benzon* sig indføre i gård og gods 1679; dermed gik Skærsø ud af den gamle danske adels eje, men den nye ejer lod sig samme år adle og var gift med den lige adlede biskop Søren Glud i Viborgs datter Ida Christine Glud. Papirerne var altså i orden, og den adelige sædegård og gods forøgedes betydeligt. I 1717 kunne fru Ida Christine tilskøde sin søn Christian Benzon (1696 - 1730) 74 tdr. htk. hovedgårdstakst, 111 tdr. htk. tiender (Dråby og Helgenæs) og 296 tdr. htk. gods. I 1722 oprettede han af Skærsø et stamhus for den Benzonske familie bestående af ialt 496 tdr. htk. Men det blev ikke Benzon'erne, der kom til at nyde stamhuset; thi han døde barnløs, og hans søster Sophia Amalia Benzon, der succederede, var også barnløs i sit ægteskab med søofficeren Andreas Rosenpalm (1678 - 1754). Han var i Den store nordiske Krig en virksom og dygtig skibschef, men da han 1717 afløste Tordenskjold som admiral over flåden på den svenske vestkyst, slog hans evner ikke til; efter krigen fik han dog meget vigtige poster i flådens ledelse; det lykkedes ham sammen med andre misundere at få Danneskiold styrtet; men han kunne ikke erstatte denne fremragende leder og var ansvarlig for den tilbagegang, der fulgte efter dennes fald. Bunden som han var af sine høje embeder i København og sit gods ved Slagelse, har han næppe kunnet beskæftige sig ret meget med stamhuset, som fru Sophia Amalia efter hans død 1754 overdrog til sine to fætre efter hinanden: stiftamtmand i København *Ulrik Christian Nissen,* der døde ugift 1756, og generalmajor Christian Siegfried Nissen (død 1763); de antog begge navnet *Nissen-Benzon.*

For tredie gang måtte hun indsætte en »stamherre«, general Nissens datter Christine Sophie, hvis mand oberst *Jacob Ludvig Wauvert-Benzon* tog styret; han efterlod sig et dårligt rygte og har, som det fremgår af en indberetning 1785, ikke været nogen moderne, energisk landmand; han skriver bl. a.: »Marken er delt i to hovedlodder, den ene i 9 vange, den anden i 18. Hver af de 2 vange er tildels ubrugelig og af mig i mange år ej er ladet pløje formedelst den bedrøvelige flyvesand. Indhegning er her ingen grund til, dels for markens vidtløftighed, dels også fordi det er den løse sand. Aers

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

oprensning og mosers udgravning er intet foretaget. På gårdens grund er skov af eg, bøg og el; til ung skovs opelskning er intet anlagt. Teglværk eller anden fabrikering er ej her anlagt. Den allerstørste del af godsets byer er ikke udskiftede ... deres formue er ringe, da de ikke kan svare de kongelige skatter, langt mindre de ved udskiftning pågående udgifter«. 1804 blev han så ked af Skærsø, at han flyttede til Ebeltoft, hvor han døde 1809, og mod en årlig pension på 1.200 rdl. overdrog stamhuset til sin ældste datter Frederikke Christiane Cathrine der var enke efter ritmester H. Fischer; men da hun ikke kunne tænke sig at bo på Skærsø og efter en måneds forløb rejste tilbage til Kiel, hvor hun følte sig hjemme, overlod hun stamhuset til sin søn kaptajn *Jacob Ludvig Fischer,* der blev adlet og tog navnet *Fischer-Benzon.* Næppe havde han sat sig i besiddelse af det i mange år forsømte og vanrøgtede stamhus, før han gjorde sig anstrengelser for at komme af med det. Skønt erektionsbrevet på det bestemteste forbød besidderen at afhænde stamhuset, fik han 1806 tilladelse til at sælge det mod at oprette et fideikommis på 150.000 rdl. og begyndte med at sælge det meste af godset; derpå skilte han en parcel på 27 tdr. htk. ud fra hovedgårdens areal og solgte den til sin skriver Niels Johnsen, der øst for Skærsø byggede en gård, som han efter Fischer-Benzons moder kaldte Frederikkesminde; men Fischer-Benzon måtte tage den tilbage igen efter et par års forløb; thi i 1812 solgte han hovedgården Skærsø, afbyggergården Frederikkesminde, tienderne (90 tdr.) og den lille rest af gods, der var tilbage, til et konsortium for 196.000 rdl. dansk kurant. Den første udbetaling klarede køberne ved at overdrage gården Søholt med mølle nord for Stubbe Sø til Fischer-Benzon, der 1814 flyttede til Kokkedal. Under de fortvivlede forhold, der fulgte efter statsbankerotten 1813, lykkedes det ham ikke at oprette noget fideikommis, da konsortiet ikke var i stand til at betale resten af købesummen, skønt de solgte både tiender og gods; men de kunne ikke komme af med parcellerne af hovedgården, som de havde håbet at tjene penge på, og dermed var hele spekulationen mislykket; de to deltagere trak sig ud af foretagendet, og den tredie, Jens Klitgaard, sad alene tilbage med smerten; han blev fuldstændig ruineret, gården blev afklædt; han kunne ikke drive den næsten uden besætning, redskaber og arbejdskraft, og han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

måtte sælge Falk Gjøes kæmpelade stykke for stykke og forhugge skoven for at skaffe penge til livets ophold. Da skatterne ikke blev betalt, kom den endelige katastrofe, der også ramte alle kreditorerne. Ved dom fik rentekammeret sig 1823 tilkendt Skærsø med alt underliggende, hvis skatterestancer på over 2.000 rbdl. ikke blev betalt inden 6 uger; da det ikke skete, overtog statskassen det hele; der fandtes på begge gårde tilsammen en besætning på 16 heste, 8 køer, 12 - 14 stude og knap 40 får, og avlingen blev bortforpagtet et par år; men så besluttede rentekammeret at sælge det hele uden hensyn til ugyldige udstykninger og afhændelser; 72 tdr. htk. hovedgårdstakst, 91 tdr. htk. tiender, 4 tdr. htk. gods, ingen besætning. I februar 1825 blev der holdt auktion på Ebeltoft rådhus, men der faldt ikke ét bud. Først på den femte auktion i oktober faldt hammeren, og for 2.400 rbdl. blev Skærsø solgt til en 23 års yngling.

Den dristige unge mand hed *Laurids Ulrik la Cour* (1802 - 75) og var sønnesøn af den franske sprogmester Pierre Dornonville de la Cour, der i 1732 indvandrede til Danmark; hans fader Jørgen la

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Cour var cand. theol. og degn i Odder; efter hans død (1809) blev Laurids opdraget hos krigsråd Møller på Østergaard, der uddannede ham til landmand. Da hans moder, »den dejlige Charlotte Guldberg«, havde giftet sig med pastor Hans Peter Barfoed i Lyngby på Djursland, flyttede han 1820 hjem til hende og drev præstegårdens jord for sin stedfader; derpå blev han forvalter på Rugaard og en kort tid forpagter hos sin fætter pastor Peter Worm i Hyllested. Her blev han betaget af den store, vanrøgtede herregård i nabosognet, som ingen ville eje eller have; den måtte han prøve sine kræfter på; han skaffede sig nogle små lån og slog sig sammen med den jævnaldrende Jacob Hansen, dattersøn af oberst Wauvert, som overtog Frederikkesminde, mens han selv flyttede ind i ruinen Skærsø, hvor han satte en mand til at lave plove, harver o. s. v og selv pløjede, såede og høstede på de nærmeste marker; så fandt han i 1827 en køber til en stor parcel (Godthaab) sandjord, 600 tdr. ld., der indbragte ham 300 rbdl. kontant og en skattelettelse på 12 tdr. htk. I nogle år (1827 - 33) var broderen Holger la Cour medejer. I den nye matrikel 1844 blev hartkornet nedsat fra 34 til 21 tdr. Men han kom først rigtig i gang, da han fandt på at dyrke raps i de uopdyrkede kærjorder tæt ved gården; dér fik han udmærket og højt betalt afgrøde uden at behøve at gøde; og så slog han sig på kartofler og fik dem taget op ved at byde hver niende eller hver ottende skæppe for arbejdet; mange af dem brugtes til studefedning; men det hændte også, at han sejlede en skudefuld til København, hvor han falbød dem ved Holmens Bro. Da kartoffelsygen i fyrrerne gjorde det umuligt for ham at fede stude, lagde han mere vægt på mejeriet, og så snart han hørte om turnips og kålrabi, begyndte han at fede stude med roer med godt resultat; en tid havde han schæferi med 600 merinofår. Støttet af de opadgående tider kunne denne usædvanlig dygtige landmand opføre en ny lade og andre manglende bygninger, anlægge teglværk og indhegne skoven og plante nåletræer på de mest sandede marker.

I hans ualmindelig lykkelige ægteskab med Ellen Kirstine Poulsen, en datter af Niels Poulsen på Rolsøgaard, voksede en stor børneflok op, deriblandt Jørgen Carl la Cour, forstander for landbrugsskolen i Lyngby, og Poul la Cour i Askov. De blev opdraget i en alvorlig Grundtvigsk-præget kristentro. Da det gamle dårlige hus ikke læn-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gammel avlsbygning (fot. Niels Elswing).

gere kunne bruges, men først efter at avlsgården var bragt i orden efter tidens krav, blev der i 1853 opført en rummelig grundmuret trefløjet hovedbygning med kvist over hovedindgangen; den havde den ejendommelighed, at de to sidefløje var ført igennem hovedfløjen, så at gården blev trefløjet både fra have- og gårdsiden. Det kunne ikke undgås, at en så dygtig mand som la Cour fik mange tillidshverv, allerede 1834 blev han valgt til stænderdeputeret af de mindre landejendomsbesiddere, og i halvtredserne sad han i en tid i folketinget; men han forsømte aldrig det praktiske landbrug hjemme, hvor han ledede og arbejdede personlig med i alt, indtil han 1871 overdrog gården for 94.000 rbdl. til sønnerne Niels og Jacob la Cour. Som ægteparret, der blev boende på Skærsø, havde levet livet hånd i hånd, forlod de det med få dages mellemrum og blev begravet sammen i marts 1875.

1873 overtog Jørgen la Cour, den senere forstander for landbrugsskolen i Lyngby, Niels' part i gården, men det var *Jacob la Cour,* der ledede bedriften i faderens spor. Efter at den store lade fra 1833

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var brændt 1887, opførte han en ny, og han fortsatte med beplantningen af sandarealerne. I 1903 samlede han gården, idet han købte broderen Jørgens part af dennes enke. Jacobs søn ingeniør J. L. F. Dornonville de la Cour overtog gården efter faderens død 1912 for 230.000 kr. og forøgede arealet ved køb. 1933 købte ingeniør *Ejnar Schmit-Jensen,* den for 280.000 kr. De to nordre fløje på hovedbygningen blev nedrevet 1942, og restaureringsarbejder blev sat i gang. I 1964 solgte frøken Margrethe Schmidt-Jensen, der var bosiddende i Dublin, Irland, Skærsø med 986 tdr. ld., heraf 430 tdr. skov og 350 tdr. sandjord for 1.050.000 kr. til direktør cand. jur. *K. Kaae Sørensen,* der adsplittede den store ejendom. Allerede i 1965 solgte han for 720.000 kr. Skærsø, nu kun med 238 tdr. ld. ager og eng og 55 tdr. ld. skov til direktør *J. A. Hansen,* Randers, men beholdt selv det 693 tdr. ld. store skov- og hedeareal. Direktør Hansen har yderligere tilkøbt ejendommen »Lyslet«, der tidligere har tilhørt Skærsø.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1343 Jens Mogensen	
1371 Inger Pedersdatter Basse	
15. årh. Erik Rosenkrantz	
ca. 1500 Eskil Gjøe	
ca. 1508 Mogens Gjøe	Stenhus opført
1554 Falk Gjøe	
1623 - 43 Mange parthavere	1592 Lade opført
1643 Just Høg (parthaver)	
1679 Hans Madsen Benzon	
1754 U. Chr. Nissen(-Benzon)	
1763 J. L. Wauvert-Benzon	
1804 J. L. Fischer(-Benzon)	
1812 - 25 Forskellige ejere	Laden nedrevet
1825 L. U. la Cour	
	1833 Avlsgården udvidet
	1853 Hovedbygningen opført
1871 J. la Cour	
	1887 Lade opført efter brand
1933 E. Schmit-Jensen	
	1942 Nordfløjene nedrevet og hovedbygningen istandsat
1964 K. Kaae Sørensen	
1965 J. A. Hansen	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Lyngsbækgaard

Dråby sogn, Mols herred, Randers amt

Som navnet fortæller, er gården en landsbyhovedgård, der er opstået ved, at en af gårdene i det lille torp Lyngsbæk efterhånden er vokset de andre over hovedet. Løngxbeck nævnes 1479, og da Niels Clementsen 1514 afstod Kalø len, solgte han til kronen blandt andet gods 2 gårde og 1 hus i Lyngsbæk. I 1565 blev Hassens birk forlenet til *Kjøn Quitzow,* en indvandret tysk adelsmand, der 1578 fik lov til at gøre den jordegne bondegård Lyngsbæk til ladegård for birket og i 1587 fik skøde på kronens rettighed i en jordegen gård i Dråby sogn kaldet Liungsbeck og på en krongård i samme sogn, som er lagt under forskrevne gårds avl. Men efter hans død 1597 købte *kronen* den tilbage af hans arvinger, og Lyngsbæk Ladegaard blev lagt ind under Kalø gods. I en synsforretning af 1645 nævnes det, at den foruden kornladen på 14 fag og fæhuset, som er tækket med langhalm, består af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

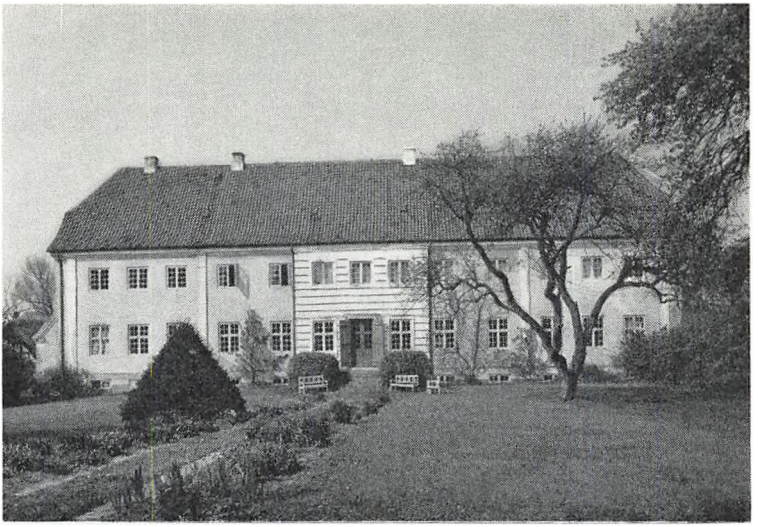

Hovedbygningen set fra haven (fot. Niels Elswing).

et lidet 5 fag langt bindingsværkshus, hvis tag er brøstfældigt på tagsten og schelning. 1661 blev Kalø (110 tdr. htk.) med 1.129 tdr. htk. gods skænket til kong Frederik III's søn med Margrete Pape, *Ulrik Frederik Gyldenløve*. I skødet nævnes »i Liungsbeck Liungsbeck Ladegaard, 1 Gaard, 7 Gadehuse, Liungsbeck Skov«. Da Gyldenløve 1670 ved mageskifte lod Kalø med gods gå tilbage til *kronen,* fulgte Lyngsbæk ladegård med; men efter at Kalø med godset i Bregnet og Thorsager i 1690 var blevet solgt til den senere storkansler Conrad Reventlow, blev det øvrige gods efterhånden afhændet, deriblandt Lyngsbæk ladegård, der i juli 1691 blev købt for 1.625 rdl. af *Rasmus Andersen* i Ebeltoft. Gården var sat til 16 tdr. htk. og godset til 40.

Den ukendte Rasmus Andersen blev snart afløst som ejer af en mand, som vi kender ganske godt, om der end er fæle huller i vor viden om hans data; han hed *Hans Jacobsen;* det formodes, at han var søn af birkefoged Jacob Nielsen i Skovgaarde, og måske var han broder til Rasmus Andersens hustru Margrete Jacobsdatter; thi der var nær forbindelse mellem de to slægter, der tilhørte samme sociale lag; han skildres som »en fornuftig og myndig mand, som var begavet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med naturlige kvaliteter, der empløjerede ham til en kgl. foged over det kgl. gods, kirker og skove på Mols, og som — efter ordet om ham — »skal have været vel hørt hos de kgl. ministre udi sl. kong Christian V's sidste tider«. 1670 var han kgl. ridefoged i Kalø amt og i firserne tillige byfoged i Ebeltoft; han var 1680 gift med Dorthe Pedersdatter og viste sig at være en virksom og bjærgsom mand med stærk fremdrift; da han 1693 fik skøde på Rolsøgaard ved Knebel Vig, sprang han fra fogedklassen op i småherremændenes kreds og købte nogle år senere, i alt fald før 1699, Lyngsbækgaard, hvor han opførte en smukt bygget hovedbygning af mur og bindingsværk. Han benyttede sin kaldsret til Agri-Egens og Knebel-Rolsø til at anbringe to sønner, der var præster, i disse to embeder. Magister Hans Hanson var 1705 - 07 i Agri-Egens, og da han blev forflyttet til Knebel-Rolsø, blev han efterfulgt af magister Jacob Hanson.

Efter forældrenes død (1714) overtog først magister Hans (død 1720) og derpå magister Jacob (død 1722) Lyngsbækgaard; den sidstes enke Birgitte Pedersdatter Lihme (død 1762) styrede den for sin søn Iver

Avlsbygningen (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

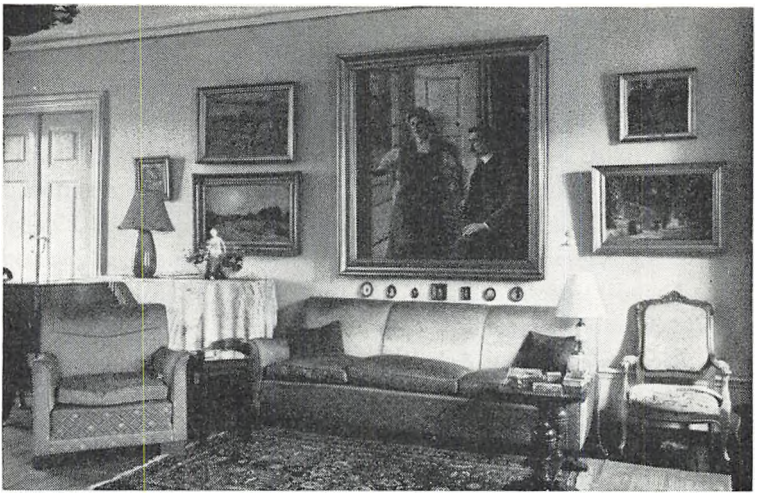

Dagligstue med portræt af Ove Gyldenkrone og hustru (fot. Niels Elswing).

Hanson (død 1763), der trådte til, før han 1740 giftede sig med præsteenken fra Helgenæs, Marie Elisabeth Hutfeld, der bragte ham den ene kongsgård og andet gods på Helgenæs. Han blev kancelliråd, og egnens godsejere mødte op sammen med præster og Ebeltoft borgere som faddere for hans børn. Efter hans død styrede enken gården, til hun i 1770 overdrog den med 16, 12 og 205 tdr. htk. til sin ældste søn *Jacob Hanson* (død 1813), der var kaptajn i infanteriet. I de opadgående tider byggede han videre på den grund, faderen havde lagt, og blev utvivlsomt en velhavende mand. Han købte i 1788 Rugaard, og da han 1796 solgte den med en betydelig fortjeneste, kunne han forbeholde sig ca. 17 tdr. htk. gods på Helgenæs; ved denne udvidelse nåede Lyngsbækgaard sin største udstrækning: 16 tdr. htk. under herregården, 219 bøndergods, 11¼ mølleskyld (Over-, Bruns-, Skov- og Ulstrup møller), 29 tiende. Alt dette gods og en del af selve hovedgården er i tidens løb afhændet godset allerede i Hansons egen tid, men som et minde, der bevarer kaptajn Jacob Hansons navn for glemsel, står på Lyngsbækgaard det smukke og helstøbte herregårdsanlæg, som han opførte 1776 (ladegården) og 1784 (hovedbygningen).

Arkitekten er Horsens-mesteren Anders Kruuse, der her, som Jar-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

din-epokens talentfulde repræsentant, fik sin første store opgave på Djursland. Det strengt symmetriske anlæg består af to trefløjede gårde, der åbner sig mod hinanden. Ladegården er opført i bindingsværk og tækket med strå; den brede og høje lade dominerer de lange, lave stalde. Borggården, der er grundmuret og teglhængt, består af et højt og langt beboelseshus og to lave sidefløje. Hovedhuset er bygget op i to stokværk over kælder. Aksen fremhæves af en risalit med lav fronton og en smukt indrammet indgangsdør, som man når ad en stentrappe. Symmetrien gør sig stærkt gældende i husets indre; fra forstuen fører et smukt trappeanlæg op til første sal, hvis værelser er lavere end stueetagens, og til højre og venstre ligger to store stuer, der går gennem hele huset og forbindes med en havestue bag forstuen. Huset blev udstyret med jernovne, hvoraf flere er bevarede. Over indgangsdøren satte bygherren en sandstens-tavle med følgende indskrift: »Du ny opbygte Hus, Du blev Fuldført til min og Mines Glæde. Lad skæve Øjne stedse se; Vi nyde Guds Velsignelse, Til vi i Himlen træde«, og to våbenskjolde, det ene med en springende hjort, det andet med en due og tre klokker.

Jacob Hansons søn, kaptajn Iver Jacob Hanson, kunne ikke klare landbrugskrisen; han gik fallit 1818, men synes at være blevet boende på gården, mens boet blev behandlet. I 1821 »blev han knust ihjel i stampemøllen ved Lyngsbækgaard«, som han selv havde opført; derefter »var det ikke godt i mørke at komme forbi stampen, og præsten Henne måtte mane liget ned i graven, inden det ville blive der«. Under disse triste omstændigheder forsvandt den sidste af den bjærgsomme ridefogeds efterkommere fra gården. Lyngsbækgaard var i 1820 blevet udlagt til kancelliråd Hornemann og student Hans Hansons dødsbo, men blev året efter overtaget af Iver Jacob Hansons svoger Thøger Kiersgaard Asch, som havde penge stående i den; han måtte for resterende kgl. skatter afstå Vistoft og Egens tiender, skovmøllen og andet gods og opgav derpå ævred for at søge præstekald.

Iver Jacob Hansons bo solgte så i 1823 gården på auktion til godsforvalter på Kalø, prokurator *Anders Hansen,* for 10.000 rbdl. sølv. Hans enke fik 1835 20.000 rbdl. for den af cand. pharm. *Niels Secher Mønsted* (1803 - 91), der var fader til margarinefabrikanten Otto Mønsted. Den ældste søn H. P. F. Mønsted overtog Lyngsbækgaard 1876

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

for 84.000 kr. og afstod den 1910 til sin søn Rasmus Mønsted, der i 1918 kunne sælge den for 450.000 kr. til et konsortium, som straks solgte den videre til vekselleret Tage Lehn-Schiøler for 550.000 kr.; gården omfattede dengang 650 tdr. ld., hvoraf 270 skov og plantage. Efter at have afhændet en stor del af arealet solgte han 1920 for 200.000 kr. gården til lensbaronesse *Sophie Gyldenkrone,* født Dinesen, enke efter lensbaron Gyldenkrone til Vilhelmsborg.

I 1921 lod enkelensbaronessen den meget forfaldne hovedbygning grundigt restaurere; indvendig blev der foretaget en del forandringer, hvorved lejligheden er blevet bekvemmere og mere moderne; der er således indrettet et nyt stort køkken tæt ved spisestuen, men det smukke gamle hus blev behandlet med megen pietet og blev udstyret med slægtsbilleder og smukke gamle møbler. Efter baronessens død 1942 tilfaldt gården hendes datter, fru *Rigitze Skeel,* gift med hofjægermester *Tyge Skeel* til Pandum. Lyngsbækgaard har nu et tilliggende på ca. 400 tdr. ld., hvoraf 250 tdr. ld. er skov. Jacob Hansons store stråtækte bindingsværks ladegård er med store ofre holdt vel vedlige og kan nok slå til, da gårdens areal jo i tidens løb er formindsket. Sammen med den smukke hovedbygning giver de et ualmindelig tiltalende indtryk af dansk herregårdsarkitektur i en god periode.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1587 Kjøn Quitzow	Ladegård
1597 Kronen	
1661 Ulrik Fr. Gyldenløve	
1670 Kronen	
1691 Rasmus Andersen	
ca. 1698 Hans Jacobsen	Hovedbygningen opført
1770 J. Hanson	
	1776 Ladegården opført i bindingsværk
	1784 Hovedbygningen opført ved Anders Kruuse
1823 A. Hansen	
1835 N. S. Mønsted	
1918 - 20 Forskellige ejere	
1920 Sophie Gyldenkrone	
	1921 Hovedbygningen grundigt restaureret
1942 Rigitze og Tyge Skeel	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

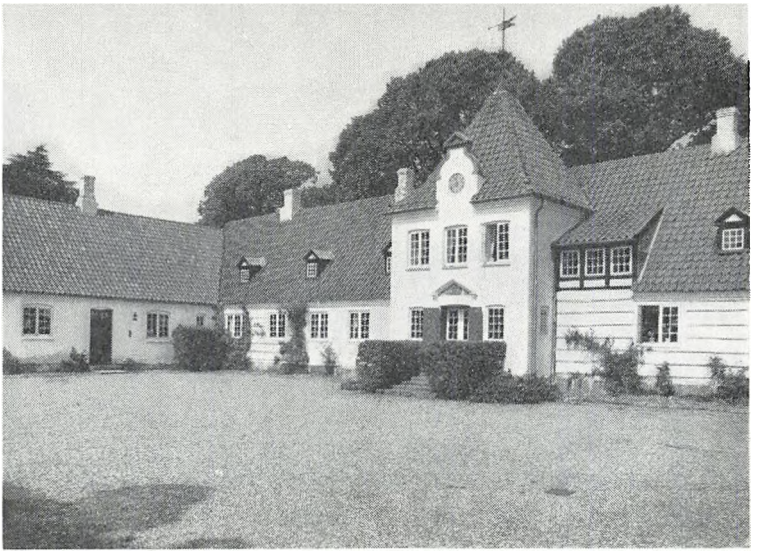

Hovedbygningens midtparti (fot. Niels Elswing).

Iisgaard

Tved sogn, Mols herred, Randers amt

Iisgaard ligger såre skønt i kanten af en lille skov i en bakket egn tæt nord for Molshoved, og der er fra dagligstuens vinduer og fra bakketoppene pragtfulde udsigter over det søndre hav til Helgenæs og til Jyllands høje skovklædte kyst syd for Århus. Gården, der i middelalderen hed *Egsgaard* (Jegszgord), har utvivlsomt tilhørt biskop Skjalm Vognsen (død 1215), der fortsatte byggearbejdet på domkirken, som hans broder og forgænger Peder Vognsen havde påbegyndt, og hørte lige til reformationen til bispegodset; den blev styret af officialer, af hvilke vi kender nogle få ved navn. I det for Christiern II skæbnesvangre forår 1523 fandt tre kirkelige stormænd tilflugt på gården; da kongen, efter den 10. februar at have sejlet frem og tilbage over Lillebælt en nat igennem, kom til København, opsøgte Roskilde-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

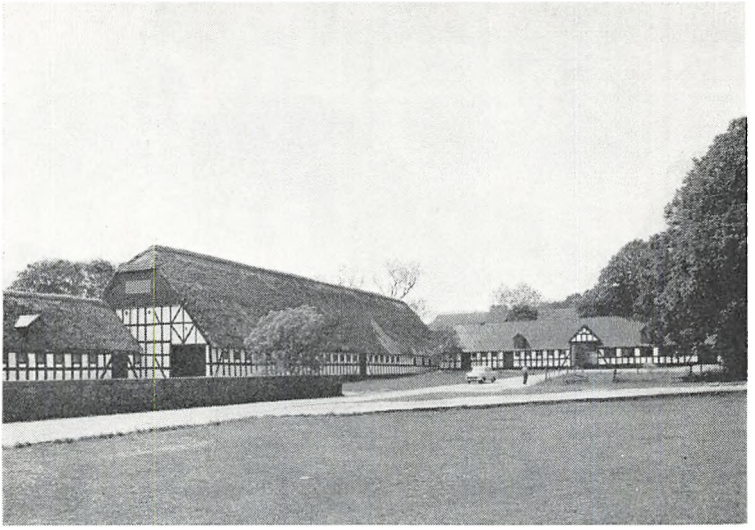

Avlsgården set fra hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

bispen Lave Urne, der var hans kansler, ham og rådede ham til at forandre sin regeringsmåde og fjerne Sigbrit. Dette råd blev taget meget ilde op, og da han havde modtaget et svigefuldt brev fra Sigbrit, følte han sig i fare og flygtede til sin faste bispeborg Dragsholm; da han her fik nye truende efterretninger, sejlede han, ledsaget af abbed Henrik Tornekrans af Sorø og prior Eskil af Antvorskov, til Egsgaard, hvorfra han skrev til kongen, at han mod frit lejde gerne ville komme tilbage og støtte ham i kampen; da han fik et hårdt og hånligt svar, der nåede ham på bispeborgen Aakær i Hads herred, opsagde han Christiern II troskab og sluttede sig til Frederik I. Dengang kunne Ove Bille af Århus yde sin ældre ven tilflugt og beskyttelse, men 14 år senere, året efter Christian III's statskup 1536, måtte han bøje sig for det uundgåelige og overdrage *kronen* sit bispedømme.

En kongelig lensmand afløste bispens official; men allerede 1544 solgte kronen gården til naboen, landsdommer *Anders Christiernsen Sandberg* til Quelstrup (død 1567), der kaldte sig til Egsgaard og flyttede til bispens gård, der nok rummede en bedre bolig end hans fædrene gård. Af det middelalderlige Iisgaard er endnu bevaret voldstedet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

og et hvælvet kælderrum tæt øst for den nuværende gård. Ved Anders Sandbergs død fik to sønner hver sin gård. Iisgaard tilfaldt Tyge (død 1587), der var gift med fru Ellen Rostrup til Fævejle, som lagde en statelig ligsten med portrætfigurer af dem begge i Lyngby kirke, og som overlevede ham længe; hun nævnes endnu 1617. Datteren Kirsten Sandberg blev meget uheldigt gift med *Gert Bryske* (død 1651) til Langesø og Katholm, en søn af den strenge lensmand på Aarhusgaard, Carl Bryske. Han var en ødeland, der satte en rig arv til og pådrog sig en svimlende gæld. 1626 blev han erklæret umyndig, og da han var død i stor armod på en bondegård (måske Bogensholm), der tilhørte hans hustrus frænde Frederik Reedtz, måtte denne sørge for hans begravelse, da ingen andre ville.

Med denne triste skikkelse forsvandt den gamle danske adel fra Iisgaard, der før 1624 var erhvervet af *Christoffer Gersdorff,* som var indvandret fra Tyskland; efter hans død ca. 1635 kom den til sønnen Peter Gersdorff til Søbygaard, der døde 1651. Dennes yngre broder, rigsdrosten Joachim Gersdorff (1611 - 61), ejede den derefter til sin død, og ved skiftet efter denne meget godsrige mand tilfaldt den datteren Dorthe (1654 - 80), der 1671 blev gift med gehejmeråd, stiftamtmand *Otte Krabbe,* som 1677 mageskiftede den mod Aakær til *Christian Gersdorff* (1644 - 1725) til Søbygaard, rigsdrostens ældste søn; han var fra sit ellevte år opdraget af Ole Borch, der var hans mentor på en lang udenlandsrejse til Holland, Frankrig og England. Efter at have været kammerherre hos dronning Sophie Amalie blev han rentemester hos Christian V (1672 - 79) og var amtmand over Kalø amt (1683 - 1704). Ved mageskiftet 1677 blev Iisgaard gård og gods sat til 550 tdr. htk., hvoraf hovedgårdens takst var 36; denne anselige ejendom dannede tyngdepunktet i det godskompleks, der i den følgende tid blev samlet i Gersdorff'ernes eje. Etatsråd Christian Gersdorff blev 1672 gift med Sophie Nansen (død 1704), en søster til Griffenfelds barnehustru. Han sørgede godt for sin eneste søn Joachim Gersdorff (1677 - 1745), idet han skaffede ham amtmandsembedet 1704 og hjalp ham med at købe Rolsøgaard 1706. I denne patriarks gravskrift i Tved kirke kan man plukke en buket af barok-tidens retoriske blomster: »Christian Gersdorff ... det store alle christelige og heroiske Dyders klart skinnende Lys, æret af Gud med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

en højadelig og prisværdig Indgang til Livet i Kjøbenhavn 1644 ved tvende af ægte Adel og Adelavl noksom glimrende nordiske Stjerner Hr. Joachim Gersdorff og Fru Øllegaard Huitfeldt .... derfor antændte Gud selv hans Hjærte med en ægte Ægteskabs Lue til den højædle og velbaarne Frue Fru Sophia Nantzon ... hvis Levesol dalede i høj Middag 1704«.

Joachim Gersdorff forøgede besiddelserne betydeligt ved køb af Vosnæsgaard på den vestre side af Kaløvig (1719) og Quelstrup, som faderen havde fæstet af kronen. Han har vel, så længe faderen levede, boet dels på Iisgaard, dels på Rolsøgaard, og, efter at han havde bygget en ny bindingsværks-hovedbygning på Vosnæsgaard, dér; han var gift med Edel Margrethe Gersdorff, der tilhørte en anden gren af slægten. Som ejer af tiender til Tved, Vistoft, Knebel og Rolsøs kirker har han foretaget forskellige reparationsarbejder, og han oprettede Tillerup skole i Tved sogn 1723. Hans eneste søn *Christian Gersdorff* (1707 - 57) blev amtmand 1741 og arvede alle fire gårde efter faderen; han byggede på Iisgaard en ny bindingsværks-borggård, der var enetages og trefløjet og har lignet den på Vosnæsgaard, og som en tilbygning til Tved kirkes vestgavl opførte han det Gersdoff'ske gravkapel, der oprindelig stod i forbindelse med kirken ved en nu tilmuret spidsbue. Han havde med Antoinette Rosenørn adskillige børn, hvoraf to sønner. Mens den yngre Poul Rosenørn Gersdorff overtog Vosnæsgaard og 1777 blev amtmand, tilfaldt Iisgaard, Quelstrup og Rolsøgaard *Joachim Gersdorff* (1739 - 81), der som officer avancerede til oberstløjtnant. Han var gift med Margrethe Marie v. d. Osten fra Meilgaard og var den sidste Gersdorff på Mols, idet han 1768 solgte Rolsøgaard og 1773 Iisgaard og Quelstrup.

Køberen, senere kammerråd *Ole Marcussen,* måtte betale 50.000 rdl. for de to gårde med gods: Iisgaard 38 tdr. htk., Quelstrup 22, tiender 26 og bøndergods 402; han fik 1794 den sædvanlige tilladelse til at bortsælge godset og dog bevare hovedgårdsfriheden og lod begge hovedgårde vurdere til udparcellering. Godset kom han af med, men der kom ikke noget antageligt bud på de 11 parceller af Iisgaard, som han stillede til salg ved auktion; han solgte så Quelstrup samlet og beholdt Iisgaard hovedgård, Tved kirke m. m. til 1826, da den på auktion blev købt af *Christian Leemeyer,* en søn af den 1819 afdøde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

ejer af Kalø, Morten Frederik Leemeyer; han havde været forpagter hos moderen, men måtte drage bort, da senator Jenisch købte dette store gods; prisen på Iisgaard var kun 6.000 rbdl. i sølv og 6.000 i sedler, men han kunne dog ikke beholde den og mageskiftede den til *Niels Pedersen* (1783 - 1862) for Strandsgaarden i Vistoft sogn samt 4.871 rbdl. Mens det gik tilbage for Leemeyer, var Iisgaards nye ejer en mand, der havde arbejdet sig frem. Som søn af en husmand i Strands begyndte han som tjenestedreng på Iisgaard og giftede sig i 1805 ind i en gård i Strands; efter at have skilt sig fra sin første kone ægtede han en gårdmandsenke og blev ved dette ægteskab i stand til at købe mere jord og samle gården Strandsgaard. 1834 købte han Quelstrup. Greve-Niels, som han blev kaldt, forstod åbenbart at handle, men drive store landejendomme i en opgående tid kunne han ikke; det hjalp ikke, at han fik hartkornet på Iisgaard sat ned fra 38 til 25½ tdr. htk., og at han rev hovedbygningen ned og flyttede forpagterboligen hen på dens nuværende plads; det gik stadig tilbage med landbruget, og det var en næsten udyrket gård, som han 1857

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

solgte til forpagteren på Katholm holsteneren *Gustav Cl. Krøger* for 100.000 rbdl. Han var ikke blot stor og stærk, men en særdeles dygtig landmand, der bragte den forsømte gård på fode. 1890 solgte han den for 253.000 kr. til kammerjunker, senere hofjægermester *Just Henrik Krieger* gift med baronesse Ellen Gyldenkrone. Han opførte den nuværende herskabelige hovedbygning, der ligger noget tilbagetrukket fra den vidtløftige avlsgård. Den er et symmetrisk, trefløjet, enetages anlæg med et tårnagtigt fremspring på midtfløjen; foran havedøren er der en høj terrasse.

1911 købte løjtnant *Tyge Alexander Bech* gården ved tvangsauktion for 263.000 kr. I avlsgården blev den gamle hestestald nedrevet 1944 og genopført i bindingsværk, så meget lig den gamle som muligt, men den prægtige store agerumslade, der vistnok er opført af den sidste Gersdorff 1771, er heldigvis bevaret. I hovedbygningen blev i 1928 opholdsværelserne moderniseret og restaureret. Efter løjtnant Bechs død 1951 solgte enken, født komtesse Holstein, i 1952 Iisgaard til den nuværende ejer *Carl G. Mark* fra Svallinggaard for 686.500 kr. Arealet er nu 470 tdr. ld., deraf 50 tdr. ld. skov.

EJLER HAUGSTED

EJERE

ca. 1200 Århus bispestol

1536 Kronen
1544 Anders Sandberg
Gert Bryske
ca. 1624 Christoffer Gersdorff
1671 Otte Krabbe
1677 Christian Gersdorff
1745 Chr. Gersdorff den Yngre
1757 J. Gersdorff

1773 O. Marcussen
1826 Chr. Leemeyer
1828 N. Pedersen
1857 C. Cl. Krøger
1890 J. H. Krieger
1911 T. A. Bech

1952 C. G. Mark

BYGNINGER

Voldsted kaldt Egsgaard

Trefløjet hovedbygning opført

1771 Agerumslade opført

Hovedbygningen nedrevet

1890'erne Hovedbygningen opført

1944 Hestestald opført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

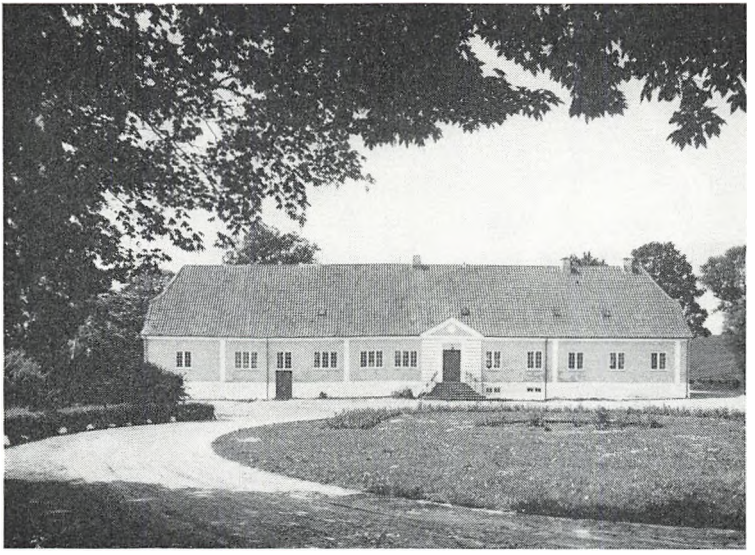

Hovedbygningen set fra gårdspladsen (fot. Niels Elswing).

Quelstrup

Tved sogn, Mols herred, Randers amt

Quelstrup ligger lunt i et dalstrøg, der gennemstrømmes af et lille vandløb, Stenbæk, som bugter sig mod vest gennem mosen Storkringel til Århus Bugt syd for Skødshoved. At den er en gammel gård, fortæller rester af grave omkring et voldsted i haven, og om en tid, der måske gik forud for disse rudera, hviskede »slottet«, et nu udjævnet lille voldsted, som var omgivet af vand, til vore oldeforældres slægtled, der skal have fundet murbrokker på borgøen.

Gennem dokumenter kan vi følge gården tilbage til Erik af Pommerns tid, da den tilhørte hr. *Henrik Sandberg,* Århusbispen Ulrik Stygges lensmand på Aakær; 1432 blev han på Gråbrødre kirkegård i Horsens forligt med Henning Pors og Mads Adtzersens frænder og venner, der havde beskyldt ham for mordet på Mads, og det kan nævnes, at han 1446 udlejede Quelstrup til Jens Ibesen og foretog et

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

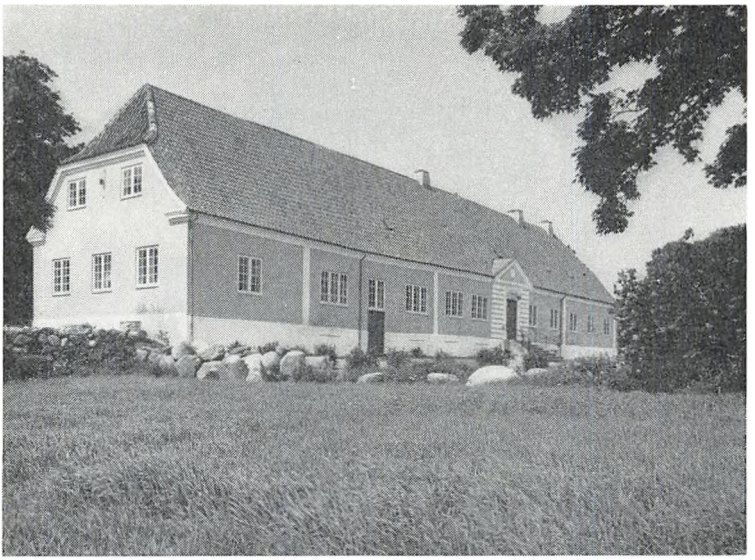

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

mageskifte med abbeden i Øm Kloster; han omtales sidste gang 1468, da han skænkede en gård i Mørke sogn til Mariager Kloster, og 1470 tog hans enke fru Birgitte sønnen Ulrik Henriksen (død 1474) til sin værge og befalede ham sin hovedgård Quelstrup, hvorimod han skulle give sin moder godt regnskab; men hun måtte love intet at forpante uden hans vidende. 1486 tilhørte gården Anders Christiernsen, der som landsdommer i Viborg var med til på bispegården i Århus at stifte forlig mellem biskop Ejler Madsen Bølle og borgerne i den lille by i en trætte om markskel; hans efterkommere antog navnet Sandberg. Senere blev han rigsråd og ridder og nævnes sidste gang 1505. Hans søn Christiern Andersen, der også ejede Løjstrup i Galten herred, blev ligesom faderen landsdommer og beseglede 1523 Frederik I's håndfæstning. I skiftet efter ham udlagdes Quelstrup med 14 gårde og 2 møller 1540 til sønnen Anders Christiernsen (død 1567), også han var landsdommer; han købte Iisgaard og giftede sig til Vedø. Hr. Ulrik Andersen Sandberg (1552 - 1636) gjorde i sin ungdom hoftjeneste hos flere tyske fyrster; som ritmester deltog han i Kalmarkrigen, hvor

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

han og Knud Brahe i 1612 sejrede over en langt overlegen svensk styrke; senere blev han sammen med 11 andre adelsmænd slået til ridder af den væbnede arm af Christian IV for mandhaftige bedrifter i den svenske krig. 1603 - 36 var han lensmand på Lundenæs, hvor mange af hans 21 børn blev født.

Den søn, der arvede Quelstrup, Anders Ulriksen Sandberg (1620 - 77), gik som ganske ung i udenlandsk krigstjeneste og deltog som oberstløjtnant i slaget ved Nyborg 1659, blev 1675 generalmajor og var med til erobringen af Wismar; i 1676 udmærkede han sig i Skåne; men i det afgørende slag ved Lund den 4. december blev den venstre fløj, hvor han var næstkommanderende, i nattens mørke omgået, og hans eskadroner blev efter en hård kamp slået på flugt. Kort efter nederlaget blev hans forhold undersøgt af en kommission, der frakendte ham ære, liv og gods. Kongen benådede ham vel, men fratog ham hans charge. Denne afgørelse var uretfærdig; thi han havde vist mod i kampen, og det var ikke ham, der hidførte nederlaget på venstre fløj; det skyldtes vistnok græmmelse, at han døde kort efter på Quelstrup. Det er mærkeligt, når man tænker på hans 20 søskende, at han ifølge gravskriften døde »som sidste mand af denne stamme«. Hans enke Ingeborg Krabbe fik i 1688 for sin store armods skyld tilladelse til at hensidde skattefrit på Quelstrup til sine dages ende på betingelse af, at gården skulle tilfalde *kronen*. Så trist en udgang fik den slægt, der i over 250 år havde ejet denne lille gård, hvorfra der udgik mænd, som udførte vigtige hverv i kronens tjeneste.

Da Ingeborg Krabbe var død 1692 under tjenestens forrettelse i Tved kirke, blev Quelstrup hovedgård (17 tdr. 6 skp. htk.) lagt ud til rytterhold, og i 1694 blev den bortfæstet til amtmand over Kalø amt, Christian Gersdorff til Iisgaard. Gården var ubeboet, uden besætning, og dens bygninger var ganske forfaldne, så at den ikke kunne bortfæstes til bønder; men Gersdorff påtog sig at tage imod og forpleje to ryttere og at bebygge gården, når han måtte nedbryde de utjenlige huse og erstatte den to loft høje og med et ruineret tegltag forsynede borggård med et halmtækket ét loft højt hus, så at der kan være forsvarlige ind- og udhuse til to bønder, og endelig at lade bygge to forsvarlige rytterhuse. 1695 købte han af kronen 7 gårde i Dejret by, tilsammen 34 tdr. htk. à 40 rdl. Hans søn *Joachim Gersdorff*, der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Avlsgården set fra hovedbygningen (fot. Niels Elswing).

havde afløst ham som amtmand 1704, købte 1706 Rolsøgaard, 1716 Vosnæsgaard på den anden side af Kaløvig og 1720 Quelstrup (21½ tdr. htk.), som han måtte betale kronen 6.392 rdl. kroner for. Hans søn Christian Gersdorff holdt sammen på de fire gårde, men efter hans død tilfaldt Vosnæsgaard Poul Rosenørn Gersdorff, mens broderen Joachim Gersdorff overtog Iisgaard, Quelstrup og Rolsøgaard; på hans tid skildredes Quelstrup således: »Quelstrup er en liden men gammel Herregaard, og har længe været i den Sandbergske Families Eie. Den har før været i meget smuk Stand, med Graver omkring Borgegaarden, hvilken nu alene er en Bindingsverks Bygning, og som en god Ladegaard, af 4 Længder«. Joachim var den sidste af Gersdorff'erne på Mols; han solgte alle tre gårde og flyttede til København. Iisgaard og Quelstrup blev 1773 købt af *Ole Marcussen,* der i 1794 lod sine to hovedgårdes marker taksere til udparcellering; men da han ikke fik noget antageligt bud på 11 parceller af Iisgaards jord, som han stillede til auktion, solgte han samme år Quelstrup samlet til *Ole Nicolai Hansen* fra Kalø; den var skyldsat til 21½ tdr. htk. hoved-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gårdstakst og 8 tdr. htk. tiende af Vistoft kirke. Bøndergodset var solgt af Marcussen. Det kan ikke ses, at nogen af Gersdorff'erne har boet i den beskedne bindingsværksbygning, den har huset forpagterne, af hvilke vi kan nævne Thomas Nielsen Behr fra Skaføgaard ca. 1780. Man forstår da, at Ole Nicolai Hansen straks tog fat på at bygge den grundmurede hovedbygning, som endnu står. Den er et langt enetages hus med halvt afvalmede gavle og en lav frontispice over indgangen, mod syd blev der tilbygget en beskeden sidefløj. Huset rummer en stor lejlighed, og er i sin helt enkle fremtræden en nydelig repræsentant for enevoldstidens smag. Hansen døde 36 år gammel 1799, og på dødsboauktionen blev Quelstrup tilslået købmand i Randers Hans Christian Hansen for 20.350 rdl. 1804 solgte denne den videre for 28.000 rdl. til Erik Rugaard, der var kystbefalingsmand; han kunne ikke klare landbrugskrisen, og 1823 blev gården ved tvangsauktion solgt til det Huitfeldtske Fideikommis for 10.00 rbdl. og 1834 videresolgt til ejeren af Iisgaard Niels Pedersen, »Greve-Niels«, der 1839 afhændede den til brødrene Poul og Jens Risager Poulsen, sønner af Niels Poulsen på Rolsøgaard. *Jens Risager Poulsen* (1804 - 81) fik skøde på Quelstrup og boede der; men samejet både af gården og studehandelen vedblev til 1865, da de skiftede. Han var en ivrig studeopdrætter og opkøbte hvert efterår på vidtløftige markedsrejser unge dyr, som han vinteren igennem plejede med rørende omhu. Lærer N. Nielsen, hvis fader var avlskarl hos Poulsen, fortæller: »Aldrig har jeg set saa mæskede Kroppe, som Studene paa Quelstrup havde at opvise. Det gungrede ligefrem af Fedt, naar de traadte i Brostenene, og at dette Fedt i rigt Maal holdt Proprietæren skadesløs for Møje og Udgifter, vilde det være formasteligt at tvivle om«. Han husker, at han som dreng en tid lang skælvede for Poulsens barske åsyn, men nok forstod, at han var en god mand. Madammen Erasmine, født Ørting fra Ebeltoft, var en mild og tiltalende skikkelse, som han mindes med taknemmelighed. 1873 flyttede det gamle ægtepar til Åby ved Århus, og den yngste søn *Christen Sophus Poulsen* drev derpå gården som forpagter og overtog den som ejer ved faderens død 1881; efter hans død ejedes den af hans enke Dorthea Poulsen, der 1921 overdrog den til sønnen N. A. Poulsen, som 1927 solgte den til *Aage N. J. Klinge* for 303.000 kr. Fra 1938 tilhørte den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

landbrugskandidat *Erling Lauritzen*. Den nuværende ejer er siden 1964 *I/S Quelstrup*. Det samlede areal er 285 tdr. ld.

Den gamle avlsgård, hvis lade stammede fra de sidste Sandberg'ers tid, brændte desværre i 1908 og blev erstattet af et stort, grundmuret, trefløjet bygningskompleks. Indkørselen går igennem den meget dybe lade, der har trimpel af bølgeblik. I sydfløjen er der kostald og i nordfløjen heste- og svinestald. Et anlæg med rundkørsel skiller den fra hovedbygningen fra 1794, hvis smukke, nyklassiske hovedfløj er blevet gennemgribende restaureret af godsejer Lauritzen, mens sidefløjene blev nedrevet.

EJLER HAUGSTED

EJERE

ca. 1432 Henrik Sandberg
1692 Kronen
1720 Joachim Gersdorff

1773 O. Marcussen
1794 O. N. Hansen

1799 - 1839 Forskellige ejere
1839 J. Risager Poulsen
1881 Chr. S. Poulsen

1927 N. J. Klinge
1938 E. Lauritzen

1964 I/S Quelstrup

BYGNINGER

Voldsted
Bygningerne udbedret

1768 Bindingsværksborggård samt firlænget ladegård

1794 Hovedfløjen med sidefløje opført i mur ved Just Møller (?)

1908 Ladegården genopført efter brand

Hovedfløjen grundig restaureret og sidefløjene nedrevet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

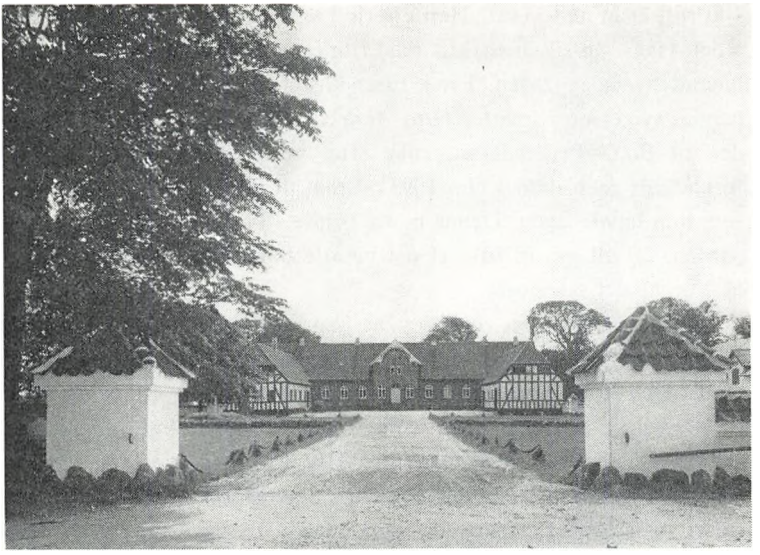

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Rolsøgaard

Rolsø sogn, Mols herred, Randers amt

Rolsøgaard, tidligere kaldt Rolsegaard, nævnes første gang i et dokument 1328, da striden stod mellem Christoffer II og de holstenske grever. Den tilhørte da hr. *Johannes Hviding*. I midten af det 15. århundrede nævnes *Morten Nielsen* af slægten *Vognsen* af Stenshede som ejer, og i den følgende tid gik gården flere gange i arv til døtre, der bragte den til mænd af de slægter, der er knyttede til Kaas og Sostrup; det antages, at en datter af Morten Nielsen var gift med *Christen Hvas* til Kaas, hvis svigersøn *Gunde Nielsen* efterlod den til sønnen Jørgen Gundesen til Sostrup (død ca. 1575), hvis søster fru Inger Gundesdatter (død 1579) samlede Kaas, Sostrup og Rolsøgaard. Efter hendes svigersøn *Erik Krags* død (1606) blev den solgt til *Hans Nielsen Skade*. Gården var sat til 31 tdr. htk., men dens ejer beklager sig i brev fra 1636 over, at han kun havde en halv snes bønder og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

100 rdl. årlig at leve af. Han efterlod sig to døtre, Kirsten, gift med Vogn Hvas, og Elsebeth, gift med ritmester Jesper Vognsen, der efter hinanden ejede gården. Efter Elsebeths død blev den 1689 købt af hendes svigersøn ritmester *Otto Andreas Lindenquist,* der 1681 solgte den til Bodil Pedersdatter, enke efter herredsfoged Poul Nielsen i Strandkær; men skødet blev 1693 udstedt til ridefoged *Hans Jacobsen,* som hun havde ægtet. Denne måtte betale 40 rdl. pr. td. htk. af hovedgården, 25 rdl. pr. td. htk. af det besatte bøndergods og 12½ rdl. pr. td. htk. af det øde gods.

Om Hans Jacobsen fortælles, at han var en fornuftig og myndig mand, som var begavet med naturlige kvaliteter, der employerede ham til en kongelig foged over det kongelige gods, kirker og skove på Mols, og som skal have været vel hørt hos de kgl. ministre udi salig kong Christian V's sidste tider. Han var vistnok en søn af birkefoged i Hassens birk, Jacob Nielsen i Skovgaarde, der også var forvalter over Bjørnkær skov og gods i Kalø len og var en velhavende mand. Når Hans Jacobsen 1670 omtales som ridefoged i Kalø amt med bolig i Ebeltoft, ligger det nær at tro, at han har fået denne stilling ved faderens hjælp. Som den bjærgsomme mand han var, skaffede han sig noget senere embedet som byfoged i Ebeltoft og forøgede sin arvede formue ved forskellige køb af jordegods i Vistoft og Ebeltoft sogne. Ved erhvervelsen af Lyngsbækgaard sprang han fra fogedklassen ind i småherremændenes kreds, hvor han fæstnede sin position ved købet af Rolsøgaard. »Som han nu så, at Rolse bymark var en af de bedste marker på Mols land at bære sin grøde, så indså han og, at Rolsøgaard kunne blive som en smuk lille herregård, når Rolse mark kunne blive lagt derunder. Han gør derfor ansøgning til kgl. Majestæt om at bekomme den lille by Rolsøs marker under sin gård og tillige at nedbryde byen, som bestod af 8 gårde og 2 huse. Når dette hartkorn bøndergods, 22½ tdr. htk., blev kombineret med Rolsegaards hartkorn, 23½ tdr. htk., blev gårdens takst på 46 tdr. htk. Denne hans allerunderdanigste ansøgning obtinerer og erlanger kgl. bevilling 11/5 1695«. Såvidt herredsbogen 1772. Efter at gårdene var købt og nedbrudt, og der var bygget en ny hovedbygning af bindingsværk, måtte præsten have erstatning for den tiende, han mistede, når byens gårde blev lagt ind under den tiendefri hovedgård, og forskel-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

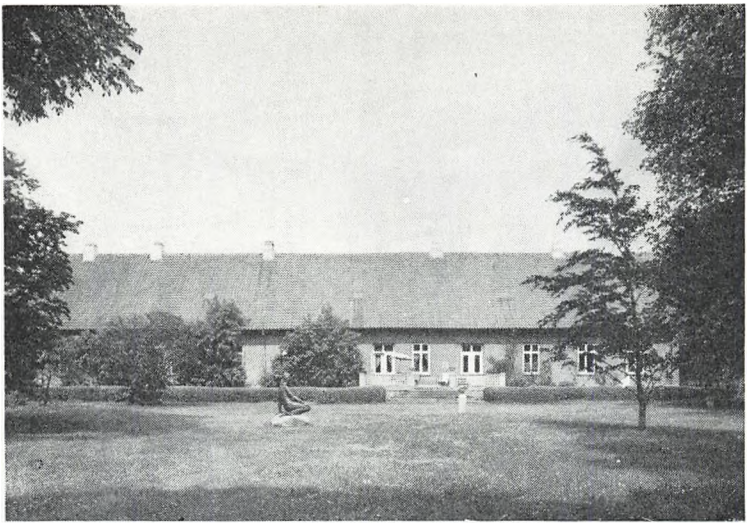

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

lige andre forhold ordnes. Den gamle herredsbog slutter sin beretning således: »Da seigneur Hans Jacobsen havde ved kgl. bevilling, en på den anden i kort tid, fået efter vilje og attrå alle ting i den dejligste orden med sin Rolsøgaard, så sælger han den til hr. etatsråd, amtmand Gersdorff på Iisgaard«.

Efter denne handel, der fandt sted 1706, flyttede Hans Jacobsen med familie til Lyngsbækgaard, hvor han døde 1714, og Rolsøgaard tilhørte derpå tre slægtled af familien Gersdorff: amtmand, konferensråd *Joachim Gersdorff* (død 1745), amtmand, konferensråd Christian Gersdorff (død 1757) og major Joachim Gersdorff (død 1781), der 1768 på auktion solgte den med gods og tiender, 46, 31 og 204 tdr. htk. for 27.300 rdl. til birkedommer *Thorn Thornsohn* (død 1789), forpagter af Vosnæsgaard, som sammen med en anden havde den i forpagtning. Da han hverken var adelig eller rangsperon, måtte han give afkald på kaldsretten til Knebel-Rolsø; han har åbenbart ikke haft så gode forbindelser som Hans Jacobsen. I hans ejertid blev der bygget en ny hovedfløj. 1790 blev gård og gods af dødsboet for 30.000 rdl. på auktion solgt til hans svigersøn *Iver Hansen* til Laage, der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

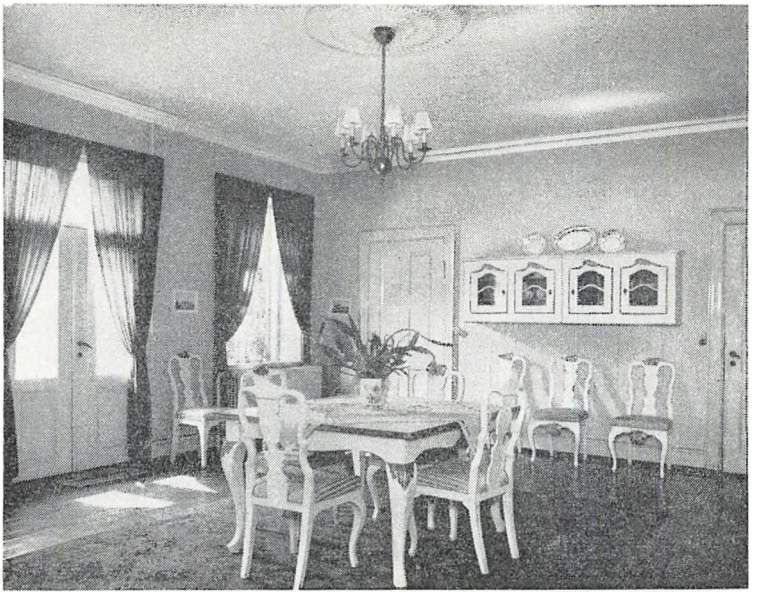

Spisestue (fot. Niels Elswing).

1807 afhændede den for 120.000 rdl. til landeværnskaptajn *Erik Christian Müller* til Møllerup, den bekendte godsslagter, som 1811 overdrog den til vinhandler, stadskaptajn i København *Lorentz Petersen* for 125.000 rdl.; han solgte det meste af godset og fik 1816 100.000 rbdl. navneværdi af forpagter *Niels Poulsen* for gården og 60 tdr. htk. gods; det var slet ikke ham, der havde afsluttet handelen, men hans svoger Jens Dinesen, der havde tjent en formue som forpagter på Rosenholm og 1815 havde forpagtet Kalø; men inden han havde overtaget Rolsøgaard, druknede han ved badning i Kaløvig.

Niels Poulsen (1767 - 1830) var af bondeæt og blev født nordpå i Dalsgaarden i Års; han havde handelsblod i årerne, og som karl tjente han sine første penge på tobak og lammeskind; dem satte han i kreaturer og stude og oparbejdede snart en stor virksomhed sammen med en anden himmerbo, Kristen Dinesen, hvis søster han giftede sig med. Som forpagter på Nørlund og Torstedlund havde han 3 - 400 stude i øksnehuset, og det var hans dygtige kone, der passede landbruget,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

mens han var på de lange rejser; det var på et meget uheldigt tidspunkt, han blev sin egen mand på Rolsøgaard, som han havde købt dyrt, og som han i landbrugskrisens onde år ikke kunne forrente; men da han havde fået Lorentz Petersen til at eftergive halvdelen af sit tilgodehavende, stred han sig igennem. Den daglige levemåde var jævn og tarvelig både med mad og klædedragt; men huset var meget gæstfrit, ikke mindst i julen var der besøg fra egnen og fra slægten nordpå. Af de mange (14) børn blev kun fem sønner og én datter voksne; de blev strengt og kristeligt opdraget, og to af dem blev hjemme, Poul hjalp med i bedriften, og hans broder Jens Risager Poulsen overtog efterhånden kreaturhandelen. Niels Poulsen kunne da være mere hjemme end i de yngre år; men han kunne ikke helt opgive sine rejser; endnu i marts 1830 red han 14 dage rundt i Jylland for at købe kreaturer, men det var ham nok for meget; han var efter hjemkomsten ikke gået ret langt fra gården på sin vante tur i marken med den kære merskumspibe i munden, før han faldt død om. 1832 solgte moderen gården til Poul og Jens Risager Poulsen for 19.000 rbdl. sølv og 9.640 rbdl. sedler, i 1839 købte de Quelstrup, som Jens fik skøde på, og hvor han boede, og 1844, da hartkornet blev nedsat fra 46 til 26½ tdr., blev Poul formelt eneejer af Rolsøgaard, men de vedblev med samejet både af gården og studehandelen indtil 1865, da de skiftede for alvor. Anledningen hertil var, at Pouls datter Petrea Bolette blev gift med *Christian Ludvig Hansen,* en sønnesøn af Iver Hansen. Poul kunne så forpagte gården til det unge par og flyttede selv til Aldershvile i Knebel sogn, som han havde sammenkøbt, og hvor han døde 1878.

Christian Ludvig Hansen opførte 1880 en ny grundmuret hovedfløj til de to gamle sidefløje fra Hans Jacobsens tid; i forstuen lod han indsætte en sort marmortavle, hvori de gamle ejeres navne og våbenmærker er indhuggede. Sønnen *Poul Hansen* styrede gården for moderen nogle år efter faderens død og ejede den til 1926. Efter en brand 1922, der lagde den gamle ladegård i aske, solgte han 120 tdr. ld. til Statens Jordlovsudvalg, der oprettede ti statshusmandsbrug, som nu udgør den lille by Rolsø. Den følgende ejer *J. Petersen* solgte i 1938 gården til kgl. hofleverandør, slagtermester i Århus *Anton Ovesen,* der havde ejet Møgelkær; han har på mange måder forskønnet Rolsø-

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

gaard. Hovedbygningen, navnlig de gamle bindingsværksfløje, er blevet restaureret; ved havearkitekt Gylling har han anlagt en smuk have, der prydes af en bronzefigur »Den lille Havfrue«, udført af billedhugger Elias Ølsgaard. En mose er blevet tilplantet med ask. Anton Ovesen følte sig meget stærkt knyttet til stedet og blev efter sit eget ønske begravet på den gamle kirkegård tæt ved sin sidste virkekreds 1944. Gården, der har et areal på 295 tdr. ld., tilhører fra 1946 svigersønnen godsejer *J. Sørensen,* der i 1955 tilkøbte en skovpart på 60 tdr. ld. De to gamle bindingsværkssidefløje er blevet gennemgribende restaureret, henholdsvis 1955 (vestre) og 1965 (østre fløj).

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1328 Johannes Hviding	
Ukendte ejere	
ca. 1450 Morten Vognsen	
Christen Hvas	
Gunde Nielsen	
1599 Erik Krag	
1606 Hans Skade	
1689 Otto Andreas Lindenquist	
1693 Hans Jacobsen	
	ca. 1695 Trefløjet bindingsværksanlæg opført
1706 J. Gersdorff	
1768 Thorn Thornsohn	Ny hovedfløj opført
1790 Iver Hansen	
1807 E. Chr. Müller	
1811 L. Petersen	
1816 N. Poulsen	
1878 Chr. L. Hansen	
	1880 Hovedfløjen fornyet
ca. 1908 P. Hansen	1922 Ladegården nedbrændt
1926 J. Petersen	
1938 A. Ovesen	Sidefløjene istandsat
1946 J. Sørensen	
	1955 - 65 Sidefløjene gennemgribende restaureret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

Møllerup

Feldballe sogn, Djurs Sønder herred, Randers amt

Den store Marsk-Stig-Vise lader gården være skueplads for mødet mellem marsken og hans hustru: Efter kongemordet i Finderup rider marsk Stig til Skanderborg, hvor den unge hertug Christoffer tilråber ham:

Alt skal du af Landet rømme,
om jeg skal Kronen bære.

Derpå fortsætter digteren:

Saa red han fra Skanderborg,
han lod sine Gangere springe,
han red sig til Møllerup
hin skønne Fru Ingeborg at finde.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Det er ikke blot digterens helt, »min ædelige herre, hin unge herr Marstig«, der er knyttet til Møllerup. Den langt mere prosaiske historiske person hr. *Stig Andersen,* Danmarks riges marsk, møder os i dokumenterne som gårdens første kendte ejer, og under den nuværende hovedbygning ligger der fundamenter til en borg, der kan være opført af hr. Stig, men måske er endnu ældre.

Rester af det middelalderlige Møllerup kom for dagens lys i efteråret 1920 under de ombygningsarbejder, som godsejer Poul Carl lod foretage. Dels under gulvet i hovedbygningen, dels under stenbroen i gården kom der kampestensfundamenter og rester af munkestensmure frem. Nationalmuseet har 1920 - 21 ledet en systematisk udgravning, som godsejeren har bekostet, og hvis hovedresultat er følgende: Det middelalderlige anlæg havde, ligesom den nuværende borggård, tre fløje, en hovedfløj i syd og to korte sidefløje, der i øst og vest strækker sig mod nord. Den gamle hovedfløj lå næsten solret, mens den nye er drejet ca. 4° i sydøst-nordvest. Østfløjen er det bedst bevarede parti; rester af alle fire mure står endnu under jordsmonnet og viser, at den har været en fritstående bygning, 9,75 m lang og 8,35 m bred. Af sydfløjens fundamenter er en del forsvundne, men der er bevaret så meget at man kan danne sig en forestilling om dens størrelse: den har været noget kortere end den nuværende. I varmekælderen kan man se et stykke af sydmurens kampestensfundament og iagttage, at dets tre øverste skifter er dækkede af et glat lag af en meget hård og fast puds; der blev også fremdraget rester af en kort vestfløj.

Murværket i Møllerups sognekirke i Feldballe, der er bygget i den første halvdel af det 13. århundrede, stod det bevarede murværk i Møllerup meget nær; den samme lange, men smalle munkesten, der tilhører den senromanske tid, er anvendt begge steder. De fremdragne mure kan høre til den borg, hvor marsk Stig mødte fru Ingeborg.

Stig Andersen stod i første række blandt landets verdslige stormænd og ejede meget gods, i Jylland havde han, foruden Møllerup, Bjørnholm og Hjelm, på Fyn Eskebjerg (nu Scheelenborg) og på Sjælland Tygestrup (nu Kongsdal). 1275 var han rigens marsk og anfører i et krigstogt til Sverige; han sluttede sig til kong Erik Klippings modstandere og blev efter kongemordet i Finderup 1286 dømt fred-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

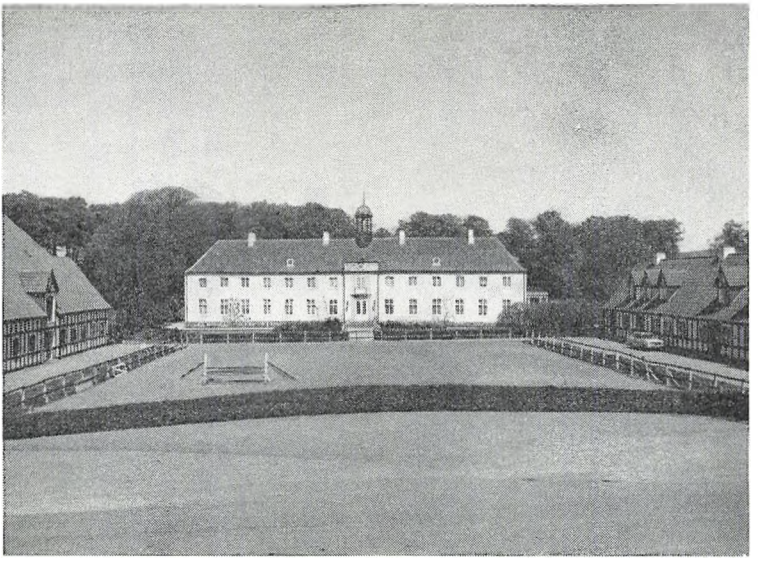

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

løs, skønt han beviste sit alibi. 1290 byggede han en borg på Hjelm, hvor han døde 1293. Han var tre gange gift, hans anden hustru hed Ingeborg Pallesdatter Little.

Ved forliget på Hindsgavl 1295 måtte Erik Menved give de fredløse eller deres arvinger det inddragne gods tilbage. Marskens søn hr. Anders Stigsen kom da i besiddelse af Møllerup, Bjørnsholm m. m. 1304 stadfæstede han et brev, som hans fader havde udstedt 1287, hvori han sikrede Århuskannikerne deres besiddelser på Skramsholms område. I 1313 sluttede han sig til bondeoprøret og måtte, da det var blevet dæmpet, gå i landflygtighed til Sverige, og hans gods blev inddraget; først efter Christoffer II's tronbestigelse vendte han tilbage i kraft af håndfæstningens bestemmelser. Hans søn Stig Andersen, den yngre marsk Stig, der efter faderen arvede Møllerup, Bjørnholm og Tygestrup, spillede en meget fremtrædende rolle i holstenervældens og Valdemar Atterdags tid. Valdemar Atterdag gjorde ham til sin marsk og betroede ham den vigtige opgave at lede overdragelsen af Estland til sværdridderne, og i 1352 var han en af de fire rigsfor-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

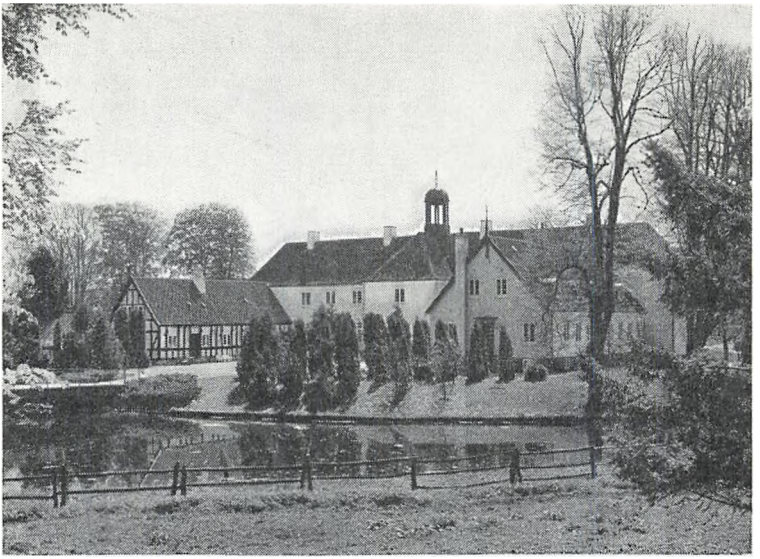

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

standere i kongens fraværelse; men da fem sogne i Galten herred, som han havde fået af grev Gert, blev ham frataget og tildømt kronen, brød han med kongen og var resten af sit liv en af lederne for de misfornøjede og oprørske jyske stormænd. Da hans søn, Ove Stigsen, var blevet myrdet sammen med hr. Niels Bugge til Hald ved Middelfart 1359, tilfaldt Møllerup og Bjørnholm ved hans død 1369 sønnesønnen Anders Ovesen, der blev den sidste mand af marsk Stigs slægt på Møllerup. Han førte en mere fredelig tilværelse end forfædrene og døde før 1426. I det år blev nemlig hans enke, fru Else Holgersdatter Krognos, gift med den senere rigshofmester hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz), hvem hun bragte Bjørnholm. Møllerup tilfaldt datteren Inger, der blev gift med rigsråden hr. *Jacob Flemming* (død 1457). Anders Jacobsen Flemming efterlod gården til sin datter Inger, der var i live 1525 og enke efter Oluf Jensen Skovgaard, og efter hvem den kom til hendes søsterdatter Magdalene Emmiksen, som blev gift med *Albert Maltesen Viffert,* der levede endnu 1585. De to øverste stole i Feldballe kirke er opsatte af dette ægtepar og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bærer dets våbener. Sønnen Christen Albertsen Viffert havde deltaget i Syvårskrigen og havde i slaget med Axtorna erobret en fane, der blev ophængt i Feldballe kirke; den er forsvundet, men kirken ejer endnu en kalk og disk med hans og hans hustru, fru Anna Tidemands våbener.

Efter hr. Christens død 1592 tilfaldt Møllerup som arv de to brødre *Herman* og *Hartvig Kaas* af Mur-Kaas'ernes slægt. Hartvig, der var gift med en datter af Axel Juul til Willestrup, boede på Møllerup. Dette ægtepar skænkede Feldballe kirke prædikestolen, den senere ilde medhandlede altertavle og en prægtig alterstage, og deres ligsten med legemsstore reliefbilleder sidder i korets nordvæg indfattet af en smuk udskåret egetræsramme. Efter den barnløse Hartvig Kaas' død 1625 lykkedes det Hermans svigersøn *Hartvig Bille* at samle gård og gods, som efter hans død 1649 tilfaldt hans svigersøn *Predbjørn Gyldenstierne* til Damsgaard. Hans søn *Knud Gyldenstierne,* der beskrives som en statelig og smuk mand, som i skikkelse var sit hoved højere end folket, blev 1680 forlovet med Elisabeth Rosenkrantz (1657 - 1721), der var en datter af Erik Rosenkrantz til Rosenholm og Vosnæsgaard og var blevet opdraget på Gammel Estrup hos Christen Skeel den Rige. Det er forståeligt, at han ikke ville føre denne fornemme brud hjem til det middelalderlige hus på Møllerup, dette blev nedrevet 1681, og på dets plads lod han det nuværende Møllerup opføre. 1682 fejredes brylluppet, men allerede samme år døde han, kun 30 år gammel. Han befalede, at der ikke måtte anvendes for stor stads på hans ligfærd, og at alle restancer skulle eftergives hans bønder.

Knud Gyldenstiernes Møllerup var en lang toetages bindingsværksbygning med længderetning omtrent øst - vest. Det er den samme bygning, der nu er hovedfløj i Møllerups borgegård, hvis bindingsværk nu er skjult ved, at man senere har skalmuret hele huset. Det var en for sin tid stolt og højloftet, fuldt moderne bygning, hvis stueetage målte ca. 3,50 m, mens andet stokværk kun var ca. 2,75 m højt. Bygningen var 30 fag lang og 5 fag bred. Under de 8 vestre fag er der kældere. Portgennemkørslen var oprindelig anbragt ganske usymmetrisk i bygningens østre parti, vistnok på den gamle ports plads lige for den gamle bro.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1683 fødte fru Elisabeth en datter, *Hilleborg*, på hvis vegne hun styrede gård og gods. Matriklen af 1688 oplyser, at der under hovedgården lå 32½ tdr. htk. ager og eng og 3 tdr. af skoven, der var 213 tdr. ld. under plov, der blev avlet 60 læs hø årlig og var græsning til 60 høveder. Marken var delt i 6 årstægter, blev brugt i 3 år (byg, boghvede, rug eller havre) og hvilede i 3. Det bemærkes, at dens mark ligger altsammen i skoven under træerne, så og en del på høje banker. Godset omfattede 28 gårde, hvoraf den ene halvdel lå i Feldballe sogn, den anden i Agri, Bregnet og Thorsager.

Fru Elisabeth giftede sig anden gang 1695 med general Joachim Schack til Sneumgaard, men da hun havde mistet ham (1700), vendte hun hjem til Møllerup, hvor hun blev boende resten af sit liv. Hun skildres som en myndig, virksom og from kvinde. Hun holdt selv hver helligdag aftensang og underviste sine husfolk om åndelige ting, og hun var meget godgørende. Den gamle skole i Feldballe, der endnu ligger på kirkegården til venstre for porten, er bygget af hende, og hun sørgede for, at lærerne dér og i Nødager fik fast løn.

I den tid, hun boede på Møllerup, blev der foretaget et stort byggearbejde. I året 1709 stak en mordbrænder ild på ladegården, der nedbrændte til grunden; med den største vanskelighed blev hovedbygningen reddet. Gerningsmanden blev grebet og henrettet. Der blev så bygget en ny stald- og ladegård, som i hovedtræk er bevaret. Staldgården ligger umiddelbart syd for borggraven og bestod oprindelig af to lange bindingsværkslænger, der ligger øst og vest for den store gårdsplads (ca. 10 × 50 m). Østfløjen, der oprindelig var hestestald, er af egebindingsværk og er 37 fag lang. Skibsreder V. Müller lod den grundigt istandsætte under arkitekt Høeg-Hansens ledelse og lod anbringe en bindingsværkskvist (1919). Bygningen står med tjæret bindingsværkstømmer og med gulligt kalkede tavl. Vestfløjen, der oprindelig var studestald, har ved ombygning mistet sit gamle præg. En offentlig vej skiller staldgården fra ladegården, højt over en skrænt lå den store kørelade, der, til den brændte 1966, lukkede gårdspladsen mod syd. De 26 vestlige fag var utvivlsomt byggede i fru Elisabeths tid, mens de 9 østlige er en senere tilbygning, der dog er ældre end 1797. I den ældste del af laden, der var opført af egebindingsværk, stod mellem kørerummet og laderummet den mægtige stolpe-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

væg af svært egetømmer. I flugt med dens øst- og vestgavle har der tværs over vejen ligget to portbygninger, der blev nedbrudt ca. 1800 af E. Chr. Müller.

Da Hilleborg Gyldenstierne (død 1734) blev voksen, ægtede hun major Christian Trolle til Ryegaard (død 1709). Hun synes at have opholdt sig mest på mandens sjællandske gård; her på Møllerup byggede hun hovedbygningens vestfløj, der oprindelig var egebindingsværk, men 1868 blev ombygget i grundmur. Hendes søn, kammerherre *Knud Trolle* (død 1760), der med sin hustru Birgitte Restorff fik Broksø og Holmegaard på Sjælland, byggede 1743 hovedbygningens østfløj i egebindingsværk med styrterum, den er bevaret i noget forkortet skikkelse. Over hovedbygningens nuværende indgangsdør sidder en sandstenstavle med dette ægtepars navn og våbener samt en indskrift på dansk, der melder, at dette hus blev bygget 1751, nederst står: Pax intrantibus, salus exeuntibus. Knud Trolle har således ladet hovedfløjens bindingsværksfacader skalmure, derved kom bygningen til at se ud som et ganske nyt hus, et grundmuret palæ i gule mursten, med afvalmede gavle efter tidens smag. Tavlen har rimeligvis siddet over den daværende port.

Da dette ægtepar var barnløst, bestemte det, at når den længstlevende var død, skulle gårde og gods tilfalde stamherren til Rosenholm, Frederik Christian Rosenkrantz, på det vilkår, at han inkorporerede det i stamhuset, »skulle han imod forventning ej ville efterleve vor sidste vilje, skal det være arvingerne tilladt at fratage ham Møllerup og Bogensholm gård og gods og da at skifte og dele det mellem dem efter loven«.

Da kammerherreinde Trolle var død 1790, erklærede gehejmeråd *Fr. Chr. Rosenkrantz*, at han ikke ønskede at overtage gårdene under stamhuset Rosenholm, men han ville lade samme indgå i boets masse med forbehold af deri at tage arv. Da skiftet var afsluttet, afkøbte han den anden arving major Peter Lassen von Post dennes andel i begge gårde, men allerede 1796 solgte han dem ved auktion. Møllerup, hvis samlede hartkorn opgaves til 362 tdr. (hovedgårdstakst 32½ tdr., skovskyld 3 tdr., mølleskyld 4 tdr., bøndergods 236 tdr., tiender af Feldballe og Nødager 85 tdr.) blev købt for 70.000 rdl. af birkedommer *Morten Leemeyer* og landvæsenskommissær *Rasmus Müller*.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Denne, der allerede samme år udløste sin kompagnon, overdrog 1799 Møllerup til birkedommer *Erik Christian Müller,* der var søn af en rådmand i Århus; han blev senere landvæsenskommissær og i krigens tid kaptajn i landeværnet. Han var en virksom mand, der havde mange penge mellem hænder og en tid ejede flere andre herregårde bl. a. Mariager Kloster. På Møllerup afhændede han fæstegodset og tienderne og byggede en ny bro og en ny port på hovedbygningen. Ved hans død 1827 var hans bo insolvent. Gården blev solgt på auktion til *Rasmus Schmidt* fra Skæring Munkegaard.

Han solgte den 1863 til greve *Frederik Ahlefeldt-Laurvig* (1834-88), der i den første del af sin ejertid udfoldede en betydelig byggevirksomhed og gav gården den skikkelse, den beholdt indtil 1920. Han opførte det fremspringende portparti på hovedbygningens nordside, ombyggede den østre del af gårdsiden med røde sten og malede den vestre rød. Østfløjen blev istandsat og vestfløjen ombygget. Grevinde Louise Ahlefeldt, født de Neergaard, overlevede sin mand i 12 år; efter hendes død 1900 blev sønnen cand. polit. greve *Frederik Wilhelm Ahlefeldt-Laurvig* (død 1929), der i et par år havde været forpagter, ejer af Møllerup, som han solgte i 1915 for 485.000 kr. til sin forpagter *Christian Wester,* der atter afhændede den 1918 til skibsreder *V. Müller* for 1.300.000 kr.; denne satte straks store og kostbare byggearbejder i gang under ledelse af arkitekt A. Høeg-Hansen, men solgte allerede 1920 gården.

Den nye ejer, skibsreder *Poul Carl* (død 1939), der havde været direktør i dampskibsselskabet Carl fra 1904 til dets opløsning i 1920, fik i løbet af to år renoveret Møllerup. Den gammeldags hyggelige, men noget forfaldne borggård, der, skjult af espaliertræer, lå omgivet af sumpede, tilgroede grave, og som kun havde adgang gennem ladegården, er i sin fornyede skikkelse et stateligt palæ, der spejler sig i borggravens klare vand og omgives af en park med store plæner og fritstående trægrupper; en ny indkørsel fører gennem parken og på en ny bro over den brede nordgrav ind i borggården. De gamle mure og tage er bevarede, men alt er istandsat. Mens det indre er helt omdannet, er der udvendig kun foretaget to gennemgribende forandringer. Der er midt på hovedfløjens tag anbragt en svær tagrytter, og portgennemkørslen er forsvunden. Den nye indgangsdør sidder i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

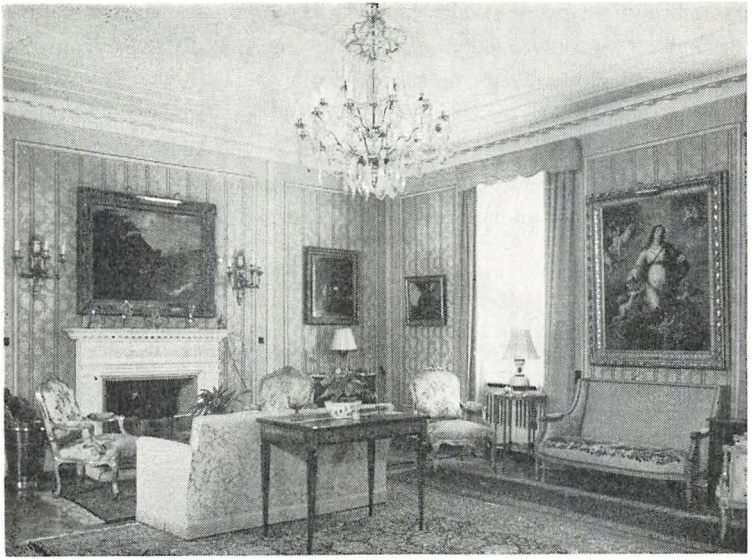

Den blå stue (fot. Niels Elswing).

fremspringet på nordmuren, gennem entreen kommer man ind i den store hall, der forbinder de to dele af lejligheden, som porten tidligere adskilte: spisesalen mod vest, og mod øst dagligstuerne og havestuen med veranda i gavlen og nedgang til det store herreværelse med bjælkeloft, der optager det meste af østfløjen. Stuerne er smukt og herskabeligt udstyrede; blandt de mange malerier kan fremhæves et dameportræt af Abraham Wuchters, et stort portrætmaleri af Mme. Vigée-Lebrun og Otto Baches »Marsk Stig ved Finderup Lade«; der findes udmærkede franske Louis XV møbler og et stort gobelin i kabinettet samt en smuk samling ægte tæpper. Fra hallen fører en dobbeltrappe op til første sal, hvor der er sove- og gæsteværelser mod syd og en gang mod nord, mens en havedør, hvorover der er anbragt en tavle til minde om ombygningen 1921, fører ud til den gamle nu ombyggede hvælvede bro. 1921 tilkøbtes gården Eriksminde (ca. 75 tdr. ld.), der ligger lige øst for haven og tidligere har tilhørt Møllerup. 1936 blev kostalden ombygget og moderniseret; 1941 blev der tilbygget flere bokse i avlshestestalden, hvis loft blev

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gjort brandfrit; begge staldbygninger fik røde teglstenstage. 1939 blev der opført en skovfogedbolig, og i de senere år er avlsbygningerne atter blevet moderniseret og siloer opført.

Efter godsejer Carls død 1939 overtog fru *Kiss Carl* Møllerup, hvor hun gennem længere tid har drevet et landskendt stutteri. Ejendommen, der er bortforpagtet til fru Carls dattersøn godsejer Flemming Lüttichau, Rohden, omfatter 700 tdr. ld., deraf 200 tdr. ld. god bøgeskov.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
ca. 1285 Stig Andersen Hvide	Trefløjet borggårdsanlæg
ca. 1430 Jacob Flemming	
ca. 1540 Albert Viffert	
1592 Herman og Hartvig Kaas	
1625 Hartvig Bille	
1649 Predbjørn Gyldenstierne	
Knud Gyldenstierne	
	1681 Hovedfløjen opført i bindingsværk
1683 Hilleborg Gyldenstierne	
	1709 Ladegården opført
	Vestfløjen opført
1734 Knud Trolle	
	1743 Østfløjen opført
	1751 Hovedfløjen skalmuret
1790 Fr. Chr. Rosenkrantz	
1796 M. Leemeyer og R. Müller	
1799 E. Chr. Müller	
1827 R. Schmidt	
1863 Fr. Ahlefeldt-Laurvig	Hovedbygningen ombygget
1915 Chr. Wester	
1918 V. Müller	
	1919 Ladegården ombygget ved A. Høeg-Hansen
1920 P. Carl	
	1921 Hovedbygningen ombygget ved A. Høeg-Hansen
1939 Kiss Carl	1936 - 41 Avlsgården moderniseret
	1966 Kørecladen brændt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kalø Ladegaard set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

Kalø

Bregnet sogn, Øster Lisbjerg herred, Randers amt

Da kong *Erik Menved,* der havde brug for mange penge til sine krige i Sverige og Meklenborg, havde udskrevet en ekstraskat, vedtog de jyske bønder på Viborg ting, at de ikke ville betale den; men denne skattenægtelse betragtede kongen som oprør, og i spidsen for sin lejehær vandt han en let sejr over bønderne, der blev hårdt straffet; for at forebygge gentagelse lod han opføre tre nye kongeborge, Bygholm ved Horsens, Borgvold ved Viborg og borgen på Kalvø. Denne blev bygget på øens højeste punkt i nordvesthjørnet og bestod efter tidens skik af et firkantet tårn og en borggård omgivet af en ringmur. Det er let at forstå, at disse tvangsborge var forhadte, og i den håndfæstning, som *Christoffer II* måtte underskrive 1320 i Viborg, før han blev hyldet som konge på landstinget, bestemmes det, at de skal nedrives, mens de ældre borge, Riberhus, Koldinghus og Skander-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

borg, får lov til at blive stående. Nationalmuseets omhyggelige undersøgelser af Kalø i 1941 - 42 har bevist, at Erik Menveds borg virkelig er blevet nedbrudt ikke længe efter, at den var opført. Fra hans tid findes nu kun kældermurene under det store tårn og, formentlig, resten af en østre ringmur, som løber ind på et rundt hjørnetårn, altsammen dybtliggende murskifter, der ikke er blevet fjernet ved nedbrydningen. Kong Christoffer har næppe nået mere end at genopføre hovedtårnet; resten af det store borganlæg må tilskrives Valdemar Atterdag.

Det spørgsmål, der rejser sig, er dette: når blev borg nr. 2 bygget? Det fremgår af arkitekt Smidts undersøgelse af murværket, at den er opført ikke ret mange årtier efter den første. Men da intet dokument, ingen årbogsnotits melder noget om tidspunktet for dens opførelse, må vi fremsætte en gisning. Efter den traktat, der i 1340 blev afsluttet i Lybæk mellem kong Valdemar og hertug Valdemar om den førstes overtagelse af den danske krone, skulle kong *Valdemar* straks overtage Aalborghus med Vendsyssel og Himmerland som medgift med hertugens søster, Helvig; derpå kunne han en efter en indløse de fire borge Kalø, Horsens, Kolding og Ribe, hver med sin fjerdedel af resten af Nørrejylland. Den borg på Kalø, der her nævnes som en af Nørrejyllands hovedborge, var af *Grev Gert* pantsat til Claus Limbek, en herremandssøn fra Angel, der var grevens underbefalingsmand for Nørrejylland.

I 1343 indløste kongen Kaløområdet, men hr. Claus blev siddende som panteherre på borgen i mange år og blev i 1344 af kong Valdemar gjort til drost, rigets højeste embedsmand. Snart var han kongens højtbetroede rådgiver og hjælper, snart var han blandt lederne af jydernes oprør; vi må nævne ham som nr. 1 blandt borgherrerne på Kalø, hvor han endnu sad 1348. Valdemar Atterdag havde skiftende høvedsmænd (lensmænd), efter at han havde indløst den, men i slutningen af sin regeringstid måtte kongen give den fra sig som pant for et lån hos Århus-bispen Bo Mogensen.

Lenets indtægter gik så i en årrække i bispens kasse, indtil dronning Margrethe 1407 indløste det. Bisp Bo og kapitlet måtte forsikre, »at den ø Kalføe og det murede slot og fæste, som står derpå, hører Danmarks rige til«, og at bispestolen aldeles ingen krav havde

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kalø Ladegaard, set fra nord (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Borgholmen set over slotsvigen (fot. Nationalmuseet).

derpå mere. Blandt lensmændene må vi fremhæve nogle få: hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz) til Bjørnholm (død 1477) var egnens mægtigste mand, der i mange år var rigens hofmester. Erik Eriksen Banner (død 1554) fik i 1514 borg og len overdraget af Christiern II personlig, da han ved påsketid opholdt sig på Kalø. Da kongen i 1518 troløst havde taget 6 svenske gidsler, der var stillet som sikkerhed for hans egen person under et møde med rigsforstanderen Sten Sture d. Yngre, med som fanger til Danmark, betroede han en af dem, den ganske unge Gustav Eriksson Vasa, til Erik Banner, der behandlede ham godt og tillod ham mod løfte og håndslag at gå frit omkring i nærheden af Kalø; men længslen efter Sverige fik den unge mand til at glemme sit løfte, han så sit snit til at slippe bort omtrent et år efter, at han var kommet til Kalø; han tog bondeklæder på, sluttede sig til nogle studedrivere og kom i september 1519 til Lybæk, hvor flere købmandsfamilier tog sig venligt af ham og fik sat igennem, at rådet nægtede at udlevere ham til Erik Banner, der nogle uger senere indhentede ham, men måtte rejse tilbage til Kalø med uforrettet sag.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kong Christiern straffede ikke sin lensmand, men forlangte, at han skulle udbetale den store sum 1.600 gylden, som han havde stillet til sikkerhed; der er bevaret en kvittering for et afdrag på 1.300 mark, som kongen modtog »for den svenske fange, som bortløb«.

Erik Banner, der blev en af lederne af det lutherske parti i rigsrådet, og som sammen med Johan Rantzau vandt sejr over skipper Clement i Grevefejden, indtog en fremtrædende plads blandt Christian III's rådgivere og var fra 1541 rigens marsk; men han søgte ikke større eller vigtigere len og beholdt Kalø med de fem underliggende herreder, Mols, Nørre og Sønder herred Dyrs, Sønderhald og Øster Lisbjerg, som afgiftslen til sin død 1554. En fremragende mand i det næste slægtled, Jørgen Rosenkrantz, grundlæggeren af Rosenholm, der blev regeringsråd under Christian IV's mindreårighed, var også lensmand meget længe, fra 1563 til sin død 1596; han beholdt det antagelig, fordi Kalø ligger tæt ved Rosenholm og Skaføgaard. Jørgen Skeel, stamfaderen til Skeel'erne på Gammel Estrup, ejer af Sostrup og Ulstrup, rigsmarsk hos Christian IV fra 1627, sad inde med Kalø len 1607 - 27. I hans tid fandt et trist justitsmord sted. Præsten i Vejlby, Søren Quist, blev dømt og henrettet for et mord, som han ikke havde begået. Det lykkedes et komplot af præstens uvenner, hvis hovedmand var en delefoged på Kalø, at tvinge nogle Vejlbybønder til som vidner at aflægge ed på opdigtede historier. Idet domstolen gik ud fra, at de beedigede vidnesbyrd var sande, dømte den præsten til døden. Under den næste lensmand, kansleren Christen Thomesen (Sehested) (1629 - 40), den lærde Holger Rosenkrantz' svigersøn, kom sandheden for dagen. Sagen blev taget op igen. Præstens uskyld blev slået fast og komplottets hovedmænd straffet. De to sidste lensmænd på Kalø var Christen Thomesens svogre, først Gunde Rosenkrantz (1648 - 60), derpå Erik Rosenkrantz til Rosenholm, der måtte afgive lenet, da hele landets styrelse blev omordnet efter regeringsforandringen 1660.

I de over tre hundrede år, kongeborgen på Kalvø var sæde for lensmænd, melder historien intet om krigsbegivenheder. Borgen og dens besætning var magtmidler i lensmandens hånd til at bekæmpe urostiftere og forbrydere og beskytte herredernes beboere; man må ikke over et enkelt justitsmord glemme alle de retfærdige domme.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

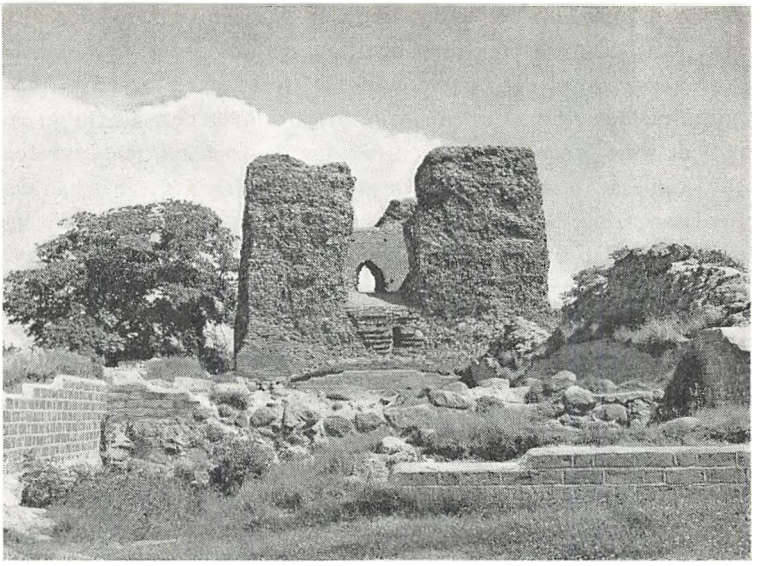

Borgruinens store tårn (fot. Nationalmuseet).

Borgen var et sted, hvorfra der udgik fred. Midlerne til dens vedligeholdelse og til underhold af dens beboere fik kronen fra gård og gods; der lå en ladegård på øen og en anden oppe bag den østre skov, og efterhånden blev mange bønder i Bregnet og de omliggende sogne fæstere under borgen.

Da der måtte bringes store mængder af byggematerialer ud på øen, hvor borgen blev opført, er den snorlige dæmning, vasen, sandsynligvis anlagt i 14. århundrede; vi har en efterretning om, at den blev udbedret af Jørgen Rosenkrantz, så den er i alt fald ældre end hans lensmandstid (1563 - 96). Midt på vasen var der en bro, der kunne afbrydes; det var den første spærring. Vejen førte så mod sydvest over den lave del af øen, til den kom til den anden spærring, en våd grav, der løb fra syd til nord; der findes endnu to lange damme skilt af en dæmning, der formodentlig er lagt på den gamle bros plads; vest for dem er der fundamenter af den nedre ladegård eller staldgård. Derfra stiger terrænet; man når en firkantet, planeret plads, der kaldes Ridebanen; bag den er borgens søndre grav skåret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dybt ned i banken; det er den tredje spærring, hvor vindebroen har ført over den tørre grav til borgporten, der var opført lige bag ved graven, og hvoraf der er fremdraget et stort stykke murværk fra et porttårn. Man står nu i den smalle forgård, hvor borgens flittigt benyttede smedie har ligget. Først når angriberen har skrået over forgården, udsat for skydning fra vægtergang og fra tårnet, når han den fjerde spærring, hovedporten; er den forceret, og han er trængt ind i den egentlige borggård, står han overfor sin vanskeligste opgave, erobringen af tårnet, hvor forsvarerne, dækket af de flere meter tykke mure, kan værge sig fra de smalle skydeskår.

Borgen ligger på øens højeste sted, nordvesthjørnet, ca. 21 m over havfladen. Ved udjævning af jordsmonnet er der dannet en firkantet flade (75 × 67 m), der mod sydvest (for nemheds skyld siger vi vest) falder brat ned mod havet og på de tre andre sider begrænses af dybe, tørre grave, der er skåret ind i banken. Borgen omfattede, som ovenfor nævnt, to gårde, en smal forgård mod syd og en næsten kvadratisk hovedgård mod nord, omgivne af ringmure. Forgårdens østparti begrænses mod nord af en svær mur, der — uden forbandt — er muret op til østsiden af borgens ældste bygning, det store tårn; det var en kolos muret op over et kampestensfundament, der ligger under hele tårnet, således at dets overflade danner gulv i den dybe, mørke kælder, der hverken havde dør eller vinduer. Over den var der tre af bjælkelofter adskilte stokværk, der fik lys gennem et skydeskår i hver af de tykke mure. Adgang var der gennem en lille højtsiddende dør i vestsiden.

Da hovedgårdens ringmur noget senere blev opført, blev der anlagt en port i muren vest for tårnet, og tid efter anden blev der op til ringmuren bygget forskellige bygninger, der til sidst kom til at danne en firfløjet gård. Nogle synsforretninger fra Frederik II's og Christian IV's tid giver os oplysninger om anvendelsen af de bygninger, der har stået over de murrester og fundamenter, der nu er fremdragne. Sydfløjen, vest for porten, var borgens hovedbygning og kaldtes fruerstuen; dèr var lensmandens kammer, under det svende-, mel- og spisekælder og i andet stokværk fadebur. I vestfløjen ud mod havet lå bl. a. stegers og bryggers, i nordfløjen skriverstuen og i østfløjen bøssekammer, kapel og et værelse, der kaldtes Parisis Kammer. Det

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Frederik III's søn, Ulrik Frederik Gyldenløve († 1704). Maleri af Frans Mieris 1662 i Statens Museum for Kunst.

meddeles, at der var vægtergange på den vestre og nordre ringmur ud mod havet.

Synsforretningerne viser, at borgen var meget forfalden. Den var forældet som fæstning, og da den efter 1660 ikke længere skulle benyttes til en lensmands vidtforgrenede virksomhed, var dens dage talte. I 1661 skænkede Frederik III sin søn *Ulrik Frederik Gyldenløve* Kalø Slot med ladegård, 105 tdr. htk. og gods 1.129 tdr.; dette bestod af de fleste gårde og huse i Bregnet og Thorsager sogne og adskillige i Egens, Agri, Dråby og Vistoft samt de to kirker Bregnet og Thorsager med deres tiender. Hele det store gods blev lagt under Thorsager birk. Ulrik Frederik, der på det tidspunkt lige var blevet gift med Marie Grubbe, har næppe fundet sig tilpas på den forfaldne borg, og efter at han havde fået sin hovedvirksomhed som statholder i Norge, overdrog han gård og gods til *kronen* 1670; men i 1672, da han var en af Christian V's ledende ministre og stod i begreb med at bygge

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

sit palæ i København (det nuværende Charlottenborg), skænkede kongen ham og Vincens Hahn Kaløs bygninger og materiale »som ganske skal være ruineret og forfalden«. Nu blev alt, hvad der kunne bruges, sejlet til København; tilbage blev kun de skrællede tårnmure og stumper af ringmurene og fruerstuen. Borgen blev til ruinen, der groede til og smuldrede hen; dér, hvor der før havde været travl virksomhed, færdedes kun kreaturer og får.

Kronen beholdt Kalø Ladegaard og det store gods, som Gyldenløve i april 1670 havde bortbyttet for Hartzhorner Wildniss i herskabet Pinneberg, i tyve år. I 1690 erhvervede grev *Conrad Reventlow* til Clausholm ved mageskifte ladegården (111 tdr. htk.) og den del af godset, der lå i Bregnet og Thorsager sogne, ialt 471 tdr. htk. Han fik ret til hovedgårdsfrihed, birkeret og ret til at tilbagekøbe Thorsager og Bregnet kirker, som tilhørte landkommissær Jesper Hutfeld. Conrad Reventlow, der blev storkansler under Frederik IV og var fader til dronning Anna Sophie, havde 1684 købt Løjstrup i Laurbjerg sogn og Frisenvold i Ørum sogn og 1686 erhvervet Clausholm i Voldum sogn, der blev hovedsædet for dette store godskompleks. 1703 overdrog han Frisenvold, Løjstrup og Kalø, der var blevet forøget med 75 tdr. htk. tiender og noget bøndergods, til sin svigerdatter *Benedicte Margrethe,* født *Brockdorff* (død 1739), der som ganske ung var blevet enke efter Jørgen Skeel til Gammel Estrup og 1700 blev gift med grev Christian Ditlev Reventlow (1671 - 1738). Han var officer, diplomat og embedsmand, han lærte krigskunsten under prins Eugen og tjente sig op til general i østrigsk tjeneste, 1709 var han som dansk general leder af det mislykkede forsøg på at vinde Skåne tilbage, senere blev han overpræsident i Altona og overjægermester; mens han således brugte sine kræfter i statens tjeneste, herskede hun despotisk i hjemmet og styrede med hård hånd, men overlegent dygtigt de mange og store godser, som ægteparret ejede: grevskaberne Christianssæde og Reventlow (Sandbjerg), baroniet Brahetrolleborg, stamhuset Krenkerup, Tølløse og Sehested (i Sønderjylland), foruden de tre jyske gårde, hvoraf de 1731 oprettede stamhuset Frisenvold på over 2.000 tdr. htk. Det er let at forstå, at dette ægtepar ikke havde brug for nogen standsmæssig bolig på Kalø, en ladegård under det jyske stamhus, men det er sandsynligt, at den energiske dame har planlagt op-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Ladegårdens hovedbygning set fra nord (fot. Niels Elswing).

førelsen af tidssvarende bygninger: en hovedbygning til en inspektør, en heste- og kostald og en stor lade. Alle bygninger opførtes i bindingsværk. Den store gamle højremslade nord for den nuværende landevej har bevaret præget af det 18. århundrede og minder om den nu brændte lade på Møllerup. Den trefløjede hovedbygning er i tidens løb blevet ændret og udvidet med tilbygninger. Ved arvedelingen efter grev Christian Ditlev Reventlow tilfaldt stamhusene Frisenvold og Krenkerup den ældste søn grev Conrad Ditlev (død 1750), hvis søn Christian døde som 24-årig 1759 og efterlod dem til sin spæde datter Juliane Frederikke Christiane, der, så snart hun var blevet voksen, trods slægtens modstand i 1774 giftede sig med en udlænding, hannoveraneren Carl August Hardenberg, den senere så berømte preussiske statskansler og fyrste. Allerede 1788 blev ægteskabet opløst, og ved komtessens død tilfaldt stamhusene sønnen fyrst *Christian Heinrich August Hardenberg-Reventlow*. Han fik 1798 tilladelse til at afhænde stamhuset Frisenvold og overdrog ved købekontrakt 1800 Kalø (104½ tdr. htk. fri hovedgårdstakst ager og eng, 10½ tdr. htk. skovskyld, 3 tdr. htk. mølleskyld, 451 tdr. bøndergods samt tiender af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

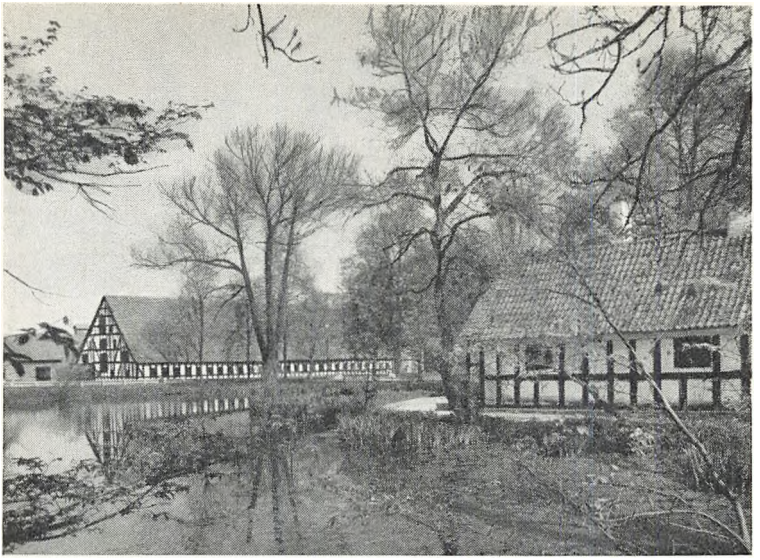

Ladegården set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Thorsager, Bregnet, Agri og Knebel 70½ tdr. htk.) til birkedommer, kammerråd *Morten Friderich Leemeyer* på Kalø og Erik Christian Müller på Møllerup. Købesummen var 217.000 rdl. Skødet blev 1803 udstedt til Leemeyer alene.

Det har ikke været let for Leemeyer at klare sig på Kalø i den vanskelige tid, der nu kom; men han har sikkert skaffet sig kontanter ved salg af tømmer og brænde fra skovene. Derimod har han ikke solgt noget af bøndergodset. Men da efter hans død 1819 landbrugskrisen rigtig satte ind, blev forholdene vanskelige for hans enke, Mette Leemeyer, født Brendstrup, der havde en søn til forpagter. Hun måtte 6. september 1823 søge om henstand med skatter for januar og april kvartal samme år; 1824 lod herredsfoged Reiersen udføre en fogedforretning på Kalø i anledning af en skatterestance på 1.828 rdl., og fruen stillede den forpagtningsafgift, der skulle betales 1. maj, som sikkerhed. Derefter forespurgte herredsfogden i rentekammeret, om gården skulle sekvestreres for resterende skatter, eller om det hermed måtte bero indtil videre. Svaret kendes ikke, men allerede 19. februar

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

1824 søgte fru Leemeyer om henstand med skatterne for juli og oktober kvartal 1823 og fik en ny udsættelse; men da det jo næppe kunne blive ved på den måde, solgte hun gård og gods til senator *Martin Johan Jenisch* (1760 - 1827) fra Hamborg, der erhvervede det for 80.000 rbdl. sølv ifølge skøde af 26. juli 1825. Kalø er altså ikke som mange andre godser blevet sekvestreret og er ikke af den kongelige kasse solgt til senator Jenisch; hvorvidt rentekammeret, som stod i forretningsforbindelse med denne, har givet ham anvisning på Kalø, har ikke kunnet oplyses; men der kan gøres opmærksom på, at han 1822 købte Dronninggaard i Søllerød sogn af Frederic de Conincks søn, hvem det var gået tilbage for, og at der på det holstenske gods Blumendorf bevares en gulddåse med brillanter, en gave fra Frederik VI til senatoren.

Senator Jenisch var en af de ledende mænd i den frie rigsstad Hamborg og havde samlet sin betydelige formue som reder og bankier, bl. a. ved pengeforretninger med det danske rentekammer. Hans søn, der også hed Martin Johan Jenisch (1793 - 1857) blev senator ligesom faderen; han var fører for det yderste Højre og levede på en meget stor fod. Han beboede et stateligt hus ved Grosse Bleichen; her samlede han en betydelig malerisamling og anlagde den store Jenisch park ved Elben med berømte palme- og orkidéhuse; desuden var han godsejer i det danske monarki, idet Blumendorf ved Oldesloe tilhørte ham siden 1834. Det er da let at forstå, at Kalø ikke blev familiens hjem, men et led i en vidtforgrenet virksomhed. Den ældre senator overdrog straks ledelsen af land- og skovbruget til en meget dygtig dansk landmand Adolf Olsen, der havde både hans og sønnens fulde tillid. Kalø hovedgård og gods blev drevet for familien Jenisch' regning af en dansk inspektør med danske medarbejdere. Herskabet i Hamborg og på Blumendorf besøgte jævnlig deres jyske herregård og viste i overledelse og dispositioner megen interesse for den store virksomhed og de mange mennesker, der har været knyttet til den.

Det var en stor fordel for Kalø i den næsten pengeløse tid i tyverne, at den nye ejer var en rig mand, der i løbet af tre år kunne og ville stille 40.000 rdl. til rådighed for Adolf Olsen til ophjælpning af den vanrøgtede ejendom. Han tænkte først på bøndergodset; de 99 hoveripligtige gårdmænd blev forsynet med besætning og redskaber og fik

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

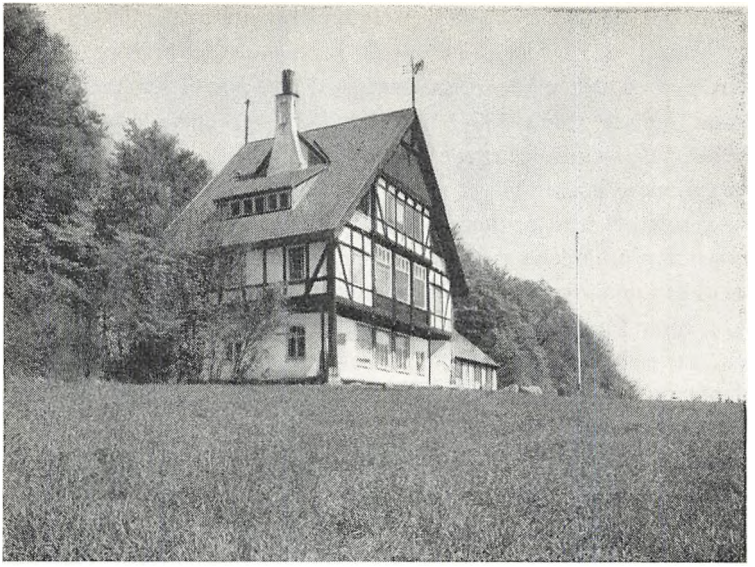

Jagthuset, nu Vildtbiologisk Station, set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

deres bygninger forbedret. Denne hjælp gjorde hovbøndernes arbejdsydelse mere effektiv, og det blev nu muligt på hovedgården at fjerne sten, fylde vandhuller og grøfter. Endelig blev der taget fat på nyplantning i de forhuggede skove. Dette grundlæggende arbejde bar frugt i de opadgående tider, da det blev muligt at gennemføre nye store reformer. 1848 blev hoveriet afløst, og hovedgården blev fra det år af drevet ved hjælp af lønnede folk. Inden sin død i 1863 nåede Adolf Olsen at udarbejde en velovervejet plan til bortsalg af fæstegodset, som blev afhændet, mens hans ældste søn Carl Olsen (død 1891) var inspektør. Efter denne plan blev den del af bøndergodset (ca. en tiendedel), som ejeren havde ret til at lægge under hovedgården, ikke inddraget, men delt i 7 forpagtergårde, der blev lagt i to rækker øst og vest for hovmarken. I halvfjerdserne blev begge godsets kirker grundigt restaureret. Da Bregnet kirke var meget forfalden, ønskede en del af menigheden, at den skulle nedrives og en ny kirke opføres i Rønde; men den smukke, gotiske kirke, der blev bygget på Christiern I's tid, blev dog reddet og sikret. Da den

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

yngre senator var barnløs, bestemte han, at hans søstersøn Alfred Rücker efter hans hustrus, Fanny Henriette, født Roeks, død skulle arve familiegodserne Blumendorf og Kalø, men da han døde i 1869, blev det dennes søn Martin Johan Rücker, der ved den 89-årige dames død 1881 tiltrådte besiddelsen af fideikommis'et og antog navnet Jenisch.

Dr. *Martin Johan Rücker von Jenisch* (1861 - 1924), der 1906 blev baron og ekscellence, var diplomat og blev, kort før han tog sin afsked, udnævnt til ambassadør i Rom. Han stod kejser Wilhelm II nær og var fætter til fyrst Bernhard von Bülow, der 1900 - 09 var rigskansler. 1905 holdt baronen bryllup med grevinde Thyra Grote, der på mødrene side nedstammede fra den ældre senator.

Allerede 1883 blev der på Kalø indrettet et moderne mejeri med centrifuger, og 1890 opførtes til den store besætning af anglerkvæg en meget rummelig, grundmuret kostald, og i 1898 opførte baronen med bygningsinspektør Hack Kampmann som arkitekt syd for haven Kalø jagthus, hvorfra der er den skønneste udsigt over hovedgårdens marker, der indrammes af skovene, til vigen og borgøen. I interesse for jagt mødtes baronen med godsinspektør Engelbrekt Olsen, der 1892 afløste sin farbroder Carl Olsen og virkede til 1924. Han følte det som et savn, at hovedgården havde for lidt eng til den store kreaturbesætning, og det lykkedes ham med hedeselskabets hjælp at gennemføre en afvanding og kultivering af Ellev mose, der gav mange læs hø til vinterfodring og udmærket eftergræsning.

I de vanskelige år efter Den første Verdenskrig tænkte baronen på at sælge Kalø; men han opgav tanken og besluttede at genopbygge den store landbrugs- og skovbrugsvirksomhed efter krigstidens urolige forhold og modernisere den. Til gennemførelsen af sine planer valgte han 1924 til godsinspektør den unge godsejer, senere hofjægermester Folmer Lüttichau til Rohden, der havde været forvalter på Kalø 1918 - 20. Da baronen var død et halvt år efter den nye godsinspektørs tiltræden i september 1924, tog eksekutorerne i boet styret og beholdt det til september 1933, da det blev udlagt til sønnen baron *Welhelm Rücker von Jenisch.*

Ligesom sine forældre følte baron Wilhelm von Jenisch (1908 - 43) godsejerens pligt til at værne om det naturskønne og de historiske

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

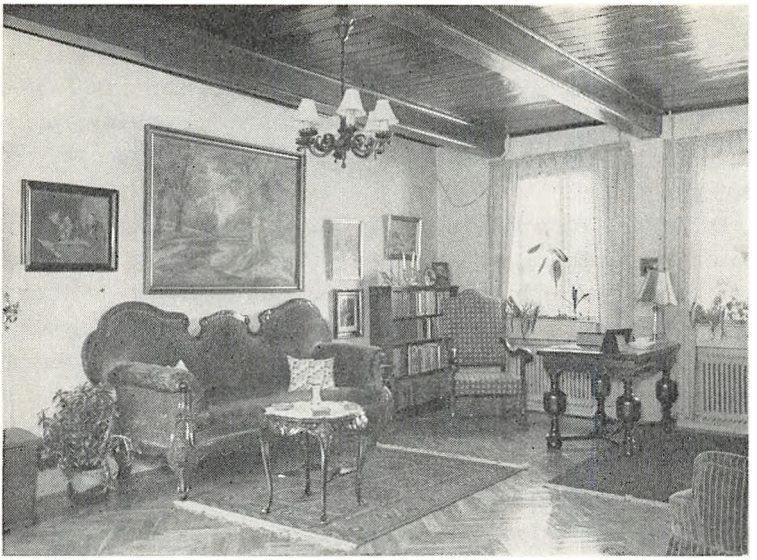

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

værdier, som han havde ansvaret for, og han fortsatte en familietradition ved på mange måder at støtte Nationalmuseets arbejde på borgholmen og ved at give publikum adgang både til ruinen og skovene. Men han har gjort meget mere. I slutningen af trediverne fremsatte han et storstilet tilbud om naturfredning af de skønne landskaber, der fra vigens bund skråner op mod Rønde og Kalø hovedgård samt borgholmen, ialt 300 tdr. ld. Forudsætningen for tilbudet var, at et af Randers amtsråd vedtaget vejprojekt, der gik ud på at føre en vej fra Følle gennem Hestehaven ned til Æbeltoftvejen ved stranden, ikke blev gennemført; da overfredningsnævnet i en kendelse af 3. januar 1939 havde bestemt, at dette vejprojekt ikke måtte komme til udførelse, blev baronens tilbud ført ud i livet på den i naturfredningsloven af 1937 fastslåede måde.

Ved således ud i fremtiden at beskytte dette herlige østjyske landskab har baron Jenisch sat sig et ualmindelig smukt minde og har krav på taknemmelighed hos alle, der har sans for dansk natur og danske historiske minder. Sin interesse for vandrebevægelsen gav han

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

udtryk ved at skænke grund til et vandrehjem, der ligger øst for Rønde med udsigt over det fredede terræn.

Som tysk officer måtte v. Jenisch drage i krig for sit fædreland og døde i Grækenland den 13. juli 1943. Kort efter hans død rejste arbejdere og funktionærer en mindesten som udtryk for deres taknemmelighed. Ifølge hans testamente blev hans yngste broder Johan Christian von Jenisch ejer af Kalø, men efter krigens slutning blev Kalø som tysk ejendom konfiskeret af *staten*.

Ved statens overtagelse af godset udstykkedes og bortsolgtes ca. 440 tdr. ld., dels til oprettelse af Kalø Landbrugskole (tidligere skovriderstedet), dels til oprettelse af statshusmandsbrug og tillægsjord.

I 1948 bortforpagtede staten (landbrugsministeriet ved Statens Jordlovsudvalg) Kalø gods med alle tilliggender, ialt 1.712 tdr. ld. (hovedgården 790 tdr. ld., skove 644 tdr. ld. og forpagtergårde, lejehuse og lign. 278 tdr. ld.) til Jagtfonden, idet man ønskede at anvende godset til 1) vildbiologiske forsøg, 2) opdræt af vildt, 3) jægerskole, og samtidigt fortsætte driften af land- og skovbruget.

Havestue (fot. Niels Elswing).

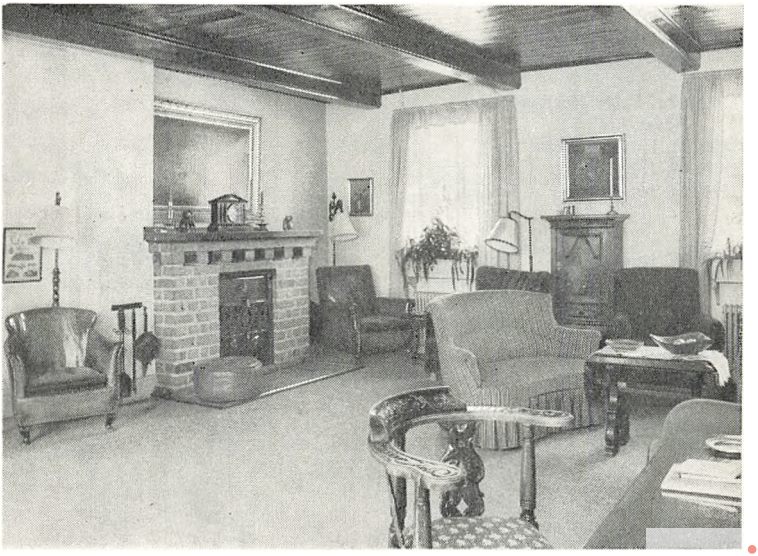

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Kalø Jagthus blev ombygget og udvidet og kom til at fungere som Vildtbiologisk Station, der er hovedkvarter for de danske vildtforskere. Skovhuset indrettedes som overjægerbolig og jagtskole, og her får vordende jagtkonsulenter og herregårdsskytter en del af deres uddannelse.

På hovedgården ombygges og moderniseredes kostalden til anvendelse for afkomsprøveforsøg med kvæg. Efter brand i 1956 ombyggedes og moderniseredes ladebygningen med kornsiloanlæg, tørreri og mølleri. I den tidligere hestestald er indrettet frugtlagre og kølerum for godsets store frugtplantage. Samtidigt er foretaget en omfattende modernisering og rationalisering af driften, således at denne er fulgt op efter tidens krav.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
Erik Menved Christoffer II	1314 Borgen opført 1320 Borgen nedrevet, barfred genopført
Grev Gert 1343 Valdemar Atterdag 1661 Ulrik Fr. Gyldenløve 1670 Kronen	Resten af borgen genopført
1690 Conrad Reventlow 1703 Benedicte Margrethe Reventlow	1672 Borgen nedbrudt
1793 Chr. H. A. Hardenberg-Reventlow 1800 M. Fr. Leemeyer 1825 M. Joh. Jenisch 1881 M. Joh. Rücker v. Jenisch	Ladegård med bolig opført i bindingsværk
1933 W. Rücker v. Jenisch	1898 Jagthuset opført ved Hack Kampmann Avlsgården moderniseret 1938 - 41 Hovedbygningen og avlsgården udvidet ved Frits Jensen
1945 Staten	1956 Avlsgården genopført efter brand

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

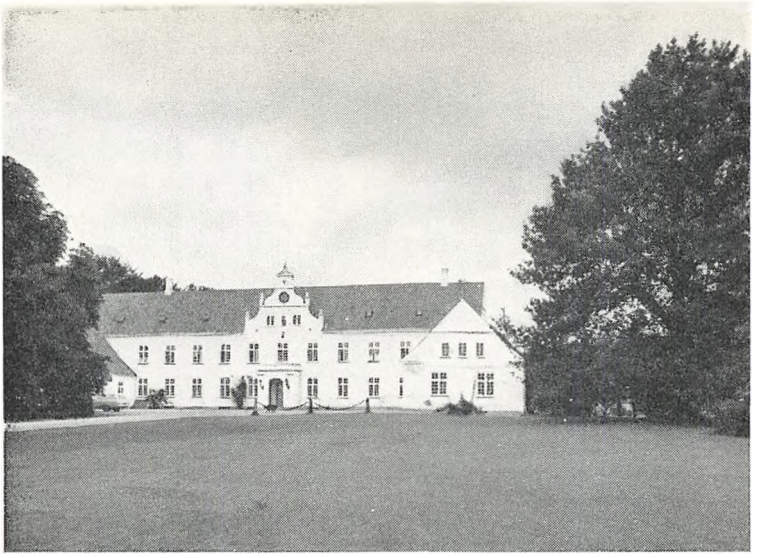

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Vosnæsgaard

Skødstrup sogn, Øster Lisbjerg herred, Randers amt

Der hvor nu de store herregårdsmarker og skove breder sig, lå i middelalderen to små bondebyer, Vosnæs og Indrup. Den største gård i Vosnæs blev senere kaldt Vosnæsgaard. Det er altså en såkaldt landsbyhovedgård, vi har at gøre med. I lighed med andre gårde af samme art kaldes den snart Vosnæsgaard, snart Vosnæs; den sidste form blev brugt af Erik Rosenkrantz, men Vosnæsgaard fra Gersdorff'ernes tid har været det almindelig brugte navn. Grev Gebhard Knuth foretrak den korte form Vosnæs; men den nuværende ejer kalder sin gård Vosnæsgaard.

Den første ejer, hvis navn er bevaret, hed *Oluf Jepsen,* der nævnes 1486. Derpå var gården i over hundrede år i den adelige familie Strangesens eje. Omkring århundredskiftet tilhørte den *Ebbe Strangesen (Bild)* (død 1507), på hvis tid der blev gjort markskel mellem Vosnæs-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra nord (fot. Niels Elswing).

gaard og Studstrup by. Gården må altså allerede dengang have været temmelig stor, når den grænsede op til Studstrup. En sønnedatter af hans broder Claus var Karen Strangesdatter, der 1597 giftede sig med *Christen Juel* til Donslund i Heinsvig sogn, Slaugs herred og bragte ham Vosnæsgaard. Hendes navn er blevet kendt derved, at hun efter sin mands død i marts 1608 blev genstand for et lumskt udplyndringsforsøg af en af dennes venner, Christoffer Rosenkrantz til Kogsbøl. Om den retssag, der drejede sig om dennes falsknerier, dannede der sig et sagn, hvis kærne er fortællingen om, at Christian IV personlig afslørede falskneriet ved at se på vandmærker i papiret og konstatere, at dette var fabrikeret efter den påståede udstedelsesdato. Dette sagn fandt vej til Slanges Christian IV's historie og blev derefter gentaget i alle senere fremstillinger af tidens historie, indtil i 1873 Troels Lund og F. R. Friis uafhængigt af hinanden gennemgik sagens akter og oplyste dens rette sammenhæng, der i korthed er følgende: Christen Juel og Christoffer Rosenkrantz levede i venskab og god forståelse, som det bl. a. fremgår af et brev, som Christen Juel skrev fra Vosnæs-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gaard, da han lå på sottesengen, og hvori han bad vennen besøge sig og yde støtte i en retssag. Vi ved ikke, om Christoffer Rosenkrantz kom til ham, men hvad vi ved er, at han benyttede tiden, mens vennen droges med døden, til at skrive falske gældsbreve. Christen Juel skyldte ham 1.000 daler, som han havde lånt 1607. Men ikke tilfreds med den fordring skrev han et falsk gældsbrev, lydende på 4.000 daler. Brevet er dateret 17. januar 1603, og der står i det, at Donslund stilles i pant for summen. I et andet falsk brev, dateret den 17. januar 1608, lader han Christen Juel tilstå, at han skylder 1.000 og 4.000 daler med påløbne renter. 7. april mødte han op ved vennens begravelse. Da han efter tidens skik skulle læse sine fordringer op over graven i Skødstrup kirke, lader det til, at han i øjeblikket har savnet frækhed, han læste kun det ægte gældsbrev på 1.000 daler og fik straks udstedt et nyt brev, hvori fru Karen anerkendte fordringens rigtighed. Da han kom hjem, rettede han i det nye gældsbrev »én« tusind til »fem«, men da blækket ikke var helt ens, kasserede han det og skrev et helt nyt brev, hvori han begik den huskefejl at datere det den 28. marts, skønt Chr. Juel jo blev begravet den 7. april. Forsynet med de tre falske breve mødte han hen på efteråret frem på Slaugs herreds ting og godtgjorde sin adkomst til Donslund. Den 24. november blev gården tildømt ham, og en uge senere tog han den i besiddelse, forseglede brevkisterne og ansatte en forvalter. Denne besættelse var et hårdt slag for fru Karen, dobbelt hårdt, fordi hun allerede havde solgt gården og nu stod som en bedragerske overfor køberne, der fordrede erstatning af hende. Hun tabte dog ikke hovedet, men optrådte med stor kraft og kløgt. Hun stævnede Christoffer Rosenkrantz for herredagen, der skulle holdes i Horsens i januar, og benyttede tiden til dens sammentræden til at samle beviser for, at brevene var falske. Mod brevet på 5.000 daler anfører hun, at underskriften er falsk, og hun beviser det ved at fremlægge 13 eksemplarer af sin underskrift, der er forskellige fra gældsbrevets. Det udgiver sig for at være udstedt på Christen Juels begravelsesdag, men er dateret den 28. marts, og begravelsen var den 7. april. Når han påstår, at han straks kasserede brevet på 1.000 daler, som blev indoptaget i det, kan hun bevise ved fire vidner, at dette brev eksisterede 15 uger efter begravelsen med rettelsen »én« til »fem«. Om brevet på 4.000 daler, der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

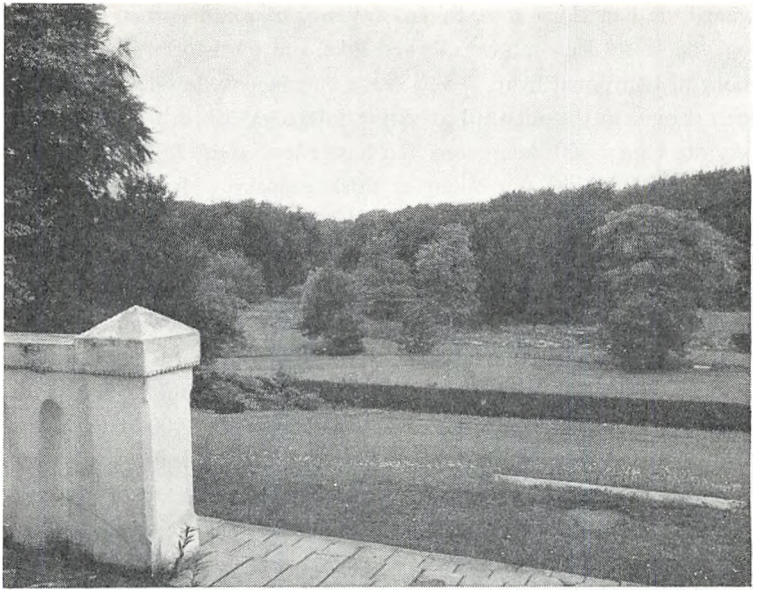

Udsigt fra hovedbygningens terrasse (fot. Niels Elswing).

påstås at stamme fra 1603, bemærker hun, at det er underligt, at han i den lange tid ikke har forlangt én skilling i rente eller har talt om pantet, skønt han efter brevet havde ret til at inddrage Donslund hovedgård med gods og løsøre, hvis rentebetaling udeblev, og han har beviselig været i pengetrang i mellemtiden, thi i 1605 måtte Christen Juel gå i borgen for ham for 12.000 daler. Det er mere end underligt, at han i 1607 tager 5 bøndergårde under Donslund i pant for et lån på 1.000 daler, når disse gårde sammen med det øvrige gods stod i pant for 4.000 daler. Og endelig hvorfor læste han ikke dette brev op over graven?

Da Christoffer Rosenkrantz intet havde at svare hertil, dømte herredagen den 27. januar 1609 begge breve falske og magtesløse at være. Hermed var Karen Strangesdatter reddet, men falskneren undgik ikke sin straf. Han blev ført fangen til Skanderborg og senere til Koldinghus, hans gemmer blev undersøgt, og der kom en hel række andre falsknerier for dagens lys, bl. a. fandt man et falsk kongebrev

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forsynet med det kongelige segl. Forgæves bad han kongen om nåde, retten skulle have sin gænge. Den 17. marts 1610 blev han i København af herredagen dømt fra livet og to dage senere henrettet.

Mens Karen Strangesdatters person stiger frem fra de gamle dokumenter som en af disse dygtige adelskvinder, der ikke stod værgeløs i ulykken, men forstod at forene mandens mod med kvindens snilde, gør den næste kvinde, vi støder på som ejer af Vosnæsgaard, et lidet tiltalende indtryk. Hun hed jomfru *Lisbeth Friis,* var en datter af Albert Friis til Haraldskær og sad inde med gården sammen med sin søster fru *Anne Friis* Gert Rosenkrantz' i det mindste fra 1622 til sin død 1641. Hun havde 1620 købt et smykke af fru Lisbeth Bryske for 300 daler og havde udstedt gældsbrev på det; da hun ikke betalte det, stævnede fru Lisbeths mand hende for rigens kansler. Hendes værge påstod, at gældsbrevet ikke var gyldigt, da han ikke havde underskrevet det, men herredagen dømte, at han enten skulle få hende til at udrede beløbet eller til at give smykket tilbage.

Overfor godsets bønder var hun hård og ubillig; de klagede over hende til Christian IV, der lod lensmanden på Aarhusgaard Laurids Lindenov tage ud til Vosnæsgaard, hvor han den 30. august 1630 hørte på deres kæremål. Der mødte ved den lejlighed bl. a. syv bønder fra Vosnæs og tre fra Indrup. Klagerne var mange og hårde, her skal anføres et par af dem: da fjenden var i landet (Kejserkrigen), begærede hun, at de skulle modtage noget af hendes korn i gemme, men da fjenden mærkede det, skilte han dem af med det såvelsom med deres eget, men nu ville hun have erstatning og påførte dem af den årsag en retssag. For året 1629 havde hun afkrævet den fulde landgilde, skønt en del af disse stakkels folk end ikke havde én tønde korn at så, hun ville ikke tage hensyn til deres elendige tilstand, som kongen og andre gode adelspersoner havde gjort imod deres tjenere. Ved et kongebrev blev hun opfordret til at udtale sig om bøndernes klager, men hendes udtalelser og sagens udfald kendes ikke.

Fru Sophie Friis, jomfru Lisbeths søster, solgte i 1651 sin part til *Ebbe Gyldenstierne,* men også andre af slægten havde part i Vosnæsgaard; 1656 inddrog Ebbe Gyldenstierne Vosnæs og Indrup byer under hovedgården og solgte den (63 tdr. htk.) siden til *Erik Rosenkrantz,* »herre til Rosenholm og Wosnis«, en søn af den lærde Holger,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Biblioteket (fot. Niels Elswing).

der erhvervede birkehøjhed og birkeret for gård og gods med dets bønder, tjenere og almue i 1668. Det er sikkert den dygtige Erik Rosenkrantz, der har bragt Vosnæsgaard i skik som den veludstyrede adelige sædegård med et betydeligt fæstegods samlet om hovedgården, som vi stifter bekendtskab med gennem en række dokumenter fra den følgende tid: de to matrikler af 1665 og 1688 og de to skøder med jordebøger, der blev udstedt, det ene 3. juni 1682, da Erik Rosenkrantz' arvinger skødede gård og gods til hans enke, fru Margrethe Krabbe, det andet, da sønnen Iver Rosenkrantz, den senere ledende minister (oversekretær) hos Christian VI, efter fru Margrethe Krabbes død (1716) afhændede den til konferensråd *Joachim Gersdorff*. Hovedgården blev i matriklen 1688 sat til 66 tdr. htk. ager og eng. Skoven til 90 svins olden, næsten 4 tdr. htk. skovskyld. Ved overdragelsen 1719 omfattede bøndergodset 514 tdr. htk., hvoraf godt 300 lå i Skødstrup sogn: 46 gårde 4 huse og 1 vejrmølle; det var så godt som hele sognet.

Joachim Gersdorff var en sønnesøn af rigsdrosten Joachim Gers-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

dorff (1611 - 61); han havde 1704 arvet Iisgaard i Tved sogn efter sin fader Christian Gersdorff, hvem han afløste som amtmand over Kalø amt. 1725 opførte han på Vosnæsgaard en ny trefløjet borgegård af bindingsværk og anlagde sandsynligvis den have med hække og absetzer (terrasser), som omtales i Danske Atlas 1768. Sønnen Christian Rudolph Gersdorff blev ligesom faderen amtmand over Kalø amt (1741 - 57) og konferensråd. Ved hans tidlige død arvede en af hans sønner, Poul Rosenørn Gersdorff, Vosnæsgaard. Om godsets størrelse i Poul Rosenørn Gersdorffs tid får vi oplysninger gennem et lånebrev af 26. april 1771. Den unge kammerjunker, der sikkert har haft god brug for kontanter, lånte mod første prioritet i gård og gods 24.000 daler af to damer, Niels Sechers enke på Sødringholm og Jørgen Mørchs enke, Margrete Grotum Bergh, på Nørlund. Hovedgård og tiender er uforandret, men bøndergodset er vokset fra 510 til 605 tdr. htk., forøgelsen skyldes navnlig købet af 10 gårde og 5 huse i Ommestrup i Mørke sogn, tidligere ryttergods. Poul Rosenørn Gersdorff skildres som en dygtig, nidkær og retskaffen embedsmand, der forbedrede sit gods og gjorde en smuk karriere: 1777 blev han amtmand over Kalø amt, 1793 over det nyoprettede Randers amt, der omfattede Dronningborg og Kalø amter, 1799 stiftamtmand i Odense, 1808 gik han af som gehejmekonferensråd og døde 1810, almindelig agtet og afholdt.

Samme år som han tog sin afsked (1808), solgte han gård og gods (78, 85 og 612 tdr. htk.) til et konsortium bestående af kammerråd *Jørgen Mørch Secher* til Skaføgaard, kaptajn *Niels Secher* og amtmand *Peter Severin Fønss* i Randers. Da Niels Secher, der drev gården som forpagter, og Fønss ikke kunne enes, solgte konsortiet, efter at have afhændet over halvdelen af godset, med stor fortjeneste gården og resten af godset (274 tdr. htk.) til meklenborgeren *Ditmar Friedrich von Ladiges,* der 1827 fik dansk adelspatent. Han var en slægtning af den rige sukkerraffinadør Heinrich Ladiges og en dygtig landmand, der merglede gårdens jorder. 1835 blev den købt af kaptajn i marinen *Johan Wilhelm Cornelius Krieger* (1788 - 1857), en søn af den udmærket dygtige admiral Johan Cornelius Krieger (død 1824). Han deltog virksomt i krigen med England og blev taget til fange i kampen ved Sjællands Odde den 22. marts 1808; efterhånden

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

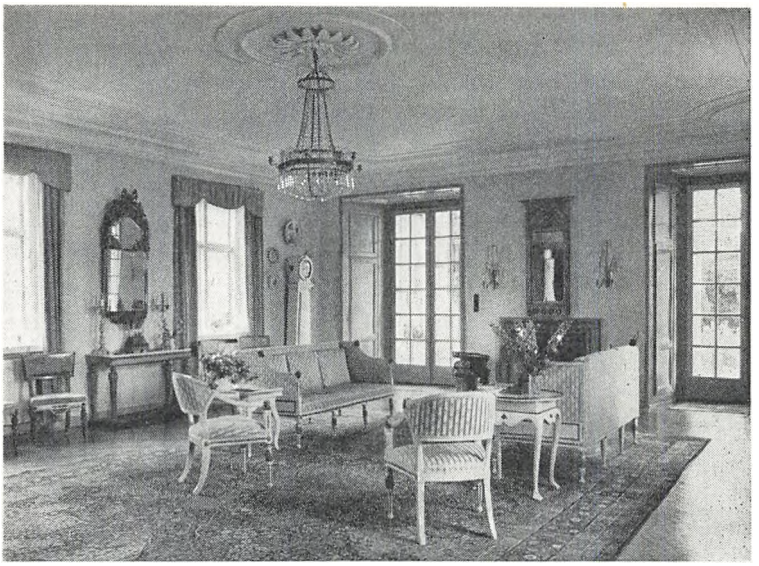

Havesalen (fot. Niels Elswing).

avancerede han til kommandør og fik 1851 afsked med kontreadmirals karakter. Som ejer af Vosnæsgaard blev han 1842 valgt til deputeret i den nørrejyske stænderforsamling, og han solgte det meste af fæstegodset. Da han 1851 tog fast ophold på sin gård, byggede han en grundmuret énetages hovedbygning med tre fløje i stedet for det gamle bindingsværksanlæg fra 1725. Hans enke, Anna Sophie Krieger, en datter af professor O. J. Rawert, solgte 1859 ejendommen til jægermester *J. V. Saxtorph,* der afhændede resten af godset, men lagde to gårde ind under hovedgården, som 1869 blev købt af greve *Adam Carl Vilhelm Knuth* til Lilliendal.

1878 kom dennes søn greve *Gebhardt Frederik Herman Knuth* (1857 - 1927) dertil for at sætte sig ind i bedriften, 1881 fik han gården i forpagtning og overtog den som ejer 1889. Vosnæsgaard, som den nu står, er i det væsentlige greve Gebhardt Knuths værk. I planmæssig rækkefølge er de gamle, mere eller mindre forfaldne bygninger blevet erstattede af nye hensigtsmæssige huse. Da han overtog gården, lignede hovedbygningen, som han selv sagde, en stor grim

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

præstegård; de gamle bindingsværks-ladebygninger lå tæt syd for den med møddingen midt i gårdspladsen og lukkede for udsigten. Arbejdet begyndte med, at de (1895 - 96) blev erstattet af en stor moderne lade og kostald sydøst for hovedbygningen på den anden side af den offentlige vej og af forpagterbolig, hestestald, mejeribygning, der 1940 blev indrettet til bolig for medhjælperne, svinesti m. m. mod sydvest. Derpå kom turen til hovedbygningen. Admiral Kriegers hus blev omtrent nedrevet og afløst af den nuværende hvidkalkede toetages hovedbygning med to énetages sidefløje, der opførtes efter tegning af arkitekt August H. Klein 1897, med svungne gavle nærmest i renæssance-stil; den østre fløj blev 1916 forhøjet med én etage.

I 1898 holdt greven bryllup med Agnes Alvilde Christine Dinesen fra Katholm, der var en udmærket værtinde for husets mange gæster. I de følgende år blev der stadig arbejdet på gårdens forskønnelse og udvidelse; der blev bl. a. bygget funktionærboliger og drivhuse, et stykke skov og eng blev taget ind i haven, og i engen blev der udgravet en lille kunstig sø. Syd for ejendommen har grev Knuth efter 1903 sammenkøbt ca. 130 tdr. ld. bønderjord og deraf dannet en avlsgård, Studstrupgaard; også der er der opført nye bygninger og udført et betydeligt arbejde med dræning og vejanlæg. Mens Vosnæsgaard var bortforpagtet, drev greven selv denne avlsgård.

Efter greve Gebhardt Knuths død 1927 som kammerherre og hofjægermester arvede hans broders sønnesøn, greve *Torben Christopher Knuth* (1912 - 66) Vosnæsgaard, men så længe denne var umyndig, administrerede hans fader greve Kristian Frederik Knuth til Tustrup og (fra 1936) Lilliendal godset; han gennemførte bl. a. en omlægning af drænene på hele arealet. 1940 flyttede Torben Knuth til Vosnæsgaard og overtog ledelsen af godset. Af det store hus benyttede han kun en del og har indrettet sig en bekvem og praktisk lejlighed i hovedfløjen og den vestre sidefløj. Efter Den anden Verdenskrig blev hovedbygningen gennemgribende istandsat og »renæssance«-gavlene fjernedes tillige med østfløjens øvre etage. Hofjægermester, greve Torben Knuth, der var gift med Vibeke Düring Lausen, døde i foråret 1966, og Vosnæsgaard tilhører nu hans søn, grev *Adam Kristian Knuth,* der 1961 fik overdraget Studstrupgaard med 127 tdr. ld., og til Vosnæsgaard hører nu 1.186 tdr. ld., deraf 456 tdr. ld. skov.

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

RANDERS AMT

Vejen fra Århus-Grenå landevej til Vosnæsgaard fører gennem en skov, der giver læ for vestenvinden. Hvor skoven hører op, falder jordsmonnet. Syd for vejen, der går ret vest-øst, ligger forskellige beboelseshuse og smedjen, nord for vejen fortsætter haven med dens drivhuse skoven, derpå følger forvalterbolig og stalde, og endelig viser den trefløjede borgegård sig bag plæner og blomsteranlæg. Fra havesiden mod nord ser man den lange hovedfløj med de svungne gavle og kviste hæve sig på den øverste af de tre terrasser; den skjules ikke, men indrammes af ualmindelig smukke trægrupper. Inde fra huset har man mod syd fri udsigt over de frodige marker med Kalø Vig og Mols Bjerge i baggrunden; mod nord begrænses udsigten af en bøgeskov, der vokser på det stigende terræn hinsides den lille sø i dalbunden.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1486 Oluf Jepsen	
ca. 1500 Ebbe Strangesen (Bild)	
1597 Christen Juel	
1629 Lisbeth og Anne Friis	
1651 Ebbe Gyldenstierne (parthaver)	
ca. 1665 Erik Rosenkrantz	
1716 Joachim Gersdorff	
	1725 Trefløjet borggård opført i bindingsværk
1808 J. M. og N. Secher samt P. S. Fønss D. Fr. v. Ladiges	
1835 J. W. C. Krieger	
	1851 Trefløjet hovedbygning opført i mur
1859 J. V. Saxtorph	
1869 A. C. Knuth	
1889 G. F. H. Knuth	1895 Ladegården fornyet
	1897 Hovedbygningen ombygget ved Aug. Klein
	1916 Østfløjen forhøjet
1927 T. Chrph. Knuth	ca. 1948 Hovedbygningen ombygget
1967 A. Kr. Knuth	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

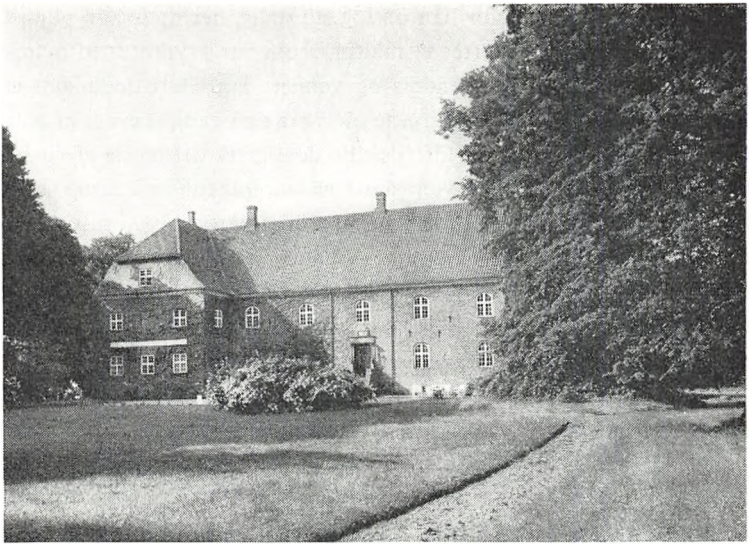

Hovedbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

Gammel Ryomgaard

Marie Magdalene sogn, Sønderhald herred, Randers amt

Christiern I's rigshofmester, hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz) lod mellem sine gårde Hevringholm og Bjørnholm et stykke skov rydde og opdyrke, og til nybyggerne opførte han i 1400-tallets anden fjerdedel en kirke »i thet stedh som skow oc træ stodhe« kaldt Marie Magdalene. Et stykke østenfor kirken lå en lille landsby, Ryen eller Ryom, hvis navn måske kan sættes i forbindelse med skovrydningen, og som sandsynligvis også tilhørte hr. Otte Nielsen. Her voksede efterhånden en landsbyhovedgård frem, Ryomhovedgaard eller Ryomgaard.

Vi ved ikke, hvem der har oprettet den, men sikkert er det, at den ved arv tilfaldt jomfru Birgitte Eriksdatter Rosenkrantz, der 1576 blev gift med *Mogens Juel* til Pallisbjerg (1548 - 1605). Han hørte til den kreds af adelen, der deltog i festerne ved hove og fulgte kongen på rejser. 1597 blev han landsdommer i Nørrejylland og blev forlenet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

med Asmild Kloster, hvor han opslog sin bolig, her døde han pludselig Valborg aften 1605 efter et måltid, »som var krydret med mange smukke ord og tale« i frænders og venners lag. Han døde som en meget forgældet mand, fru Birgitte blev gang på gang stævnet af hans kreditorer og måtte for at tilfredsstille dem afstå det meste af sit betydelige jordegods. Skønt Ryomgaard var pantsat til jomfruerne Dorte og Anna Vestenie for 7.250 daler, solgte hun gården 1606 til sin broder *Børge Rosenkrantz* til Ørup (i Skåne), der samme år overdrog den til *Axel Galt*. Jomfruerne Vestenie forsøgte at omstyrte disse handeler, men forsøget mislykkedes. Rettertinget dømte, at fru Birgitte havde haft ret til at sælge, der var sikkerhed for gælden i hendes andre gårde. Skønt Axel Galt havde betalt gården kontant med 21.500 daler, kunne han ikke få Børge Rosenkrantz til at give et nøjagtigt skøde. Han måtte stævne ham to gange for rettertinget; den sidste dom 1610 lød på, at Børge Rosenkrantz var pligtig at give et fuldkomment og nøjagtigt skøde på Ryomgaard og det tilliggende gods og herlighed, som der bør til at ligge med rette.

Axel Galt var lensmand på Aastrup i Vendsyssel fra 1602 til sin død 1614. Også hans formueomstændigheder var slette, hans arvinger gik fra arv og gæld. Endnu mens han levede (1613) nævnes en anden ejer til Ryomgaard, den norske adelsmand *Gudde Galde* til Nørlund, der indtil 1618 skrev sig til Ryomgaard.

Den næste ejer var *Enevold Kruse* (1554 - 1621), der tilhørte en gammel jysk slægt. Hans fader, Tyge Kruse til Vingegaard, satte ham i skole på Herlufsholm og lod ham derpå ved universitetsstudier i udlandet uddanne sig til embedsmand. Efter at have været sekretær i kancelliet 1578 - 82 var han 1582 - 1608 rentemester, derpå statholder i Norge og høvedsmand på Akershus 1608 - 18 og lensmand på Tranekær 1618 - 21. Fra 1608 sad han i rigsrådet og 1618 erhvervedes Stenalt.

Hans søn *Jørgen Kruse* (død 1668) begyndte ligesom faderen sin løbebane med en lang udenlandsrejse og sekretærvirksomhed i kancelliet, men han nåede ikke så højt, han var 1652 - 56 landkommissær i Jylland og fik under svenskekrigen forskellige hverv. Mærkeligt nok fik han aldrig noget len; en følge deraf var, at han fik mere tid og ro end mange af standsfællerne til at virke på sin gård. Han er det nuværende Ryomgaards bygherre.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Portalen med Jørgen Kruses våbentavle og årstallet 1643 (fot. Niels Elswing).

Ryomgaard ligger på nordsiden af et stort mosedrag på en halvø, der skyder sig ud i kæret i sydvestlig retning; den lille å, der danner afløbet fra Vallum Sø, skiller halvøen fra det gamle sunds nordre bred. Den ældre gård, som Jørgen Kruses borggårdsanlæg afløste, lå, efter fundamentrester at dømme, tæt ud til kæret på halvøens sydside, den nye borggård blev bygget ca. 30 m nordligere. Det ser ud til, at bygmesteren har planlagt et trefløjet modvendt anlæg, hvis midtfløj lå mod øst og havde en portgennemkørsel ud for adgangen fra ladegården, hvis nordfløj er det nuværende hovedhus, og hvis sydfløj næppe nogensinde har rejst sig på de fundamenter, der endnu kan spores. På det nordøstre hjørne stod der et ottekantet tårn, hvis fundamenter findes. Ved ombygningen ca. 1770 er dette anlæg blevet stærkt omdannet og reduceret, men den østre del af hovedhuset og den korte østfløj tilhører dog Jørgen Kruses hus og viser, at det blev

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jørgen Kruses store lade fra 1637 (fot. Niels Elswing).

opført på en med huggen kamp beklædt sokkel af røde mursten lagt i krydsskifte. Det har to stokværk over smukke hvælvede kældere, vinduerne har kurvehanksbuer. Omkring den nuværende indgangsdør er der indmuret en sandstensportal fra det oprindelige anlæg, den har måske siddet omkring døren i et trappetårn. I dens overligger læses: Jørgen Krusse F Beate Bulav thil Hiermidtsløfgaard, over ægteparrets fædrene og mødrene våbener og årstallet 1643.

Ladegården, der blev bygget først, blev anlagt øst for borggården, den består nu af en lade i øst og en stald i syd, der har måske ligget en anden stald i nord. Laden er opført i grundmur over en kampestenssokkel, har kamgavle og et meget højt stråtækt tag, den er vel vedligeholdt og er en af de smukkeste af de treskibede højremslader, der endnu er bevaret. Laden bærer årstallet 1637, den lange, lave staldbygning, der også er grundmuret og har kamgavle, er ikke bygget sammen med den og er opført 1635.

Ryomgaard har ikke været et sted, hvor der er blevet tjent formuer, tværtimod. Også Jørgen Kruses arvinger måtte gå fra arv og gæld,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

han har måske forbygget sig og har ikke haft rygstød til at klare de onde år under og efter svenskekrigen. Ryomgaard kom til gehejmeråd *Otto Pogwisch* til Saltø, men han beholdt den ikke længe, kun til 1672.

Betegnende for den nye tid, der begynder 1660, tilhører den næste ejer »de forenede under Københavns Frihed«, det er en borgers søn, der er blevet præst. Magister *Laurids Jensen Bording* eller Borum (1610 - 77), hvis slægt stammer fra Borum vest for Århus, var søn af rådmand Jens Bording i Århus. Efter at have taget teologisk eksamen var han et par år hører på Herlufsholm og tilbragte derpå ikke mindre end 14 år på udenlandsrejser som præceptor først for Tønne Juul, en søn af Axel Juul til Willestrup, derpå for kansleren Christen Thomesen Sehesteds søn Axel. Ved hjemkomsten blev han professor ved Sorø Akademi, men det varede kun et par måneder, før han fik sit inderligste ønske opfyldt: han blev lector theologiæ i Århus, som hans bedstefader havde været før ham, og han kom til at bo i den by, hvor han var født og havde mangfoldig slægt og venner. Han blev gift med borgmesteren Rasmus Nielsen Brobergs datter Ingeborg, voksede fast i bedsteborgernes lag og blev en velhavende mand.

Da han og hans forfædre havde lånt penge til ejerne af Ryomgaard, og arv og gæld blev fragået efter Jørgen Kruse, måtte han »efter tidens beskaffenhed«, som han selv siger, »tage Ryomgaard hovedgård med al sin tillæg og rettighed samt noget derhos omliggende jordegods i betaling for sine udlånte rede penge«. 1671 blev det efter ansøgning bevilget ham og ægte descendenter at nyde, bruge og beholde deres jordegods med adelige privilegier ligesom Københavns borgere. 1674 søgte han afsked fra lektoratet, da hans høje alderdom med hosfølgende besværligheder ikke tillod ham at opvarte det med flid og iver, og tilbragte sine sidste 3 leveår på Ryomgaard, træt af mange rejser og embeds besværligheder. Hans eneste søn, den ugifte dr. jur. Rasmus Bording, sad som ejer til 1703. Ti år efter købte dennes søster Magdalenes mand, etatsråd Peder Fogh, de andre arvinger ud.

Peder Fogh (1675 - 1753) var søn af den københavnske borgmester Jørgen Fogh og søstersøn af Griffenfeld. Han blev adlet 1707 og blev senere etatsråd, var tre gange gift, men havde ingen børn. I Marie Magdalene kirke satte han et epitafium over sine tre hustruer og lov-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

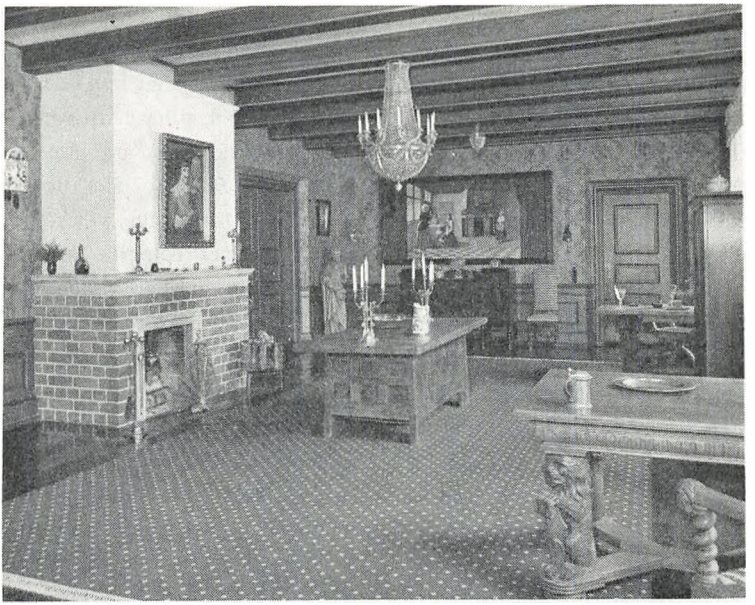

Riddersal (fot. Niels Elswing).

priste hver af dem i en lang blomstrende latinsk indskrift. 78 år gammel hensov denne gamle hædersmand i sin lænestol og fik således en meget stille og sagte død. Han efterlod gård og gods til sin søstersøn, *Jørgen Fogh de Wilster,* der sammen med sin moder admiralinde Wilster havde boet hos ham i hans sidste år, og som 1747 var blevet adlet på hans ansøgning og på grund af den af de Wilster aflagte krigstjeneste under navnet Fogh-Wilster. Han døde barnløs 1756. Hans enke, Anne Marie Galthen, giftede sig med oberstløjtnant *Palle Kragh Hoff* (1717 - 98), der sammen med sin broder, ritmester Hans Nicolai Hoff til Silkeborg 1761 - 66 ejede baroniet Høgholm. I hans tid lå der under hovedgården 54 tdr. htk. ager og eng og 9 tdr. af skoven, bøndergodset omfattede 420 tdr. htk. ager og eng og 15½ tdr. af skoven, der var 10½ tdr. mølleskyld og 60½ tdr. tiender.

Oberstløjtnant Hoff har givet borggården dens nuværende skikkelse: et solret liggende hovedhus med to korte fløje mod syd. På vestfløjens gavl er der indsat en tavle med hans og hans hustrus navn og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

våbener og årstallet 1768 til minde om, at bygningens vestparti skyldes ham; vest for indgangsdøren ser man tydeligt sammenføjningen, hvor hans murværk støder sammen med Jørgen Kruses; under det nye parti er der ikke hvælvede kældere. Østfløjen blev forkortet, således at den blev symmetrisk med vestfløjen. Midt på sydsiden af det nye hovedhus blev indgangsdøren anbragt over en høj stentrappe, og Jørgen Kruses smukke sandstensportal blev tant bien que mal muret ind omkring den nye dør. Den indvendige trappe, der fra stengangen fører op til andet stokværk, og forhøjelsen af første stokværk i husets østende skyldes også ham, og han lagde nye tage, der efter tidens smag blev afvalmede. På indskriftstavlen tilføjede han med god grund: Renov. 1770. Med bevarelse af en del af den gamle borggårds mure var der opstået en ny moderne indrettet landgård, hvis have også blev smukt sat i stand. Den lange lindeallé, der syd for stalden fører hen til plænen foran hovedbygningen, og som bærer tydelige spor af, at den oprindelig har været klippet, stammer fra denne tid, ved dens indgang står to stenborner, der er dekorerede med en sol og derunder P K H A M G 1763.

1778 opnåede oberstløjtnant Hoff et naturalisations patent for efterkommerne af hans farfader, der var kommet til Danmark med de kejserlige i 1659, og som var af bøhmisk adel.

På auktionen efter hans død blev Ryomgaard tilslået hans brodersøn, Henrik Muhle Hoff til Silkeborg, tidligere herredsfoged i Tyrsting-Vrads herred og vicelandsdommer i Nørrejylland (1763 - 1817). Han var en ganske mærkelig mand, idérig og rastløs virksom, trods et svagt helbred. På Silkeborg gjorde han store anstrengelser for at realisere sin yndlingsidé: at gøre Gudenå prambar og få en lille købstad eller ladeplads anlagt der, men han mødte vrangvilje overalt og måtte opgive sine planer. Han sværmede ret i landvæsenet og fik dog tid til at beskæftige sig med litteratur og musik, men hans arbejdsdag begyndte også både sommer og vinter kl. 6.

Her kan vi ikke komme nærmere ind på hans virksomhed med køb, salg, udskiftning og udstykning af herregårde i Nørrejylland og Holsten, men skal blot meddele nogle oplysninger om Ryomgaard fra en lille bog: »Min Vandel i Danmark«, som han udgav efter sit økonomiske sammenbrud i 1810 for at forsvare sig. Da han 1799 købte

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

gård og gods for 108.000 rdl., omfattede hovedgården ca. 1.800 tdr. ld., hvoraf omtrent 700 tdr. ager og eng, resten var skov og hede, der var ca. 300 tdr. htk. bøndergods og 8 tiender. Engene var forsømte og stod under vand om vinteren. Følgerne af engforbedringen viste sig snart. 1804 blev der om vinteren opfordret 160 stude foruden 20 køer og 100 får, og 200 unge stude lå om sommeren i folde i marken. Betydelige strækninger af moser og sure jorder blev bragt under plov, kløver blev indført, to marker merglede. Alle disse forbedringer blev ikke gjort ved hovbønder, men ved lejede folk. Det meste hoveri blev afløst mod en beskeden afgift. Godset blev udskiftet, og derpå blev en del af det bortsolgt. Med megen bekostning dannede han en vase ved Ryomgaards bro, så enhver kunne gå tørskoet over, hvor man før måtte køre i vand, ofte med livsfare, om vinteren. Der ligger endnu vestligst i haven ud mod vejen over engen et smukt lille bindingsværks hus, bomhuset, hvor der i sin tid blev opkrævet »bompenge«.

1804 fik Hoff kgl. bevilling til at udparcellere Ryomgaard, og dette blev foretaget på følgende måde: hovedgården beholdt 500 tdr. ld. (26 tdr. htk.), hvoraf de 400 var gårdens gode agre og enge, det øvrige ung skov. Den blev med ud- og indbo og en del besætning samt 4 tiender solgt for 47.000 rdl. til Hoffs svoger, *Peter Marcussen Wodschou,* som havde lært landvæsen hos ham på Silkeborg. Af nye gårde blev der indrettet: Marienhoff (opkaldt efter fru Anne Marie Hoff, født Wodschou), Margretelund, Carlsruhe (opkaldt efter Hoffs i 1804 døde søn Carl) og Kragelund. Det lykkedes på denne måde Hoff at få slagtet Ryomgaard. Da han havde solgt den sidste parcel, forsvandt han helt fra egnen og døde siden som en fattig mand i Viborg.

Godset Ryomgaards saga var ude. Hovedparcellen, der blev kaldt Gammel Ryomgaard i modsætning til Ny Ryomgaard (Carlsruhe), var en stor proprietærgård, hvis ejer havde svært ved at klare sig i de vanskelige tider. Den kom først ind i rolige forhold, da den 1854 blev købt af *Christian Helenus Mourier-Petersen* (1828 - 1903), en søn af generalkrigskommissær Christian Petersen til Engelsholm og yngre broder til de to bekendte landmænd, Ferdinand Mourier-Petersen til Rugaard, hedeselskabets mangeårige formand, og Adolf Mourier-Petersen til Holbækgaard. 1864 - 66 var han folketingsmand. Han sad roligt på sin ejendom, som han udvidede ved køb af Marienhoff og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

Ny Ryomgaard (1871). Alle tre gårde tilsammen omfattede 52 tdr. htk. med ca. 1.300 tdr. ld. I hans ejertid genopstod den længst forsvundne landsby Ryom som stationsby ved knudepunktet for banerne fra Århus, Randers og Grenå.

I 1902 solgte han de tre gårde til kammerherre Carl Vilhelm Behagen Castenschiold til Borreby, der overdrog dem til sin søn hofjægermester *Adolf Frederik Holten Castenschiold.* I Mourier-Petersens lange ejertid var hovedbygningen blevet noget forfalden, og haven var groet til. Nu blev der luftet ud i den tætte trævækst, en sump blev omdannet til dam og i husets indre blev der med megen smag foretaget forskellige forandringer, således blev et smukt bjælkeloft i gangen i andet stokværk fremdraget. Men da hofjægermesteren i 1910 havde erhvervet Overgaard, skilte han sig af med sine besiddelser på Djursland. I 1912 blev Gammel Ryomgaard alene købt af greve *Jørgen Carl Scheel,* og samme år solgtes Marienhoff (300 tdr. ld.) til landbrugskandidat E. Fabricius, og to år efter Ny Ryomgaard med ca. 640 tdr. ld. til et udstykningskonsortium. Grev Scheel, der var

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ældste søn af lensgreve Christen Scheel til Gammel Estrup og stamherre til denne gamle slægtsbesiddelse, der på ulykkelig vis gik tabt for familien ved lensafløsningen, beholdt Gammel Ryomgaard til 1941, da den for 175.000 kr. solgtes til vinhandler, konsul *Johannes Fogh-Nielsen,* Horsens. I 1942 lod denne en gennemgribende reparation foretage og indrettede en smuk beboelse.

Efter konsulens død 1945 solgte enken Gammel Ryomgaard i 1953 for 242.500 kr. til postmester *Ove Nielsen,* Hadsund. Den nuværende ejer har med stor energi gennemført omfattende istandsættelsesarbejder, ikke mindst på de prægtige gamle ladebygninger, der er forsynet med brandsikrede stråtage. Ejendommens areal er 164 tdr. ld., hvoraf skov og park 33 tdr., resten dels eng, dels frugtbar opdyrket kærjord.

Kommer man fra de tørre, golde og forblæste bakker mod nord, virker Ryomgaard som en oase; den gamle røde gård ligger lunt bag de hundredårige træers tætte løvhang, og af den fede fugtige jord vælder plantevæksten frem med en uanet frodighed.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1576 Mogens Juel	
1606 Børge Rosenkrantz	
1606 Axel Galt	
1613 Gudde Galde	
1618 Enevold Kruse	
1621 Jørgen Kruse	
	1635 - 37 Ladegården opført
	1643 Hovedbygningen opført med hjørnetårn
1668 Otto Pogwisch	
1672 Laurids Bording	
1713 P. Fogh	
1753 J. Fogh de Wilster	
P. Kragh Hoff	
	1768 - 70 Borggården ombygget og ladegård fornyet
	Nu kaldt Gammel Ryomgaard
1804 P. Marcussen Wodschou	
1811 - 54 Forskellige ejere	
1854 Chr. H. Mourier-Petersen	
1902 A. Fr. H. Castenschiold	
1912 J. C. Scheel	
1941 Johs. Fogh-Nielsen	
	Hovedbygningen istandsat
1953 O. Nielsen	1942 Hovedbygningen gennemgribende restaureret
	Avlsgården istandsat

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

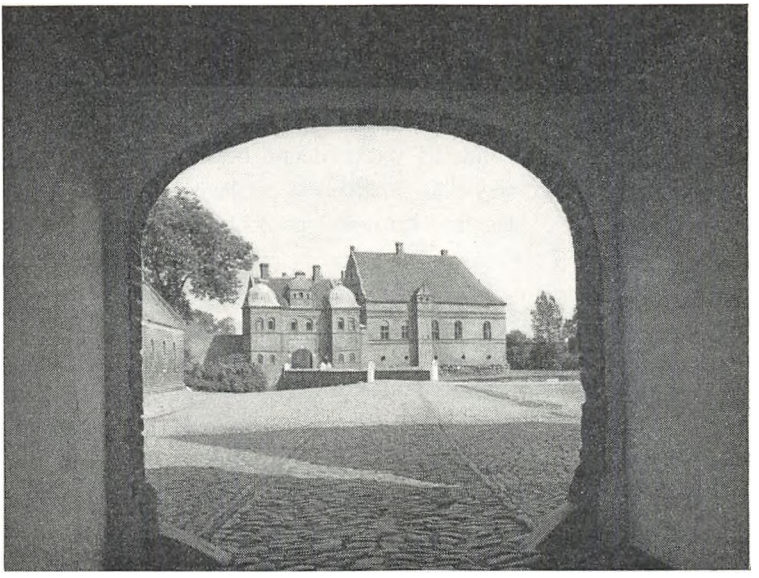

Skaføgaard set fra porten i ladegården (fot. Niels Elswing).

Skaføgaard

Hvilsager sogn, Sønderhald herred, Randers amt

Engang udgjorde den østlige del af Hvilsager sogn en ø, omsluttet af sumpede og uvejsomme stræk, hvoraf den brede Ryom Ådal og Pindstrup mose er rester. Her opstod en lille landsby, Skaby, hvis to gårde kom i den mægtige og godsrige rigshofmester *Erik Ottesen Rosenkrantz* til Bjørnholms eje, og den første efterretning om stedet finder vi i et skiftebrev, som han udstedte 1492, og hvori han bestemte, at hans søn Holger bl. a. skulle have de to gårde i Skaby samt skoven Trælle og Brodbæk.

Dette gods tilfaldt 1542 Erik Ottesens sønnesøn, *Jørgen Ottesen Rosenkrantz* (1523 - 96), den noksom bekendte grundlægger af Rosenholm og regeringsråd under Christian IV's mindreårighed. Da han ikke havde arvet nogen sædegård, oprettede han en sådan af Skaby;

355
SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

de to brug blev slået sammen til ét, som han kaldte Skabygaard, og hvortil han skriver sig fra 1551. Han har måttet bo i den ene gårds stuehus og har formodentlig bygget nogle udhuse, hvoraf det ene, en højremslade, var i brug til 1856.

Gods lå der meget lidt af under denne beskedne sædegård, og Jørgen Rosenkrantz blev ikke boende der ret længe, men gik i kongens tjeneste. 1555 blev han lensmand på Koldinghus, hvorfra han 1559 flyttede til Dronningborg i Randers; samme år giftede han sig med Dorthe Lange, og efter at han havde erhvervet Holm i Hornslet, som han gav navnet Rosenholm, begyndte han straks »at bygge og grave dér«. Først 1577 kastede han sig over Skabygaard med lige så stor energi, som han i årene efter 1559 havde anvendt på Rosenholm. I sine optegnelser skriver han: »1577 holdt jeg selv avl på Skabye igen efter lang rejse og umag«. Ved mageskifter med kronen samlede han gods omkring gården: Nødholm, 4 gårde i Davstrup by, 4 gårde i Hvilsager by, 4 gårde i Termestrup by, Kastrup Hovedgaard med mere. En mølle blev anlagt ved Ryom Å og Lille Mølle ved Brodstrup Bæk. Ved disse erhvervelser skaffede han sig arbejdskraft, og der blev meget at gøre for de hoveripligtige fæstere. Sten blev samlet af markerne, og skov blev ryddet; derved blev det dyrkede areal udvidet, og der blev skaffet bygningsmaterialer. Omkring hovmarken blev der bygget et stendige, hovmuren, der flere kilometer fulgte den gamle trælse landevej; det var så drøjt at køre i fodgang langs det, at de vejfarende sagde: »Skaføgaards hovdige og helvedes pine er lige lange«.

Ligesom på Rosenholm gravede Jørgen Rosenkrantz hér; han dannede et meget stort dobbelt voldsted med adgang fra nordvest til den af en rektangulær grav omgivne ladegård; sydøst for den ligger borgegården beskyttet af en uregelmæssig nærmest halvrund grav. Han begyndte med ladegården 1579 og opførte på voldstedets sydvestre del, til højre for broen og porthuset, i vinkel kornladen og kostalden. Disse to store bygninger er i det væsentlige bevaret den dag i dag; de er grundmurede og opførte af munkesten i krydsskifte. Laden er en højremslade med svært egetømmer, og i kostalden var der plads til 110 staldøksne. 1580 blev grunden lagt til det »store hus op i gården«; det blev 1581 »ferdiget til vinderne« og årstallet 1582

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

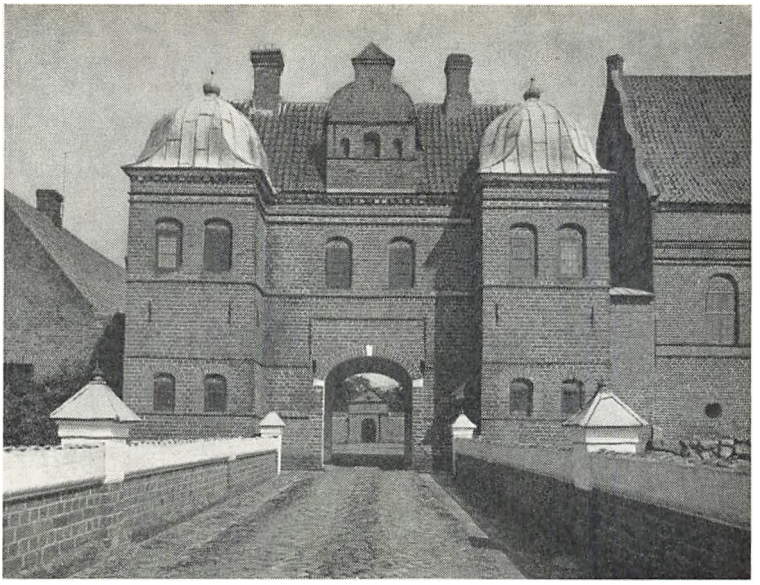

Broen og portbygningen set fra vest (fot. Niels Elswing).

blev sat på midtfløjens senere nedtagne kvist. Borgegården er trefløjet og ligger omtrent øst-vest. Den er opført af store røde mursten i krydsskifte over en høj fod, der ind mod gården er beklædt med kvadre; den består af ét stokværk over høje hvælvede kældre. Under de meget høje rundbuede vinduer løber en frise af mønstermurværk mellem to vandrette murbånd; også over vinduerne løber to murbånd af stærkt varierende formsten, og det samme motiv går igen på gavlene ud mod gården. Foran midtfløjen ud mod gården har der ligget et galleri, der blev båret af en underbygning med fem rundbuede arkader. I de to hjørner mellem midtfløj og sidefløje var der to firkantede trappetårne, af hvilke det vestre indeholdt hovedadgangen til sals-etagen. Igennem dette galleri førtes færdselen fra den ene sidefløj til den anden og derfra til værelserne mod syd.

I kældrene er den oprindelige inddeling af rummene bevaret; men indgangen til dem ligger ikke nu som tidligere midt på hovedfløjen. Det rum, hvortil den oprindelige kælderindgang førte, har bjælkeloft,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

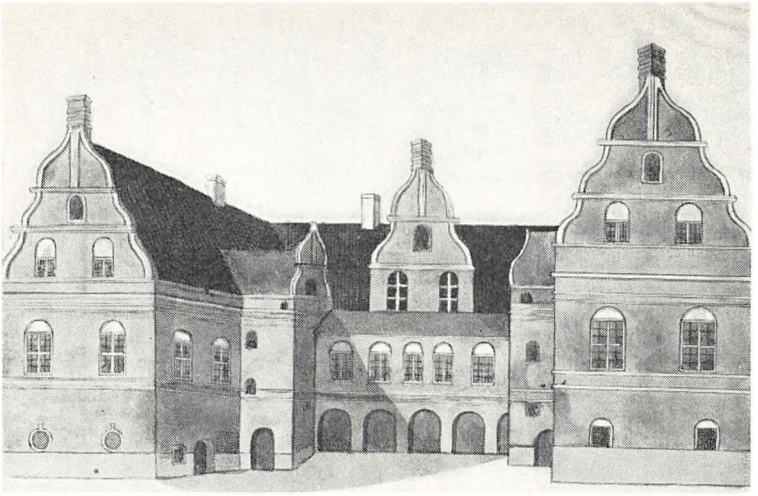

Hovedbygningen før ombygningen 1811. Tegning i Nationalmuseet.

og herfra kan man til begge sider gå ind i meget smukke hvælvede kældre; mod øst til borgestuen, der stod i forbindelse med køkkenet i østfløjen, hvor der var åben skorsten, bagerovn og tilstødende madkældre; mod vest kom man ind i saltkælderen, hvor der endnu findes nogle store saltkar, der er udhulede bøgestammer; den støder op til fangekælderen i vestfløjen; i dennes gavl ligger brevkammeret, som kun har adgang ad en løntrappe fra sals-etagen. Inddelingen af rummene ovenpå har oprindelig svaret til kælderens. Over borgestuen i midtfløjens østende lå grønstuen, riddersalen med indgang til Dorte Langes kapel, i midtfløjens vestende, over saltkælderen, fruerstuen, hvor Jørgen Rosenkrantz' store skab havde sin plads; i vestfløjen var der forstue, sengekammer, trappenedgang til brevkammeret og i gavlen rødstuen. Midt i hovedfløjen var der tre mindre værelser med adgang fra galleriet; det ene var ammestuen.

De senere beboere har naturligvis ændret husets indretning og ført nyt indbo med sig; men Jørgen Rosenkrantz' store skab er blevet stående, om ikke på sin oprindelige plads så dog i huset. Det er et pragtstykke af dansk billedskærerkunst fra højrenæssancens tid. Bil-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ledsnideren, vist Mikkel van Groningen, der 1598 boede i Hornslet, havde en flade på 13 m² at tumle sig på, og man kan ikke sætte fingeren på ét sted, der ikke er udsmykket; men den rige skabsforside er overskuelig og klart opbygget i tre rækker af indrammede døre og klapper. Forneden fremstilles på 4 dørfyldninger episoder af Samsons liv. I midten på de to klapper ses livfulde optrin fra Det nye Testamente og på dørene foroven de fire evangelister. Kannelerede søjler og pilastre med hermer og karyatider skiller billedfelterne, og indramningens vandrette led fyldes af kartoucher. På topstykket ses ægteparrets våbener hvert i sit felt.

Den firkantede gårdsplads blev indrammet af solide spærremure, og inden for broen fra ladegården blev der noget senere opført et toetages porthus, en »herregård en miniature«. Den hvælvede portgennemkørsel flankeres på adgangssiden af to firkantede tårne, i gårdsiden er der mod syd et rundt trappetårn. Murfladerne deles af vandrette bånd af formsten, og over porten er der taggavle til begge sider. Det er sandsynligt, at der i andet stokværk har været vagtstue og soverum for mandskabet i de to tårne; der er bevaret hemmeligheder, som endnu kan bruges. Foran spærremurene mod nord opførtes den såkaldte forpagterbygning i løbet af det 17. århundrede.

Da Jørgen 1596 var gået til sine fædre og var blevet gravlagt i det mausoleum, som han havde indrettet for dem i Hornslet kirke, flyttede den fromme fru Dorthe til det stille afsides Skaføgaard, hvor hun sad enke i 17 år. 1604 indrettede hun i et højt, lyst rum, der optog hele østfløjens sals-etage, »en skiøn liden huskirke«, hvor omegnens præster og huskapellanen på Rosenholm ofte holdt gudstjeneste for den gamle frue og hendes tyende. Der var et meget hjerteligt forhold mellem hende og sønnen Holger Rosenkrantz og svigerdatteren Sophie Brahe på Rosenholm. Da hun blev meget syg lige efter nytår 1613, rejste de begge til Skaføgaard og blev hos hende, til hun lukkede sine øjne. Den lærde Holger (1574 - 1642) forøgede godset betydeligt; da han havde samlet hele Bendstrup by, lod han den rebe om, så at den kom til at bestå af 8 lige store gårde og 2 bol, og han byggede en skole i byen. Hans ældste søn rigsråd Gunde Rosenkrantz arvede gård og gods; men da han var en meget dårlig økonom og havde påtaget sig store kautionsforpligtelser for

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

upålidelige personer som hans moster Anna Brahe til Elved, så han sig i 1647 »forårsaget til, hans gode navn og kredit at salvere og konservere, hans fædrenegård udi Jylland at afhænde«. Skødet udviser, at Skaføgaard med gods udgjorde ialt 327 tdr. htk.; der var skov til 1.746 svins olden.

Køberen var den dengang velhavende *Steen Bille* til Kærsgaard i Brenderup sogn. Han udvidede godset ved køb af hele Mørke by (12 gårde) og nogle gårde i Bale, men han blev, som så mange andre herremænd, forarmet under svenskekrigen; efter 1660 måtte han optage det ene lån efter det andet i godset og solgte i 1666 hovedgården samt en del af godset til sin velhavende svigersøn, grev *Henrik Ditlev Holck* (1630 - 81), der senere købte resten. Men så kom Den skånske Krig med ekstraskatter og vanskelige økonomiske forhold. Formuen blev afløst af gæld, og dertil kom, at greven, der deltog i krigen som oberstløjtnant, blev hårdt såret og førte en trist tilværelse som forpint invalid, indtil døden befriede ham. Enken, fru Mette Bille, kæmpede en hård kamp for at holde den forgældede gård oven vande. Der er bevaret adskillige skrivelser fra hende til rentekammeret for at værge gården mod skattekrav. Et enkelt eksempel kan nævnes: da det blev forlangt, at hun skulle stille artilleriheste, motiverede hun et afslag med følgende ord: »... som jeg, straffe mig Gud, ikke har uden tvende gamle øg, som trækker mig til Guds hus for min saligheds skyld ...« og opnåede at blive fritaget. 1710 måtte den forgældede grevinde sælge Skaføgaard, der var takseret til 49 tdr. htk. ager og eng, 7 tdr. skov, 8½ tdr. mølleskyld for hovedgården og 209 tdr. for godset, for 17.500 rdl. Da gælden var dækket, blev der 136 rdl. tilbage til udbetaling til den 73-årige dame. Den sidste repræsentant for den gamle danske adel måtte altså forlade den fædrene gård fuldstændig forarmet for at spise nådsensbrød, ingen ved hvor og hvorlænge.

Køberen, der tilhørte et befolkningslag på grænsen af bonde- og borgerstand, der på denne tid i stort tal rykkede ind som ejere på de gamle adelsgårde, hed *Thomas Nielsen (Nicolai) Behr* (1676 - 1749) og var vistnok af bondeæt. Som ung havde han været i udlandet og havde senere tjent penge ved handel. Han kæmpede sig trods de meget dårlige tider efterhånden frem til velstand. Han afdrev ca.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

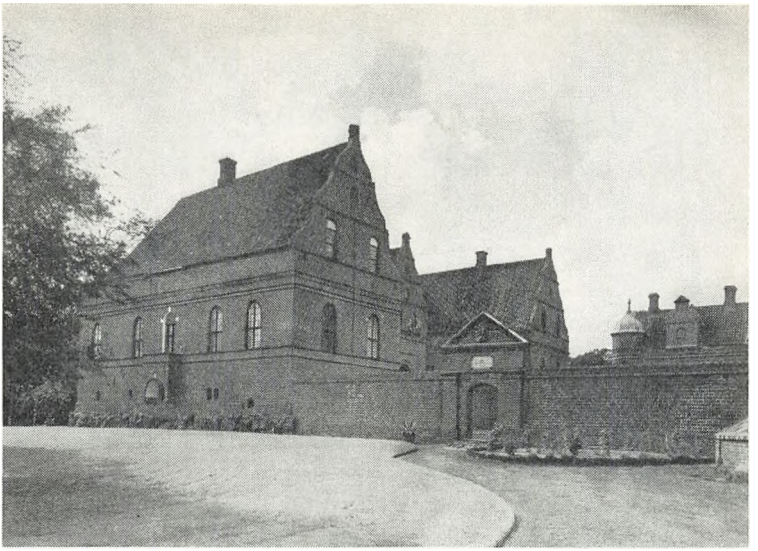

Hovedbygningen set fra øst (fot. Holt & Madsen).

260 tdr. ld. skov, af hvis træ han brændte kul, som han i den brændselsfattige krigstid kunne sælge i tøndemål i købstæderne. Det stod slet til på godset, hvor der var bønder, som i deres armod ikke så anden udvej end at rømme; mod dem optrådte han strengt; men overfor dem, der kom til ham og klagede deres nød, var han hjælpsom. De Davstrup gårdmænd vidnede på tinge, at han hjælper sit gods med æde- og sædekorn samt bæster, hvoraf han meget fra andre steder til dem køber.

Hans søn, Niels Behr (1718 - 87), der overtog Skaføgaard på gunstige vilkår, var student og erhvervede efterhånden en ret betydelig bogsamling, men han var også en dygtig landmand og forretningsmand, og da han to gange blev gift med velhavende piger, fik han driftskapital, der satte ham i stand til at forbedre landbruget på hovedgården og forøge godset. Han opdyrkede en del af de skovarealer, som faderen havde afdrevet, og fik derved 414 tdr. ld. under plov, endvidere forbedrede han engene og udvidede deres areal ved udtørring af Skafø Sø, så at han kunne avle 5 - 600 læs hø og derved

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

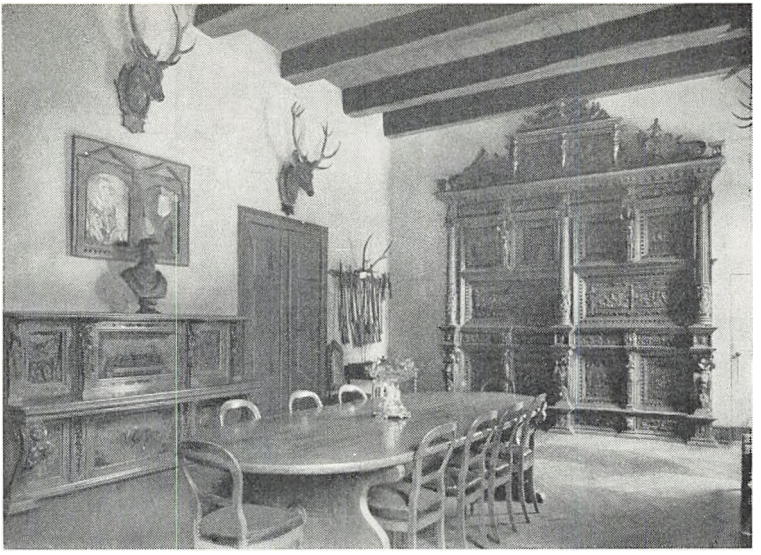

Spisestuen med Jørgen Rosenkrantz' store skab (fot. Holt & Madsen).

blev i stand til at holde en besætning på 300 køer og stude og 150 får samt holde stutteri. Godset udvidede han ved køb af gårde i Todbjerg og Meilby sogne og dette sogns kirketiende, og ved bl. a. at belønne fæsterne med sølvpræmier for de forbedringer, de foretog ved deres bygninger, holdt han godset i god stand. Han førte en hel anden levefod end den sparsommelige fader. Rokokomøblerne og dørfyldningerne i frøkenkammeret i portbygningen giver os et indtryk af, hvor smukt og smagfuldt han udstyrede sit hjem, hvor han samlede egnens adelige godsejere til fadderstads. Til genbesøg fik han brug for sin stadskarrosse med det flotte seksspand.

Ved den auktion, der blev holdt efter hans død, blev gård og gods, ialt 437 tdr. htk., for 53.000 rdl. tilslået hans søn, Poul Marcussen Behr (1753 - 86), der også købte det meste af indboet. Han var rigt gift (med Anna Mørch, datter af Jørgen Mørch til Nørlund) og tog straks fat på de reformer, som tiden krævede, udskiftning af fæstegodset og fiksering af hoveriet. 1797 solgte hans enke gården for 60.000 rdl. til sin søstersøn, *Jørgen Mørch Secher* (1772 - 1852), der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

var søn af justitsråd P. Secher på Skaarupgaard og giftede sig, så snart han havde underskrevet købekontrakten, med sin kusine Dorthea, datter af Matthias Secher på Sødringholm. De var begge velhavende, og da han havde tjent mange penge på det fordelagtige salg af Vosnæsgaard 1811, havde han et solidt rygstød, der hjalp ham igennem landbrugskrisen. Secher var en solid og dygtig landmand, der drev sin »vidtløftige og skarpe ejendom« ved hoveri; han forstod sig særlig godt på opdræt og handel med stude, hvoraf han holdt 130. Skoven, der længe havde været stedbarn, passede han godt. Secher, der var landvæsenskommissær og medstifter af Randers Amts Husholdningsselskab, var en anset mand på egnen, og ægteparret, der fik mange børn, førte et stort og gæstfrit hus. Deres guldbryllup var ikke blot en fest for slægt og venner, men en mindedag, da godsets hoveripligtige beboere bragte deres gamle husbond en varm hyldest og tak.

Da ingen af sønnerne ønskede at overtage gård og gods, solgte fru Secher i 1852 hovedgården med skove, mølle og to gårde i Termestrup til *Jacob Brønnum Scavenius Estrup* (1825 - 1913) til Kongsdal, den senere konseilspræsident, der var søn af historikeren, rektor Hector Estrup, for 72.000 rdl., men beholdt det øvrige gods, som hun efterhånden solgte til fæsterne.

Det blev straks klart, at den 27-årige mand, der havde overtaget Skaføgaard, var den nye tids herremand, der vidste, hvad han ville og med ukuelig energi gennemførte sine planer. Hoveriets tid var forbi; han skaffede straks lejet hjælp: karle, piger og daglejere og satte dem i gang. Ny jord blev lagt under plov, der blev merglet og drænet; maskiner blev anskaffet, og rodfrugter blev dyrket. 80 tdr. ld. af den ringeste agerjord blev tilplantet; men 260 tdr. ld. af de arealer, hvor Thomas Behr havde ryddet skov, blev opdyrket, og her byggede han gården Højholt 1855. 240 tdr. ld. eng, der var blevet tør og mosset, blev udgrøftet, drænet og merglet og kom derved til at give stærkt forøget udbytte; da der også blev indført mejeridrift ved siden af studehold, måtte der bygges store nye avlsbygninger; murstenene til de grundmurede huse blev brændt på gårdens nyopførte teglværk. Men skovdyrkning var dog hans hovedinteresse. På Skaføgaard tilplantede han efterhånden 300 tdr. ld., men det var ham ikke nok. I

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

årene 1855 - 62 sammenkøbte han for 36.200 rbdl. ca. 1.815 tdr. ld. i Marie Magdalene sogn nord for mose- og engdragene; det var rester af de store skovstrækninger Fjeld skov (fællesskoven), der i middelalderens slutning havde tilhørt Otte Nielsen Rosenkrantz og senere var blevet adsplittet og nu tilhørte Holbækgaard, Stenalt og Gammel Estrup. Skovene var vanrøgtede, da Estrup købte dem; der stod ikke træer på mere end ca. 400 tdr. ld. af arealet; det lykkedes ham ikke blot at få 700 tdr. ld. tilplantet med nåletræer, men han oplevede den glæde i sin alderdom at se høj skov på de forhen nøgne bakker. Næst skovbruget interesserede han sig for hesteavl, og han oprettede et stutteri på 30 - 40 heste. Smukke køre- og rideheste var den eneste luksus, han tillod sig.

Estrup ægtede 1857 lensbaron Adam Holsten-Carisius' næstældste datter Regitze og satte derpå Jørgen Rosenkrantz' hus i skik. Allerede i 1856 var de forsvundne hemmeligheder på husets sydside blevet rekonstruerede, og der var bygget kviste. Da Secher i 1811 havde fjernet galleribygningen foran hovedfløjens gårdside, havde han opført en uheldig trappe, der førte op til sals-etagen. Den blev nu fjernet, og der blev bygget et firkantet trappetårn foran hovedindgangen. Lejligheden blev indrettet og udstyret herskabeligt. Haven blev omlagt i engelsk stil og udvidet betydeligt uden for gravene; der kom igen vand i søen. Den ydre port fik tilbygget et stokværk. Da han som konseilspræsident i 19 år (1875 - 94) måtte opholde sig i København, søgte han så tit, det var ham muligt, hjem til Skaføgaard, hvor han holdt alle trådene i sin hånd. Da han havde trukket sig ud af aktiv politik, tog han fast ophold dér, afbrudt af hyppige besøg på Kongsdal, og styrede alle tre ejendomme, indtil han 1907 82 år gammel overdrog Kongsdal til den ældste søn Hector, Fjeld til Adam og Skaføgaard til Jacob. 1913 døde han på Kongsdal.

Jacob Estrup (1870 - 1941) var cand. theol. og havde arbejdet i Rigsarkivet. Han var udpræget akademiker, kundskabsrig og levende interesseret i musik og kunst, men han var først og fremmest historiker og erhvervede sig et udstrakt førstehånds kendskab til danske herregårdes fortid og arkitektur. Skaføgaard var det faste midtpunkt i hans studier; ikke blot syslede han med gårdens historie, men han studerede dens arkitektur i de mindste enkeltheder, og det var hans

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

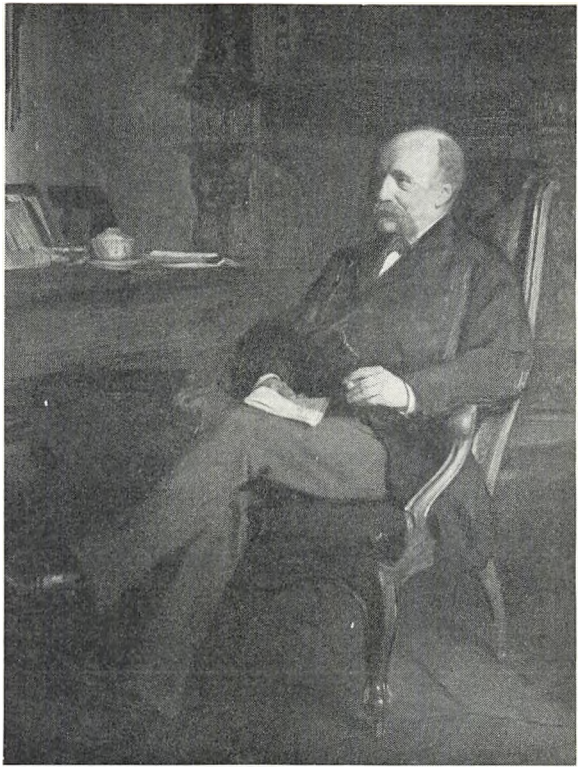

Excellencen J. B. S. Estrup. Maleri af Aug. Jerndorff 1895 på Skaføgaard.

største glæde at kunne fremdrage værdifulde enkeltheder, der var blevet skjult i tidens løb; hvor han fandt spor af forsvundne bygningsled, rekonstruerede han dem pietetsfuldt og forsigtigt; han holdt huset mønsterværdigt vedlige, men interesserede sig ikke for moderne installationer. Da det var umuligt at rekonstruere det galleri, som Secher havde fjernet 1811, byggede han 1918 på begge sider af indgangstårnet buegange, der dog mindede om Jørgen Rosenkrantz' galleribygning. På spærremuren mod øst har han anbragt en buste af den anden stormand, der ejede Skafø, excellencen Estrup.

I sin ejertid (1907 - 39) drev han selv gården, med undtagelse af perioden 1919 - 28, da den var bortforpagtet. Hovedgården udgjorde ifølge skødet 1907 1.552 tdr. ld. fordelt således: ager 715, eng 341,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

skov 381, sø med omgivelser 61, have, overdrev, veje og lign. 54. Jacob Estrup tilkøbte Lille Mølle og en parcel af Kastrup Hovedgaard, tilsammen 75 tdr. ld.

I 1939 solgte Jacob Estrup Skaføgaard med tilliggende (1.780 tdr. ld.) til sin brodersøn, senere kammerherre og hofjægermester *Niels Rudolph Estrup* (født 1899), der var cand. jur. og ekspeditionssekretær i landbrugsministeriet. N. R. Estrup havde allerede i 1934 efter sin anden onkel kammerherre Adam Estrup overtaget Fjeld, hvor han i 1937 tog ophold i den af onklen opførte trævilla.

Fjeld omfatter 1.934 tdr. ld., næsten udelukkende skov. Skaføgaard har med sine 1.813 tdr. ld., deraf de 937 skov, også et væsentlig større skovareal end ved århundredets begyndelse, navnlig takket være den nuværende ejer, der har tilplantet de dårlige jorder.

I henhold til Jacob Estrups testamentariske dispositioner bortsolgtes det meste af inventaret og hovedbygningen har stået ubeboet siden den gamle herres død, og den af konseilspræsidenten omlagte have, syd for hovedbygningen er nu nedlagt.

EJLER HAUGSTED

EJERE

1492 Erik Rosenkrantz
1542 Jørgen Rosenkrantz

1647 Steen Bille
1666 Henrik Ditlev Holck
1710 Th. N. Behr
1797 J. Mørch Secher

1852 J. B. S. Estrup

1907 J. Estrup

1939 N. R. Estrup

BYGNINGER

1579 Ladegård opført på voldsted
1580 Hovedfløjen opført
ca. 1600 Portbygning opført

1811 Hovedfløjen ombygget

1856 Firkantet trappetårn opført
Borggården restaureret
ved L. A. Winstrup

1918 Buegangene opført

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Slottet set fra nordøst (fot. Niels Elswing).

Rosenholm

Hornslet sogn, Øster Lisbjerg herred, Randers amt

På Rosenholm har Rosenkrantz'er bygget og boet i over fire hundrede år. Gården har givet Rosenholm Å dens nuværende navn, men det er åen, som er moder til gården. Engang i middelalderen må en herremand have slået sig ned på dens bred mellem skoven, der bredte sig mod vest, og kæret; han har gjort indhug i skoven for at kunne dyrke korn, og på en fast holm i den bløde sig har han bygget sin gård, der som så mange andre fik navn efter stedet og blev kaldt Holm.

Den første ejer, vi kender fra dokumenter, hed hr. *Anders Peetz*, der nævnes 1416. Han var til stede ved et stormandsmøde i Helsingborg, hvor dronning Margrethe stiftede fred mellem hr. Jens Nielsen Løvenbalk til Aunsbjerg og slægtningene af Jens Jensen Brock til Clausholm, som han havde dræbt, og satte sit navn under orfejdebrevet af 24. februar 1405 ved siden af andre ridderes underskrifter. Hr.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Jørgen Rosenkrantz († 1596). Maleri af Tobias Gemperlin (1589) på Rosenholm.

Anders har altså været en af rigets stormænd, men det gik tilbage for hans sønner, Anders og Laurids, der måtte sælge en del af det gods, der lå under Holm: gårde i Skørring, Todbjerg og Hornslet sogne, som blev købt af rigens hofmester på Christiern I's tid, hr. Otte Nielsen (Rosenkrantz), der var tipoldefader til Jørgen Ottesen Rosenkrantz. På kong Hans' tid tilhørte det, der var tilbage af Holm, Laurids Peetz' svigersøn *Peder Krabbe,* som måtte låne penge hos lensmanden på Kalø, Niels Clementsen, der ikke var god at komme i kløerne på. Han nævnes sidste gang som ejer af Holm 1511 og overtog før 1521 den for en herremand beskedne stilling som byfoged i Århus. I 1516 til-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Rosenholm, set fra syavest (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

hørte Holm *biskoppen af Århus,* Niels Clausen Skade, og kom 20 år senere ved reformationen under *kronen;* der boede så i den følgende snes år en bonde som fæster i den fordums adelsgård, indtil kong Frederik II ved mageskifte afhændede den beskedne gård til den mand, der grundlagde Rosenholm.

Jørgen Ottesen Rosenkrantz (1523 - 96) tilhørte en slægt, der er udgået fra Hevringholm, og om hvilken Thiset har skrevet: »Rosenkrantzerne ere om ikke den ældste, berømteste og talrigeste slægt i den danske adel, så dog den, der forholdsvis har frembragt det største antal af berømte og fortjente mænd«. Blandt hans forfædre var der så fremtrædende mænd som de to rigshofmestre, hr. Otte Nielsen (død 1477) og hans søn hr. Erik Ottesen (død 1503), der ejede uhyre meget gods, navnlig i slægtens hjemegn mellem Århus, Randers og Grenå. Hans sønnesøn, Otte Holgersen til Boller, var den første, der kaldte sig Rosenkrantz efter den krans af roser, der på slægtsvåbnet med den skaktavlede skråbjælke slynger sig om vesselhornenes fod. Under et familiebesøg i Lybæk døde han og hans hustru af pest 1525 og efterlod sig seks børn, hvoraf den toårige Jørgen var den næstyngste. I sine kortfattede optegnelser fortæller han, at hans faster, fru Sophie Rosenkrantz gift med Axel Brahe, har været ham aldeles udi moders sted, og at han aldrig kan glemme den store velgerning, hun har vist ham, som er, at hun med stor flid og omhyggelighed har holdt ham til skole og lærdom og dertil befordret ham udi mange, mange måder. Han studerede fire år i Wittenberg, hvor han hørte mange drabelige lærde mænd besynderlig Dr. Morten Luther og Philippum; senere gjorde han tjeneste hos kurfyrst Moritz af Sachsen og kom i 1551 hjem som en klippefast troende lutheraner, der havde godt indblik i tyske forhold. Ved det endelige skifte med brødrene fik han ingen hovedgård, men kun strøgods, hvoraf en del lå i Sønderhald og Øster Lisbjerg herreder. Nu da hans vandreår var tilende, tog han med sej energi fat på de opgaver, der lå foran ham. I kongens tjeneste nåede han så højt, som en undersåt kunne nå: han var ved sin død den ledende mand i det regeringsråd, der styrede land og rige under Christian IV's umyndighed, men han havde samtidig kræfter og tid til at bygge et velfunderet hjem for sine efterkommere og sætte sine forfædre et i Danmark enestående minde.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Umiddelbart efter skiftet oprettede han den lille hovedgård Skafø-gaard, men drog allerede 1552 til kong Christian III og blev efter tre års hoftjeneste lensmand på Koldinghus, hvor han fæstede en af dron-ningens jomfruer, Dorthe Lange, til sin brud. Kort efter brylluppet erhvervede han ved mageskiftet med kronen den 7. april 1559 gården Holmgaard med Holm mølle og to bøndergårde, Skovlkær og Svin-holt. Til dette ringe gods føjede han alle de gårde, han havde arvet i Hornslet og nabosognene Skødstrup, Todbjerg og Skørring, og ved en række køb og mageskifter afrundede han godset således, at han blev eneste lodsejer i Hornslet og Rodskov byer og fik bortbyttet fjerntliggende strøgods for gårde i nærheden af hovedgården. 1560 fik han jus patronatus til Hornslet kirke, og 1574 købte han birkeret på alt sit gods. Hånd i hånd med opbygningen af hovedgård og gods gik opførelsen af borggård, staldgård og ladegård. Han fortæller selv, at han straks efter mageskiftet begyndte at bygge og grave dèr sam-mesteds; han må altså have opført sine nye bygninger på det gamle Holms plads, men har slettet ethvert spor af det ved de mægtige jord-arbejder, han lod udføre for at danne et tredobbelt voldsted. Øst for gården blev vand fra åen stemmet op til en sø, der stod i forbindelse med gravene omkring det tredelte anlæg, som blev ordnet således, at staldgården blev lagt vest for borggården og ladegården syd for denne. Mens de oprindelige udbygninger er forsvundne og gravene omkring dem er tilkastede, spejler den firfløjede borggård sig den dag i dag i søen og sine grave.

Rosenholm blev ikke bygget i ét træk; Jørgen Rosenkrantz be-gyndte med at opføre et stateligt enkelthus på voldstedets østside ud mod søen; derpå rejste portfløjen sig mod vest, og senere blev disse to parallelle hovedhuse forbundne ved to lavere bygninger i nord og syd. Enkelthuset er bygget i to stokværk over kælder og flankeres af to runde hjørnetårne; ejendommelige og enestående i Danmark er gavlene, der ved dobbelte murbånd deles i to stokværk og foroven afsluttes af en lav fronton; dette ægte renæssancemotiv gentages på portfløjen og bidrager stærkt til at give Rosenholm sit særpræg; det viser også, at enkelthuset er et for sin tid meget moderne bygværk; at det ikke er en borg, men et beboelseshus ses deraf, at det savner vægtergang med skoldehuller og skydeskår og trappetårn med vindel-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Den lille havepavillon Pirkentavl, der muligvis har sit navn efter et brædtspil (fot. Niels Elswing).

trappe og er forsynet med store regelmæssigt anbragte vinduer. Huset har lidt ved senere ændringer, ikke så meget på østfacaden, hvor dog en halvrund udbygning midt på er fjernet, som på adgangssiden mod vest, hvor tilmurede store buer lader formode, at der har været et galleri med åbne arkader i første stokværk, og andre spor viser, at der har været en rig udsmykning af facaden med kridtsten og sandsten; kvistgavlen er senere tilbygget. Vi må tænke os, at hovedadgangen var ad en trappe midt på til gallerigangen, hvis smukke nethvælvinger er bevarede. Fra gangens ender var der adgang til to store gavlværelser i nord og syd med tilstødende tårnstuer, det var måske hr. Jørgens stue og fruerstuen; bag ved gangen lå nogle mindre stuer med udsigt mod øst. Ovenpå har der måske været en stor dansesal. Enkelthusets bygmester må også have bygget det yndige lille lysthus, der

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kaldes Pirkentavl, i haven mod vest; thi her ser vi kridtstens pilastre og buer med samme profiler som de svage rester i det store hus; det er bygget i to stokværk og har pyramidetag; det nederste stokværk er udvendig beklædt med kridtsten og hvælvet, det øverste viser sine røde mursten og er prydet med rundbuede arkadeblindinger i kridtsten omkring de helt italiensk virkende vinduer. Jørgen Rosenkrantz' kapel og tårnet ved Hornslet kirke må stamme fra samme bygmester, da vi her genfinder arkademotivet i forenklet form.

Senere byggedes vestligt på voldstedet portfløjen, et enetages hus over kælder, hvortil der på midten er et mod vest fremspringende porttårn med gennemkørsel og for enderne to ligeledes fremspringende pavilloner, den nordre i tre etager med små vinduer og den søndre i to etager med store vinduer; til den har der mod øst været bygget et lille tårn. Pavillonerne er et fransk motiv, og til udsmykning er anvendt ikke kridtsten, men granit taget fra romanske kvaderkirker og brugt i soklen, portalen og til indramning af kældervinduerne. Denne bygning må tilskrives en anden arkitekt end mesteren for enkelthuset. Over portalen sidder en tavle med Rosenkrantz og Lange våbenet og indskriften perfectum 1567; da den er forhugget for at kunne få plads mellem to murbånd, er det sandsynligt, at den er blevet flyttet fra enkelthuset, og at dette er opført i tresserne og portfløjen i halvfjerdserne. De to store huse lå langt fra hinanden, og det var en nærliggende tanke at bringe dem i forbindelse ved opførelsen af den nordre toetages forbindelsesfløj, i hvis gårdside man mellem de to stokværk ser det samme mønstermurværk, som kendes fra Skaføgaard. Det er da muligt, at den bygmester, som Jørgen Rosenkrantz benyttede dèr ca. 1580, har opført denne bygning. Borggården har stået temmelig længe ufuldendt med disse tre fløje, den fjerde, den søndre forbindelsesbygning, skyldes den lærde Holger, Jørgens søn. I forbindelse med opførelsen af denne fløj, der ligner den nordre, blev det lille tårn ved søndre pavillon delvis nedbrudt, og det hvælvede brevkammer indrettet i det bevarede nedre parti. I østfløjens kælder blev der indrettet et hvælvet kapel, og adgangen til dette hus blev flyttet til et trappetårn, hvoraf kun fundamentet er tilbage, i hjørnet mellem det og den nye sydfløj. Ved samme lejlighed blev antagelig arkadebuerne tilmurede, kridtstensudsmykningen fjer-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

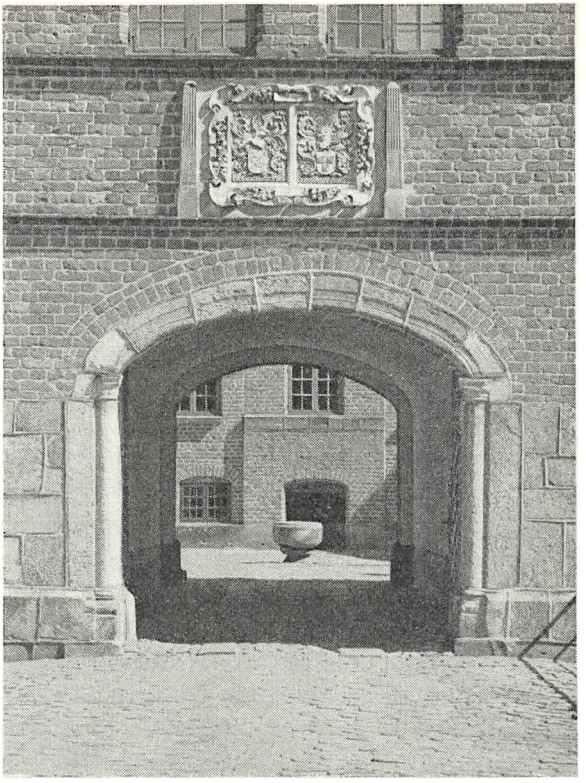

Porten til borggården (fot. Niels Elswing).

net og kvistgavlen tilføjet. Rosenholm fik således allerede for tre hundrede og halvtreds år siden i alt væsentligt den skikkelse, det har bevaret siden da.

Ikke blot på de to borggårde, men også i Rosenholms sognekirke i Hornslet står vi overfor resultaterne af den gamle regeringsråds utrættelige virketrang. Han udvidede den beskedne markstenskirke fra det 13. århundrede med et nyt kor, gravkapel og tårn og skænkede den nyt og kostbart inventar. Han hentede sine forfædres, ældst tipoldefaderen Otte Nielsen, jordiske levninger og ligsten fra deres hvilesteder til Hornslet kirke og lod udføre nye mindetavler over dem med skulpturer og fyldige indskrifter. Sit eget eftermæle har han ikke glemt at tænke på. I kapellet findes foruden ligstenen en malet indskrifts-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

tavle og et trefløjet epitafium med portrætter af familien, vistnok malede af Tobias Gemperlin, der også har udført de to udmærkede portrætter af ægteparret på Rosenholm. Jørgen Rosenkrantz var forberedt på døden, da dens komme gav sig til kende ved juletid 1595; han slæbte sig til Kolding til møde med den unge konge og traf forberedelser til dennes overtagelse af magten. Til biskop Jens Giødesen i Århus sagde han: »Jeg er forskreven til herredag i København til næste trinitatis, men jeg håber at holde herredag på den tid i himmerig«. I april døde han, og i maj blev han begravet. Jens Giødesen sluttede sin prædiken med disse ord: »Endog han som et andet menneske havde sine fejl og bræk, skikkede han sig dog af den formue, Gud gav ham, mod læg og lærd, Herrer og tjenere det bedste han kunne«.

Var Jørgen Rosenkrantz en fast og stærk karakter og en sindig og klog forhandlingens mand, der kunne gennemføre det usædvanlige, fordi han kendte de forhold og de personer, som han arbejdede med, til bunds, og ikke mindst fordi han aftvang respekt ved sin redelighed og grundighed, så var hans søn *Holger* (1574 - 1642) en glimrende begavelse og en dybt følende kristen, men han savnede faderens karakterstyrke og faste udholdenhed. Da han var europæisk orienteret og anderledes end de andre, fik han det svært i det lille bondeland, som Danmark altid har været, og det lykkedes ham ikke straks at udfolde sig som en af de førende i datidens teologi, hvad han var skabt til, og at udrette noget betydeligt som rigsråd og herremand, hvad han var født til. Da han kort før faderens død kom hjem fra sit studieophold i Rostock og Wittenberg, var han ombølget af berømmelse; hans ualmindelige dialektiske begavelse havde skaffet ham sejre i diskussioner, og han var i lærd brevveksling med den lutherske rettroenheds vogtere; men han måtte overtage den store bedrift og giftede sig 1598 med Sophie Brahe. Kort efter oplevede han en religiøs krise, der udløste en dyb personlig fromhed og den erkendelse, at læren kun kan bygges på Guds egne ord i skriften; hjemmet på Rosenholm, hvor en stor børneflok voksede op, blev præget af husherrens ydmyge fromhed; slægt og venner betroede ham børn til opdragelse, og unge studenter blev optaget i hjemmet, nogle af dem som lærere for de mange børn, og blev indviet i den lærde Holgers selvstændige

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

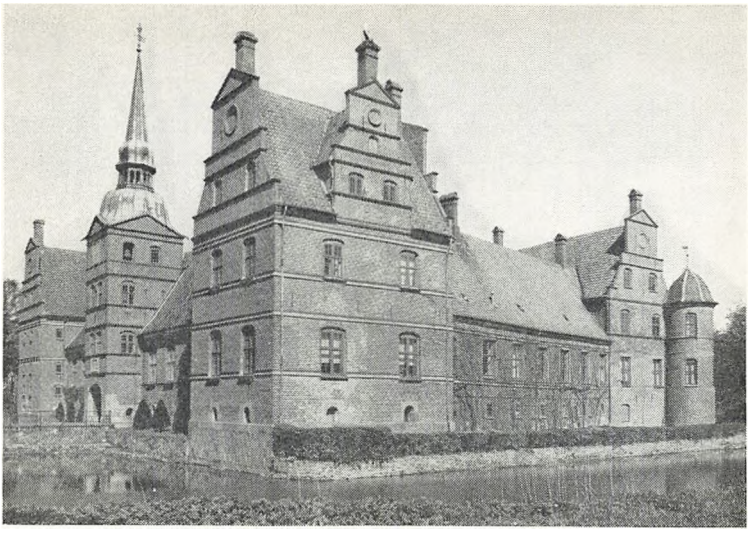

Slottet set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

studier. I en lille bog fra 1631: »Hør danske Mænd« har Holger selv skildret det fromme husliv. Sophie Brahe styrede som en Martha det store hus og førte regnskabet, mens Holger fordybede sig i udformningen af sine teologiske ideer. Til sine studier samlede han et meget stort og kostbart bibliotek, som blev røvet i Kejserkrigen, men med stor bekostning blev købt tilbage. Det er forsvundet, solgt 1688, men der bevares på Rosenholm rester af et særligt bibliotek for præster, som han oprettede 1623 og anbragte i våbenhuset i Hornslet kirke. Synlige minder om dette hjem, hvis ånd prægede alle, der blev optaget i det, er det hvælvede kapel i østfløjens kælder, som han indrettede 1604 og hvis udstyr: prædikestol, stolestader, døbefont samt en prægtig forgyldt alterkalk fra 1604 med ægteparrets våbener, er bevaret.

Skønt lærde venner rådede ham til at samle sig om sin teologiske produktion, tog han 1616 imod en plads i rigsrådet og blev 1618 lensmand på Odensegaard, hvor han boede til 1627, da han til Christian IV's store forbitrelse midt under krigen forlangte at træde ud af rådet og, da det blev nægtet ham, flygtede til Skåne. Efter fredsslutningen vendte han hjem til Rosenholm og tog for alvor fat på sit store teolo-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

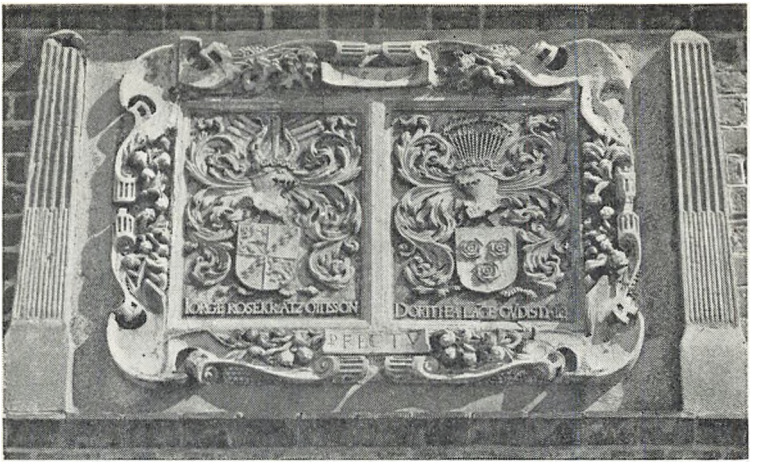

Jørgen Rosenkrantz' og Dorthe Langes våbentavle over porten (fot. Niels Elswing).

giske værk; men da københavnerteologerne formodede, at det var kættersk, forhindrede de, at det blev trykt. Hans ideer, der var langt forud for deres tid, fik da ingen betydning, men hans ry for lærdom holdt sig. Holger Rosenkrantz' senere år blev ikke lette; til striden med konge og teologerne kom de økonomiske vanskeligheder, han pådrog sig ved at opgive sin vellønnede lensmandsstilling og dog vedblive at føre samme store og storsindede husholdning; man har efter Sophie Brahes regnskaber opgjort, at der alene til de fire sønners uddannelsesrejser medgik ca. 28.000 rdl. i løbet af 1630'erne; dertil kom en betydelig gældsstiftelse, ikke mindst som følge af Holger Rosenkrantz' kautionering for svogeren Eiler Quitzow, hvilket alt sammen medførte et årligt driftsunderskud, der måtte dækkes ved formues forbrug og vedvarende gældsstiftelse.

Holger efterlod sig tre sønner, af hvilke den yngste, Erik Rosenkrantz (1612 - 81), overtog Rosenholm, medens den ældste, Gunde, fik Skaføgaard og Vindinge, og Jørgen fik Kjeldgaard. Begge disse endte i armodige kår, medens Erik evnede at bjærge sine besiddelser igennem de vanskelige år. Skønt han var præget af hjemmet og udgav nogle opbyggelige skrifter, var det ikke teologien, hans hu stod til; han blev det praktiske livs mand, godsejer og embedsmand; efter at

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

være blevet udmærket undervist på Rosenholm, i Odense skole og på det nyoprettede akademi i Sorø, der stod under hans faders tilsyn, tilbragte han med en kort afbrydelse årene 1629 til 1637 i udlandet og studerede i Oxford, Leyden og Paris. 1640 - 41 var han med Hannibal Sehested i Spanien, hvor han så sig godt om. Han begyndte 1652 sin embedsvirksomhed som lensmand på Halsted Kloster ved Nakskov, som han 1657 ombyttede med Aarhusgaard; efter regeringsforandringen sad han to år på Kalø og var derpå stiftamtmand i Århus med en afbrydelse (1666 - 75) til sin død; fra 1673 tog han del i centralstyrelsen som assessor i statskollegiet og højesteret. Han var tre gange gift; hans første hustru Margrete Skeel døde 21 år gammel 1647. 1649 ægtede han Mette Rosenkrantz, datter af Palle Rosenkrantz til Krenkerup; hun døde i 1665 som 35-årig efter at have sat ni børn i verden. Næste år var han atter gift med en ung, smuk og rig enke, Margrethe Krabbe, der blev moder til fire børn. Til epitafiet i Hornslet har Abraham Wuchters malet et udmærket billede, hvor man ser husherren bred og mægtig, i mørk dragt og med allongeparyk; han står til venstre og opvejer alene de tre små blege, lysklædte kvinder, der troskyldigt holder hverandre i hænderne; den yderste, der er nedringet og har krøllet sit hår efter dagens mode, har et kvikt og sødt ansigt; det er Margrethe Krabbe, som kunstneren har kendt.

Med alle tre hustruer fik han store besiddelser, og han måtte styre mange gårde og meget gods i den for landbruget meget vanskelige tid; vi kan her kun tale om Rosenholm, hvor han fortsatte bedstefaderens gerning ved at udvide og afrunde godset. Navnlig under svenskekrigen, men også senere, forstrakte han kronen med penge eller leverede krudt fra sin egen krudtmølle og stude fra sine øksnehuse mod pant i krongods. Da lånene ikke kunne betales tilbage, fik han gang på gang skøde på pantegods, som han så kunne ombytte med gods i nærheden af Rosenholm. Som et eksempel på hans godserhvervelser kan nævnes, at han 1662 for gods på Falster erhvervede 186 tdr. htk. i Kalø len, bl. a. 14 gårde i Mørke og Uglbølle. En del af det gods, han købte, blev lagt under Vosnæsgaard, som han ejede og gjorde til en lige så velafrundet hovedgård som Rosenholm med samlet bøndergods, birkeret og tiender. Det er ham, der har givet Rosenholm gods den skikkelse, som det beholdt, indtil fæstegodset

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

blev bortsolgt. Omkring hovedgården (67 tdr. htk.) lå godset, der omfattede byerne Hornslet, Tendrup, Rodskov, Eskerod og Krajbjerg i Hornslet sogn, Mørke, Bale og Balskov i Mørke sogn, Karleby i Krogsbæk sogn og Skørring samt tre møller og tiender fra Hornslet og Mørke, ialt ca. 500 tdr. htk. Foran indgangen til borggården står som minder fra Eriks tid to kronede stenløver, der bærer hans eget og hans tre hustruers våbener (Skeel, Rosenkrantz og Krabbe); han forøgede biblioteket, og i hans tid kom mange portrætmalerier til huse, navnlig af hans tredje hustrus familiekreds.

Efter aftale overtog enken fru Margrethe Krabbe (1640 - 1716) Rosenholm på livstid og fik skøde på Vosnæsgaard; hun kæmpede tappert mod de onde tider, og det lykkedes hende at holde sammen på de to ejendomme. Et indblik i de vanskeligheder, hun måtte kæmpe mod, giver følgende: rentekammeret havde i en årrække ikke betalt Erik løn for hans amtmandsgerning og skyldte ham over 10.000 rdl. ved hans død; hun krævede naturligvis gælden betalt, men måtte 1687 lade sig spise af med nogle kirketiender, ved hvis salg hun reddede en brøkdel af beløbet. Hun havde megen sorg, de fleste af Eriks mange børn gik bort. Ved hendes død arvede hendes egen søn Iver Rosenkrantz Vosnæsgaard, som han 1719 solgte til Joachim Gersdorff, mens steddatteren Elisabeth Rosenkrantz (1657 - 1721) til Møllerup fik skøde på Rosenholm, der 1727 af hendes datter Hilleborg Trolle blev solgt til onkelen gehejmeråd *Iver Rosenkrantz* (1674 - 1745), der nu som moden mand tog styret på sin fædrene gård. Han var som ganske ung trådt ind i diplomatiet og havde 1716 opnået en vigtig stilling i centraladministrationen men blev i 1723 af Frederik IV forvist som stiftamtmand til Viborg, fordi han hørte til Vemmetoftekredsen og stod brødrene Plessen og Løvenørn nær; efter tronskiftet 1730 gjorde Christian VI ham til sin ledende minister ved at sætte ham i spidsen for både det danske og det tyske kancelli; efter 1735 blev han trængt tilbage af J. L. Holstein og J. S. Schulin, men blev siddende i konseillet, til han 1740 blev afskediget med en stor pension og bosatte sig på Rosenholm. Denne meget virksomme og rige grandseigneur har sat dybe spor på Rosenholm. Han fæstnede det af faderen ordnede gods, som han udvidede ved køb af nogle tiender og et par gårde, ved oprettelsen af stamhuset Rosenholm (den 6. juli 1744)

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

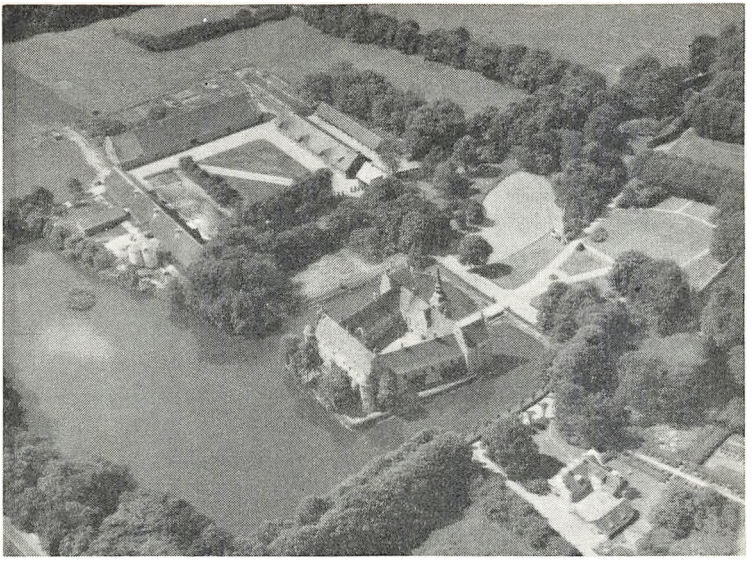

Slot og avlsgård (fot. Nationalmuseet).

på 67, 78 og 521 tdr. htk., og han omdannede borggårdens indre i régencetidens smag. Beboelsen blev helt lagt om; han indrettede portfløjen syd for porten, sydfløjen og sydenden af østfløjen til opholdsværelser. I de fornemste rum blev væggene over panelerne dækket af gobeliner eller lædertapeter, over dørene anbragtes dørstykker eller portrætter indrammede af stuk, og de blev udstyrede med prægtige møbler, jernovne og repræsentative malerier; der blev også indrettet plads til gæster og til mange domestiquer, således at det blev muligt for excellencen og hans smukke anden hustru Charlotte Amalie Skeel at føre en herskabelig tilværelse her fjernt fra hoffet. Den gang yndede man at komponere et haveanlæg med alleer og parterrer sammen med herskabets bolig; skønt dette var umuligt på grund af Rosenholms beliggenhed, skulle Iver Rosenkrantz dog have sin franske have og måtte med ret store vanskeligheder anlægge den vest for staldgården med skoven som baggrund; vi kan i dag gå i alleer, der blev plantet for snart to hundrede og halvtreds år siden. Det fortælles, at den gamle herre på sin fødselsdag klædte sig i elefantordenens

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

galladragt, således som vi ser ham i riddersalen på Wahls maleri fra 1743, og lod sig hylde af bønderne; men man er tilbøjelig til at glemme, at han, som han selv har fortalt i et latinsk digt til Gram, om hverdagen går rundt og taler om øxenhorn og flomme og lytter til, hvad fæstebønderne fortæller ham.

Hans eneste søn, Frederik Christian Rosenkrantz (1724 - 1802), begyndte ligesom faderen som diplomat, men gik senere ind i centraladministrationen, hvor han blev overkrigssekretær for søetaten 1763, men 1766 blev her fortrængt af Frederik Danneskiold-Samsøe. I 1784 blev han gehejmestatsminister og leder af admiralitetet, men trak sig tilbage 1788, da han var modstander af stavnsbåndets ophævelse, ved hvilken lejlighed han skal have slået i bordet for kronprinsen og sagt, at Rosenkrantz'erne havde været i Danmark længe før Oldenborgerne kom ind i landet. Sikkert er det, at han havde en skarp tunge og ikke var elsket. A. P. Bernstorff kalder ham den kloge, men onde Rosenkrantz. Han brød sig ikke meget om Rosenholm, som han besøgte sidste gang 1749. Huset blev lukket og forfaldt, men han styrede godset med dygtighed og gennemførte mange reformer; således blev alle godsets byer udskiftet allerede 1782 - 92, og der blev truffet aftaler om hoveriydelser, som bønderne var tilfreds med. På hovedgården

Rosenholm 1767. Stik i Pontoppidans Danske Atlas.

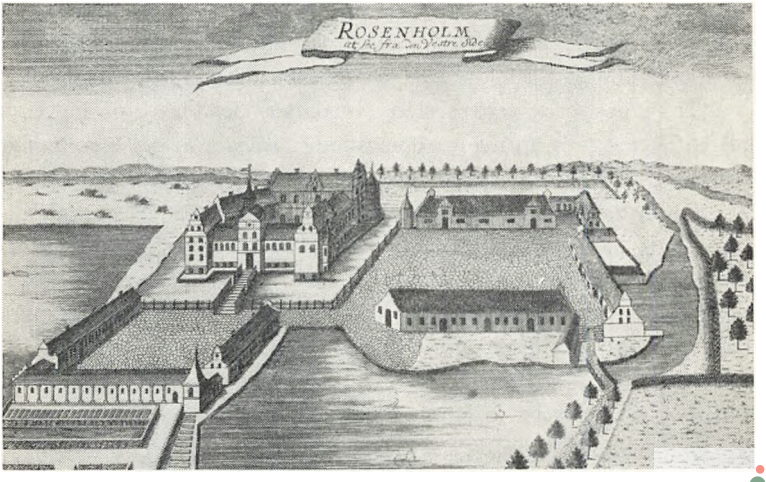

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

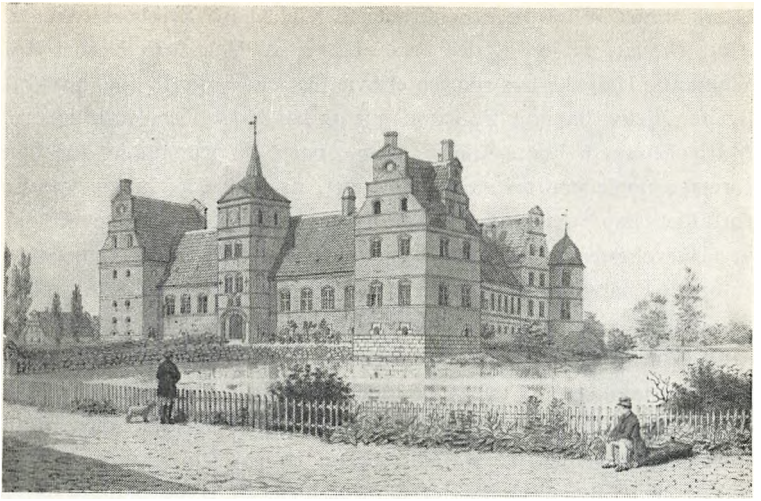

Rosenholm 1858. Tegning af J. Kornerup i Nationalmuseet.

blev kobbelbruget med ti vange indført, og der blev foretaget store afvandingsarbejder, hvorved der blev vundet nyt sædeland. Man kan forstå, at han, som høj embedsmand i København, foretrak Ryegaard ved Roskilde for det fjerne Rosenholm. Da hans eneste søn Iver Rosenkrantz-Levetzow var død barnløs 1787, skulle stamhuset efter hans død gå over til en fjern slægtning, baron Iver Rosenkrantz til Willestrup, som han ingen sympati havde for. Arvesagen om Møllerup kunne ikke andet end forbitre baronen på Willestrup, som også beklagede sig over, at Frederik Christian Rosenkrantz lod Rosenholm forfalde; vel afviste denne klagen, men den var sikkert berettiget; da den nye besidder kom kørende til Rosenholm for at overtage stamhuset, blev karrossen standset på dæmningen, der var skredet sammen og ufarbar for vogne. — Det er et tydeligt tegn på uvilje mod successor, at Frederik Christian i sit testamente bestemte, at alle møbler og malerier på Rosenholm skulle sælges på auktion eller tilfalde hans universalarving statsminister Niels Rosenkrantz; men denne syntes dog, at dette ville være for galt, og tillod, at den kostbare og historisk værdifulde samling blev på Rosenholm.

Den nye besidder, baron Iver Rosenkrantz (1740 - 1815), var en

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

efterkommer af Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgaard, Erik Rosenkrantz' ældre broder, og søn af den første baron på Willestrup, Verner Rosenkrantz. Han skildres som en elskværdig mand, der levede et lykkeligt familieliv; han var tre gange gift og havde med sin første hustru, Marie Elisabeth Lente-Adeler, mange børn. På Rosenholm lod han foretage nogle nødtørftige reparationer, der dog ikke kunne standse forfaldet; han var optaget af sine fæstebønders vel og forsøgte 1811 at få arvefæste indført; men hans sønner satte sig imod både denne reform og hans forsøg på 1813 at få hoveriet afløst med naturalydelser; han gik så på aftægt og forbeholdt sig en lejlighed på Rosenholm samt penge og naturalier. I de meget vanskelige tider i efterkrigsårene skiftede stamhuset tre gange besidder. De to ældste sønner døde kort efter hinanden, baron Christian 1817 og baron Werner Theodor til Christianslund 1823. Den tredje, baron Holger Rosenkrantz (1772 - 1839), var en dygtig landmand, der i en årrække havde været bestyrer af gehejmeråd Hans Heinrich Friccius v. Schildens godser, Clausholm samt Haseldorf ved Elben, og var gift med hans adoptivdatter Sophie Benedicte von Bülow, med hvem han fik 14 børn. Schildens havde foræret ham Tustrup i Hørning sogn, hvor han byggede sig et stuehus og fandt sig godt til rette; det var da modstræbende, han overtog Rosenholm, som han allerede 1825 overdrog til sin ældste søn, *Hans Henrik Rosenkrantz* (1806 - 79), dog med det forbehold, at han selv skulle styre det med bistand af prokurator Nielsen i Århus, indtil sønnen blev 25 år; den unge mand, der havde gået i skole i Altona og talte dansk med holstensk tonefald, lod sig uddanne som landmand, før han 1831 tog styret på det forsømte og forgældede gods og fæstede bo med sin unge frue, Anna Dorothea rigsgrevinde Fædder fra Baggesvogn.

Det viste sig straks, at nu var den rette mand kommet til Rosenholm, han indrettede sig på en meget beskeden levefod; der var kun to køreheste i stalden, og ekvipagen var en fjællevogn med stive aksler, men bedriften blev sat i skik, og da forholdene bedredes for landbruget, blev det muligt efterhånden at afbetale den store gæld, som blandt meget andet omfattede skatterestancer fra 1817! Året 1844 bragte en afveksling i den spartanske levemåde, idet stamhusets hundredårsdag blev fejret med en stor fest; der var diner i salen, og alle godsets bøn-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

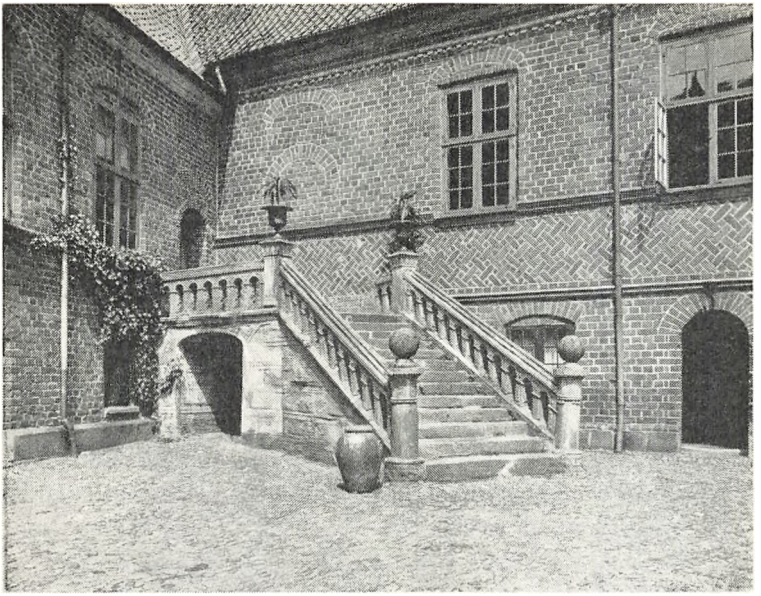

Trappe i borggården (fot. Niels Elswing).

der blev bænkede om gildesborde i den store lindeallé. Baronen fulgte med tiden. Hovedgårdens jord blev drænet og merglet. Besætningen blev fornyet 1845; avlsgården blev helt ombygget. Hoveriet blev afløst 1846, men den mest gennemgribende forandring var dog afhændelsen af næsten alt godset; i årene 1852 - 73 blev alle de 75 fæstegårde og over 30 huse bortsolgt. Af 434 tdr. htk. var der 1875 20 tilbage. Denne dygtige administrator og landmand blev efterhånden en velhavende mand, der blev i stand til at genrejse den dybt forfaldne renæssancegård. Straks da han flyttede ind, tog han fat på at sætte det indre i stand og begyndte med det væsentlige, Vinterstuen og Brevkammeret. I halvtredserne blev ydermurene grundig restaurerede, og alle fire fløje blev sikrede på tag og fag. Riddersalen fik nyt gulv, og hele huset blev gjort beboeligt. Rosenholm blev nu igen som i Iver Rosenkrantz' tid et gæstfrit hjem og samlingssted for baronens talrige slægtninge. Tre af hans brødre blev i en årrække knyttet til stedet, Julius og Jørgen Rosenkrantz, den senere overklitfoged, fik hovedgården i

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

forpagtning, og Balskov blev overdraget til Iver. Hans interesse for slægtens minder gav sig udslag i, at han lod portrætmalerierne restaurere og støttede udgivelsen af Barner og Heises store værk »Familien Rosenkrantz' Historie«.

Stamherren Holger Rosenkrantz (1836 - 71) blev efter sit bryllup med komtesse Sophie Magdalene Raben fra Aalholm sendt som legationssekretær til Paris, hvor han døde under belejringen, efter at hans anden hustru var sluppet bort med sin spæde søn, *Hans Carl Oluf Rosenkrantz* (1870 - 1936), der som niårig ved den gamle kammerherres død arvede stamhuset, som var under administration indtil 1896, da han selv overtog det.

Den unge baron, der var cand. jur. og havde arbejdet i udenrigsministeriet, flyttede til Rosenholm, hvor han tog arven op efter sin dygtige bedstefader og igennem 40 år førte hans gerning videre. Ikke blot var han en omhyggelig og sparsommelig administrator af godset, men han var den ideelle konservator af Jørgen Rosenkrantz' røde gård, som han omfattede med den største interesse og hægede om med enestående forståelse og omhu. Skønt der blev lagt stærkt beslag på hans dygtighed og evner som leder af vigtige offentlige hverv og i en årrække af en krævende embedsvirksomhed, var Rosenholm aldrig ude af hans tanker. Efter i mange år at have været medlem og kort tid formand for Nationalbankens repræsentantskab blev han i 1923 landbrugskyndig direktør for banken og måtte flytte til København. I 1927 blev han forstander for Herlufsholms skole og gods.

På Rosenholm lod baron Hans Rosenkrantz den gamle staldgård nedrive; derved opnåede han at bringe forbindelse mellem borggården og Iver Rosenkrantz' have og at frigøre Pirkentavl, der, efter længe at have været bygget sammen med staldgården, nu igen gør sig gældende som havens allersomdejligste pryd. Porttårnets uanselige kuppelhat blev afløst af et højt spir, som arkitekt Axel Berg har tegnet efter afbildningen i Danske Atlas. Den gamle kammerherre havde ganske vist ladet borggården restaurere på tag og fag, men der var levnet meget arbejde til hans efterfølger. Mange enkeltheder fra det 16. århundrede blev fremdraget, meget, der skæmmede, blev fjernet, og alt blev holdt vedlige på en sådan måde, at enhver gæst måtte blive slået af den sirlighed og orden, der gør sig gældende overalt

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Rosenholm. hjørnestue med flamsk eller engelsk gobelin i serien »årstiderne« fra ca. 1700 (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

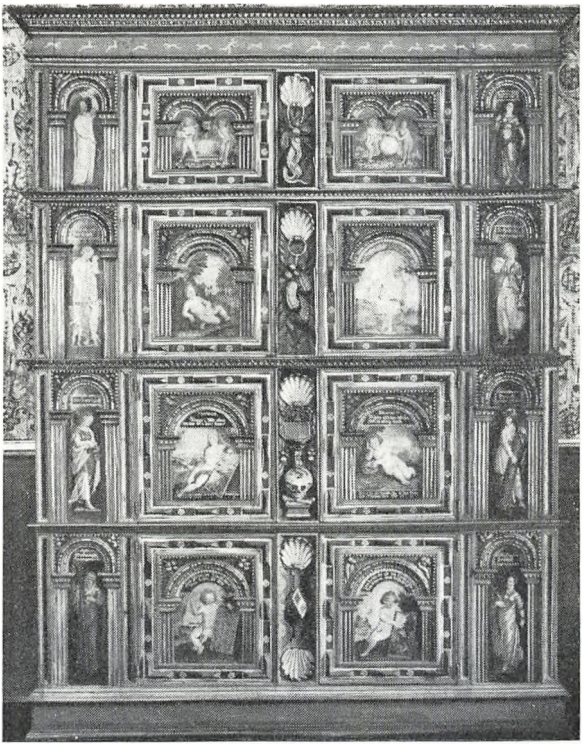

»Lærde Holgers skab« i Vinterstuen (fot. Niels Elswing).

både ude og inde. Ved omflytninger og erhvervelser af slægtsminder og gamle møbler blev de historiske interiører meget forbedrede, men de bevarede præget af et traditionsrigt hjem, blev ikke til museum. Vinterstuen i søndre pavillon er nu som før det naturlige samlingssted, og i det store solrige rum taler slægt efter slægt til en. I et hjørne står Dorthe Langes høje og smalle skænk med staffering og våben på sin oprindelige plads, midt på en væg breder lærde Holgers skab sig, rundt om på væggene lyser ypperlige portrætmalerier, hvoraf de mest betagende er v. Manders af Leonora Christina og Wuchters' af Axel Rosenkrantz, det sidste skud af den norske gren af slægten, som dreng. En ypperlig baggrund for billederne danner et gyldenlædertapet, som Erik Rosenkrantz ifølge slægtstraditionen har ladet udføre af skind af vildsvin skudt på Rosenholm, og som

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

Iver anbragte i sin spisesal, den nuværende riddersal. Det lille hvælvede brevkammers høje paneler med intarsiaudsmykning blev af Jørgen Rosenkrantz anskaffet som herskabsstole i Hornslet kirke, men da de blev kasseret ved et provstesyn, reddede Hans Rosenkrantz' moder, grevinde Magda Moltke, dem fra ødelæggelse; der opbevares slægtsrelikvier som bl. a. et rundt epitafiemaleri, som Henrik Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm (død 1537) lod ophænge i Tirstrup kirke, et skønt lille alter af nederlandsk arbejde med alabastrelieffer (to scener af Jonas' historie) fra 1568, og kisteplader fra det 18. århundrede. Riddersalen er præget af régence og rokoko, men på den ene endevæg er, vistnok af Iver, anbragt en kamin fra det 16. århundrede, over hvilken Gemperlins redelige portrætter af grundlæggeren og hans hustru er anbragt. Lige over for dem triner Iver frem, iklædt elefantordenens dragt, på J. S. Wahls store maleri. Midt på langvæggen dominerer Pilos portræt af Frederik V i kroningsdragt og på ka-

Vinterstuen med Dorthe Lange og Jørgen Ottesen Rosenkrantz' skab og van Manders portræt af Leonora Christina (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Riddersalen med kamin og portrætter af Frederik V (fot. Clauson-Kaas).

minvæggen ses samme konge i rigsadmiraluniform, malt, da han var kronprins, af Andreas Møller. I hjørnestuen i østfløjen dækkes væggene af franske gobeliner, der forestiller markedsscener, og der er bevaret skønne møbler fra Ivers tid. I Kaffestuen i portfløjen ses flamske gobeliner med jagtscener og over døren et portræt af den mondæne Sophie Amalie Skeel.

1921 blev stamhuset afløst; det omfattede ca. 97½ tdr. htk., hvoraf 73 fri jord og 24 indtaget til skov, samt en fideikommiskapital på ca. 750.000 kr.; der blev udbetalt til staten 391.000 kr. og oprettet en successorfond på 626.000 kr.; et areal på ca. 190 tdr. ld. blev afgivet til udstykning fra Rosenholm og Balskov. Der blev tilbage et samlet areal på 1.790 tdr. ld., hvoraf 520 ager, 300 eng og kær, 800 skov (65 + 24 tdr. htk.) samt Balskov (200 tdr. ld.).

Men på grund af vanskelige arveforhold gik Rosenkrantz'ernes næsten 400-årige godsbesiddelse i fuldstændig opløsning efter lensbaron Hans Rosenkrantz' død 1936. Kun selve slottet med ca. 100 tdr. ld. park, skov og eng blev bevaret for slægten, idet sønnen,

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lensbaron *Holger Rosenkrantz* overtog dette, i væsentlig grad støttet af sin moder, lensbaronesse Christiane Rosenkrantz, født komtesse Wedell. Også det såkaldte gamle hospital ved Hornslet kirke og familiekrypten under kirkens kor blev fastholdt ved slottet. Ved Carlsbergfondets indgriben lykkedes det også at bevare det enestående værdifulde inventar.

Slottet er nu offentligt tilgængeligt, og en interessant samling af gammelt husgeråd, fundet ved en tømning af gravene og slotssøen 1962, er udstillet. Derimod lykkedes det ikke at bevare jordtilliggendet, der fuldstændig adsplittedes. 1938 blev det 548 tdr. ld. store skovdistrikt solgt til inspektør N. Nielsen; det tilhører nu godsejer Anders W. Dinesen, Skjørringe. Hestehave (Skrald skov) blev med Balskov (ialt 350 tdr. ld.) solgt som en selvstændig ejendom. Avlsgården overtoges af et konsortium, der i 1941 solgte til A/S D. F. T., Århus, der 1943 videresolgte til Peter og Harald Helles, af hvilke sidstnævnte i 1952 blev eneejer af den 515 tdr. ld. store gård. Endelig blev tørvemoserne og engene, ca. 300 tdr. ld., købt af direktør Johs. la Cour, Pindstrup Mosebrug. Skaarupgaard (100 tdr. ld.) Ved Femmøller ligger under slottet.

Lensbaron Holger Rosenkrantz blev 1937 gift med Karin Ljunglöf fra Torne, Sverige.

EJLER HAUGSTED

EJERE	BYGNINGER
1416 Anders Peetz	
ca. 1500 Peder Krabbe	
1516 Århus bispestol	
1536 Kronen	
1559 Jørgen Rosenkrantz	1559 Dobbeltvoldsted anlagt
	ca. 1567 Østfløjen opført
	ca. 1570 Portfløjen opført
	ca. 1580 Nordlige forbindelsesfløj opført
1595 Holger Rosenkrantz	Søndre forbindelsesfløj opført
1727 Iver Rosenkrantz	Borggården indvendigt ombygget og forskønnet
1825 H. H. Rosenkrantz	Avlsgården ombygget
	ca. 1850 Borggården restaureret
1871 H. C. O. Rosenkrantz	Staldgården nedrevet og borggården restaureret
1936 H. Rosenkrantz	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

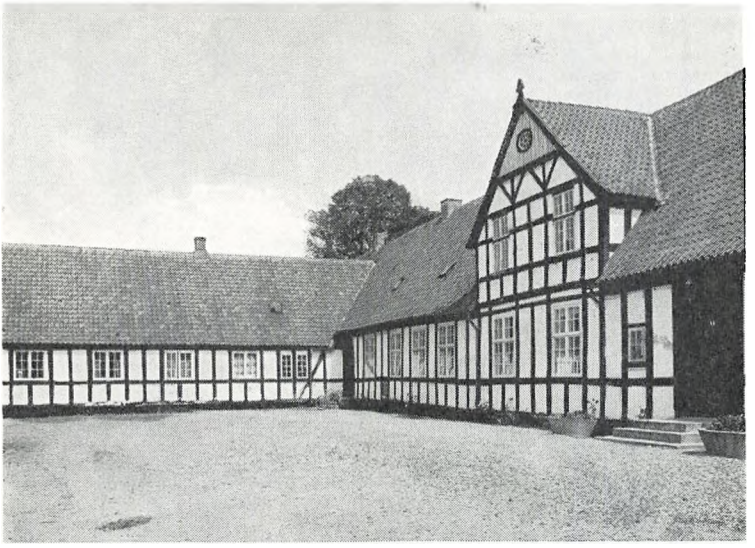

Hovedbygningen set fra sydvest (fot. Niels Elswing).

Skaarupgaard

Todbjerg sogn, Øster Lisbjerg herred, Randers amt

I en smuk og frugtbar egn halvanden mil nordøst for Århus ligger hovedgården Skaarupgaard; der er noget velpudset og velhavende over hele denne egn, med alle de mange både større og mindre avlsgårde, hvis fælles kendetegn er, at de er såre vel drevne. Man forstår godt, at der engang, i midten af 19. århundrede, pludselig dukkede planer op om at lave en landbrugsskole her, således at skolens elever kunne få lejlighed til at gøre sig bekendt med forskellige gode, solide avlsbrug; mulighederne herfor var rigtignok til stede i fuldt mål.

Vejen fra Lystrup til Todbjerg fører forbi gården nord for denne; beliggenheden er smuk, og udsigten over Århus-bugten ikke ringere. Skaarupgaards bygninger er gamle, men velholdte; det hele ser så indbydende og hyggeligt ud; det er rigtig, hvad byboer forstår ved en gård. Bygningerne er opført 1770 af Peder Nicolai Secher i hvidpud-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

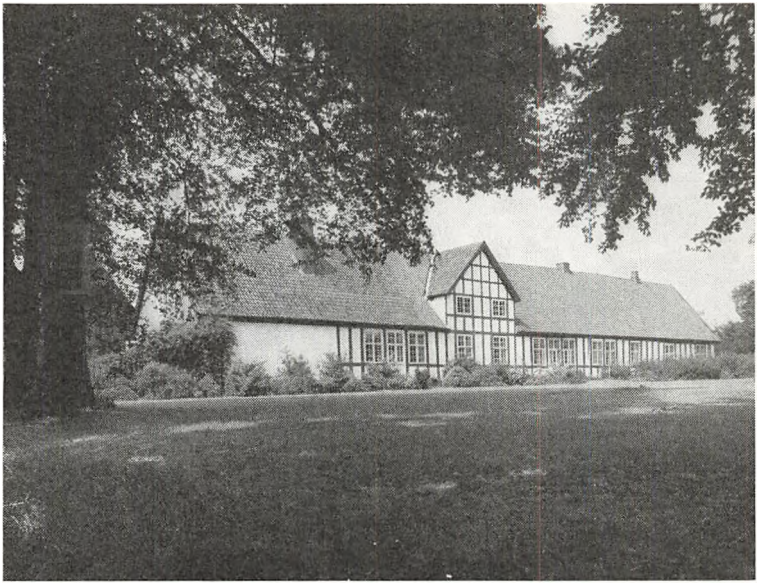

Hovedbygningen set fra sydøst (fot. Niels Elswing).

set egetræsbindingsværk med sortmalede stolper; det svære egetømmer vidner om, hvor rige vore skove tidligere var på egetræer; nu er de jo snart sjældne, disse dejlige, gamle, knudrede træer; allerede for flere århundreder siden er de ganske blevet fortrængt af de slanke, stive bøgetræer. Hovedbygningen er tegltækket; den vender ud til den store have eller park, der også strækker sig syd for gården for så, hvor den hører op, at blive afløst af skoven. Bygningen består af en lang énetages hovedlænge, til hvilken der mod vest slutter sig to kortere sidefløje. Den ene af sidefløjene er nu, ligesom hovedfløjens ene ende, ombygget i grundmur. Hovedfløjen tager sig pyntelig ud med den gennemgående frontispice; den indeholder en rummelig og herskabelig lejlighed, hvor det nyttige forenes med det æstetiske; hele den gamle patina er nemlig bevaret, og alligevel lader gården ikke noget tilbage at ønske i retning af moderne komfort. Til den sydlige gavl er der bygget en lille forlængelse, der indeholder elevværelser. I den nordlige sidefløj er der folkeværelser, mens den sydlige bl. a. indeholder værk-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

steder. Også avlsbygningerne er af smukt og velholdt bindingsværk, dog stærkt ombygget i nyere tid; de tre hovedlænger danner en gård, der åbner sig mod øst, mod hovedbygningen.

I nærheden af Skaarupgaard, på den anden side af skoven, ligger en rund bakke, der bærer det aparte navn Ommestruphøj. Bakken er 35 m i tværmål, og på sit højeste sted måler den 10 m. Det lønner sig nok at tage denne høj lidt nærmere i øjesyn; om dens fod synes der nemlig på sine steder at være spor af en grav, og 20 m mod nordøst mener man at kunne spore et forværk. Også andre spor fra svundne tider har der vist sig; således har man i skoven fundet en hel del gamle agre. Hvad siger nu alle de ting os? At vi efter alle solemærker at dømme opholder os på det ældste Skaarupgaards voldsted; med andre ord, at gården engang er flyttet fra Ommestruphøj til sin nuværende plads, en flytning, der vistnok er foretaget af Jesper Nielsen Hutfeld ca. 1678, hvilket årstal er indhugget i ladegårdens egestolper.

Hvor langt tilbage kender vi nu Skaarupgaard? Vi ved, at den eksisterede i slutningen af middelalderen, men som en almindelig bonde-

Hovedbygningen set fra nordvest (fot. Niels Elswing).

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Spisestue (fot. Niels Elswing).

gård, og at den i Christiern II's tid tilhørte *kronen;* Christiern II gav 1522 Severin Poulsen livsbrev på den. Senere må den imidlertid været vokset i størrelse, for i 17. århundrede var den på 26 tdr. htk. og lå under Kalø len. 1654 blev den mageskiftet til rigsråd *Gunde Rosenkrantz* til Vindinge og Skaføgaard, der dengang var lensmand på Kalø. Den menes da at have været en »øde« gård, og det har sikkert så været meningen, at Gunde Rosenkrantz, den store godssamler og spekulant, skulle genopdyrke den. Han tilhørte den berømte slægt fra Rosenholm, var den lærde Holgers søn og svoger til rigsråd Christen Thomesen (Sehested). Han fik også den opdragelse og karriere, som sømmede sig en mand af højadelen; sin løbebane som embedsmand begyndte han i Danske Kancelli; 1636 blev han landsdommer i Skåne og var fra nu af den skånske adels befuldmægtigede på stændermø-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Gunde Rosenkrantz († 1675). Stik af Alb. Haelwegh efter maleri af Abraham Wuchters (Kobberstik-samlingen).

derne. 1648 forlod han imidlertid Skåne for stedse, idet han udnævntes til lensmand på Kalø. 1653 fik han desuden sæde i rigsrådet. Foruden at deltage i det politiske liv optrådte han også i svenskekrigene, hvor han hvervede et infanteriregiment og i januar 1658 var så uheldig selv at blive taget til fange af Karl Gustav; også i forsvaret af København deltog han og mistede i stormnatten 1659 en af sine sønner. Dernæst optrådte han som forfatter, både af religiøst-opbyggelige og af patriotisk-politiske skrifter. Han var en alsidig begavelse, men uden tilstrækkelig stadighed og med for flotte vaner til at kunne klare sig i de vanskelige tider omkring 1660.

Fra sin fader havde han arvet Skaføgaard; men denne gård var ikke nok; medens han var i Skåne, ejede han en tid Boserup og Alnerup, samt Vindingegaard (nu Fuirendal); også gods på Fyn fik han, og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

desuden, som nævnt, Skaarupgaard. Hans midler til at erhverve gods har næppe altid været helt fine, og der siges om ham, at han ofte uden større midler ville »på borg tilforhandle sig alt det, som nogen havde at sælge«. Men det gik også kun for en tid; de nedadgående konjunkturer for landbruget gjorde deres, og hans egne evner som godsadministrator var ikke fyldestgørende, så resultatet blev, at han ikke kunne betale sine renter og endog blev nødt til at bortforpagte Vindinge, som han til sidst mistede til sine kreditorer, ligesom Skafø-gaard. Under svenskekrigene gik det nemlig galt, da hans godser led meget. 1660 ombyttede han Kalø len med Skanderborg, men heller ikke dette hjalp, da det derværende krongods var i en yderst slet tilstand. Hvordan det er gået med Skaarupgaard i denne tid, ved vi ikke meget om; det hedder sig, at Rosenkrantz opbyggede den 1659 og 1661 fik den gjort til en »fri gård«, d. v. s. til en herregård, hvorved den forsynedes med de sædvanlige privilegier; men noget nærmere om, hvordan den kom til at se ud, ved vi ikke. Men så hører vi, at han i 1662 måtte pantsætte den til Henrik Thott. Det var nemlig nu gået rent galt med hans økonomi, og i 1662 måtte han da endelig gøre opbud, eller med andre ord: han gik slet og ret fallit. Gunde Rosenkrantz var nu en fattig mand, som alle døre var lukket for, og han havde ej heller heldet med sig, da han flygtede til Sverige for at ansøge om Karl XI's beskyttelse. I Pontoppidans Danske Atlas hedder det om Skaarupgaard: »I den tid, han var ude af landet, blev gården ved nattetide af onde mennesker nedrevet og plyndret«.

Skaarupgaard blev solgt til biskop Hans Brochmands enke *Anne Laurence de la Ford* (død ca. 1675), der var datter af en engelsk baronet. Bispens søn Hans Brochmand solgte 1677 gården, der da var på 38 tdr. htk., men uden bøndergods, til rådmand Jens Lassen i Århus og Dines Pedersen Winds til Søholt; de skødede den straks samme år til Hans Arenfeldt til Kølskegaard; muligvis er disse handeler gået tilbage, for i 1678 skødede bispens anden søn, Enevold Brochmand til Hvolgaard, Skaarupgaard til kammerassessor *Jesper Nielsen Hutfeld;* man mener, at det er ham, som har bygget gården dér, hvor den nu står.

Hutfeld solgte i 1686 til sin svoger Thyge Jespersen til Matrup, der lagde gods under gården. Enken solgte den 1709 (26, 143 og 279

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Havestue (fot. Niels Elswing).

tdr. htk.) til etatsråd Ole Krabbe til Bjerre, efter hvis død 1728 enken Ide Sophie Gjedde fem år senere solgte den til kommerceråd Ole Olsen. Han døde 1759, steddatteren Edel Nielsdatter Secher 1768, hvorefter Skaarupgaard 1769 tilfaldt justitsråd *Peder Nicolai Secher,* der det følgende år opførte den endnu stående hovedbygning. Han overdrog 1803 gården med 26, 158 og 362 tdr. htk. til sin søn, justitsråd Niels Jørgen Secher, fra hvem den — stadig med komplet gods — 1823 blev overtaget af statskassen ved tvangsauktion. 1838 solgtes Skaarupgaard til agent N. Nyholm, der bortsolgte godset, og 1847 kom den til Christian Frederik J. Risom, tidligere ejer af Skærvad, og efter hans død det følgende år ægtede enken i 1852 distriktslæge F. E. Glæsel fra Århus. 1835 havde den kendte landøkonom Niels Bygum Christian Krarup oprettet den første egentlige landbrugsskole i Danmark på Frisendal; 1840 flyttedes den til Haraldslund ved Århus. Her fik Krarup til hjælp sin fætter Janus Balthasar Krarup, der i 1855 overtog landbrugsskolen, som han da flyttede over til Skaarupgaard. Den virkede her til maj 1867 og var i den tid besøgt

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

af 153 elever. Gården egnede sig glimrende til agerdyrkningsinstitut, både hvad størrelsen og jordens bonitet angik. Kurset var toårigt og bestod af en praktisk og en teoretisk del. Eleverne deltog i gårdens arbejde og blev også sendt rundt på nabogårdene for at gøre sig bekendt med forskellige avlsmetoder. Vinterhalvåret var helliget den teoretiske undervisning, og denne udgjorde instituttets tyngdepunkt. 1867 måtte skolen imidlertid igen flytte på grund af forpagtningens ophør, og Krarup flyttede da skolen til Daugaard ved Vejle.

Enkefru Glæsel solgte 1887 Skaarupgaard til kaptajn *A. C. P. Jessen* fra Aalborg; senere overtog dennes broder ingeniør *Hans E. E. Jessen* gården, og i hans ejertid blev den udvidet og hovedbygningen restaureret. Fra 1919 tilhørte gården *Math. Sørensen,* der 1946 solgte den til *J. C. Priergaard-Petersen* for 1.075.000 kr. Arealet er nu 500 tdr. ld., deraf 84 tdr. ld. skov.

ELIN BACH

EJERE

ca. 1520 Kronen
1654 Gunde Rosenkrantz
ca. 1664 Anne Laurence de la Ford
1678 J. Nielsen Hutfeld
1686 - 1769 Forskellige ejere
1769 P. N. Secher

1823 - 87 Forskellige ejere
1887 A. E. P. Jessen
H. E. E. Jessen
1919 M. Sørensen
1946 J. C. Priergaard-Petersen

BYGNINGER

Voldsted kaldt Ommestruphøj
Gården anlagt

ca. 1678 Gården flyttet

1770 Hovedbygningen og ladegården opført

Hovedbygningen restaureret

1959 Gården moderniseret

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

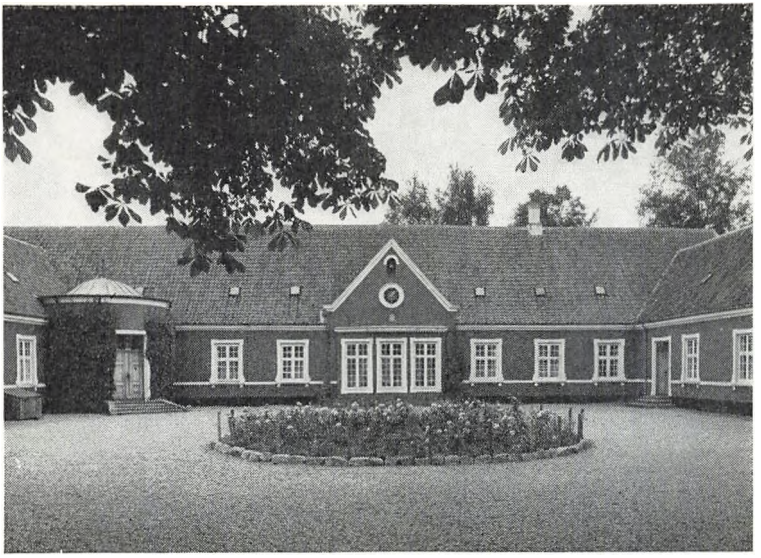

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing).

Ristrup

Sabro sogn, Sabro herred, Århus amt

Længst mod syd i Folby sogn i Sabro herred ligger det gamle voldsted, der rummer resterne af Norringris Hovgaard, den gård som, såvidt det ud fra de forhåndenværende kilder kan skønnes, for seks århundreder siden var Niels Ebbesens hjem, og hvorfra han hin aprilmorgen i 1340 drog ud for at ride til Randers og dèr likvidere grev Gert, den kullede. Og i denne historiske egn, nogle hundrede meter syd for voldstedet, inde i Sabro sogn, ligger nu den gamle herregård Ristrup, hvis navn sammen med mange andre stednavne i nærheden, hvori stavelsen ris (d. v. s. skov) indgår, vidner om egnens skovrigdom i middelalderen, en rigdom som dog endnu til en vis grad er til stede.

Ristrups ældste historie foreligger ikke fuldt oplyst, men det er muligt, at gården i det 14. og 15. århundrede har været i bl. a. Jens Pigs, Ebbe Skyttes og Johanne Nielsdatters besiddelse. Fast grund under

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

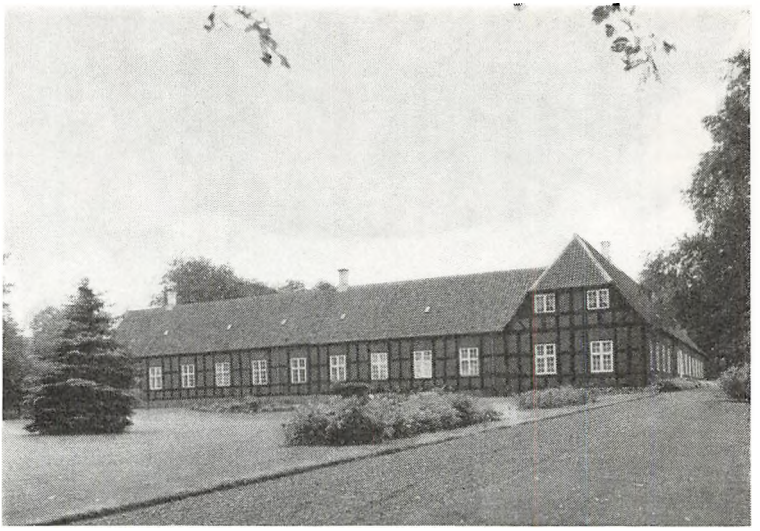

Hovedbygningen set fra øst (fot. Niels Elswing).

fødderne får vi først i begyndelsen af det næste århundrede, da gården ejes af *Erik Skram (Fasti)*. Han sælger imidlertid i 1529 til *Hans Rostrup* til Pederstrup i Ning herred, og efter dennes enke, Anne Høg, overtog sønnen Laurids Rostrup den. Han fik 1592 lensbrev på Sabro herred med både kronens og kirkens indtægter mod at tjene med to stridsheste og betale en årlig afgift på 200 rdl.

Sammen med sin hustru, Kirsten Rud, skænkede Laurids Rostrup i 1588 de malmlysestager, som endnu findes i Sabro kirke og bærer givernes navnetræk og våbener. Laurids Rostrup døde i 1602 og blev begravet i Sabro kirkes kor, hvor også hans hustru nogle år senere nedsattes. Det fortælles, at da tyskerne i den såkaldte Kejserkrig i slutningen af 1620'erne hærgede på det voldsomste i hele Jylland, blev Sabro kirke brugt til kornmagasin, og tyskerne undså sig end ikke for at forstyrre gravfreden, men tog Rostrups lig op og brugte det som skydeskive.

Ægteparret havde ingen børn, og Kirsten Rud, som i morgengave i 1566 havde fået brev på Ristrup med 11 underliggende gårde, mente sig berettiget til at blive siddende på gården som ejerinde, men arvin-

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

ger anfægtede gavebrevets gyldighed og fik medhold, idet det i 1603 kendtes magtesløst. 1607 træffes som ejer af Ristrup *Hans Skram,* en søstersøn af Laurids Rostrup og gift med Anne Parsberg. Ægteparret skænkede i 1621 en altertavle til Sabro kirke. I begyndelsen af 1620' erne solgtes Ristrup til *Laurids Ebbesen (Udsen),* og gården fik derved fælles ejer med Lyngballegaard i nabosognet Lading. Ebbesen gav i 1625 Otte Kruse skøde på begge de to gårde, men handelen blev næppe til noget; i hvert fald ses det, at Laurids Ebbesen i 1627 pantsætter gården til Christoffer Gersdorff.

1631 sælger han den imidlertid til greve *Valdemar Christian,* en søn af Christian IV og Kirsten Munk. Denne søns vilde og ødsle liv, som bl. a. udfoldede sig under en mislykket frierfærd til Moskva, hvor den uheldige bejler formelig blev sat i fængsel, voldte den aldrende konge mange kvaler, men han slap dog for at se enden på sønnens dådløse og ryggesløse levned. Grev Valdemar Christian faldt i 1656 i Polen i svensk krigstjeneste, efter at halvbroderen Frederik III havde frataget ham både apanage og grevetitel; han blev kun 34 år gammel, så da han blev ejer af Ristrup, var han kun en dreng. Der blev da også i 1634 sluttet kontrakt med oberstløjtnant Joachim v. Bredow om en femårig forpagtning af Ristrup. v. Bredow fik bl. a. bevilget brændsel af surskov (d. v. s. skov på dårlig jord) og vindfælder, fik lov til at bruge jagt og fiskeri på fælled og bruge dammen til nødvendighed og tilladelse til af hver bonde, der ligger til gården, at kræve en ægt om året til Århus, Randers eller Horsens, ligesom han må få de tiender som bruges til gården, for den sædvanlige afgift. Til Ristrup hørte, efter det i 1634 konfirmerede skøde, Sabro mølle, 14 gårde, 1 bol og 8 gadehuse i Lading, 2 gårde og 2 gadehuse i Hadsten by samt 1 gård i Skjoldelev og 1 gård i Brabrand.

I 1646 ordnes et mageskifte med *kronen,* hvorefter grev Valdemar Christian får Saltø på Sjælland mod bl. a. hovedgården Ristrup, der i 1638 var takseret til 48 tdr. htk., og den under hovedgårdens takst liggende gård Udstrup eller Ustrup. (Denne gård er nu forsvunden og kun navnet Ustrup skov minder om den.) Til Ristrup hørte Sabro mølle, der beboedes af Christen Rasmussen. Møllen var i den nylig afsluttede krig blevet svært medtaget af de svenske, og mølleren fik i 1649 lempelse i sin landgilde på 15 tdr. mel årlig.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Avlsbygningerne (fot. Niels Elswing).

Kronen beholdt kun Ristrup i få år. Allerede 1650 indgår den et mageskifte med hofjægermester *Caspar Christoffer Gersdorff* til Bustrup i Rødding herred, som til gengæld for denne gård får bl. a. Ristrup hovedgård med tilliggende gods, nemlig i Lading 8 gårde og 1½ selvejergård med 16 svins olden, 1 præstegård, der svarer en del af sin landgilde til præsten, 1 »kirkegård«, som svarer landgilde til Lading kirke og har skov til 1 svins olden samt 1 bol og 7 huse; desuden medfulgte bl. a. Sabro mølle, 1 gård og 1 hus i Skjoldelev, 1 gård, 1 præstebol, 2 gadehuse, der ligger til selvejergården i Lading, samt 3 huse i Fajstrup.

Gersdorff videresolgte i 1652 til sin slægtning Caspar Rudolf von Gersdorff til Syndergaard i Nørre Højer herred. Han tog bolig på Ristrup og kaldes i 1656 »hertugelig holstensk landmarskal«, men hans økonomiske omstændigheder svarede ikke ganske til den velklingende titel, og det kom ham vist godt tilpas, at en fætter testamenterede ham nogle godser i Tyskland. Efter at hans første hustru var død i 1658, forlod han da også Danmark og bosatte sig i Tyskland, hvor han døde 1672.

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Lyngballegaard havde han solgt i 1653 til Oluf Parsberg til Jernit, og hans efterfølger på Ristrup blev kaptajn *Jakob Nielsen,* en søn af slotsskriveren over Skanderborg og Bygholm len Niels Jakobsen og broder til den bekendte jurist professor Peder Lassen (død 1681), der var opkaldt efter sin morfader. Jakob Nielsen var i sine yngre dage med i Trediveårskrigen og fik i 1661 for sin indsats under Københavns belejring bevilling til at nyde adeligt gods med samme privilegier som Københavns borgere. Han erhvervede herefter Ristrupgaard, men døde her allerede i 1664, 60 år gammel. Hans enke Cathrine von Andersen af den adelige slægt overtog derefter gården, som hun drev i en snes år. Fru Cathrine havde før sit ægteskab været trolovet med en brandenborgsk adelsmand Hans von Lossow, der imidlertid døde kort før brylluppet. Hendes børn med Jakob Nielsen antog af den grund navnet v. Lossow, og tre af børnene blev i 1681 optaget i den danske adel med det Lossow'ske våben: en grøn frø i en grøn laurbærkrans. Ristrup overtoges før 1675 af den ældste søn, assessor *Hans Jakobsen v. Lossow,* med hvem den adelige slægt i øvrigt uddøde. Han tilkøbte i 1675 af assessor Hans Nansen for 1.892 rdl. 37 tdr. htk. gods i Gjeding by, Tilst sogn og i 1696 af Otte Bielke på Kjærbygaard en selvejergård i Fårup på 8 tdr. htk.

Efter Christian V's matrikel af 1688 takseredes Ristrup til knap 29 tdr. htk. mod 43 tdr. efter den gamle matrikel. Det dyrkede areal opmåltes til 147 tdr. ld., og heraf beregnedes halvdelen som værende af middel kvalitet, mens en fjerdedel betegnedes som »god« og resten som »skarp«. Jorden dyrkedes i tre vange og besåedes med 12 kærve byg, 12 kærve rug og 3 kærve havre og hvilede i fem år. Et lille stykke jord kaldet Saugheeden sås med rug, boghvede og havre og hviler i seks år. Omkring gården lå engarealer, der gav 100 læs kærhø om året. Under hovedgårdens takst lå den ovennævnte Ustrupgaard, hvis marker, som lå sammen med Ristrupgaard, men adskilt med »stabel og sten«, for de to tredjedeles vedkommende beregnedes som værende af middel, mens resten var af »skarp« kvalitet. Gårdens enge gav en avl på seks læs hø om året, og skov og fædrift gav føde til 12 høveder og 8 svin. Ustrupgaard, der beboedes af Niels Nielsen, blev i matriklen ansat til knap 5 tdr. htk.

Hans v. Lossow døde 64 år gammel i 1702 og blev begravet i Sabro

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Landsdommer Tøger Reenberg († 1742). Kobberstik af J. M. Preisler 1769 (Frederiksborg).

kirke, hvor hans hustru, Kirstine Marie Broberg, var blevet stedt til hvile i 1684, kun 20 år gammel, og hvor også ægteparrets eneste barn, datteren Cathrine, der døde som spæd, var begravet. Ristrup gik nu med en hovedgårdstakst på 29 tdr. og et bøndergods på 155 tdr. htk. i arv med halvdelen til Hans v. Lossows søster Anna Helvig, som samme år giftede sig med ritmester *Otto v. Holstein,* mens den anden halvdel tilfaldt ovennævnte Kirstine Marie v. Lossows to søskende, *Rasmus de Broberg* til Sjelle Skovgaard (Wedelslund) og Malene de Broberg. Sidstnævnte var i 1685 blevet gift med digteren *Tøger Reenberg,* en borgmestersøn fra Viborg, som efter at have taget teologisk embedseksamen og nogle år havde opholdt sig i udlandet i 1685 forpagtede fædrenegården Lynderup ved Viborg. Han var en velsitueret mand og kunne i 1703, samme år som han blev ulønnet landsdommer, udkøbe sin hustrus medarvinger og næste år rykke ind på Ristrup.

Reenberg var allerede da i vide kredse kendt for sine digteriske og

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

kritiske evner. Han havde i det fremmede modtaget engelsk påvirkning og indsuget den franske klassik, som han som den første omplantede på dansk jord, og skabte en reaktion mod barokken. Han forberedte den epoke i dansk litteratur, der kulminerede med Holberg, brød baner for en begyndende litteraturkritik (især med digtene »Ars poetica« og »Forsamling paa Parnasso«) og blev en forløber for oplysningstidens åndsform. Hans talrige digte, lejlighedsviser og skæmtevers, dels originale, dels oversættelser, bærer stærkt præg af at være påvirket af den noget ældre Anders Bording og viser os et frodigt jysk lune og giver i små træk mange glimt af en proprietærs daglige liv og sysler med talrige gilder og megen morskab som en ikke uvæsentlig faktor. I sine løsslupne drikkeviser som f. eks. »I et Viinhus jeg skal sige mit Farvel og sættes ned . . .«, der nærmer sig det Bellman'ske, viser Reenberg hen til senere årtiers klubviser, og en sonet som »Min søde Pibe, Tidsfordriver!« — et af Reenbergs fineste digte — kan meget vel måle sig med et digt om samme emne skrevet et par hundrede år senere af Tøger Reenbergs jyske navne- og digterbroder — Thøger Larsen.

Det er dog kun Reenbergs ungdomsdigtning, der berettiger ham til at blive betegnet som en af de bedste jyske digtere før Blicher. Efter at være blevet fremtrædende herremand på Ristrup med mange officielle hverv og mere adstadigt levned, svigter hans kritiske sans, og hans snakkesalige versemageri giver sig udtryk i en lang række lejlighedsdigte, bindebreve, versificerede ansøgninger o. lign., der ikke udmærker sig ved deres lødighed. Han giver sig dog tid til at foretage en oversættelse af en Æsop-komedie til Grønnegade-teatret, ligesom han oversætter Phædrus' Fabler og forfatter forskellige digte. Når Tøger Reenberg i sine digte ynder at kokettere med sin fattigdom og kalder sig »sandelig en fattig Mand, dog ikke den der tigger« og klager »Mit Øl er slett, min Viin er suur, min Jordebog er liden«, må det vist skyldes den særlige jyske »beskedenhed«. I virkeligheden sad han ganske godt i det, og da han i 1727 sammen med en kollega søger om nedsættelse i en pålignet brandhjælp til sin fødeby Viborg, svarer amtmanden da også, at få har »så god evne til at contribuere, som de to herrer«. I 1740 stiftede Reenberg et legat på 320 rdl. til skolerne i Sabro og Fårup sogne, et beløb som i 1745 forhøjedes med

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

200 rdl. I 1713 købte han en fri bondegård i Gjeding by på 7 tdr. htk. og lagde den under Ristrup, og han siges i længere tid at have haft travlt med »at bygge borgegården om og ligeledes med at opføre en øxen- og en hestestald i ladegården samt anlægge haven«.

Reenberg, der i 1730 var blevet justitsråd, døde i 1742, 86 år gammel. Boets masse vurderedes til 12.000 dlr., og Ristrup, der blev overtaget af sønnen major Frederik Reenberg, ansattes til 14.000 dlr. (kurant). Major Reenberg døde i begyndelsen af 1755, og hans enke Beate Dorothea Bielke, som døde i november samme år, skødede, da ægteparret ikke havde livsarvinger, Ristrup til *Morten Teilmann* til Skrumsager, der var søn af amtmand Christian Teilmann og dennes første hustru, Christine Maria Reenberg, som var søster til Frederik Reenberg. Ristrup beskrives i hans ejertid af Pontoppidan som havende »en smuk Bygning af Bindingsverk, en skiøn Have, deilig Situation, og Prospect af Eng, Bek og en Skov kaldet Riis-Skov, som gaaer rundt om Haven«.

Morten Teilmann, som efter sit adelspatent af 1751 kaldte sig Morten de Teilman, døde i 1781, 56 år gammel, og hans eneste barn Margrethe Mette de Teilman arvede gård og gods. Hun giftede sig få måneder efter faderens død med sin fætter, embedsmanden *Peder Wormskiold,* der derved blev herre på Ristrup.

Den i sin ungdom så sentimentale og poetiske Margrethe Mette blev med årene en temmelig nøgtern og ikke altid lige elskværdig kvinde. Hun førte et strengt regimente i sit hus, og mod sine børn viste hun en strenghed, der kvalte enhver fortrolighed. En matros, der engang så hende give en af tjenestepigerne en ørefigen, erklærede: »Hun er lille, men hun er viss!« I sin have arbejdede fru de Wormskiold med stor iver, og endnu i sit 70. år førte hun selv tømmerne, når familien skulle på tur. Hendes mand var deputeret i rentekammeret og havde derudover en lang række andre ansvarsfulde hverv, en årrække var han således direktør for Det kgl. Teater, hvorfor ægteparret mest opholdt sig på deres landsted »Alleenlyst« i Frederiksberg allé (der senere blev til forlystelsesetablissementet Skt. Thomas). Han bevarede en jysk sindighed hele sit liv og vakte således en vis opsigt ved at møde til taffel hos kongen i hjemmegjort vadmel.

I 1780'erne berettes, at der på godset, der beboes af 29 bønder, 3

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

bolsmænd og 21 husmænd, er foretaget en del udskiftninger fra fællesskabet; hovedgårdens marker er blevet indhegnet med stendiger, dobbelte jorddiger eller grøfter. En del sump- og mosejord er blevet gjort til pløjeland ved gravning af grøfter; marken er inddelt i 10 vangskifter. Gårdens skov, der består af bøg, el og ask, er i god opvækst, og en del af den er indhegnet for at skåne den for kreaturerne. I skoven er anlagt en humlehave af »engelsk slags«, 24 favne i længden og 12 favne i bredden. Af hør avles årlig 1 à 2 tdr.

I lighed med hvad der fandt sted så mange andre steder, frasolgtes i de følgende år det meste af bøndergodset — indtil 1804 225 tdr. htk., og da konferensråd Wormskiold afgik ved døden i 1824, solgte hans enke i efteråret 1829 Ristrup til handelshuset *Hartvig Philip Rée* i Århus. Dette videresolgte i 1835 for 54.000 rbdl. til *K. J. Cohen* fra Hamborg, som 1838 for 58.500 rbdl. solgte til *Hans v. Folsach,* der hidtil sammen med sin broder havde besiddet Gjessinggaard ved Randers Fjord, hvor han var født i 1805. I over en menneskealder sad v. Folsach på Ristrup og ofrede en hel del på den gamle gård, hvis jorder han lod mergle og dræne, ligesom bygningerne forbedredes. Det tilliggende areal var ca. 1860 273 tdr. ld. ager, 86 tdr. ld. eng og 96 tdr. ld. skov, hartkornsskylden 54 tdr. Desuden lå under hovedgårdens takst ifølge bevilling en tidligere fæstegård Hanghedegaard, hvis hartkorn var 5½ tdr. med et areal på godt 50 tdr. ld. På dens mark opførtes i 1845 en hollandsk vejrmølle.

Efter Hans v. Folsachs død som ugift i 1873 kom Ristrup i hænderne på en købmand H. J. Ehnhuus fra London, men allerede næste år solgtes den til kammerjunker Hans Frederik Johannes Peter v. Folsach, der var en søn af Hans v. Folsachs halvbroder. Frederik v. Folsach, som hans daglige navn var, ejede fra 1860 - 73 Hjortshøjlund og arvede i 1878 Gjessinggaard efter sin fars halvbroder. I 1885 blev han hofjægermester. Han var en dygtig landmand og indførte på sine gårde de nyeste og bedste driftsmetoder og ofrede en del på forbedring af bygninger. I 1896, få år før sin død, solgte han Ristrup til landvæsenskommissær, amtsrådsmedlem *Frederik Rubeck Henrik Bülow,* der i 1908 for 400.000 kr. solgte til industrimagnaten, ingeniør *Gustav Adolph Hagemann,* i hvis ejertid mange forbedringer blev indført på gården, bl. a. moderniseredes avlsbygningerne. I 1916 køb-

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

tes Ristrup af *John U. Switzer,* af hvem godsejer *P. W. Henriksen* købte i 1929. 1949 overtoges den af *A/S Hovedgården Ristrup.* Ristrup har nu et tilliggende på 505 tdr. ld., heraf 100 tdr. ld. skov; heri er medregnet den ovennævnte Hanghedegaard, som i 1925 blev genopbygget efter en brand.

Gårdens gamle trefløjede hovedbygning af grundmur og bindingsværk, der ligger i et overordentligt smukt landskab, gennemgik i slutningen af forrige århundrede en omfattende og temmelig hårdhændet restaurering, hvorved en del skønhed og hygge gik tabt. På frontispicen på hovedfløjens gårdside sidder et våbenskjold med det Folsach'ske våben, og her findes gårdens klokke og et ur. I bygningen findes endnu bevaret kønne paneler fra det 18. århundrede, malerier og vægfliser og andet. Avlsgården er delvis nyopført efter en brand i 1923.

PALLE BIRKELUND

EJERE

ca. 1500 Erik Skram (Fasti)
1529 Hans Rostrup
1607 Hans Skram
ca. 1622 Laurids Udsen
1631 Grev Valdemar Christian
1646 Kronen
1650 Caspar Chrf. Gersdorff
1672 Jakob Nielsen
ca. 1674 Hans v. Lossow
1702 Otto v. Holstein, Rasmus de Broberg og Tøger Reenberg
1703 Tøger Reenberg (eneejer)
1755 M. de Teilman

1781 P. Wormskiold
1829 H. Ph. Rée
1835 K. J. Cohen
1838 H. v. Folsach
1896 Fr. R. H. Bülow
1908 G. A. Hagemann
1916 J. U. Switzer

1929 P. W. Henriksen
1949 A/S Hovedgården Ristrup

BYGNINGER

Trefløjet bindingsværks-hovedbygning

Bygningerne omsat i grundmur

Avlsgården moderniseret

1923 Avlsgården delvis nyopført

1950 Hovedbygningen restaureret
1961 - 63 Avlsgården moderniseret og udvidet

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra indkørselen (fot. Niels Elswing).

Kjærbygaard

Kasted sogn, Hasle herred, Århus amt

Alling Kloster, et par mil nord for Silkeborg, ejede meget gods i Østjylland, og blandt dets besiddelser var siden det 14. århundrede Kjærbygaard, der ligger en mils vej nordvest for Århus. I 1397 gav kong Erik Menved Alling Kloster låsebrev på bl. a. »Kierbygaardt«, og i 1428 og 1437 nævnes på gården en væbner, Lille Ove. I et dokument fra 1452 indeholdes »Marquard Skiernow erchedegenn j Aarhusz bekiendelsze att hand haffde Kierbygard j leye aff Alling closter«. I 1483 afgøres en strid om en eng »Calmars krog« på den måde, at klostret på Lisbjerg herredsting får vidne på, at engen har ligget til Kjærbygaard i 50 år og mere; en lavhævd som kong Frederik stadfæster i 1530. Med reformationen var Alling Klosters tid ude. Dets jordegods blev inddraget under *kronen,* og Kjærbygaard blev her i noget over en menneskealder, i det daglige drevet af en fæster eller

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

lensmand. Frederik II's bestræbelser for at samle sig store samlede jagtdistrikter førte i 1579 til et mageskifte, hvorefter Kjærbygaard, som beboedes af to bønder, overgik til *Hans Brun* (af Kongstedlundlinien), der havde en hovedgård i Pjedsted, hvilken gård sammen med andre overdrages til kronen som et led i mageskiftet.

Hans Brun døde imidlertid allerede samme år som mageskiftet fandt sted og har måske slet ikke nået at tage Kjærbygaard i besiddelse, hvilket måske var godt for ham, for de to bønder, som havde gården i fæste, truede åbenlyst med voldeligt at ville overfalde den nye ejer! Kongen må derfor give den stedlige lensmand ordre til at tage en stærk borgen af de to formastelige og drage omsorg for, at de fraflytter gården til påske og ikke beskadiger noget. Hans Brun var gift med Anne Nielsdatter, og deres søn Jens Brun overtog Kjærbygaard, som han i hvert fald ejede i 1584. I 1595 træffes på gården hans enke Ellen Mouridsdatter (Skovgaard), og datteren Bodil Brun arvede den senere hen. Ved sit giftermål i 1601 med *Christopher Skade* til Kattrup på Sjælland kom gården i denne slægts besiddelse. Ægteparrets sønner Frederik og Ove Skade arvede gården efter faderens død i 1654, men Frederik Skade udkøbte broderen og sad som ejer til 1658, da han tilbagesolgte hele gården til nævnte broder.

Bøndergodset til den gamle sædegård forøgedes stærkt i de følgende år, og 1660 giver kongen tilladelse til, at Skade må benytte bønderne på det gods, som erhverves af domkapitlet i Århus, til ægt og arbejde på Kjærbygaard. I 1664, samme år som gehejmeråd Ove Skade dør, ansættes gården i landgildematriklen til 37 tdr. htk. Tæt ved gården lå et øde møllested, idet den lille overfaldskværn, som havde stået der ca. 1657, var blevet nedbrudt.

Ove Skade var marskal på Malte Juuls sendefærd til Rusland i 1631, blev senere gesandt, hofmester og lensmand, stiftsbefalingsmand over Sjælland, rigsråd og assessor i højesteret. Han var gift med Augusta Margrethe Marschalck, og ægteparret har skænket de store malmalterstager, som endnu findes i Kasted kirke.

Det var således et ikke ubetydeligt gods, datteren Judithe Cathrine Skade arvede ved faderens død i 1664, og ved hendes giftermål med admiral *Christian Bielke* til Ousgaard i Norge kom Kjærbygaard på hans hænder. Ægteskabet varede dog kun i tre år, idet fru Judithe

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

døde allerede i 1678, kun 29 år gammel. Hans næste hustru, Marie Sophie Bielke (af den nyere Bielke-slægt) til Edelgave, blev også kun 29 år gammel, og efter hendes død i 1686 solgte Christian Bielke, som da var admiral, hvid ridder m. v., Kjærbygaard til broderen, amtmand Otte Bielke til Saxlund og Elingaard i Norge.

I Christian Bielkes tid (1679) erhvervedes bl. a. den store nærliggende gård Koldkærgaard på 14 tdr. htk., og denne gård blev indtil begyndelsen af det 19. århundrede drevet som bondegård under Kjærbygaard. I slutningen af Christian Bielkes ejertid blev Kjærbygaards bygninger nyopførte og gården formentlig samtidig flyttet til sin nuværende plads.

Efter Christian V's matrikel ansattes hovedgården til 23 tdr. 7 skpr. 3 fdkr. htk., og det dyrkede areal, der opmåltes til 96 tdr. ld., dyrkedes i tre vange som besåedes med byg, havre og rug. En trediedel af jorden takseredes til at være af god kvalitet, mens resten betegnedes som »middel« og »skarp«.

Få år før sin død benyttede Otte Bielke sig af den adgang, der i Danske Lov af 1683 var givet »privilegerede« til af deres sædegårde at oprette stamhuse. Det lykkedes ham ved erektionspatenter af 1705 og 1708 at få Kjærbygaard ophøjet til stamhus og det til trods for, at gården med gods og tiender androg mindre end halvtredie hundrede tdr. htk., mens loven forlangte 400 tdr. Otte Bielke døde i 1711, og hans enke Beate Rosenkrantz succederede ham, men inden der var gået mange år overlod hun stamhuset til sønnen Jørgen Bielke. Han var en god officer og deltog i slaget ved Gadebusch i 1712, hvor han blev såret og taget til fange, og næste år udnævnt til major. Som stamhusbesidder havde han imidlertid ikke større held. I de få år (han døde i 1724) han sad på Kjærbygaard stiftede han lån på lån, og da hans enke overtog den, var den stærkt forgældet. Hun, der var født Ide Dorothea Rosenkrantz og en kusine til sin mand, klarede gårdens drift indtil sin død i 1733, hvorefter stamhuset tilfaldt datteren Beate Dorothea Bielke, der først var gift med oberstløjtnant Christian Stürup og senere med major Frederik Reenberg.

I noget over en halv snes år kæmpede hun for at holde stamhuset oven vande, men den store gæld, der androg over halvdelen af dets værdi, tyngede for voldsomt, og i 1746 gav hun op og afsluttede en

SLÆGTSFORSKNINGENS BIBLIOTEK

»Concession« med sin fætter, den senere amtmand, *Verner Rosenkrantz* til Krabbesholm, hvorefter denne overtog stamhuset, og hun fik en årlig pension på 160 rdl. Kjærbygaards dage som stamhus var nu talte. I henhold til kgl. bevilling af 29. maj 1750 fik Verner Rosenkrantz tilladelse til at nedlægge stamhuset, og få dage efter indgik han med prokurator Bertel Fædder i Horsens en købekontrakt om Kjærbygaard. Fædder har sikkert videretransporteret sin ret efter kontrakten, i hvert fald ses det, at Verner Rosenkrantz i maj 1751 giver skøde til kammerråd *Ole Olesen* fra Århus, der også ejede Skaarupgaard i Todbjerg sogn. Købesummen var 32.000 rdl. og blev udbetalt kontant. Ole Olesen var nemlig en af tidens store pengemænd og en af matadorerne ved Viborg snapsting.

Ole Olesen døde som en hovedrig mand i 1759, over 80 år gammel, og blev begravet i »den brede gang« i Århus domkirke. Han efterlod sig ingen børn, men hans hustru Maren Jørgensdatter Hørning, som døde i 1752, havde i et tidligere ægteskab, med handelsmand i Århus Niels Siker, flere børn, bl. a. *Edel Nielsdatter Sicher,* som efter sin stedfader arvede Kjærbygaard.

Edel Sicher var ved overtagelsen af gården i slutningen af 50'erne og blev boende i Århus til sin død i 1768. Hun, der forblev ugift (efter sigende fordi hun ikke kunne få sin ungdoms kærlighed, en af stedfaderens karle), var en dygtig, om end noget påholdende dame, og efterlod sig en overmåde stor formue, som på skiftet opgjordes til omtrent 150.000 rdl. Hun havde på sine ældre dage haft megen støtte af sine broderbørn, som da også arvede hendes formue. *Ancher Jørgen Secher,* hvis far var sognepræst i Udbyneder og Kastberg Niels Sicher (Secher), efter sigende sin tids rigeste præst i Danmark, arvede 1769 Kjærbygaard, hvis drift han på fasterens vegne havde ledet.

Overtagelsessummen for gården fastsattes til 30.372 rdl. Hovedgårdstaksten var 25 tdr. 3 skpr. 3 fdkr., og konge-, korn- og kvægtienden ialt 64 tdr. htk. Bøndergodset, der lå i Kasted sogn og by, Tilst sogn, Brendstrup by, Lisbjerg, Ølsted, Søften, Trige og Spørring sogn og by, var nu vokset til 289 tdr. 4 skpr. 3 fdkr. htk. og fordelte sig på 51 fæstebønder og 32 husmænd. Ancher Secher var gift med den meget temperamentsfulde og sparsommelige Anne Marie Mørch fra Nørlund, der bragte sin mand en stor medgift. Som den første af

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Hovedbygningen set fra syd (fot. Niels Elswing) .

flere ejere havde A. J. Secher sin faste bopæl på Kjærbygaard, hvilken ejendom han omfattede med stor interesse. Han byggede af egebindingsværk den smukke hovedbygning, som til dels står endnu, og den i 1928 nedbrændte ladegård.

Kjærbygaards vidtstrakte bøndergods, hvorpå i 1785 boede 55 bønder og 40 husmænd, blev i vid udstrækning udskiftet fra fællesskabet, og Secher så i det hele taget på de mange landboreformer, der sattes i kraft i hans tid, med den største sympati. Betegnende er i så henseende, at han nægtede at medunderskrive den adresse, som jyske jordbesiddere i 1790 indgav til kronprinsen, og hvori man ivrigt protesterede mod stavnsbåndets ophævelse og andre reformer på jordpolitikens område.

Forfængelig var Secher ingenlunde; skønt han som landvæsenskommissær havde krav på at få rang som kammerråd, var han ikke at formå til at modtage nogen titel. Spøgefuldt svarede han, da han endnu en gang blev presset: »Kan jeg ikke blive generalissimus for armeen, kan jeg ikke bruge nogen anden rang!« Derimod irriterede det hans kone, at hun f. eks. var den eneste »madamme«, der var til

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

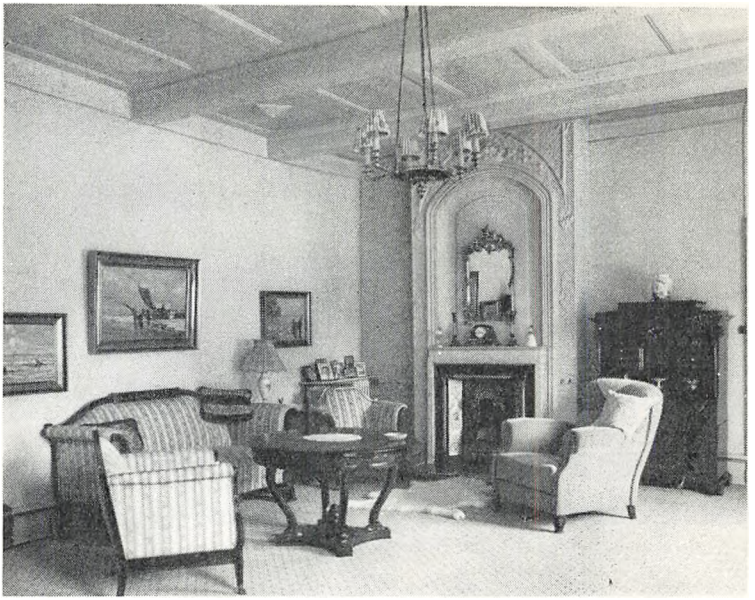

Dagligstue (fot. Niels Elswing).

stede ved selskaberne hos stiftamtmanden i Århus, Ove Høegh-Guldberg. Men til trods for, at hun vist var den dominerende i ægteskabet, kunne hun ikke på dette punkt gennemtrumfe sin vilje. På de fattige i Kjærbygaards omegn tænkte Secher ved at oprette et legat på 1.200 rdl.

Han døde i 1803, 61 år gammel og efterlod sig en formue på ca. 220.000 rdl. Kjærbygaard, hvis samlede hartkorn nu udgjorde ca. 450 tdr., blev for 140.000 rdl. overtaget af den kun 22-årige søn Markus Peter Secher, som indtil da havde studeret jura i København, og hvis yngre bror var den senere så bekendte landøkonom J. B. Secher. Den nye ejer ansøgte omgående og fik, i lighed med talrige andre godsejere på den tid, kgl. bevilling til at bortsælge gårdens bøndergods med forbehold af hovedgårdens frihed. 1805 solgtes gården Vestereng, og efter at næsten alt godset var frasolgt og Secher havde købt sædegården Sødringholm, solgte han i 1808 Kjærbygaard med 8 tdr. htk. bøndergods (hvorpå boede 31 husmænd) og tiende for 59.000 rdl. til sin ældre broder Niels Ancher Secher. Han havde et par år før

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

taget teologisk embedseksamen, men endnu ikke fået embede. Til trods for den manglende landbrugsmæssige uddannelse lykkedes det den nye ejer at klare sig nogenlunde igennem de vanskelige år, der nu fulgte, men netop da den værste krise var overstået, ramtes han og hans hustru af en tyfusepidemi, og ægtefællerne døde med få dages mellemrum i eftersommeren 1829. Kjærbygaard kom nu foreløbig ud af slægten Sechers besiddelse, idet den ved auktion for 20.625 rbdl. sølv solgtes til *Niels Knudsen Søndergaard*. Han døde imidlertid allerede i 1839, og hans enke Maren Kjeldsen drev gården i et par år, indtil hun i 1841 for 38.500 rbdl. tilbagesolgte Kjærbygaard til Secherslægten repræsenteret af *Tomas Secher Hansen* til Vinderslevgaard og forvalter *Jørgen Mørch Secher*.

Sidstnævnte overdrog næste år uden vederlag sin medejendomsret til Secher Hansen, der beholdt Kjærbygaard til sin død kort efter nytår 1881. Han var kendt som en særdeles dygtig landmand og ejede i sine senere år desuden også den store gård Krastrup i Slet herred. I sit ægteskab med baronesse Luise Birgitte Juel-Rysensteen havde han bl. a. en søn *Oscar Hansen,* som ejede Charlottenlund ved Vejle, men efter faderens død overtog han Kjærbygaard.

Han lod hovedbygningen undergå en gennemgribende ombygning, hvorved bl. a. den gamle bindingsværksmur til gårdsiden erstattedes af en hvidpudset grundmur, og gavlen over den gennemgående frontispice fik renæssanceagtige konturer. Hele gårdfacaden fik på denne måde en mere herregårdsagtig karakter, der danner en ejendommelig kontrast til havefacadens rolige enkelhed.

Oscar Hansen solgte dog allerede i 1889, for 180.000 kr., Kjærbygaard med besætning og inventar til sin svoger, oberst Otto Conrad Frederik Staggemeier, der var gift med Thalia Secher Hansen. Han overdrog den 1906 til sønnen løjtnant Ernst Thomas Secher Staggemeier. Efter at han i 1916 havde solgt den med et tilliggende på ca. 235 tdr. ld. til *L. Flensborg* for 226.000 kr. kom Kjærbygaard i den følgende snes år ud for en række hurtigt på hinanden følgende ejerskifter, indtil *Aage Møller* i 1937 købte ejendommen. Den gamle gård blev nu under ledelse af stadsarkitekt Frederik Draiby fra Århus genstand for en gennemgribende og pietetsfuld istandsættelse, ligesom den store have med de pragtfulde lindetræer af stadsgartner Leif

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

Sandberg, Århus, blev omlagt med store plæner. Efter Aage Møllers død i 1957 er hans enke fru *Meta Møller* nu ejer af den 227 tdr. ld. store ejendom.

PALLE BIRKELUND

EJERE	BYGNINGER
1397 Alling Kloster	
1536 Kronen	
1579 Hans Brun	
1601 Christopher Skade	
1664 Christian Bielke	
	ca. 1679 Gården opført
1746 Verner Rosenkrantz	
1751 O. Olesen	
1759 Edel Sicher	
1768 A. J. Secher	
	Hovedbygningen og ladegården opført i bindingsværk
1829 N. K. Søndergaard	
1841 J. M. Secher og T. Secher Hansen	
1842 T. Secher Hansen (eneejer)	
1881 O. Hansen	Hovedbygningen ombygget
1889 O. C. Staggemeier	
1916 L. Flensborg	
1918 - 37 Forskellige ejere	1928 Ladegården genopført efter brand
1937 Aa. Møller	Hovedbygningen istandsat ved Fr. Draiby
1957 Meta Møller	

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK

PRESSEN SKREV OM

Danske Slotte og Herregårde

»et stort stykke Danmarkshistorie«

BERLINGSKE TIDENDE

Både i tekst og i den tekniske udførelse er dette værk kvalitetsarbejde.

FYENS STITSTIDENDE

Alfred G. Hassings Forlag har tydeligt set rigtigt, da det besluttede sig til at sende denne ny udgave i handlen . . . mange her i bilismens tidsalder har fået øjnene op for de landskabelige og kulturhistoriske perler som vore slotte og herregårde er.

JYDSKE TIDENDE

Et af de smukkeste bogværker, der i øjeblikket udgives herhjemme er serien »Danske Slotte og Herregårde« . . .

VESTKYSTEN

. . . et emne som vore danske slotte og herregårde har altid haft en betydelig interesse. Det kan ikke undre. Disse slotte og herregårde i de dejlige parker hører med til dansk rigdom, til den kulturarv, der er dansk nationalejendom . . . »Danske Slotte og Herregårde« er egnet til at blive folkeeje.

VOR TID

HASSING

SLÆGTSFORSKERNES BIBLIOTEK